

Αικατερίνη Σταθάκου

Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Μέλη:

Ανδρέας Λύτρας, Καθηγητής

Δημήτρης Ανωγιάτης - Pele, Καθηγητής

Αθήνα 2022

Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Αικατερίνη Σταθάκου

Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Μέλη:

Ανδρέας Λύτρας, Καθηγητής

Δημήτρης Ανωγιάτης - Pele, Καθηγητής

Αθήνα 2022

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η «οικονομική αυτάρκεια» μέσα στην αταξία του μεσοπόλεμου, διατυπώνεται ως δόγμα «διακυβέρνησης» για το «επίπεδο ζωής», τους «εθνικούς πόρους». τον «επιχώριο πολιτισμό». Είναι η περίοδος συσσώρευσης ιδεών και πολιτικών από τον προηγούμενο αιώνα, για να αποδοθεί στην «αυτάρκεια» νέα διάσταση, από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, στον 21ο αιώνα. Η «μελέτη περίπτωσης» των ιδεών και πρακτικών της «οικονομικής αυτάρκειας» και των επάλληλων εννοιών, αναζητήθηκε σε έναν τουλάχιστον εθνικό χώρο: την Ελληνική κοινωνία και οικονομία μεταξύ 1919 και 1939. Ο σκοπός να επανεξετασθεί η οικονομική αυτάρκεια μέσα από την εξέλιξη των κοινωνιολογικών ιδεών, τη χρήση των εννοιών «εντός» και «εκτός» οικονομικής λογικής αλλά και να αναζητήσει έναν τρόπο να επανατοποθετηθεί σήμερα στο χώρο της κοινωνιολογίας. Η έρευνα επικεντρώθηκε στην ανάλυση οικονομικών (κύριων και συμπληρωματικών) ιδεών και πρακτικών της μεσοπολεμικής οικονομικής πολιτικής αυταρχικών καθεστώτων. Η πολιτική της αυτάρκειας αναλύεται στο πνεύμα της «αυταρχίας» και τη χρήση της στο ευρύ πεδίο πολιτικών ιδεών, όπως ο παραδοσιακός συντηρητισμός, αλλά και την παύση της εξάρτησης ή της αλληλοβοήθειας για ένα κράτος από άλλες χώρες ή ομάδες χωρών.

ECONOMIC SELF-SUFFICIENCY IN GREEK SOCIETY

ABSTRACT

"Economic self-sufficiency" in the chaos of the interwar period is formulated as a doctrine of "governance" for the "standard of living", "national resources", "local culture". It is the period of accumulation of ideas and policies from the previous century, to give "self-sufficiency" a new dimension, from the second half of the 20th century, into the 21st century. The "case study" of the ideas and practices of "economic self-sufficiency" and related concepts, was sought in at least one national area: the Greek society and economy between 1919 and 1939. The purpose to re-examine economic self-sufficiency through the evolution of sociological ideas, the use of the concepts "inside" and "outside" economic logic but also to look for a way to reposition itself today in the field of sociology. The research focused on the analysis of economic (main and complementary) ideas and practices of the interwar economic policy of authoritarian regimes. The politics of self-sufficiency is analyzed in the spirit of "autocracy" and its use in the broad field of political ideas, such as traditional conservatism, but also the cessation of dependence or mutual aid for a state from other countries or groups of countries.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η συγγραφή της έρευνας που ακολουθεί με θέμα την οικονομική αυτάρκεια στην Ευρώπη και ειδικότερα στην ελληνική κοινωνία στη διάρκεια του μεσοπολέμου προσανατολίσθηκε από το πνεύμα της κονιορτοποίησης ιδεών, αξιών, κοινωνιών αλλά και μεγάλων αυτοκρατορικών οντοτήτων. Η προσπάθεια είναι να επαναφέρει ή να διατηρήσει στη δημόσια συζήτηση ένα θέμα που φαίνεται να έχει παραληφθεί και ίσως σοβαρότερο να έχει συγκαλυφθεί. Το ζοφερό μέλλον του μεσοπολέμου δεν μπορούσε παρά να είναι ο ολοκληρωτισμός. Το πλέγμα του αποτελείται από ιδέες που ανακυκλώνονται (κάτι που επηρέασε την ερευνητική μας πορεία), διαπερνούν την οικονομία και την πολιτική πρακτική (μία από τις αναγνώσεις μας είναι η ονοματολογία των στατιστικών) ενώ η αντίληψη του κινδύνου για τον πολιτισμό παρεμποδίζεται από την παραγωγή παραλυτικών ιδεών.

Η αυτάρκεια στην οικονομία μέσα σε αυτό το πνεύμα «αταξίας» καθορίζει τακτικές πολιτικών ενεργειών σε οικονομικούς τομείς, όπως και ιδίως το εμπόριο ή η εθνική παραγωγή αγαθών για να διεμβολίσουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους και να «προσκολληθούν» σε ζητήματα πολεμικής εμπλοκής. Φυσικά παραμένει πάντα κυρίαρχη η σχέση της αυτάρκειας με την εσωτερική πολιτική: οι όροι δημιουργίας πλεονασμάτων προβάλλονται ως πλεονεκτήματα της αυτάρκειας στην ισχύ ενός κράτους, στην αποδυνάμωση του πνεύματος της κριτικής της κοινωνικής ανισότητας καθώς η αυτάρκεια «ενισχύει» την «περιοχική» αναδιανομή του πλούτου. Ένα θέμα που ακουμπά και πάλιν σε ζητήματα της διεθνούς οικονομίας: στη μεσοπολεμική κατάσταση συνεργασίες βαλκανικών κρατών, ευρύτερες ευρωπαϊκές συνεννοήσεις ή

ακόμη και ιδίως παράλληλες διμερείς συμβάσεις (με επίκεντρο αγροτικά προϊόντα κ.ά.).

Πρόκειται για ζητήματα που τροφοδότησαν τη σκέψη μου αλλά που όφειλαν να προσαρμοσθούν στον ερευνητικό μου στόχο. Η παλίνδρομη αυτή κίνηση διαμορφώθηκε στο γόνιμο περιβάλλον ατομικών και ευρύτερων συζητήσεων στο πεδίο της Οικονομικής Κοινωνιολογίας με τη μορφή «άτυπων σεμιναρίων», συνεδρίων ή παρακολούθησης εβδομαδιαίων συζητήσεων, άλλοτε αυστηρών και άλλοτε χαλαρών και εξαιρετικά πλούσιων στα οποία από το 2015 συμμετείχα με πολύ ενθουσιασμό και ενδιαφέρον. Η μελέτη αυτή αποτελεί επισφράγιση μεγάλης προσωπικής προσπάθειας αλλά ταυτόχρονα και μιας συνεχούς πρακτικής και ηθικής υποστήριξης από ανθρώπους που θα ήθελα να ευχαριστήσω για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Σκέφτομαι τους ανθρώπους που στάθηκαν δίπλα μου, καθένας με τον δικό του τρόπο και θέλω να τους απευθύνω τις από καρδιάς ευχαριστίες μου. Καταρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κύριο Ευάγγελο Πρόντζα για την ανεκτίμητη επιστημονική καθοδήγηση στις ερευνητικές μου αναζητήσεις και συζητήσεις, την παρότρυνση, ενθάρρυνση αλλά και τη συνεχή στήριξη που μου παρέιχε καθ'όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής. Τον ευχαριστώ για τον πολύτιμο χρόνο που αφιέρωσε να με κατευθύνει και πάνω από όλα για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε.

Ευχαριστώ την Συμβουλευτική Επιτροπή, τον κύριο Ανδρέα Λύτρα Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και τον κύριο Δημήτρη Ανωγιάτη –Pele Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου για την τιμή που μου έκαναν να συμμετέχουν στην Τριμελή Επιτροπή του διδακτορικού μου, για την πολύτιμη συμβολή και το πραγματικό ενδιαφέρον που έδειξαν για την πρόοδο της εργασίας.

Επίσης ευχαριστώ τους συναδέλφους στην ομάδα εργασίας που πλαισίωσε τα Σεμινάρια των Υποψηφίων Διδακτόρων στο πλαίσιο της Οικονομικής

Κοινωνιολογίας και ειδικότερα την διδάκτορα δίδα Βιργινία – Αναστασία Φουρνάρη και τον διδάκτορα κύριο Βασίλειο Ζούμπο για τις πολύ σημαντικές ανταλλαγές σκέψεων αλλά και συμπαράσταση στην αντιμετώπιση ερευνητικών ζητημάτων κατά την πορεία της έρευνας μου. Οφείλω να αναφέρω ότι η ερευνητική προσπάθεια μου στο πλαίσιο αυτό ενισχύθηκε αποφασιστικά από την ανοιχτή δυνατότητα που είχα (όπως και άλλοι ερευνητές) από την αρχή μέχρι σήμερα, δηλαδή την περίοδο εκπόνησης της διατριβής, να ανατρέξω στην πλούσια βιβλιοθήκη του «γραφείου» της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και Ιστορίας. Σε αυτό προσθέτω το συνεχές διάλογο με άλλους ερευνητές για την χρησιμότητα αυτού ή εκείνου του έργου, της μιας ή της άλλης βάσης δεδομένων, της μιας ή της άλλης έκδοσης και σε ποια γλώσσα. Ήταν θεμελιώδεις ωθήσεις για την ολοκλήρωσή της μελέτης μου.

Τέλος ευχαριστώ τους γονείς μου Νικόλαο και Γεωργία και τον αγαπημένο μου αδερφό Γιώργο που σε όλη την διάρκεια της έρευνας μου με στήριξαν και συνέδραμαν στη θετική έκβαση για την ολοκλήρωση της.

Κατερίνα Σταθάκου
Ιούνιος 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	7
Abstract	9
Πρόλογος	11
Εισαγωγή	19

Κεφάλαιο πρώτο

Οικονομική αυτάρκεια: τρόπος διαβίωσης ή πολιτική αντίληψη (σσ. 39-79)

Εισαγωγή	39
I.1. Η μακρά πορεία της έννοιας	40
I.2 Η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των Ευρωπαίων και το κριτήριο της «οικονομικής αυτάρκειας	45
I.3 Η «οικονομική αυτάρκεια» στην κεϋνσιανή σκέψη και η σύγχρονη αντιμετώπισή της	50
I.4 Η οικονομική αυτάρκεια στο ζήτημα της διακυβέρνησης	55
I.5 Μια πρώτη σύμπλεξη εννοιών	59
I.6 Η οικονομική αυτάρκεια για ένα διεθνή οργανισμό	72
I.7 Οικονομική αυτάρκεια, σύνδεση με άλλες έννοιες και προεκτάσεις	75
Συμπέρασμα	78

Κεφάλαιο δεύτερο

Οικονομικός Προστατευτισμός: πραγματικότητα και θεωρία (σσ. 80-110)

Εισαγωγή	80
II. 1 Η ιστορικότητα του «προστατευτισμού»	83
II.2 Ο «προστατευτισμός» προσδιορίζει μόνον την εξωτερική εμπορική πολιτική;	87
II.3 «Προστατευτισμός» και «αυτάρκεια»: μια πρώτη σύνδεση	94
II. 4 Στοιχεία από τις θεωρίες του «οικονομικού προστατευτισμού»	100

Συμπέρασμα	109
------------	-----

Κεφάλαιο τρίτο

Η παράδοση και η συνέχεια του Οικονομικού Εθνικισμού (σσ. 111-152)

Εισαγωγή	111
III.1 Προκλήσεις από τη σχολή σκέψης του οικονομικού εθνικισμού	114
III.2 Η πρόκληση της έννοιας στον ελληνικό μεσοπολεμικό οικονομικό βίο	118
III.3 Στο πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού	124
Α. Συμπληρωματικότητα εννοιών	124
Β. Το ελληνικό ζήτημα της «αυτάρκειας» στη διαμόρφωση του «οικονομικού εθνικισμού»	125
Γ. Πρακτικές Εφαρμογές της εθνικής αυτάρκειας	130
Δ. Ανάμεσα στην ουτοπία και την πραγματικότητα	134
Ε. Από τα χαρακτηριστικά του δόγματος της αυτάρκειας στην κρατική λειτουργία	138
III.4 Μεταξύ αρνητικών και θετικών όψεων της «αυτάρκειας» στο πνεύμα του «οικονομικού εθνικισμού»	142
Α. Μία προβληματική διάκριση	142
Β. Η αυτάρκεια και ο πόλεμος	144
Γ. Κρατικός ανταγωνισμός	147
Δ. Η μνήμη του πολέμου	148
Ε. Αναφορά στις «θετικές αποχρώσεις» της οικονομικής αυτάρκειας	151
Συμπέρασμα	152

Κεφάλαιο τέταρτο

Στοιχεία διεθνών σχέσεων στη μεσοπολεμική κοινωνία του οικονομικού εθνικισμού (σσ. 153-217)

Εισαγωγή	153
IV.1 Θεωρίες και συνθήκες για το διεθνές εμπόριο (1919 – 1939)	155
IV.2 Οι ροές στις εμπορικές σχέσεις (1919 – 1939)	176

IV.3 Το Σχέδιο της Αυτάρκειας και η ανάπτυξη της «Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους»	181
IV.4 (Νεο)Φιλελεύθερο Μοντέλο και Αυτάρκεια στο Μεσοπόλεμο	185
IV.4.1 Νομοθετικό πλαίσιο από διεθνή παραδείγματα:	190
IV.4.2 Η Διεθνής Κοινωνική Διαστρωμάτωση στο Μεσοπόλεμο	192
IV.5 Κρατικός Παρεμβατισμός έναντι Αυτάρκειας στο Μεσοπόλεμο	196
IV.6 Κυβερνητικοί σχηματισμοί και παγκόσμια ειρήνη (1919 – 1939)	201
IV.7 Κριτική επεξήγηση της έννοιας του Έθνους Κράτους	205
IV.8 Αυτάρκεια και Οικονομικός Εθνικισμός στο Μεσοπόλεμο	209
1. Η Γαλλική Σχολή Σκέψης και Παρατήρησης	213
2. Η Ιταλική Προσέγγιση στη δόμηση της Αυτάρκειας	214
3. Οι Γερμανικές Επιδράσεις προς την Εφαρμογή του δόγματος της Αυτάρκειας	215
Συμπέρασμα	216

Κεφάλαιο πέμπτο

Ζητήματα αυτάρκειας «εντός» και «εκτός» οικονομικής σκέψης στη μεσοπολεμική Ελλάδα (σσ. 218-285)

Εισαγωγή	218
V.1 Το εύρος της αγροτικής αυτάρκειας	219
V.2 Η Βιομηχανική αυτάρκεια	226
V.3 Η Εμπορική αυτάρκεια	234
V.4 Ένας οικονομικός τομέας εκτός του δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας: η ναυτιλία	237
V.5 Μια επανάκαμψη στην οικονομική αυτάρκεια για την ελληνική κοινωνία και οικονομία	245
V.6 Οι συμπλέξεις της αυτάρκειας «εκτός» οικονομικής ανάλυσης	256
V.6.1 Ευρωπαϊκή λογοτεχνία και το δόγμα του προστατευτισμού	259
V.6.2 Γερμανική λογοτεχνία και η έννοια του οικονομικού εθνικισμού	262
V.6.3 Ο εβραϊκός λόγος	264

V.7 Στοιχεία διανομής τα χρόνια της ελληνικής μεσοπολεμικής «αυτάρκειας»	267
Συμπέρασμα	275
Επίλογος	277
Πηγές και Βιβλιογραφία	280

Παράρτημα

(σσ. 301–374)

I. Γραφική παρουσίαση ελληνικού εξωτερικού εμπορίου	302
II. Πίνακες Παραρτήματος	304
Πίνακας I. Αξία εμπορίου μετά των Ξένων Κρατών	311
Πίνακας II. Εισαγωγή ανά Χώρα	315
Πίνακας III. Εξαγωγή ανά Χώρα	337
Πίνακας IV. Εισαγωγή ανά Τελωνείο	359
Πίνακας V. Εξαγωγή ανά Τελωνείο	361
Πίνακας VI. Εισαγωγή ανά Κατηγορία Εμπορευμάτων	363
Πίνακας VII. Εξαγωγή ανά Κατηγορία Εμπορευμάτων	369

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Ένα μεγάλο και παραμελημένο πεδίο

Η «οικονομική αυτάρκεια» αποτελεί έκφραση, σε πρώτη προσέγγιση, για το επίπεδο ζωής, τους οικονομικούς πόρους και τον πολιτισμό του. Σε ένα υψηλότερο επίπεδο προσέγγισης η «οικονομική αυτάρκεια» κατέχει ιδιαίτερη πολιτική θέση στη σκέψη και κυρίως την οικονομική πρακτική στην Ευρώπη ορισμένων κρατών στην περίοδο του μεσοπολέμου. Είναι η περίοδος όπου συσσωρεύθηκαν ιδέες και πολιτικές από τον προηγούμενο αιώνα, για να αποκτήσει η «αυτάρκεια» νέα διάσταση στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και στον 21^ο αιώνα.

Γενικότερα, η «οικονομική αυτάρκεια», απασχολεί πλήθος ερευνητών και κατέχει μία εξέχουσα θέση σε δημοσιεύσεις πολλών διεθνών οργανισμών.¹ Σε αυτήν την κατεύθυνση της έρευνας σημαντική είναι η συζήτηση για την επίκριση της έννοιας τόσο για τον ορισμό της όσο και για την αξιολόγησή της. Μία τέτοια κριτική, σε ένα ιδιαίτερο πεδίο, είναι αυτή που ασκείται στην άσκηση της τρέχουσας κοινωνικής πολιτικής, η οποία επηρεάζει τους αποδέκτες κοινωνικής πρόνοιας: ο στόχος της σε αυτή την περίπτωση είναι να εστιασθεί η άσκηση της «αυταρκειάς» πέρα από την πρόνοια για εργασία, συνιστά δε μία προοπτική η οποία θεωρείται ότι δεν βοηθά τα άτομα με χαμηλό εισόδημα που μπορούν να βελτιώσουν τις οικονομικές, εκπαιδευτικές ή κοινωνικές τους προοπτικές.² Πρόκειται για ένα ενδεικτικό ζήτημα

¹ Βλ., Andrea Hetling, Gretchen L. Hoge, Judy L. Postmus, «What Is Economic Self-Sufficiency? Validating a Measurement Scale for Policy, Practice, and Research», *Journal of Poverty*, December 20(2)/ 2015, σσ. 1-22, DOI:10.1080/10875549.2015.1094768

² Βλ., Hawkins Robert Leibson, "From Self-Sufficiency to Personal and Family Sustainability: A New Paradigm for Social Policy," *The Journal of Sociology & Social Welfare* 32/4, 2005, σσ. 77-92. Ο συγγραφέας θα προτείνει την έννοια της «Προσωπικής και Οικογενειακής Βιωσιμότητας»

που ενώ απασχολεί τους θεωρητικούς της οικονομικής αυτάρκειας, πολύ μακριά από τη δική μου ερευνητική πρόθεση. Για το σκοπό αυτό προτάσσω μία τυπική διαμόρφωση του ερευνητέου «οικονομική αυτάρκεια» με τη μορφή του σχήματος 1.³ Θεωρώ ότι με τον τρόπο αυτό γίνεται εφικτή η κατανόηση της θέσης που επέλεξα μέσα σε αυτό το πολύ ευρύ πεδίο σε σχέση με τη δική μου ερευνητική επιλογή τόσο στο χρόνο όσο και στο χώρο, όπως θα δείξω και στη συνέχεια.

Έτσι προκύπτουν τα όρια τα οποία έθεσα για να φέρω σε πέρας το θέμα της «οικονομικής αυτάρκεια» στην «περίοδο» που την προσδιορίζει, χωρίς να αγνοώ το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο βρίσκεται η μελέτη του κοινωνικού φαινομένου» με την κατά E. Durkheim σύλληψή του.

Η «μελέτη περίπτωσης» των ιδεών και πρακτικών της «οικονομικής αυτάρκειας» και των επάλληλων εννοιών, αναζητήθηκε σε ένα τουλάχιστον εθνικό χώρο: την Ελληνική κοινωνία και οικονομία μεταξύ 1919 και 1939 με σκοπό να επανεξετάζει την οικονομική αυτάρκεια στην εξέλιξη των κοινωνιολογικών ιδεών αλλά και να την επανατοποθετήσει στο σήμερα (βλ. διάγραμμα 1, «πεδίο έρευνας»).

Σχετικά πρόσφατες είναι οι μελέτες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης για τη σύνδεση του ορισμού της αυτάρκειας με την «έκταση της συμμετοχής στην οικονομία και την κοινωνία και στο πόσο καλά τα άτομα μπορούν να περάσουν μόνα τους την καθημερινή ζωή τους». ⁴ Η μέτρηση του ΟΟΣΑ, όπως

(«Personal and Family Sustainability» - PFS) ως ένα καλύτερο τρόπο για την αξιολόγηση και την κατεύθυνση στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής. Θα επισημάνει μάλιστα ότι ένας ορισμός του PFS αναπτύχθηκε από τις περιβαλλοντικές και κοινοτικές αναπτυξιακές ρίζες της βιωσιμότητας και εισάγεται ένας αριθμός τομέων για τη δημιουργία δεικτών PFS (Στο ίδιο). Επίσης η έννοια της οικονομικής αυτάρκειας έχει επέκταθεί σε σημαντικά πεδία, όπως λ.χ. η οικονομική ανασφάλεια και την υλική δυσπραγία που βιώνουν οι αφροαμερικανές ανύπαντρες μητέρες χαμηλού εισοδήματος και με ποιο τρόπο διαμορφώνονται οι αντιλήψεις των ανύπαντρων μητέρων και των παρόχων υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας οι οποίες διαφέρουν σε σχέση με τα εμπόδια που δεν επιτρέπουν την οικονομική αυτάρκεια. Βλ., Lexine M. Trask, *The Barriers to economic self-reliance: an ethnographic study of low-income single mothers in Prince George's county Maryland*, Doctor of Philosophy, The Ohio State University, 2009, https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_etd/send_file/send?accession=osu1236718713&disposition=inline.

³ Την βασική υπόδειξη των πεδίων ανάλυσης της «οικονομικής αυτάρκειας» και την ένταξη της έννοιας στη διεθνή ανάλυση την Β. – Α. Φουνράρη, visiting fellow στο American Institute of Economic Research, την οποία ευχαριστώ ειδικώς από τη θέση αυτή.

⁴ Στο εξειδικευμένο περιεχόμενο για την στατιστική μέτρηση η οικονομική αυτάρκεια για τον ΟΟΣΑ : «μετράτε ως προς το συνολικό ποσοστό απασχόλησης, την αναλογία του πληθυσμού σε

φαίνεται, αφορά το συνολικό ποσοστό απασχόλησης, το μερίδιο του πληθυσμού στα νοικοκυριά χωρίς εργασία, τον μέσο αριθμό ετών σχολικής εκπαίδευσης και τη μέση σχολική επίδοση των παιδιών ηλικίας 15 ετών.⁵

Ας προσθέσω ακόμη ένα παράδειγμα: στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, εκτός από τους ορισμούς της οικονομικής αυτάρκειας που χρησιμοποιούνται από «δημόσια προγράμματα», αναπτύσσονται όλο και πιο συγκεκριμένοι ορισμοί που αντικατοπτρίζουν τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων ομάδων-στόχων. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ότι παρά τη διατύπωση ορισμών για την «οικονομική αυτάρκεια» παραμένει δύσκολο να αναγνωρισθεί και να ενταχθεί στον ορισμό η πραγματικότητα και οι εμπειρίες των γυναικών με χαμηλό εισόδημα. Ενδεικτική είναι μια ανάλυση δεδομένων, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, για την οικονομική αυτάρκεια με τη συγκέντρωση στοιχείων από 244 γυναίκες χαμηλού εισοδήματος, ενταγμένων στο Δίκτυο Απασχόλησης Γυναικών στο Κάνσας Σίτι του Μιζούρι. Εκείνη η έρευνα κατέληξε στην ανακάλυψη τεσσάρων παραγόντων (με τις επιπτώσεις τους στην πολιτική) που διέπουν αυτήν την έννοια της «οικονομικής αυτάρκειας»: ⁶ (1) αυτονομία και αυτοδιάθεση, (2) οικονομική ασφάλεια και ευθύνη, (3) οικογενειακή και προσωπική ευημερία και (4) βασικά περιουσιακά στοιχεία για τη ζωή στην κοινότητα.

Τα προβλήματα του ορισμού δεν είναι άγνωστα και φαίνεται να παραμένει ακόμη σε εκκρεμότητα η έννοια της «οικονομικής αυτάρκειας». Η έννοια της ομάδας στόχου

νοικοκυριά όπου κανείς δεν έχει δουλειά, τον μέσο αριθμό χρόνων σχολικής φοίτησης και τη μέση σχολική επίδοση των παιδιών ηλικίας 15 ετών. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν ή θα επηρεάσουν την ικανότητα των ατόμων να κερδίζουν μια αξιοπρεπή διαβίωση. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ συσχετίζεται σημαντικά με τα ποσοστά απασχόλησης αλλά όχι με μέτρα για τον τρόπο κατανομής των ευκαιριών απασχόλησης (και συνεπώς της ανεργίας) στον πληθυσμό. Ομοίως, στις πλουσιότερες χώρες ο μέσος ενήλικας έχει ολοκληρώσει περισσότερα χρόνια εκπαίδευσης, αλλά ο μέσος 15χρονος μαθητής δεν έχει απαραίτητα καλύτερες επιδόσεις. Υπάρχει μόνο μια ασθενής συσχέτιση μεταξύ των αλλαγών σε αυτά τα μέτρα αυτάρκειας και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ». Βλ. OECD, *Society at a Glance: OECD Social Indicators, έκδοση 2006*, OECD, Παρίσι, 2007, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=7324>.

⁵ Βλ., Andrea Hetling, Gretchen L. Hoge, Judy L. Postmus, «What Is Economic Self-Sufficiency? Validating a Measurement Scale for Policy, Practice, and Research», *Journal of Poverty*, December 20(2)/ 2015, σσ. 1-22, DOI:10.1080/10875549.2015.1094768

⁶ Βλ., E. Gowdy, Sue Pearlmutter, "Economic Self-Sufficiency: It's Not Just Money", *Affilia* 8/ 1993(Dec.), σσ. 368-387.

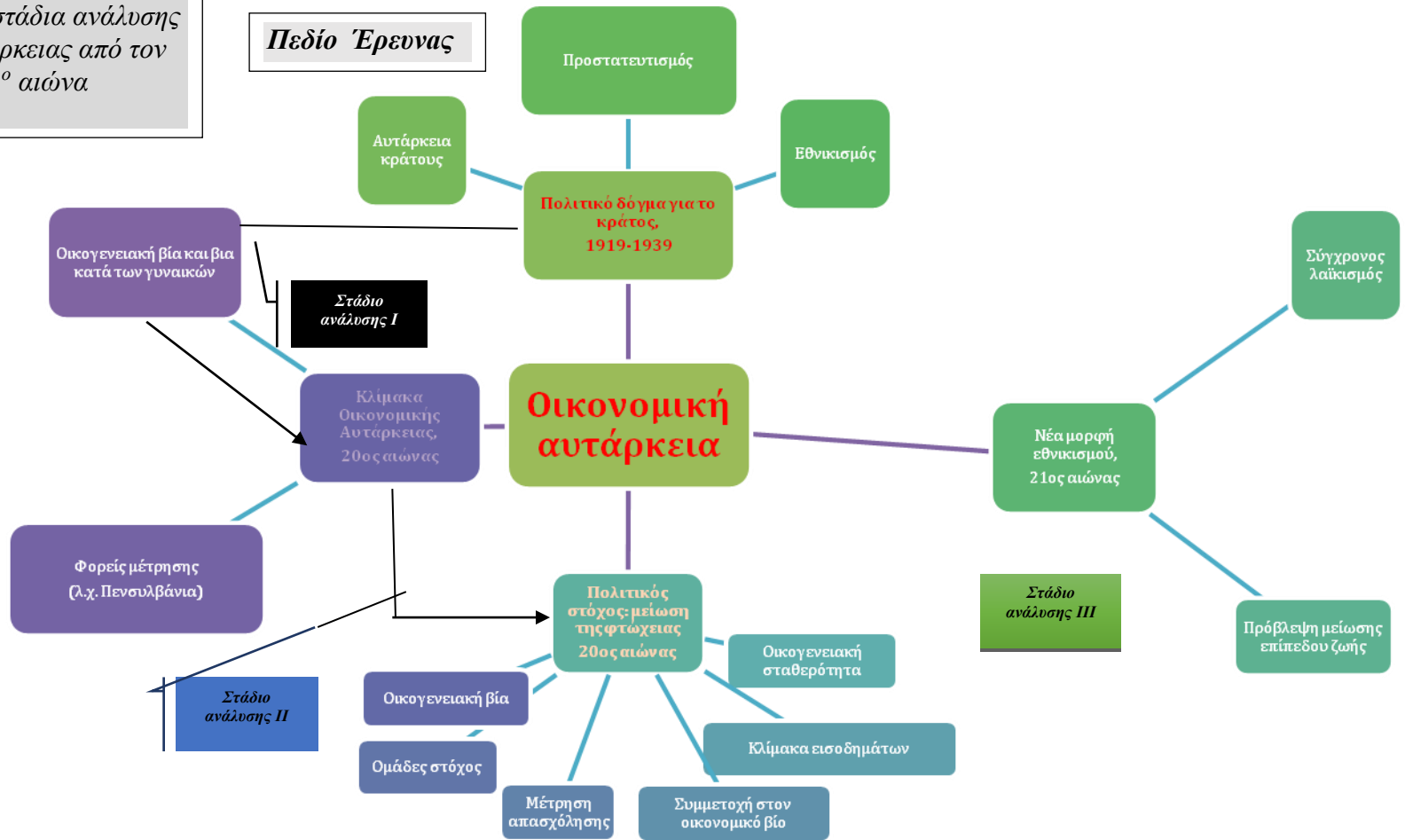
και η σύνδεσή του με την έννοια δεν είναι άγνωστη και ενδεχομένως σε ορισμένες κοινωνίες, όπως η ελληνική κοινωνία, ερευνήθηκε από κρατικούς θεσμούς με συστηματικότητα. Αυτή είναι η περίπτωση αναζήτησης και προσδιορισμού των χαρακτηριστικών της έννοιας στην ελληνική αγροτική κοινωνία κατά το μεσοπόλεμο, όπως εξελίσσεται μετά την άφιξη των προσφύγων.⁷

Ο ερευνητικός κατάλογος των πολιτικών που έχουν εγγραφεί για να ενθαρρύνουν την «οικονομική αυτάρκεια» είναι ιδιαίτερα μεγάλος και ακόμη πιο άφθονη η σχετική βιβλιογραφία. Ενδεικτική είναι ανάμεσα σε πολλές άλλες λ.χ. (βλ. διάγραμμα 1, «στάδιο ανάλυσης II: κλίμακα εισοδημάτων») η περίπτωση που αφορά τη σημασία της οικονομικής αυτάρκειας για την ικανότητα των εργαζομένων να διαθέτουν ένα «αποδεκτό βιοτικό επίπεδο από τις αποδοχές τους μακροπρόθεσμα (ενδεχομένως να συμπληρώνεται από εισοδηματική στήριξη μέσω πολιτικών που συνδέονται στενά με την εργασία, όπως η πίστωση φόρου κερδισμένου εισοδήματος)».⁸

⁷ Βλ., V.-A. Fournari, "Sustainable self-sufficiency" in the rural society of the interwar period. The case of the Thessaloniki region in Greece", XLI APHES Conference, "(Un)Sustainabilities", University of Coimbra, 15-16 July 2022: Οι πρόσοδοι στις περισσότερες μικροεκμεταλλεύσεις σε αυτές τις συνθήκες είναι ανεπαρκείς με κριτήριο α) το μέγεθος της αγροτικής οικογένειας και β) τον κύκλο του καλού και του κακού καιρού. Η αντιμετώπιση του προβλήματος συνδέεται αφενός με την ανάπτυξη της αγροτικής πίστης και την κρατική παρέμβαση για τη συντήρηση μεγάλου μέρους του αγροτικού πληθυσμού και αφετέρου με την εύρεση μέσων για την αύξηση της ανεπαρκούς παραγωγής των γεωργών. Η σχέση αύξηση της έκτασης του κλήρου με αραίωση των γεωργικού πληθυσμού μόνο σε περιορισμένη κλίμακα εφαρμόζεται σε αντίθεση με την κρατική έμφαση στην εντατικοποίηση της γεωργίας σε βαθμό ανάλογο με τις ανάγκες που παρουσιάζονται.

⁸ Βλ., David Neumark, «Inventory of Research on Economic Self-Sufficiency», *Economic Self-Sufficiency Policy Research Institute*, 2016.

Σχήμα 1
Πεδίο έρευνας και στάδια ανάλυσης
Οικονομικής Αυτάρκειας από τον
20^ο στον 21^ο αιώνα

Μια άλλη περίπτωση, σε αυτήν την μακρά πορεία της έννοιας, είναι η ανάδειξη της «οικονομικής αυτάρκειας» σε πολιτικό στόχο για την καταπολέμηση της φτώχειας σε διάφορες χώρες του τρίτου ή τέταρτου κόσμου. Βέβαια παρά την σαφήνεια του στόχου αυτών των προγραμμάτων τόσο ο ορισμός όσο και η μέτρηση της οικονομικής αυτάρκειας δεν είναι εξίσου σαφής, όπως σημειώνεται σε ενδεικτικές μελέτες για το σχεδιασμό (χωρίς να γίνει όμως αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής) μίας κλίμακας μετρήσεων, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μάλιστα για θέματα που συνδέονται με την ενδοοικογενειακή βία(βλ. διάγραμμα 1, «στάδιο ανάλυσης I: Κλίμακα Οικονομικής Αυτάρκειας, 20ος αιώνας») : « (...) χρησιμοποιώντας διερευνητική και επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση και διμεταβλητές συσχετίσεις, η εγκυρότητα της κλίμακας δοκιμάστηκε με ένα δείγμα χαμηλού εισοδήματος επιζώντων της βίας από στενό σύντροφο τους. Η συζήτηση επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο η προκύπτουσα Κλίμακα Οικονομικής Αυτάρκειας-14 (SESS-14) σχετίζεται με την πολιτική, την πρακτική και την έρευνα».⁹

Με τη βοήθεια του σχήματος 1 επιδιώκουμε να γίνει πιο φανερό ότι η «οικονομική αυτάρκεια» αποτελεί ένα «διαρκές» και σταθερής σημασίας (παρά τη χαμηλή θέση του στην οικονομική κοινωνιολογική έρευνα σε σύγκριση με άλλα πεδία όπως της οικονομικής ιστορίας αλλά και της πολιτικής ιστορίας) ερευνητικό ζήτημα για την κοινωνιοοικονομική κατάσταση των νέων και ενηλίκων (όπως λ.χ. οι ενήλικες και τα εισοδήματά τους),¹⁰ των φύλων,¹¹ τις «πολιτιστικές διαδρομές προς την οικονομική αυτάρκεια και την επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη»,¹² την αυτάρκεια στην

⁹ Βλ., Andrea Hetling, Gretchen L. Hoge, Judy L. Postmus, «What Is Economic Self-Sufficiency? Validating a Measurement Scale for Policy, Practice, and Research», *Journal of Poverty*, 20(2)/ 2015 (Dec.), σσ. 1-22, DOI:10.1080/10875549.2015.1094768

¹⁰ Βλ., Susan Clampet-Lundquist, and Douglas S. Massey, «Neighborhood Effects on Economic Self-Sufficiency: A Reconsideration of the Moving to Opportunity Experiment», *American Journal of Sociology* 14/ 1 (July 2008).

¹¹ Βλ., Cameron Lippard, «Identifying Barriers to Economic Self-Sufficiency: A Study of Women in Western North Carolina», *Sociation Today, The Official Journal of the North Carolina Sociological Association*, 15 / 1, Spring/Summer 2017, <http://www.ncsociology.org/sociationtoday/v151/barriers.html>

¹² Βλ., J. Tosun, Arco-Tirado, J.L., Caserta, M. *et al*, «Perceived economic self-sufficiency: a country- and generation-comparative approach», *European Political Science* 18 /2019, σσ. 510–531, <https://doi.org/10.1057/s41304-018-0186-> Ειδικότερα βλ., CUPESSSE, Cultural Pathways to Economic Self-Sufficiency and Entrepreneurship: Family Values and Youth, <https://www.ceu.edu/project/cupessee-cultural-pathways-economic-self-sufficiency-and-entrepreneurship-family-values-and>

προσωπική και οικογενειακή βιωσιμότητα¹³ στο πνεύμα της κοινωνικής πολιτικής,¹⁴ με μικρότερη όμως ένταση κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος απασχολεί την κοινωνιολογική σκέψη η φάση που συνδέεται το οικονομικό δόγμα με τις ιδέες διακυβέρνησης και τις πρακτικές καθημερινής επιβίωσης. Στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής εκτός από τις προηγούμενες αναφορές μας είναι ανάγκη να επισημανθεί το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχει σήμερα ο στόχος για την «ποικιλία προγραμμάτων που προάγουν την οικογενειακή σταθερότητα και την οικονομική αυτάρκεια»: έχει αναπτυχθεί στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια στο Τμήμα Department of Agricultural Economics, Sociology, and Education.¹⁵

B. Η προσέγγισή μας

Η κατεύθυνση της έρευνας μας είναι αρκετά μακριά από αυτά τα πεδία έρευνας: αναλύει οικονομικές ιδέες και πρακτικές της μεσοπολεμικής οικονομικής πολιτικής αυταρχικών καθεστώτων στο πεδίο της οικονομικής κοινωνιολογίας. Από εδώ δεν λείπουν σημαντικές αναφορές: «(...)η αυτάρκεια αναφέρεται σε μια χώρα με κλειστή οικονομία, μια εθνότητα απομονωμένη από το εξωτερικό περιβάλλον των υπόλοιπων εθνών. Επιπρόσθετα, δεν μπορεί να εισάγει προϊόντα, ενώ μπορεί να επιβιώσει χωρίς εξωτερική βοήθεια. Ένα εμπορικό εμπάργκο ή ένα φυσικό φαινόμενο που αποκόπτει το έθνος από τον υπόλοιπο κόσμο δεν μπορεί να

¹³ Βλ., «Individual and family economic self-sufficiency», FCSS 2014 (Feb.), <https://ccednet-rcdec.ca/sites/ccednet-rcdec.ca/files/fcss - individual and family economic self-sufficiency.pdf>

¹⁴ Βλ., Robert Leibson Hawkins, «From Self-Sufficiency to Personal and Family Sustainability: A New Paradigm for Social Policy», *ό.π.*

¹⁵ Για το EOTC Works (<https://aese.psu.edu/outreach/intergenerational/program-areas/kinship/programs/lackawanna/eotc-family-matters-programs>) ορίζεται «Τι βοήθεια μπορεί να χρειαστεί η ομάδα/το πρόγραμμά σας για να επιτύχετε καλύτερα τους στόχους σας (π.χ. εντοπισμός πιθανών ομιλητών, συλλογή πληροφοριών, απόκτηση δημοσιεύσεων κ.λπ.)» και ακόμη ο ορίζοντας διαμορφώνεται από «οποιαδήποτε πληροφορία σχετικά με τους παππούδες και τις γιαγιάδες ως γονείς, την αναγνώριση ομιλητών κ.λπ. θα ήταν χρήσιμη. Έχουμε το χώρο και την προθυμία να φιλοξενήσουμε μια συγκεκριμένη ομάδα υποστήριξης παππούδων και γιαγιάδων, εφόσον κάποιοι παππούδες θα προσφέρονταν εθελοντικά να προσδεθούν στην ομάδα».

επηρεάσει το καθεστώς της αυτάρκειας». ¹⁶ Με άλλα λόγια η πολιτική της αυτάρκειας λειτουργεί με ανεξάρτητο τρόπο, δηλαδή δρα με αυτόνομη μέθοδο, όσον αφορά τη χρηματοοικονομική ανάπτυξη των υπόλοιπων χωρών. Το πνεύμα της αυταρχίας έχει χρησιμοποιηθεί σε ευρύ πεδίο στις πολιτικές οντότητες, όπως είναι ο παραδοσιακός συντηρητισμός, ενώ εφάπτεται με την παύση της εξάρτησης ή της αλληλοβοήθειας από τις χώρες του εξωτερικού. Αρνητικές κριτικές για την αυτάρκεια θεωρούν πως η αυταρχικότητα είναι δύσκολο να εφαρμοστεί, καθώς υπονομεύει την ανάπτυξη και την ενίσχυση των κρατών.

Το «πολίτευμα» της αυτάρκειας ξεχωρίζει για τις οικονομικές ή εμπορικές δεσμεύσεις, την παύση των ελεύθερων συνδιαλλαγών στο εμπόριο. Δεν απουσιάζουν μάλιστα οι σχηματικές συλλήψεις του τύπου: ως υποθέσουμε αρχικά πως η παγκόσμια οικονομία απαρτιζόταν από γεωγραφικά σύνορα ή τοποθεσίες που διαχωρίζονταν από γεωγραφικά εμπόδια, ενώ καθιστούσαν το κόστος μεταφοράς ή τους παράγοντες μεταξύ τους απαγορευτικούς. Στο ειδικό καθεστώς της αυτάρκειας, η προστασία της τοπικής αγοράς είναι μέγιστης σημασίας. Τα πιο βασικά ή αναγκαία χαρακτηριστικά δεν βασίζονται στην πολυπλοκότητα των κοινωνιών. Αντίθετα η διπολικότητα των εννοιών διασπάται, καθώς η επιδίωξη της αυτάρκειας συμπληρώνεται από την υποχώρηση της έννοιας της παγκοσμιοποίησης. Απώτερος στόχος είναι η διασφάλιση της ικανότητας παραγωγής καινοτομίας, η εγχώρια σταθερότητα ή οι μελλοντικές οικονομικές τάσεις ή προοπτικές. ¹⁷

Έτσι λοιπόν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το αντικείμενο της παρούσας διατριβής είναι η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία, ενταγμένο μέσα σε μία πολύ ευρεία συζήτηση για την 'έννοια, το περιεχόμενο και το χρόνο της «οικονομικής αυτάρκειας». Σκοπός της μελέτης είναι η ανάλυση των κοινωνικών-οικονομικών καταστάσεων κατά την διάρκεια του ελληνικού μεσοπολέμου, των

¹⁶ Βλ., MBN/Market Business News, «Autarky – definition and meaning», 2021, [URL: https://marketbusinessnews.com/financial-glossary/autarky-definition-meaning/](https://marketbusinessnews.com/financial-glossary/autarky-definition-meaning/) (Ημερομηνία Ανάκτησης: 15/11/2021}

¹⁷ Βλ., S. Malcomson, « The New Age of Autarky. Why Globalization's Biggest Winners Are Now on a Mission for Self-Sufficiency», *Foreign Affairs*, 2021 (26 Avril). <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-04-26/new-age-autarky>.

συνεπειών της εφαρμογής των οικονομικών δογμάτων. Σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό μεσοπόλεμο που εκκινεί το 1919, ο ελληνικός μεσοπόλεμος εξετάζεται μετά την μικρασιατική καταστροφή και την χρεοκοπία της Μεγάλης Ιδέας, το 1922. Το κρίσιμο μεσοδιάστημα 1922 - 1940, μετά την λήξη του Α' παγκοσμίου πολέμου και πριν την έναρξη του Β' παγκοσμίου πολέμου διαμορφώνονται οι πολιτικές της αυτάρκειας. Μετά την πτωτική πορεία των χρηματιστηριακών αγορών σε Ευρώπη και Αμερική το 1929 και τις δημοσιοοικονομικές κρίσεις ενισχύεται όλο και περισσότερο πολιτικών της αυταρχίας σε διάφορα κράτη.

Οι βαλκανικοί συνεννοήσεις ή / και οι βαλκανικές συμφωνίες, οι ελληνογερμανικές ανταλλαγές αγροτικών με βιομηχανικά προϊόντα η πολιτική του «κλήρινγκ» σε ειδικά προϊόντα όπως ο καπνός, η δασμολογική πολιτική στο βιομηχανικό εκτός από τον αγροτικό τομέα, ή ακόμη η προσαρμογή της έννοιας της «αυτάρκειας» σε αγροτικές περιοχές (λ.χ. Μακεδονία, Θράκη) αποτελούν «εκδηλώσεις» οι οποίες ενέχουν σημαντικές διαστάσεις στο πνεύμα των προστατευτικών ιδεών στο ελληνικό κράτος. Παραμένει βέβαια ισχυρό το ζήτημα της εξάρτησης από τη βούληση ισχυρών ευρωπαϊκών παραγόντων (λ.χ. μεγάλες γερμανικές εταιρείες) να προωθούν ανταλλαγή εμπορευμάτων με βάση ιδιωτικές συμφωνίες ή την παραγωγή ειδικών προϊόντων που εξάγονται ή εισάγονται από τις υπόλοιπες χώρες του παγκόσμιου εμπορίου.

Ένα ακόμη ζήτημα: ο ρόλος της διανοήσης κατά τον μεσοπόλεμο η οποία με τις ιδέες της επηρέασε τις πολιτικές της οικονομικής αυτάρκειας. Ενδεικτική είναι η αναφορά για τη θέση της αυτάρκειας στη Μεγ. Βρετανία και το πνεύμα που καλλιεργεί: «Το Ηνωμένο Βασίλειο από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 20αίωνα ήταν το λιγότερο αυτάρκες κράτος-έθνος μεταξύ των μεγάλων οικονομιών. Οι βρετανικές ελίτ πίστευαν ότι η αλληλεξάρτηση του κράτους με άλλα έθνη ή αυτοκρατορίες ήταν πηγή δύναμης. Μετά την λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου οι τάσεις άλλαξαν. Η αυτάρκεια θεωρούνταν ο πυρήνας της εθνικής δύναμης και ασφάλειας».¹⁸

¹⁸ Στη δεκαετία του 1920 το σιτάρι προέρχονταν από τις χώρες της Αργεντινής, του Καναδά και της Αυστραλίας. Το 80% της κτηνοτροφίας του Λονδίνου παράγονταν από τη Νότιο Αμερική. Βλ., D. Edgerton «The new age of autarky», *The New Statesman*, 2020, URL: <https://www.newstatesman.com/uncategorized/2020/06/new-age-autarky> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 15/11/2021}

Οι πολιτικοί, οικονομικοί, πολιτιστικοί σταθμοί του μεσοπολέμου διείσδυσαν στο δόγμα της αυτάρκειας. Το πνεύμα του συμβολισμού στη λογοτεχνική γραφή ή τον τύπο μεταπηδά στον κύκλο της πολιτικής διάνοησης και φυσικά της οικονομικής πορακτικής. Οι ροές των ιδεών κατευθύνουν και συντηρούν μέχρι τις παραμονές του Β. ΠΠ το πνεύμα του προστατευτισμού, του οικονομικού εθνικισμού και της πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής αυτοτέλειας. Με συνοπτικό τρόπο γίνεται όλο και πιο διαυγές για την περίοδο αυτή ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή της αυτάρκειας είναι η υπεράσπιση των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών. Σε αυτή την κατεύθυνση ένας ορισμός για τον εθνικισμό παρουσιάζει τέσσερις βασικούς πυλώνες¹⁹: α) το «πολιτικό αίσθημα» του πατριωτισμού, β) τον όρο της «παγκόσμιας τάξης πραγμάτων» που διασφαλίζει την χάραξη πολιτικών ανεξάρτητα από τις αποφάσεις που μπορεί να έχει η ξένη επιρροή γ) την «εθνική ανεξαρτησία στο οικονομικό στάδιο», και δ) τις εθνικές συμπεριφορές και τοπικές τάσεις για την βιομηχανική λειτουργία.²⁰

Ο όρος της αυτάρκειας αναδύεται ως «πιο» δημοφιλής ορισμός της πολιτικής οικονομίας κατά τη δεκαετία του 1930.²¹ Με αφετηρία τη δημοσιονομική κρίση των ετών 1929 – 1933, η κατάρρευση του διασυννοριακού εμπορίου, του διεθνούς κανόνα χρυσού, του ξένου δανεισμού ενισχύει την τάση της από-παγκοσμιοποίησης. Η επίλυση ή αντιμετώπιση του σοκ επήλθε μέσω των αυστηρών ελέγχων στη διασυννοριακή οικονομική δραστηριότητα. Η κενυσιανή σκέψη παραπέμπει στην δόμηση της οικονομικής αυταρχικότητας, της πολιτικής αυτονομίας και της εθνικής οικονομικής δραστηριότητας. «(..)Το πνεύμα του προστατευτισμού, τόσο στη θετική του εκδοχή όσο και στις απώσεις που δημιουργεί ο οικονομικός εθνικισμός και η αυτάρκεια, περικλείει στοιχεία για τη δημιουργία νέων επιστημών και φαίνεται ότι

¹⁹ Βλ., G. Tortella & S. Houpt, «From autarky to the European Union nationalist economic policies in twentieth-century Spain» *Economic Change and the National Question in Twentieth Century Europe*, Cambridge University Press, 2009, URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/economic-change-and-the-national-question-in-twentiethcentury-europe/from-autarky-to-the-european-union-n> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 15/11/2021}

²⁰ Βλ., D. Edgerton «The new age of autarky», *The New Statesman*, 2020, ό.π.

²¹ Βλ., E. Helleiner, «The Return of National Self-sufficiency? Excavating Autarkic Thought in a De-Globalizing Era» *International Studies Review*, Volume 23, Issue 3, 2021, σσ. 933 -957.

συντελεί στην κατασκευή ενός προεπιστημονικού θαλάμου που κυοφορεί νέες επιστημονικές πειθαρχίες». ²² Το ζήτημα της αγροτικής ζωής εντάσσει τη μέθοδο της αυτάρκειας σε αναζητήσεις που σχετίζονται με την ύπαιθρο. Από το 1927 και έπειτα η αναζήτηση των διεθνών συνεργασιών, μέσω της δημιουργίας οικονομικών θεσμών ή μηχανισμών, η «δημιουργία σινικών εμπορικών τειχών», ²³ διασφαλίζει την εξάπλωση της ιδέας της οικονομικής αυτάρκειας.

Η αδυναμία των κρατών να συνεννοηθούν σε διακρατικό επίπεδο, κυρίως στον αγροτικό τομέα και δευτερογενώς στη βιομηχανία βασίζεται στη δράση των ιδιωτών, με τη σύμπτυξη τραστ για τον έλεγχο της παραγωγής ή καρτέλ για τη διάθεση προϊόντων ή τον καταμερισμό των αγορών. Έτσι στη Μεγάλη Βρετανία ή την Γαλλία, η κλειστή εθνική πολιτική μετατρέπεται σε οικονομικό ιμπεριαλισμό, λόγω της ύπαρξης αποικιών. Επίσης οι τελωνειακοί δασμοί συνιστούν ένα από τα πρόχειρα μέτρα κοινωνικής προστασίας που αναφέρεται στην τοπική αγορά για τη βιομηχανία, ενώ επεκτείνεται στα αγροτικά αγαθά.

Γ. Κίνητρο για την εμβάθυνση στο θέμα

Οι λόγοι που με οδήγησαν στην επιλογή συγγραφής της μελέτης της οικονομικής αυτάρκειας είναι κυρίως τρεις: Ο πρώτος λόγος συνδέεται με τη διαχρονικότητα του θέματος της αυτάρκειας στις σύγχρονες κοινωνίες. Η θεματική της οικονομικής αυτάρκειας επεκτείνεται πέρα από τα όρια του μεσοπολεμικού διαστήματος, ενώ εμπεριέχει τα στοιχεία της συγχρονίας. Η εφαρμογή του σχεδίου της αυτάρκειας στη νεοελληνική κοινωνία σχετίζεται με τη δημοσιονομική, κλειστή οικονομία μιας χώρας που προσπαθεί να επιβιώσει με τις δικές της δυνάμεις. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δρουν ανεξάρτητα από τις ελληνικές αξιώσεις ή τα κοινωνικά συμφέροντα.

²² Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996, σ. 107.

²³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999, σ. 192.

Ο δεύτερος λόγος μελέτης και εμβάθυνσης στο θέμα της οικονομικής αυτάρκειας είναι η πρόκληση για τη «σύλληψη και τη μέτρηση της οικονομικής αυτάρκειας». Ένα ζήτημα που όπως έχει επισημανθεί απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στις πολιτικές στάσεις, ιδίως μετά την ανάπτυξη των θεωριών της κοινωνικής πρόνοιας, του οικονομικού συμφέροντος και των προσωπικών αντιλήψεων, απέναντι στο κράτος κοινωνικής πρόνοιας και τις πολιτικές αναδιανομής.²⁴

Ο τρίτος λόγος, αλλά όχι λιγότερο σημαντικός, που με ώθησε στη σχετική έρευνα αφορά τη σύγχρονη προβληματοθεσία, την οποία με έξοχο τρόπο περιγράφουν οι Alberto Alesina and Paola Giuliano και που ενίσχυσε ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον μου για το θέμα της «οικονομικής αυτάρκειας». Με τα λόγια των συγγραφέων θα επαναλάβω ότι : «όσο περισσότερο τα άτομα βασίζονται στην οικογένεια ως πάροχο υπηρεσιών, ασφάλισης και μεταφοράς πόρων, τόσο χαμηλότερη είναι η συμμετοχή στα κοινά και η πολιτική συμμετοχή» και δείχνουν ότι «οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί φαίνεται να είναι υποκατάστατο της γενικευμένης εμπιστοσύνης, παρά ως συμπλήρωμά της». Πρόκειται για τρεις δομές («εμπλοκή των πολιτών», «πολιτική συμμετοχή» και «εμπιστοσύνη») που αποτελούν στοιχεία προέλευσης, εξέλιξης και προσδιορισμού του «κοινωνικού κεφαλαίου»,²⁵ θέμα με ιδιαίτερη σημασία για την περίοδο που μας απασχολεί (Ελλάδα και πρόσφυγες) και φυσικά σήμερα με τους πρόσφυγες, όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς και οδηγούν στην κατανόηση των «ιστορικών εμπειριών».²⁶

²⁴ Βλ., Alberto Alesina and Paola Giuliano, «Family ties and political participation», *Journal of the European Economic Association* 2011 (18 Μαί). Επίσης βλ., των ιδίων, «Preferences for Redistribution», *NBER Working Paper* No. 14825, March 2009, JEL No. I38. Με το άρθρο τους αυτοί οι συγγραφείς υπογραμμίζουν το ρόλο των «ιστορικών εμπειριών» των «πολιτιστικών παραγόντων» ως και των προσωπικών εμπειριών στα ζητήματα των ατομικών προτιμήσεων για τους μηχανισμούς ανακατανομής με εμπειρικά δεδομένα από τις ΗΠΑ με τη χρήση της έννοιας της «Γενικής Κοινωνικής Έρευνας», από ένα μεγάλο σύνολο χωρών, χρησιμοποιώντας «Παγκόσμιες Αξίες».

²⁵ Βλ., Alberto Alesina and Paola Giuliano, «Family ties and political participation», *ό.π.*

²⁶ Βλ., Alberto Alesina and Paola Giuliano, «Preferences for Redistribution», *ό.π.*

Η δημιουργία σχεδίου αυτάρκειας κατά το μεσοπόλεμο αναφέρεται σε κοινωνικές – οικονομικές πτυχές της κοινωνικής ιστορίας των ετών 1922 -1940. Το πρόταγμα της μεταφοράς των αξιών, του πνεύματος της αυτάρκειας, των αρχών του προστατευτισμού, της αναβίωσης του οικονομικού εθνικισμού μας δίνει κίνητρα για να ασχοληθούμε με το πρότυπο της αυτάρκειας. Οι εντυπώσεις που παράγει το κλειστό παράδειγμα της αυτάρκειας αναδύει επιπτώσεις στην κοινωνική ή πολιτική ζωής της Ελλάδας. Η υιοθέτηση του καθεστώτος της οικονομικής αυτάρκειας ενσωματώνει διάφορα χαρακτηριστικά από άλλες χώρες της Ευρώπης. Το «όραμα» για τις καινούργιες εθνότητες σχηματίζει διαφορετικό περιεχόμενο ή δράση ανά κρατική επικράτεια.

Τέσσερα ερευνητικά ερωτήματα προκύπτουν στην έρευνα μας και αυτά μπορούν να διατυπωθούν ως ακολούθως:

- Η έννοια του οικονομικού εθνικισμού και του οικονομικού προστατευτισμού ως τελευταία στάδια της οικονομικής αυτάρκειας πως επιδρούν στη θεωρητική και πρακτική της τεκμηρίωση για την υιοθέτηση της ως άσκηση οικονομικής – και όχι μόνον – πολιτικής;
- Οι ροές των εμπορικών συνδιαλλαγών πως συνδέονται με τις αυτοκαταναλωτικές συνήθειες των κρατών ή την ανάδειξη της οικονομικής αυτάρκειας;
- Η ελληνική οικονομική αυτάρκεια κατά τον μεσοπόλεμο πως επηρέασε τους τομείς του αγροτικού, βιομηχανικού και εμπορικού τομέα;
- Το πνεύμα της ελίτ των διανοούμενων προώθησε τις πολιτικές των τριών οικονομικών δογμάτων, της αυτάρκειας, του προστατευτισμού και του οικονομικού εθνικισμού;

Η τεχνική ανάλυση βασίζεται στα στατιστικά δεδομένα της περιόδου (όπως αυτά αντλούνται από την ψηφιακή βιβλιοθήκη της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας). Η ποσοτική μέθοδος αφορά την περιγραφική στατιστική, όπου πραγματοποιείται για να συνοψίσουμε τα δεδομένα που συγκεντρώνουμε.²⁷ Στην κοινωνική έρευνα υπάρχουν οι σταθεροί παράγοντες της κοινωνικής ζωής σε όλα τα μήκη και τα

²⁷ Για τη σχετική ανάλυση βλ., Β. Φύλιας, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, Gutenberg, 2007, σ. 249.

πλάτη του κόσμου ή της ανθρώπινης ιστορίας. Όμως τα ειδικότερα προβλήματα του τέλους του 20^{ου} αιώνα δεν φέρουν τους ίδιους τρόπους αντιμετώπισης με τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ή τις αρχές του 21^{ου} αιώνα.²⁸

Επιπρόσθετα παρατίθεται η ιστορικο-συγκριτική ανάλυση των δεδομένων και η ιστορική μέθοδος ερμηνείας των εμπειρικών δεδομένων. Το ζητούμενο της σχέσης της οικονομικής ιστορίας με την οικονομική θεωρία και τις επιστήμες του ανθρώπου εμπλέκονται σε πολλαπλές προσεγγίσεις.²⁹ «Ο στόχος για την αιτιακή θεμελίωση ορισμένης ερμηνείας οικονομικών φαινομένων σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση του αντικειμενικού κριτηρίου στην επιτυχημένη διατύπωση εναλλακτικών αποφάσεων, συνοδεύονται ο πρώτος από ερωτήματα και η δεύτερη από αμφισβητήσεις.»³⁰ Λογική και ιστορική μέθοδος. Στον όρο της ιστορίας συγχέεται η δομή και η λειτουργία του αντικειμένου, με τη μελέτη στο χρόνο (διαχρονικότητα). Η δομή της επαγωγικής μεθόδου που χρησιμοποιεί ο ιστορικός χρησιμεύει για την αντιμετώπιση των κοινωνικών φαινομένων ή την μετάβαση από το ειδικό στο γενικό ή αντίστροφα.

Ένα ευρύτερο σχόλιο: στον χώρο της οικονομικής κοινωνιολογίας αλλά και της κοινωνιολογίας της οικονομίας ο καθημερινός οικονομικός βίος αναλύεται με τη βοήθεια που προσφέρει η κοινωνιολογική σκέψη και η εξέλιξη της στη μελέτη των κοινωνικών ή οικονομικών φαινομένων. Η ιστορία της οικονομικής σκέψης ενισχύει την ιστορία του οικονομικού στοχασμού για την κοινωνική οργάνωση και την εξέλιξη της κοινωνικής πράξης, κατά μία έκφραση, σε συγκεκριμένο χρόνο.³¹ Η συσχέτιση μεταξύ της οικονομικής κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας με την οικονομική ιστορία συνδέεται με την αποσαφήνιση της ερμηνείας των όρων των οικονομικών φαινομένων. Έτσι στον κλάδο της οικονομικής κοινωνιολογίας η οικονομική δραστηριότητα εκλαμβάνεται ως φυσική, θεσμική δραστηριότητα, ενώ

²⁸ Βλ., Ι. Λαμπίρη – Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, Αθήνα, ΑΝΤ. Ν. Σάκκουλα, Τόμος Α', 2003, σ. 37.

²⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα μεθόδου και περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α. Ε., 1997, σ. 31

³⁰ Στο ίδιο, σ. 114.

³¹ Στο ίδιο, σ. 89.

στις υπόλοιπες επιστήμες αναζητείται το όφελος ή οι επιπτώσεις που εκβάλλουν από την οικονομική δράση. Με τον τρόπο αυτό κινηθήκαμε στην αναζήτηση τόσο της σχετικής βιβλιογραφίας όσο και των διαθέσιμων τεκμηρίων.

Μερικές ενδεικτικές αναφορές βιβλιογραφικού περιεχομένου: γενικώς η βιβλιογραφία που σχετίζεται με το θέμα της οικονομικής αυτάρκειας είναι εκτεταμένη, αλλά όχι ιδιαίτερα προσεγμένη. Μερικά έργα που δημοσιεύθηκαν σε διαφορετικές περιόδους, άλλοτε με «άμεσο» τρόπο (πρωτότυπο) και άλλοτε με «έμμεσο», μου έδωσαν ένα πλαίσιο αναζητήσεων, τα οποία μας απασχολήσουν σε ειδικά κεφάλαια σε σχέση με το ερευνητέο μας.

Ένα πρώτο ερέθισμα έχουμε από το έργο του F. List όπου ορίζεται η αξία της εθνικής πολιτικής.³² Το δόγμα της «οικονομικής αυτάρκειας» κυριαρχεί κατά τον Μεσοπόλεμο, στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία, δεν απουσιάζει από τη λογοτεχνία τις περιόδους και φυσικά είναι ιδιαίτερα ισχυρός ο αντίλογος ή οι απορρίψεις του.³³ Ενδεικτική για την τελευταία παρατήρηση η παρατήρηση του J. M Keynes στο έργο του με τίτλο «Το τέλος του laissez-faire. Ιδέαι προς συνύφανσιν της Ιδιωτικής και της Κοινωνικής Οικονομικής»³⁴ όπου προειδοποιεί για την λήξη της απόλυτης ελευθερίας στην οικονομική δράση. Η αναφορά του συνδέεται με την οικονομική κρίση του 1929, ενώ δεν απουσιάζουν οι αναφορές για το τέλος της «φιλοκέρδειας» ή του «κεφαλαιοκρατισμού» και στην εισαγωγή προστατευτικών πολιτικών.

Σε μία άλλη ενδεικτική συμβολή σε διδακτορικό επίπεδο (είναι η πρώτη διδακτορική διατριβή η οποία υποστηρίχθηκε μετά τη γερμανική εισβολή και κατοχή της Ελλάδας, το 1942) ο Ε. Σαββόπουλος με τη μελέτη του *Περί Πολιτικής Οικονομικής*

³² Στο ίδιο, σ. 33. Επίσης βλ., Eric Helleiner, «The Diversity of Economic Nationalism», *New Political Economy*, 26 (2)/ 2020 (11-23), σς. 229-238 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13563467.2020.1841137>.

³³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 88.

³⁴ Βλ., J. M., Keynes, «Το τέλος του laissez-faire. Ιδέαι προς συνύφανσιν της Ιδιωτικής και της Κοινωνικής Οικονομικής», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 8, Αθήνα 1928, σ. 310.

Αυτάρκειας εν Γένει και Ιδίαι εν Ελλάδι αναλύει το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας στην ιστορική της διάσταση.³⁵ Συνακόλουθα αναφέρεται στην περίπτωση της ελληνικής οικονομικής αυτάρκειας, συγκρίνοντας διάφορες μεταβλητές, όπως είναι τα βασικά αγροτικά προϊόντα της χώρας, οι κλιματολογικές συνθήκες, το έδαφος, το υπέδαφος, η δημογραφική κατάσταση της χώρας, ο βιομηχανικός ή ναυτιλιακός κλάδος και άλλα χαρακτηριστικά.

Λίγα χρόνια πριν από τη διατριβή του Ε. Σαββόπουλου η μελέτη του Σ. Αγαπητίδη με τίτλο «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας»,³⁶ αναλύει την έννοια και τον ορισμό της αυτάρκειας. Στη διασύνδεση της έννοιας της αυτάρκειας με τον εμποροκρατισμό, τον προστατευτισμό και τον νέο-προστατευτισμό. Διατυπώνει και αναλύει τα επιχειρήματα υπέρ η κατά της οικονομικής αυτάρκειας και τις προϋποθέσεις εφαρμογής ενός σχεδίου για την αυτάρκεια.

Μια ακόμη διανοητική πρόκληση για το θέμα είναι άρθρα του περιοδικού *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* του Δ. Καλιτσουνάκη³⁷ με χρήσιμες και πλούσιες πηγές σχετικά με το ζήτημα της οικονομικής αυτάρκειας στην Ελλάδα. Τα κρίσιμα έτη του μεσοπολεμικού διαστήματος στην Ελλάδα (1922 – 1940) οι αναφορές στο καθεστώς της αυτάρκειας είναι πολυποίκιλες, με εκτεταμένη έρευνα και σωρεία εμπειρικών ερευνών σε διάφορες περιοχές της Ελλάδος.

Πολλά χρόνια αργότερα ο Ε. Πρόντζας στο έργο με τίτλο *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία* αναλύει όψεις του εθνικισμού, ως έννοια θα συνδεθεί με τεκμήρια που προκύπτουν από διπλωματικά, τραπεζικά αρχεία και αρχεία διεθνών οργανισμών.³⁸ Συνάμα στον *Οικονομικό Προστατευτισμό και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*³⁹ εντάσσει το πνεύμα

³⁵ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, Αθήνα, Αριστ. Γ. Παπανικολάου, 1942.

³⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, 1940.

³⁷ Βλ., Δ. Καλιτσουνάκης, «Η αυτάρκεια», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 1928.

³⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 207.

³⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σσ. 359 – 368.

του προστατευτισμού και της αυτάρκειας στις βαλκανικές συνεννοήσεις και την εξέλιξη των ελληνογερμανικών σχέσεων, ιδίως το ελληνογερμανικό «κλήρινγκ». Κατά τον μεσοπόλεμο το εξαγωγικό εμπόριο του καπνού και η σχέση του με την οικονομία της αυτάρκειας αποτέλεσε ουσιώδη δραστηριότητα των εμπορικών σχέσεων της χώρας στον περιβάλλον του οικονομικού εθνικισμού. Ενδεικτική είναι από την άποψη αυτή η ανάλυση της πολιτικής από τη *Διοίκηση της Α.Τ.Ε. στις Απαρχές της Κωνσταντίνου Β. Γόντικας (1930 - 1935)*.⁴⁰ Η πολιτική του προστατευτισμού στις εθνικές οικονομίες αναλύεται για τον τρόπο που πραγματώνεται (και σε ποιο βαθμό) στο πεδίο των ιδεών ή πραγματικοτήτων της πολιτικής (ιδίως της τραπεζικής) του Κ.Β. Γόντικα.

Δ. Η δομή της διδακτορικής διατριβής

Η μελέτη διαμορφώθηκε σε πέντε κεφάλαια. Καταρχάς μας απασχόλησε η Οικονομική Αυτάρκεια ως τρόπος διαβίωσης ή ως πολιτική αντίληψη. Διαπιστώσαμε από την πρόσφατη οικονομική κρίση στον 21^ο αιώνα ότι το δόγμα και η (διφορούμενη) διάσταση της Οικονομικής αυτάρκειας ανάγεται συχνά στην οικονομική σκέψη με μάλλον περιορισμένη εμφάνισή του στην κοινωνιολογική σκέψη. Σε κάθε περίπτωση όμως η σχετική συζήτηση ανάγεται στα πολλά επίπεδα που αναπτύχθηκαν στην περίοδο του Μεσοπολέμου, με αποχρώσεις τόσο στις εθνικές οικονομίες όσο και στη διαμόρφωση των διεθνών οικονομικών σχέσεων.

Στη συνέχεια (το δεύτερο κεφάλαιο) ο Οικονομικός Προστατευτισμός ως πραγματικότητα και θεωρία αναζητήθηκε μέσα στις κοινωνικές και πολιτικές ιδέες αλλά και πρακτικές της περιόδου. Αφορούν, κατά προτεραιότητα, ζητήματα (σειρά ενεργειών ή πρωτοβουλιών) που εντάσσονται στο διεθνές εμπόριο και τις ροές του διεθνούς εμπορίου. Τα όσα ακολούθησαν την οικονομική κρίση του 1929 έδωσαν στον οικονομικό προστατευτισμό ένα «πολιτικό» προβάδισμα για ορισμένα κράτη και ειδικώς για τα βαλκανικά κράτη με καταλύτη αυτών των ιδεών τη θέση τους στο διεθνές εμπόριο. Τη σχέση εξειδίκευσα ώστε να προετοιμάσω το επόμενο στάδιο

⁴⁰ Βλ., Ε., Πρόντζας, (επιμ) *Η Διοίκηση της Α.Τ.Ε στις Απαρχές της - Κωνσταντίνου Β. Γόντικας (1930-1935)*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, Σειρά 2: Αρχεία Διοικήτων, 2007.

μελέτης: με αφετηρία το παράδειγμα λ.χ. της ελληνικής παραγωγής καπνού (ιδίως στη Μακεδονία και τη Θράκη) οι ελεγχόμενες διμερείς συμφωνίες και συνεργασίες των καπνο-παραγωγών κρατών, προτάσσουν μια «νέα εμπορική πολιτική» στην οποία εμφανίζεται η πολιτική του «ζητιάνου του γείτονα».

Στο τρίτο κεφάλαιο για την παράδοση και τη συνέχεια του Οικονομικού Εθνικισμού ερευνάται ο οικονομικός εθνικισμός στην προοπτική του κρατικού ανταγωνισμού αλλά και της μνήμης του πολέμου. Ο συγκερασμός των πολιτικών του εθνικισμού με τις πρακτικές εφαρμογές του ή το ζήτημα ουτοπία ή πραγματικότητα εντυπώνονται στις αρχές του εθνικιστικού παράγοντα. Εδώ θα δοκιμάσουμε την αντοχή του εθνικισμού στις ημέρες μας αλλά και στις συνθήκες που δημιουργήθηκαν ώστε να απασχολούν θεωρητικούς των κοινωνικών επιστημών. Μια ερμηνεία είναι ο λόγος της θεωρητικής εμβάθυνσης είναι ότι αποτελεί κεντρικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας και της πολιτικής. Θα λέγαμε ότι για την κοινωνιολογία ο εθνικισμός (λ.χ. στο Μεσοπόλεμο) είναι κάτι περισσότερο από ένα ιδεολογικό κίνημα, με παγκόσμια απήχηση και φυσικά διαθέτει την «αντοχή» (ως ιδέα και πρακτική) στο χρόνο. Παρατηρήσαμε ότι λίγες ιδεολογίες μπορούν να ταιριάξουν με τη δύναμη και την απήχηση του «οικονομικού εθνικισμού» και καμία άλλη συμβολική γλώσσα δεν έχει τέτοια απήχηση και ανθεκτικότητα. Ο μεσοπόλεμος δείχνει ότι ο εθνικισμός είναι κάτι περισσότερο από ένα ιδεολογικό κίνημα και ενισχύει την υπόθεση ότι είναι επίσης μια μορφή δημόσιου πολιτισμού που βασίζεται σε παλαιότερες πολιτιστικές συμβολές.

Το διεθνές εμπόριο, οικονομικός προστατευτισμός, οικονομική αυτάρκεια στη διάρκεια του μεσοπολέμου αποκτά τον υψηλότερο βαθμό συνεκτικότητας και διάκρισης του οικονομικών και πολιτικών σχέσεων. Είναι το θέμα που κατέχει κεντρική θέση στο τέταρτο κεφάλαιο. Στον αφρό των πολιτικών γεγονότων, από πρώτη ματιά βλέπουμε ότι με τη λήξη του Α΄ ΠΠ ένας νέος χάρτης προκύπτει στη χάραξη νέων συνόρων στην Ευρώπη αλλά και πέραν αυτής, όπως στην Εγγύς Ανατολή. Είναι ένας άλλος «μεγάλος μετασχηματισμός» στο μεσοπόλεμο που προκύπτει από τη διάλυση δύο αυτοκρατοριών (Αυστροουγγαρία, Οθωμανική αυτοκρατορία), την παράδοση ενός κράτους (Γερμανία) με απώλεια αποικιών (σε περιοχές της Αφρικής και την εκχώρησή τους σε άλλες μεγάλες δυνάμεις), την αρχή

των εθνοτήτων και της αυτοδιάθεσης των λαών και φυσικά το μεγάλο ζήτημα των πολεμικών αποζημιώσεων και τη αποστρατιωτικοποίησης γερμανικών περιοχών (Ρηνανία κ. ά.). Ταυτόχρονα, χώρες που θέλησαν να αποκτήσουν παγκόσμιο ρόλο, όπως η Γερμανία, έχασαν εμπορικά δικαιώματα (και άλλες οικονομικές και στρατιωτικές παραχωρήσεις). Οι νικητές του πολέμου ενσωμάτωσαν στη συνθήκη των Βερσαλλιών το σύμφωνο για τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών ώστε να ενισχύσουν το σύστημα συνεργασίας τους και της ασφάλειας τους. Η σύγκρουση εθνικών συμφερόντων αποτελεί μία πρώτη εκδήλωση της διάβρωσης των αρχών της συμμαχίας των νικητών του Α΄ Π.Π. είναι η σύγκρουση εθνικών συμφερόντων.

Τέλος, ζητήματα αυτάρκειας διαπιστώνουμε ότι αναπτύσσονται «εντός» και «εκτός» οικονομικής σκέψης, όπως συμβαίνει στη μεσοπολεμική Ελλάδα. Στον χώρο της παγκόσμιας λογοτεχνίας παρουσιάζονται διάφορες μορφές και τυπολογίες, γύρω από την έννοια της αυτάρκειας, είτε πολιτικής, είτε οικονομικής, εντός του συνόλου της κοινωνικής οργάνωσης και δόμησης σε ένα πολιτειακό καθεστώς. Η έννοια της οικονομικής αυτάρκειας δεν αναφέρεται μόνο σε ένα εθνικό ή διεθνές περιβάλλον, σε ένα κοσμοπολίτικο περιβάλλον. Ορίζεται και μελετάται ιστορικά στο διάστημα μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων. Το πολιτικό περίβλημα στο οποίο αναπτύχθηκαν τα δόγματα εντάσσονται στην αισθητική, περιγραφική πλευρά των πολεμικών συνθηκών, ενώ αποτυπώνονται με φράσεις όπως ο «θάνατος του συναισθήματος», «φυσιολογικά δεδομένα». Εκφραστές της αντιορθολογικής και αντι-διαφωτιστικής προσέγγισης εστιάζονται σε χώρο με ιδεατές αντιλήψεις, δηλαδή η επιστροφή στα πατροπαράδοτα, εθιμοτυπικά θέματα και τις αξίες του παρελθόντος. Παρατηρούμε ότι εκφράζουν το λογοτεχνικό, θεωρητικό υπόβαθρο και τις σχολές σκέψης, διά-αντίδρασης που ανατροφοδοτούν το δόγμα της γερμανικής, ιταλικής, αυστριακής, ελληνικής, και βαλκανικής αυτάρκειας, κατά το μεσοπόλεμο. Έτσι θα προκύψει ο «εδαφικός αναθεωρητισμός» και η σύνδεσή του με τον οικονομικό εθνικισμό, χωρίς την ανάγκη «οικονομικής γλώσσας».

Η μελέτη μας ολοκληρώνεται με μία ακόμη «γλώσσα»: τη διαμόρφωση κατηγοριών και τη σχέση που ανιχνεύεται ανάμεσα σε «προϊόντα» που αποτελούν «ανταλλάξιμα εμπορεύματα» μεταξύ χωρών. Η στατιστική είναι ένας πρόσθετος «κώδικας» (με τη θέση του στην οικονομική κοινωνιολογία) ώστε τα αποτελέσματά «του» να

αξιολογούνται στο πνεύμα και την πράξη της «οικονομικής αυτάρκειας», αλλά και στις σχέσεις ισχυρών και αδύναμων χωρών από τις αγορές προϊόντων και κεφαλαίων.

Κεφάλαιο πρώτο

Οικονομική Αυτάρκεια: τρόπος διαβίωσης ή πολιτική αντίληψη

Εισαγωγή

Το δόγμα και η διφορούμενη διάσταση της Οικονομικής Αυτάρκειας ανάγεται συχνά στην οικονομική σκέψη με μάλλον περιορισμένη εμφάνισή του στην κοινωνιολογική σκέψη και πρόσφατα απέκτησε, μετά την οικονομική κρίση του 2008 ιδιαίτερη σημασία για τη σχέση ανάμεσα σε γενιές, αλλά και στην εννοιακή της «καταγωγή».⁴¹ Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αναπτύχθηκε σε πολλά επίπεδα στην περίοδο του Μεσοπολέμου, με αποχρώσεις στις εθνικές οικονομίες και στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Ο όρος εμπλέκεται

- με τις εννοιακές διαφορές της οικονομικής αυτάρκειας μεταξύ γενεών, όπως μπορεί να δειχθεί από σχετικές πρόσφατες αναλύσεις, οι οποίες παραμένουν ακόμη στο πεδίο της σύγχρονης πολιτικής κοινωνιολογίας – αλλά απομακρύνονται σε ένα βαθμό από το αντικείμενο της δικής μας έρευνας (η μικρή αναφορά που ακολουθεί στην παράγραφο 1.2 έχει σκοπό να αναφερθεί το ζήτημα αυτό συνοπτικά στην ανάλυσή μας
- με την οικονομική σκέψη όπως δείχνει το σχετικό άρθρο του J. M. Keynes,

⁴¹ Η έννοια της [οικονομικής] «Αυτάρκειας» συναντάται στα αρχαία γραπτά κείμενα, όπως θα δούμε στην συνέχεια. Βλ., [Γ. Κορδάτος], *Αριστοτέλης, πολιτικά, I – III*, Αθήνα, Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, σ. 80.

- σε διεθνό – πολιτικές συζητήσεις και παρακείμενα μοντέλα αυτό – επάρκειας, αυτό – συντήρησης, εθνικής ανεξαρτησίας, αυτονομίας, πολιτικής αμφισβήτησης ή ζωτικής περιχαράκωσης ενός κράτους ή μιας οικογένειας.

I.1. Η μακρά πορεία της έννοιας

Στα μεγάλη βάθη του χρόνου, ο Αριστοτέλης στη φιλοσοφική του θεώρηση για τον άνθρωπο και την πόλη απασχολήθηκε και με την εννοιολογική αποτύπωση, του αυταρκειακού τρόπου ζωής:⁴² *Ότι λοιπόν η πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα και πιο σημαντική από το κάθε άτομο είναι φανερό. Διότι, εάν το άτομο δεν είναι αυτάρκες, όταν αποκοπεί από την πόλη, θα βρεθεί στην ίδια μοίρα που βρίσκονται τα άλλα μέρη εν σχέσει προς το όλον, και εκείνος που δεν μπορεί να είναι μέλος μιας κοινωνίας λόγω της αυτάρκειάς του δεν την χρειάζεται την κοινωνία, αυτός δεν είναι μέρος της πόλεως και είναι κατά συνέπεια είτε θηρίο είτε θεός.*⁴³

Στο απόσπασμα διαφαίνεται η πρόθεση του Αριστοτέλη να επικυρώσει την παράσταση της ολικής φυσικότητας, της έννοιας της πόλης και του ανθρώπου δια μέσω των πολιτειακών και οικονομικών θεσμών. Στη συνέχεια ο φιλόσοφος ανάγει την έλλειψη της ολοκληρωτικής, αυταρκειακής επικράτησης σε ένα κοινωνικό σύνολο, ως μία καταστροφική παραλλαγή της ανθρώπινης φύσης σε μια υποβιβαστική ιδιότητα και έναν υποτελή, ευτελή ρόλο, ανάλογο με εκείνο του θηρίου. Κατά αντιστοιχία, η έμφαση στην έννοια του εξανθρωπισμού που υπονοεί ο Αριστοτέλης ταυτίζεται με την αποσιώπηση και την άρνηση της φιλοσοφικής θέσης της Αυτάρκειας.⁴⁴

⁴². Βλ., [Γ. Κορδάτος], *Αριστοτέλης, πολιτικά*, I – III, Αθήνα Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, σ. 80.

⁴³. Στο ίδιο, ό.π., σ. 84.

⁴⁴. Στο ίδιο, σ. 82.

Στο πραγματολογικό περιεχόμενο, της αναδίφησης της φράσης είτε θηρίο είτε θεός, ο αναστοχασμός στην προσέγγιση αφορά τους απόκοσμους, δηλαδή τα αποκυήματα ή τα κατάλοιπα της δεσπόζουσας κοινωνίας που δεν ασπάζονται τους φυσιολογικούς ορισμούς των αυταρκειακών ροών. Εφόσον ο άνθρωπος είναι ζώο πολιτικό και η πόλη μια φυσική πραγματικότητα, εκείνοι που δεν υιοθετούν την αυτάρκεια ως μια φιλοσοφική, ιστορική διαπερατότητα εκτοπίζονται πέρα, από την ομαλή συμβατότητα της πολιτικής κοινωνίας και συμπεριφοράς.⁴⁵

Ο Θουκυδίδης από την άλλη στην ιστορία για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και τον Επιτάφιο του Περικλή εκθέτει ανάλογους λογισμούς γύρω από την πολιτική οικονομία των όρων της αυτάρκειας:

«Αλλά και εμείς οι ίδιοι, όσοι είμαστε σε ώριμη ηλικία, αυξήσαμε την δύναμη της πολιτείας και της δώσαμε απόλυτη αυτάρκεια και σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου»

Η βαρύτητα της αξιολόγησης των εννοιών της απόλυτης αυτάρκειας καταδεικνύει τη θετική παραδοχή, στα γραπτά κείμενα του Θουκυδίδη, γύρω από τους ευνόητους ορισμούς της οικονομικής αυτάρκειας. Υπενθυμίζεται ότι σε ένα ρευστό, οικονομικό κύκλο, όπως την αφηγηματική εποχή στην οποία παρατίθενται τα αρχαία, πρωτογενή κείμενα, η λέξη *αυτάρκεια* προσδιορίζεται τόσο ως αφηρημένη έκδοση, παρεκτρέποντας το τελεσίδικο θέμα του αυταρκειακού σχεδίου σε μια ανώτερη, παραδοτέα μορφή. Ο οικουμενικός χαρακτήρας που απολήγει από τα κείμενα *Θουκυδίδου: Περικλέους Επιτάφιος* στο νόημα της αυτάρκειας προσδίδει διάφορες, προοπτικές επιχειρηματολογίας.

Το πρώτο επιχείρημα, υπέρ της οπτικής της Οικονομικής Αυτάρκειας, στην αρχαία, φιλοσοφική ελληνική γραμματεία δικαιολογεί τις ιστορικές της πτυχές, διατείνεται η μεσοπολεμική σκέψη.⁴⁶ Η δύναμη της ευνοούμενης πολιτείας δικαιολογείται από τη δυναμική της έννοιας της απόλυτης, προσδιορισμένης αυτάρκειας. Ο συγγραφέας

⁴⁵. Στο ίδιο, σ. 86.

⁴⁶ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, Αθήνα, Αριστ. Γ. Παπανικολάου, 1942, ό.π., σ. 18.

επιμένει να θεωρεί ότι η αυτάρκεια πληρούται και σε καιρό ειρήνης και σε πόλεμο. Οι δύο αφετηριακές αρχές βασίζονται σε έναν συνεχή, κύκλο συμπληρωματικότητας. Είναι γεγονός πως η ιστορικότητα της αυτάρκειας μετά από τους αρχαίους χρόνους συναντάται τόσο τη Ρωμαϊκή περίοδο, όσο και στη Βυζαντινή εποχή.⁴⁷ Στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία η έννοια της αυτάρκειας μορφοποιείται, καθώς δίνεται έμφαση στο στρατιωτικό, παρά στο εθνικό παρελθόν της Αρχαίας Ρώμης. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία επέδειξε υπόδειγμα πολιτικής εμπορικού παρεμβατισμού.

Επίσης στα μεσοπολεμικά σχολιασμό της έννοιας,⁴⁸ εμφανίζεται ο Πανηγυρικός του Ισοκράτη ο οποίος εισάγει ορισμένους κανόνες στην εμπορική πολιτική, αλλά και αναφορές στον Ξενοφώντα. Η επίκληση του Πλάτωνα (από την *Πολιτεία*) γίνεται στην αναγκαιότητα δημιουργίας «πόλης», καθώς κανένας δεν μπορεί να ζήσει μόνος του και να καλύψει τις ανάγκες του, ιδιαίτερη δε θέση έχει η αναφορά του στην επιζήμια επικοινωνία με την ανταλλαγή αγαθών μεταξύ άλλων περιοχών ή «πόλεων».

Με ένα μεγάλο άλμα, στο μεσοπολεμικό διάστημα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τόσο οι πολεμικές συρράξεις, όσο και το φιλειρηνικό κλίμα που εκδηλώνεται μέσω της ΚτΕ προωθούν το οικονομικό δόγμα. Το περίβλημα των ιδεών από το οποίο περιβάλλονται οι πραγματικές συνθήκες -για την περίοδο, το δόγμα της Οικονομικής Αυτάρκειας διατυπώνεται με αιχμή στις αρχές του Μεσοπολέμου και ενισχύεται καθώς πλησιάζει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Θα παρατηρήσουμε δε ότι διερευνώντας τον πολιτισμό και τις ιστορικές ρίζες της αυτάρκειας από τη λήξη του Α΄ Πολέμου και της εισόδου στο Β΄ Πόλεμο παρουσιάζονται πολυδιάστατες όψεις του όρου, από το διεθνές ως το μικρο-οικονομικό επίπεδο.⁴⁹

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 18.

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 17.

⁴⁹ Μικρή παρέκβαση με μία πολύ διαφορετική επιβίωση της «αυτάρκειας»: στη σύνδεση συσχέτιση μεταξύ οικονομίας και περιβάλλοντος ακόμη και σήμερα εμφανίζονται συσχετίσεις -μέσα ασφαλώς σε ένα άλλο πνεύμα- για τη σημασία της μονοκαλλιέργειας, στην ενίσχυση της «αυτάρκειας» και την πρωτογενή παραγωγή. (έδαφος, νερό, γεωργία, βιομηχανία, τουρισμός). Πρόσφατο παράδειγμα σχετικό συνέδριο «Περιβάλλον και ιστορία. Οι πολλαπλές όψεις μιας δυναμικής σχέσης» Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, στις 22-23 Οκτωβρίου 2015, στο Ιστορικό Αρχείο του

Στην περίοδο αυτή επίσης η «αυτάρκεια» θα ενταχθεί σε σειρά οικονομικών ιδεών. Η πολιτική ιστορία ευρωπαϊκών κρατών ανάμεσα στο 17αι. και 19 αι. παρέχει θέση στην οικονομική αυτάρκεια. Από τις βάσεις των ιδεών γνωστές αλλά αναδιατυπωμένες: από το περιεχόμενο της αυταρκειακής πολιτικής έκβασης προκύπτουν οι παραδοσιακές προσεγγίσεις του Εμποροκρατισμού και του Προστατευτισμού, ενώ επαναφέρονται με καινούργιο, δομικό περιεχόμενο και επονομάζονται νέο-εμποροκρατισμός και νέο-προστατευτισμός. Η αμφίρροπη εναλλαγή, καινοτόμων οριστικών, θεωρητικών εργαλείων τοποθετεί την ουσία των αυταρκειακών δομών στο περιβάλλον που θεωρείται ρεαλιστικό για την χρήση της έννοιας. Ενδεικτικό ότι το δόγμα του νέο-εμποροκρατισμού, το οποίο φέρει την οικονομική πολιτική του δόγματος του Εμποροκρατισμού/Μερκαντιλισμού ανακυκλώνει την πολιτική του δύναμη εν μέσω της οικονομικής παροχής ευεξίας, καθιερώνοντας μάλιστα τον θεσμό των βραβείων και των επιχορηγήσεων- αναφορά που δεν διαφεύγει από Έλληνες οικονομολόγους του μεσοπολέμου. Φυσικά δεν λείπει το μείζον ζήτημα με τις ιστορικές του αναφορές: η συγκέντρωση πολύτιμων μετάλλων, η παύση εξαγωγής πρώτων υλών, ειδικευμένου προσωπικού, κεφαλαίων, η εισαγωγή του περίφημου δασμολογίου.

Μέσα στο κλίμα αυτό η «περιφериοποίηση» των κρατών: η εθνική οικονομική ολοκλήρωση θεωρείται ότι επιτυγχάνεται σε σχέση με τις περιφερειακές, οικονομικές οργανώσεις, ενώ η πολιτική ανεξαρτησία ενός Κράτους προσομοιάζει με την οικονομική ανεξαρτησία, οι εμπορικές ροές συνιστούν τη μοναδική, οικονομική συμπεριφορά συσχέτισης μιας χώρας με μια άλλη και η εξωτερική δόμηση του διεθνούς εμπορίου κρίνεται ότι διαφέρει από την εσωτερική εμπορική διεκπεραίωση εντός των κρατών. Σε αυτό το σημείο οι ιδέες του νέο - εμποροκρατισμού και του νέο-προστατευτισμού βρίσκουν την καλύτερη εφαρμογή με τη λήψη άμεσων και έμμεσων μέτρων εμπορικής προστασίας (απαγορεύσεις, ποσοστώσεις, δασμοί), την πολιτική προστασία του διαμετακομιστικού εμπορίου, με σταθερές εσωστρέφειας

και αποδόμησης των ελεύθερων, μη ελεγχόμενων συναλλαγών.⁵⁰ Επανέρχονται οι ιδέες για το ότι οι κλασικοί εμποροκράτες υποστηρίζουν ότι η αποταμίευση εμπορικών ποσοτήτων είναι απαραίτητη για την οικονομική συνεκτικότητα, ενώ οι καθολικοί νέο-εμποροκράτες διατηρούν την αυτό-ανάπτυξη, την αυτοδυναμία εντός μιας εδαφικής επικράτειας.

Είναι η περίοδος όπου πολιτική και φιλοσοφία εμπλέκονται, όπως η περίπτωση του Π. Κανελλόπουλου,⁵¹ ο οποίος σε άρθρο του ασχολείται με την ιστοριογραφική εξέλιξη της οικονομικής αυτάρκειας. Οι αναφορές στη μεγάλη διάρκεια της έννοιας είναι σημαντικές για την δύναμη της έννοιας: εδώ η χρονολόγηση της έννοιας για τη διάχυση της στη νέα πρόσληψη για την έννοια «κράτος» (και σχετικά με το θέμα του εθνικού προστατευτικού συστήματος) παρουσιάζεται ως η παρερχόμενη πεποίθηση της καπιταλιστικής αφθονίας, η οποία ανάγεται στο δεύτερο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα. Οι ιστορικές φάσεις μέσω των οποίων ερμηνεύεται η συνδυασμένη χρήση του όρου «οικονομική αυτάρκεια» παραπέμπει στην ελεύθερη οικονομία του αστικού τομέα του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα για να ακολουθήσει ο «εμποροκρατισμός» στο βιομηχανικό πεδίο και τις εμπορικές σχέσεις στον 17^ο και 18^ο αιώνα, η ίδρυση των εταιρειών εμπορίου, οι αποικιακοί, υπερ-θαλάσσιοι σύνδεσμοι, ο έλεγχος των εφόρων συμβούλων, δηλαδή η είσοδος στην «εθνική οικονομία».

Στο σημείο αυτό είναι άξια η αναφορά στον οικονομικό κύκλο που οδηγεί στην «εθνική» αυτάρκεια και ο οποίος εκκινεί από το «περιπλανώμενο εμπόριο», στον αστικό φιλελευθερισμό, συμπίπτει με τις απαρχές του Διαφωτισμού και της Αναγέννησης ενταγμένο στο πρόγραμμα του Εμποροκρατισμού και στην πλήρη «οικονομική αυτάρκεια».⁵² Ο αναγκαίος προσδιορισμός είναι όταν η εθνική παραγωγή προσαρμόζεται στα εθνικά γεωγραφικά σύνορα σε αυτά προσδιορίζεται η «οικονομική αυτάρκεια». Μάλιστα σε μία πολύ πρόσφατη θεώρηση ο όρος της

⁵⁰ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, 1940, σσ. 10 - 16.

⁵¹ Βλ., Π. Κανελλόπουλος, «Ο Alfred Weber και η ιδέα της Προόδου», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 11, Αθήνα, 1931, σ. 96.

⁵² Βλ., Η. Pirenne, «Αι Περίοδοι της Κοινωνικής Ιστορίας του Καπιταλισμού», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 1930/10, σσ. 130 - 132.

(εθνικής) αυτοκρατορίας, όπως αναπτύχθηκε στη χεγκελιανή διαλεκτική, και η «ελεύθερη αγορά» στην οποία ακμάζει το εμπόριο συνιστούν «δύο αντίθετους πόλους».⁵³

Το πλαίσιο αναφοράς μεταξύ της συσχέτισης του «τόπου» και των «ιδεών» συνιστά βέβαια αντικείμενο της ιστορικής θεωρίας. Η είσοδος στην πολιτισμική ιστορία και την οικονομική ιστορία προϋποθέτει την χρήση της «ιστορίας των νοοτροπιών» και της «παραδοσιακής (γραφής) ιστορίας».⁵⁴

1.2 Η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των Ευρωπαίων και το κριτήριο της «οικονομικής αυτάρκειας»

Η έννοια της οικονομικής αυτάρκειας σε δημοσιεύσεις πολλών διεθνών οργανισμών, ορίζεται ως η βασική συνισταμένη για τη βοήθεια των άπορων οικογενειών.⁵⁵ Τα συστήματα πρόνοιας των ευρωπαϊκών κρατών προτάσσουν την επιλογή της αυτάρκειας προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της πολιτικής ευημερίας. Η αυτάρκεια σε ένα συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο ορίζει την κοινωνικο – οικονομική κατάσταση των ευρωπαίων, ενώ απομακρύνεται από τις κλασσικές μεθόδους των κυβερνητικών προγραμμάτων. Το ανθρώπινο κεφάλαιο που είναι απαραίτητο για την ανθρώπινη κοινωνία στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες αγνοείται.

Ο όρος του προτύπου της αυτάρκειας χρησιμοποιείται ως εργαλείο για τη μέτρηση της φτώχειας. Έτσι ο όρος της αυτάρκειας προκύπτει ως εναλλακτική τεχνική του τρόπου πρόσληψης του κατάλληλου επιπέδου πόρων. Συγκεκριμένα η μέτρηση της φτώχειας, με βάση το πρότυπο της αυτάρκειας προσδιορίζεται ως η κατάσταση

⁵³ Από σύγχρονο ερευνητικό ίδρυμα και σε σχετική έκδοσή του σημειώνεται ότι τα μεταπολεμικά χρόνια της Μεγάλης Ύφεσης η «οικονομική αυτοκρατορία κάθε έθνους» και οι προστατευτικές πολιτικές συγκλίνουν στη διαχρονική «μετατόπιση της διαδικασίας της παραγωγής από το κέντρο στην περιφέρεια». J. Tucker, «The Economics of Autarky», American Institute for Economic Research, Great Barrington, Massachusetts, 2018.

⁵⁴ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., Αθήνα, 1997, σ. 78.

⁵⁵ Βλ., A., Hetling, G .L. Hoge, and J.L. Postmus. «What is economic self-sufficiency?: Validating a measurement scale for policy, practice, and research», *Journal of Poverty* 20(2), 2016, σσ. 220 – 222.

στην οποία οι οικονομικοί πόροι είναι πλεονασματικοί για την κάλυψη φυσικών αναγκών. Πρόσφατη έρευνα υποστηρίζει πως η αντικατάσταση του ορίου της φτώχειας με την έννοια του μισθού διαβίωσης, βασισμένη στην αυτάρκεια πραγματώνει σειρά από τις εμπειρίες των χαμηλών εισοδημάτων.

Επίσης, η οικονομική αυτό-επάρκεια, ως ανεξάρτητη διάσταση από τη δημόσια βοήθεια ή ως μέτρο του εισοδήματος για την αντιμετώπιση της φτώχειας⁵⁶ λαμβάνει υπόψη τις ψυχολογικές παραμέτρους των ατόμων που υιοθετούν το μέτρο της αυτάρκειας.⁵⁷ Σύμφωνα με τον OECD οι κοινωνικοί δείκτες διαχωρίζονται σε δύο άξονες.⁵⁸ Ο πρώτος άξονας αναφέρεται στη φύση των δεικτών. Έτσι, το κοινωνικό πλαίσιο απευθύνεται σε μεταβλητές που απευθύνονται στην κατανόηση της σωστής κοινωνικής πολιτικής που ακολουθείται. Παράλληλα το κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο των πολιτών συνδέεται με τις πολιτικές που επιλέγονται. Οι παραπάνω δείκτες περιγράφουν τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες αναπτύσσεται το πεδίο της κοινωνικής πολιτικής.

Οι δείκτες της κοινωνικής ανταπόκρισης συμβάλλουν στην κατανόηση της κλίμακας ή της φύσης των κοινωνικών πολιτικών. Εμπεριέχουν δείκτες της στάσης των κυβερνητικών πολιτικών, αλλά και δραστηριότητες των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Η σύμπτυξη του ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα αναπτύσσεται με αρμονικό τρόπο. Ο δεύτερος άξονας του πλαισίου του OECD αναφέρεται στην ενίσχυση της αυτάρκειας, ως βασικού σκοπού της κοινωνική πολιτικής για την υγεία. Η αυτάρκεια των πολιτών της Ευρώπης προωθείται από την εξασφάλιση ενεργού συμμετοχής, αυτονομίας στην οικονομία ή την πολιτική.

Πιο ειδικά για όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ η προώθηση της αμειβόμενης απασχόλησης, μέσω της οποίας τα άτομα αποκτούν πόρους, κοινωνική αλληλεπίδραση ή θέση

⁵⁶ Βλ., Μ. Πετμεζίδου & Χ. Παπαθεοδώρου, *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας, 2004, σσ. 238 -240.

⁵⁷ Στο ίδιο, σσ. 228 -229.

⁵⁸ Βλ., OECD, *Society at a glance: OECD social indicators*. 2006. Paris, OECD, 2007, σ. 10 -13

αποτελεί βασική προτεραιότητα.⁵⁹ Η διασφάλιση της αυτόαρκειας των οικογενειών των ατόμων εξαρτάται ακόμα από τις διαφορές της εξειδίκευσης του επαγγέλματος, το φύλο, την κοινωνική προστασία των ανέργων, τη ζήτηση εργασίας των επιχειρήσεων, την απόδοση των μαθητών στο τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Άρα για την μέτρηση της κοινωνικής ευημερίας το χρηματικό εισόδημα δεν αποτελεί βασική παράμετρο για την υπέρβαση των κοινωνικών ανισοτήτων ή την αντιμετώπιση των κοινωνικών διαφορών στις χώρες του OECD. Η ευτυχία των ανθρώπων εξαρτάται από τις συνθήκες της κοινότητας. Οι άνθρωποι αποτελούν κομμάτι της κοινωνίας, ενώ εξαρτώνται από ολόκληρη την κοινοπολιτεία της ηπείρου στην οποία διαβιούν. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (28 χώρες συνολικά)⁶⁰ τα κράτη με το υψηλότερο μέσο όρο εισοδήματος ξοδεύουν περισσότερα χρήματα για την κοινωνική προστασία. Στις δημόσιες ή ιδιωτικές υποχρεωτικές δαπάνες εμπρικλείονται οι δαπάνες, ως αντικατάσταση εισοδήματος για τα άτομα τα οποία δεν εργάζονται.

Εκτός από αυτή τη γενική έννοια της οικονομικής αυτό-επάρκειας, υπάρχουν πιο συγκεκριμένοι ορισμοί που αντικατοπτρίζουν τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων ομάδων-στόχων. Οι γυναίκες που έχουν χαμηλά οικονομικά εισοδήματα επηρεάζονται από τις πολιτικές της αυτό-εξυπηρέτησης. Πολύ συχνά οι πολιτικές για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες αποτυγχάνουν να στοχεύσουν στην βελτίωση των συνθηκών ζωής των συγκεκριμένων ομάδων.⁶¹ Συνεπώς, τέσσερις παράγοντες υποστηρίζουν το σενάριο της συντήρησης των γυναικών εντός των οικονομικά αλληλοεπηρεαζόμενων κοινοτήτων: α) η αυτονομία ή αυτοδιάθεση, β) η οικογένεια ή ποιότητα ζωής, γ) η οικονομική ασφάλεια ή ευθύνη, δ) βασικά περιουσιακά στοιχεία για την προσαρμογή στη νέα κοινότητα.

Η δυσκολία να οριστεί η «οικονομική αυτόαρκεια» αντικατοπτρίζεται στην αντιμετώπιση της έννοιας από τους υποστηρικτές της χάραξης κοινωνικών

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 14.

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 40.

⁶¹ Βλ., E. A., Gowdy, and S. Pearlmuter.. «Economic self-sufficiency: It's not just money», *Affilia* 8(4), 1993, σ. 368.

πολιτικών.⁶² Η προβληματικότητα του πεδίου της αυτάρκειας έγκειται σε ορισμένα χαρακτηριστικά. Η αυτάρκεια είναι δύσκολο να οριστεί ή περισσότερο δύσκολο εγχείρημα να αξιολογηθεί. Οι δυνατότητες ορισμού της έννοιας της οικονομικής αυτάρκειας είναι περιορισμένες, ανέφικτες ή ανεπαρκής. Στην περίπτωση που η αυτό-εξυπηρέτηση, ανεξαρτησία αφορά τα άτομα με χαμηλά εισοδήματα, ορισμένοι ερευνητές θεωρούν την αυτάρκεια ως μύθο, ή παραπλανητική διάσταση.

Για παράδειγμα, τα άτομα με χαμηλά εισοδήματα μπορεί να εξαρτώνται από το κράτος πρόνοιας, αλλά δεν μπορούν να επιβιώσουν μονάχα με τα επιδόματα πρόνοιας. Πιθανά ο ορισμός της αυτάρκειας να είναι ασαφής ή απροσδιόριστος όρος, ενώ να μην αποτελεί τον βασικό στόχο για τις πολιτικές της πρόνοιας. Το γεγονός αυτό πηγάζει καθώς η φτώχεια ή τα χαμηλά εισοδήματα είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν με πολλαπλές λύσεις. Καθώς η σύνθεση της επίλυσης των προβλημάτων της αυτάρκειας αντιμετωπίζεται με σειρά μέτρων, όπως είναι οι οικονομικοί παράγοντες, η ποιότητα της γειτονιάς, κοινότητας, η υλικοτεχνική βοήθεια, το σύστημα πρόνοιας, η ψυχολογική ισορροπία.⁶³

Πρόκληση στην παρούσα έρευνα : η σύλληψη και η μέτρηση της οικονομικής αυτάρκειας ως και οι επιπτώσεις της απέναντι στο κράτος πρόνοιας και την αναδιανομή του εισοδήματος. Ένα ερευνητικό ερώτημα το οποίο τίθεται είναι από πού προέρχονται οι διαφορετικές προτιμήσεις για αναδιανομή:⁶⁴ η αναδιανομή του εθνικού πλούτου από τους πλούσιους στους φτωχούς προκύπτει από τις ιδεολογικές προτάσεις των οικονομικών ζητούμενων. Διαφορετικές προτιμήσεις προκύπτουν από το ατομικό ιστορικό. Η δημοσιονομική αναδιανομή, μέσω φόρων ή μεταβιβάσεων μπορεί να διορθώσει την εισοδηματική ανισότητα.⁶⁵ Οι έρευνες των προσωπικών, ατομικών στάσεων, η οικονομική αυτάρκεια εμπρός στην κοινωνική δικαιοσύνη ή την αναδιανομή συμβάλλουν στην εντύπωση των ανισοτήτων που

⁶² Βλ., R.H. Leibson, «From self-sufficiency to personal and family sustainability: A new paradigm for social policy», *Journal of Sociology and Social Welfare* 32(4), 2005, σ. 79.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 82.

⁶⁴ Βλ., A. Alesina, and P. Giuliano. «Preferences for redistribution» In *Handbook of social economics*, ed. J. Benhabib, A. Bisin, and M. Jackson., San Diego: North-Holland, 2011, σ. 2.

⁶⁵ Βλ., T. Piketty, *Η οικονομία των ανισοτήτων*, Αθήνα, Πόλις, 2015, σ. 151.

προέρχονται από μη ελέγξιμους παράγοντες. Για παράδειγμα ο πολύς φόρος σκοτώνει το φόρο.⁶⁶

Οι προτιμήσεις για αναδιανομή εμφανίζουν διαφορές μεταξύ των χωρών. Η χώρα καταγωγής παίζει σημαντικό ρόλο στην περίπτωση της αναδιανομής των αγαθών. Επίσης η δομή της οικογένειας, του αυτάρκους νοικοκυριού διαδραματίζει θετικό ή αρνητικό ενδεχόμενο για τις περιπτώσεις της κοινωνικής ασφάλειας. Η έννοια της μετανάστευσης ή η αντιμετώπιση του μετανάστη σε μία κλειστή ή ανοιχτή κοινότητα, η προσέγγιση της συμπεριφοράς των μεταναστών συνδράμουν στην πολιτική ή τον τρόπο της υπάρχουσας αναδιανομής. Η σημασία των πολιτιστικών δεδομένων ανά χώρα είναι κρίσιμη για την εμπλοκή της αυτάρκειας στη διανομή του εθνικού πλούτου.⁶⁷

Σύμφωνα με έρευνα που αφορά το κράτος πρόνοιας⁶⁸, το ισχυρό χάσμα μεταξύ της Ανατολής – Δύσης δεν γεφυρώνεται με εύκολο τρόπο. Στην Ανατολική Ευρώπη τα άτομα επιθυμούν μεγαλύτερη συμμετοχή του κράτους πρόνοιας στις πρακτικές για κοινωνική ευημερία. Στη Δυτική Ευρώπη, τα άτομα διατείνονται υπέρ του κράτους πρόνοιας ή των θετικών αποτελεσμάτων, λόγω της ποιότητας των δημόσιων οργανισμών. Η διευθέτηση των οικονομικών πεπραγμένων πραγματοποιείται με εύχρηστο τρόπο. Η σύλληψη και μέτρηση της οικονομικής αυτάρκειας σε ένα κράτος πρόνοιας απηχεί τις διαφορές στις ιστορικές εμπειρίες, τις διαφορές στις πολιτικές ή οικονομικές στάσεις. Οι αξίες, οι στάσεις ή οι κοσμοθεωρίες, οι οποίες ανήκουν στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας προβάλλουν τα διαφορετικά αιτήματα για αυτό-επάρκεια, αυτεξουσιότητα, αυτοδιάθεση, αυτοτέλεια.⁶⁹ Η οικογενειακή δομή ή σύνθεση του νοικοκυριού, η τύχη, οι διασυνδέσεις, η διαφθορά, ο ρόλος της δικαιοσύνης ευθύνονται ως καθοριστικοί παράγοντες της αναδιανομής του πλούτου, σε ένα κρατικό μηχανισμό κοινωνικής πρόνοιας. Γενικότερα οι προτιμήσεις για ανακατανομή σχετίζονται με το φύλο, την φυλή, την χώρα

⁶⁶ Στο ίδιο, σσ. 160 – 161.

⁶⁷ Βλ., A. Alesina, and P. Giuliano .«Preferences for redistribution», ό.π., σ. 18.

⁶⁸ Βλ., S. Svallfors, (ed.). «Welfare attitudes in Europe and beyond. Topline Results from Round 4 of the European Social Survey» *European Social Survey Issue 2*, 2012, σ. 9.

⁶⁹ Βλ., A. Alesina, and P. Giuliano .«Preferences for redistribution», ό.π., σ. 19.

προέλευσης, την κοινωνικο – οικονομική κατάσταση, την πολιτική ιδεολογία, την αντίληψη της δικαιοσύνης και την ιδιομορφία των ιστορικών πολιτιστικών θέσεων.⁷⁰

1.3 Η «οικονομική αυτάρκεια» στην κεϋνσιανή σκέψη και η σύγχρονη αντιμετώπισή της⁷¹

Οι ελεύθεροι έμποροι του 19^{ου} αιώνα, θεωρούσαν πως οι παρεμβάσεις στον οικονομικό τομέα ή οι αλλαγές στο διεθνή καταμερισμό εργασίας οφείλονταν στην άγνοια από προσωπικό συμφέρον. Επίσης έθεταν τον εαυτό τους εμπρός στην καταπολέμηση των χαμηλών εισοδημάτων, ενώ υπηρετούσαν την προσωπική πρωτοβουλία, το σενάριο της εφευρετικής τέχνης, ενάντια στους υποστηρικτές του μονοπωλίου ή της απαξίωσης. Με άλλα λόγια εμφανίζονταν ως υποστηρικτές της ειρήνης, της δικαιοσύνης ή της κοινωνικής προόδου.

Όσον αφορά το ζήτημα της ειρήνης θεωρείται πως η δέσμευση του εξωτερικού εμπορίου των χωρών, οι οικονομικές μέθοδοι των ξένων χωρών, η οικονομική αυτάρκεια, ο κρατικός παρεμβατισμός, η οικονομική εξάρτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής θα συνέβαλλαν στη διατήρηση της ειρήνης. Ο διαχωρισμός του ιδιοκτησιακού καθεστώτος με τη διοίκηση ενός κράτος, όταν λαμβάνει χώρα στο διεθνές πλαίσιο φέρνει αντίθετα, οικονομικά αποτελέσματα σε σύγκριση με την διχοτόμηση των δύο εννοιών σε εθνικό επίπεδο. Ο ορισμός της αποταμίευσης, ως η

⁷⁰ Βλ., A. Alesina, and P. Giuliano .«Preferences for redistribution», ό.π., σ. 22.

⁷¹ Το κείμενο που εισάγουμε εδώ με συνοπτικό τρόπο είναι γραμμένο το 1933 από τον J.M. Keynes και το παρουσιάζουμε μετά την επεξεργασία το 2012, δηλαδή στο πνεύμα της «παγκοσμιοποίησης» από το «OpenDemocracy» (βλ., «Globalisation and self-sufficiency», <https://www.opendemocracy.net/en/openeconomy/globalisation-and-self-sufficiency/> όπου σημειώνεται ότι «Η παγκοσμιοποίηση και η επιδίωξη της οικονομικής αποτελεσματικότητας αποτυγχάνουν να επιτύχουν τους σκοπούς που διεκδικούν, ενώ εξαθλιώνουν τους ανθρώπους και τις κοινωνίες με άλλους, βαθύτερους τρόπους. Αναγνωρίζοντας ότι η παγκοσμιοποίηση είναι μια πολιτική και όχι μια φυσική δύναμη, ο συγγραφέας ελπίζει σε μια σταδιακή, πολιτισμένη μετάβαση σε μια πιο αυτάρκη, τοπική ή εθνική οικονομική τάξη». Η αναφορά αυτή δείχνει την επιρροή της έννοιας πολύ πέρα χρονικά από τις συνθήκες του μεσοπολέμου ή άλλως δείχνει την αξία εννοιών που «φαίνονται» ή / και αντιμετωπίζονται ως «αναχρονιστικές».

συσσώρευση κέρδους η κρατικών αποθεμάτων σε διεθνές περιβάλλον δύναται να οδηγήσει σε ένα επωφελές ατομικό ή κοινό μέλλον.

Αντίθετα ο καταταμαχισμός μια επιχείρησης σε μερίδια, όπου ο καθένας είναι σε θέση να πουλήσει ή να αγοράσει μετοχές δημιουργείται ανεξάρτητα από εκείνους που την κατέχουν ιδιοκτησιακά. Συνάμα έννοιες όπως γνώση, ιδέες, ταξίδια, φιλοξενία έχουν οικουμενικό χαρακτήρα. Άρα η οικονομική απομόνωση των ξένων χωρών και ο χαρακτήρας της εθνικής αυτάρκειας είναι προσοδοφόρος για την ενίσχυση της διεθνούς ειρήνης. Ο όρος του οικονομικού πλεονεκτήματος θέτει ως οικονομικό αγαθό τις βάσεις για τη διατήρηση της ειρήνης ή την απομάκρυνση της ιδέας της πτώχευσης.

Κατά τον 19αίωνα δύο συγκυρίες οδήγησαν στην άνοδο του οικονομικού διεθνισμού, της παγκοσμιοποίησης ή στην μείωση των δυσάρεστων συνεπειών του ελεύθερου εμπορίου. Οι μεταναστευτικές ροές ανά ήπειρο συνέβαλλαν στη μεταφορά πολιτισμικών ή οικονομικών στοιχείων σε νέες επικράτειες. Οι υλικοί καρποί των παλαιών καθεστώτων μετενσαρκώνονταν στους καινούργιους πολιτισμούς. Οι σύγχρονες κοινωνίες ενισχύονται από τις ροές του διεθνούς εμπορίου ή την τοποθέτηση κεφαλαίων. Για παράδειγμα, η επένδυση των βρετανικών αποταμιεύσεων σε σιδηροτροχιές ή τροχαίο υλικό για την μετεγκατάσταση των μεταναστών ενισχύεται με το καθεστώς της αυτάρκειας. Ο ρόλος των αποταμιεύσεων στο κρατικό οικονομικό status των χωρών, διευρύνει το επίπεδο το δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας, σε ένα πεδίο οικονομικής λιτότητας.

Παράλληλα η διάσταση της τεχνικής της υψηλής, εθνικής εξειδίκευσης ξεπροβάλλει από το πνεύμα του κρατισμού προς τις πολιτείες της αυτάρκειας, ενώ ενέχει σημαντικά στοιχεία οικονομικής επιβίωσης, πέρα από τον παγκόσμιο τρόπο παραγωγής. Πρώτον ένας σημαντικός βαθμός εξειδίκευσης προς τις εθνικές οικονομίες υπάγεται στις διαφορές κλίματος, εγγενών δεξιοτήτων, φυσικών πόρων, πυκνότητας πληθυσμού, είδος πολιτισμού. Οι περισσότερες διαδικασίες μαζικής παραγωγής ή συγκέντρωσης αγαθών έχουν σε ευρεία κλίμακα την ίδια αποτελεσματικότητα. Στις διεθνείς ανταλλαγές οι αξίες της εθνικής οικονομίας

(σπίτια, προσωπικές υπηρεσίες, τοπικές ανέσεις), οι οποίες δεν εισέρχονται στη φάση των εμπορευματικών ανταλλαγών διαδραματίζουν μεγαλύτερο ρόλο στον εθνικό πλούτο των χωρών.

Ένα ερώτημα το οποίο τίθεται είναι το εξής: η εφαρμογή μεγάλου βαθμού αυτάρκειας μπορεί να αντιμετωπιστεί με περισσότερα αντισταθμίσματα στο διεθνές εμπόριο; Έτσι η οικονομική, εθνική αυτάρκεια μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος πολυτέλειας. Οι λόγοι που επιβάλλουν τους όρους της αυτάρκειας σε μια κρατική οντότητα είναι οι εξής: Πρώτον, ο ατομικός, ακραίος καπιταλισμός που διατηρείται μέσω των ιδιωτικών συμβολαίων και του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου αρχίζει να φθίνει. Ο οικονομικός διεθνισμός του ελεύθερου εμπορίου τείνει να παράγει αρνητικά δεδομένα στις οικονομίες των χωρών, όπου η κρατική παρέμβαση ή ο χαρακτήρας του προστατευτισμού διατηρούν το πολιτικό- οικονομικό επίπεδο των εθνών.

Το επονομαζόμενο *laissez – faire*, οι ιδέες του άκρατου καπιταλισμού παύουν να ισχύουν καθώς τα προστατευτικά χαρακτηριστικά, με το μέτρο της ειδικής παρέμβασης του κράτους στις διεθνείς συνεννοήσεις ή εμπορικές συμφωνίες εξουδετερώνουν το απεριόριστο, κερδοφόρο χαρακτήρα των συναλλαγών. Άρα, η πολιτική μιας αυξημένης εθνικής αυτάρκειας θεωρείται όχι ως ιδανική πρόταση ή σενάριο από μόνη της, αυτεξούσια αλλά ως προσανατολισμένη προς την κατασκευή ή δημιουργία ενός περιβάλλοντος στο οποίο μπορούν να επιδιωχθούν με ασφάλεια και άνετα άλλα συναφή ιδανικά, αξίες.

Μεγαλύτερη ιδιωτική πρωτοβουλία ή επίσημη ιδιωτική κρίση είναι επιθυμητή στο πλαίσιο των αναγκών ενός κράτους. Παρόλα αυτά για τις επιχειρήσεις, την αύξηση ή προστασία των επιτοκίων των αγαθών, στην εμπορευματική κυκλοφορία το ελεύθερο εμπόριο χωρίς κρατικούς παρεμβατισμούς, με την απώθηση της αυτάρκειας των χωρών, μπορεί να επιφέρει πραγματική ζημιά για τα εθνικά, δομημένα κράτη. Οι κρατικές παρεμβάσεις, ως κοινωνικά πειράματα πρέπει να είναι θεμιτά στο πλαίσιο της ευρείας γκάμας επιλογών για την επιλογή της σωστής εθνικής διακυβέρνησης.

Έτσι η πολιτική της αυτάρκειας μέσω της σειράς οικονομικών, κοινωνικών παρεμβάσεων δοκιμάζεται προκειμένου να επιτευχθεί το επιθυμητό επίπεδο, κοινωνικής προόδου, ευμάρειας για τη δημοκρατία του μέλλοντος. Η έννοια του οικονομικού αποτελέσματος προκύπτει από τη διαδικασία της πορείας της ιδιωτικής ή δημόσιας πρωτοβουλίας. Για παράδειγμα η κατασκευή πόλεων στηριζόταν σε επιλογές που αφορούσαν την υποβάθμιση των περιοχών, ή των υλικών πόρων για την κατασκευή των κτιρίων. Δηλαδή οι φτωχογειτονιές, στο τεστ της ιδιωτικής επιχείρησης, «πλήρωναν», ενώ η θαυματουργή πόλη, πιστεύαμε, θα ήταν μια πράξη ανόητης υπερβολής, η οποία, σύμφωνα με το ανόητο ιδίωμα της οικονομικής μόδας, έχει «υποθέσει το μέλλον» – αν και πώς η κατασκευή μεγάλων ή ένδοξων έργων σήμερα μπορεί να φτωχύνει το μέλλον.

Το γεγονός αυτό υποστηρίζεται από το τι θεωρούμε σωστό ή σκόπιμο. Η χρησιμότητα των εθνικών εξειδικεύσεων ή παρεμβάσεων αποτελεί σημαντική διάσταση για τις περαιτέρω διοικητικές, κρατικές αποφάσεις. Δηλαδή, το έθνος στο σύνολό του θα είναι ασφαλώς πλουσιότερο εάν άνεργοι και μηχανές χρησιμοποιηθούν για να χτίσουν σπίτια που χρειάζονται στηρίζονται στην αδράνεια. Η αντιμετώπιση των κρατικών μεθόδων υπέρ της αξιοποίησης του εγχώριου εργατικού δυναμικού για την αυτοπροστασία ή βελτίωση των οικοτεχνικών αγαθών είναι κρίσιμη για το πεδίο της αυτάρκειας.

Σύμφωνα με τις μεθόδους της χρηματοπιστωτικής λογιστικής, πρέπει να παραμείνουμε φτωχοί γιατί δεν «πληρώνει» να είσαι πλούσιος. Πρέπει να ζούμε σε κουβάρια, όχι επειδή δεν μπορούμε να χτίσουμε παλάτια, αλλά επειδή δεν μπορούμε να τα «αντέξουμε οικονομικά». Ο όμοιος χρηματοπιστωτικός υπολογισμός οδηγεί σε συγχύσεις που απορρέουν από τους τομείς της καθημερινής ζωής. Για παράδειγμα, καταστρέφουμε την ομορφιά της υπαίθρου επειδή οι αρνητικές λαμπρές της φύσης δεν μας παρέχουν οικονομική, πραγματική αξία. Είμαστε ικανοί να κλείσουμε τον ήλιο ή τα αστέρια γιατί δεν δίνουν μέρισμα.

Ουσιαστικά, η καταστροφή των καλλιεργητών ή των μονάδων καλλιεργήσιμου εδάφους τίθεται στην κριτική της οικονομικής λογικής που θέλει να καταστρέφουμε ή να λεηλατούμε τον κλάδο της κτηνοτροφίας. Η παύση των παραδοσιακών,

μακραίωνων μορφών κτήσης ή δοκιμής της γης δεν μπορεί να οδηγήσει στην διατήρηση των οικονομικών και άρα στη διεθνή, παγκόσμια ομόνοια. Η πρόοδος της τεχνικής κατάρτισης, η διείσδυση των κρατικών επιλογών στη διατήρηση των εργαλείων ή μεθόδων οικονομικής ευημερίας οδηγεί στις τάσεις της καθημερινής ζωής. Για παράδειγμα στη Μεγάλη Βρετανία απολαμβάνουν υψηλότερο επίπεδο ζωής από οποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο.

Η παύση των πολέμων και η οικονομική πρόοδος μπορεί να συσχετιστούν με καλύτερα επίπεδα ευνοϊκών, οικονομικών συγκυριών. Ακόμη τρεις υποθέσεις συναρτούν τους κινδύνους στους οποίους εντάσσεται η παρόρμηση του κράτους προς τα εθνικά κινήματα ή τον οικονομικό εθνικισμό. Ο εθνικισμός ενσωματώνει τις παραλλαγές της αυτάρκειας, στον αγροτικό ή βιομηχανικό τομέα. Ενώ συνενώνει τις μορφές της κρατικής παρέμβασης με τον εντεινόμενο προστατευτισμό. Η παράθεση μορφών της αυτάρκειας στη σύγχρονη πολιτική ή κοινωνική ζωή εμφανίζεται με ορισμένους κινδύνους, όπως εκτίθενται παρακάτω:

Πρώτον για την σύγχρονη αντιμετώπιση της αυτάρκειας, όταν ένα δόγμα προχωρεί στη διάσταση της δράσης, όσο κανείς επαφίεται στην ρητορική του οικονομικού δόγματος πιθανά να χάσει αυτό που αναζητά. Για αυτό στα πλαίσια μια πειραματικής κοινωνίας προς την εφαρμογή της κρατικής εντολής για τους μηχανισμούς της αυτάρκειας επιχειρείται μεγάλη εγρήγορση ή εθνική αφύπνιση από ότι συναντάται στις καθιερωμένες κοινωνίες. Επομένως πρέπει να υπολογίσουμε το πολιτικό ή οικονομικό κόστος μέχρι το σημείο που οι γραπτοί νόμοι περιφρονούν την προφορική ρητορική του δόγματος.

Δεύτερον, η οικονομική μετάβαση ή ο μετασχηματισμός της κρατικής οντότητας στο πνεύμα του προστατευτισμού ή του εθνικισμού ή της αυτάρκειας πρέπει να συμφωνεί με τους αργούς ρυθμούς της εφαρμογής ή διατήρησης των πρώτων αρχών της μεθόδους της αυτό-επάρκειας. Προς την κατεύθυνση αυτή οι κρατικές ρυθμίσεις δεν θα πρέπει να πραγματοποιούνται με βιασύνη. Η απότομη αλλαγή των καθεστώτων πιθανά να επιφέρει αρνητικές εκδηλώσεις στην παρουσία των οικονομικών δογμάτων. Για παράδειγμα στη Ρωσία το 1933, κυριαρχούν ανεπιθύμητες γοργοί ρυθμοί εφαρμογής των θεσμικών πλαισίων. Η καλλιέργεια του

πνεύματος της οικονομικής αυτάρκειας τόσο κατά την επιτέλεση των αρχών της, όσο και μετά τη διαδικασία εξομάλυνσης των κανόνων ή νοοτροπιών της στο καινούργιο κρατικό σύστημα διακυβέρνησης πρέπει να κινείται με ομαλό, αργό ρυθμό.

Μια ταχεία μετάβαση συνεπάγεται καθαρή καταστροφή του εθνικού πλούτου που η νέα κατάσταση πραγμάτων θα είναι, στην αρχή, πολύ χειρότερη από την παλιά και το μεγάλο πείραμα θα απαξιωθεί. Τρίτον, η εμπειρία στη στόχευση των επιλογών της αυτό-εξυπηρέτησης της εγχώριας παραγωγής και όχι η πολιτική μισαλλοδοξία, η κρατική ή διεθνής προπαγάνδα μπορεί να λύσουν το πείραμα της αυτάρκειας. Επειδή δεν έχουμε ξεκάθαρη ιδέα στο μυαλό μας για το τι ακριβώς κίνητρα ή δομές θα πρέπει να στελεχώσουν το καινούργιο πειραματικό στάδιο, γι' αυτό τον λόγο δεν μπορεί να προτρέχουμε σε ξαφνικές ειδήσεις που προϊδεάζουν για το δόγμα. Η αντιμετώπιση των δογμάτων συναρτάται από την ελεύθερη, τολμηρή και αμείλικτη κριτική σε κάθε στάδιο κατάρτισης του σχεδίου του οικονομικού δόγματος. Η επιστροφή στις τάσεις ή συνήθειες, τα διδάγματα του 19^{ου} αιώνα πρέπει να ακολουθούν τις ενέργειες ή το γνωστικό περιεχόμενο των δεδομένων της τωρινής εποχής για την διάδοση ή επιτυχή αναφορά και επιβολή του δόγματος της αυτάρκειας. Η συγχρονία των εκτιμήσεων για τη φυσική δυνατότητα των δογμάτων επηρεάζει το πολιτικό ή κοινωνικό γίνεσθαι ανεξάρτητα εποχής ή δομικών συγκυριών, καθώς αποκτά πανανθρώπινες διαστάσεις.

1.4 Η «οικονομική αυτάρκεια» στη διακυβέρνηση

Η επικέντρωση της έρευνας στο μεσοπόλεμο διατηρεί την υπόρρητη σύνδεσή της με σύγχρονα ερεθίσματα, όπως αυτά που εντοπίζονται σε πολιτικές επιθεωρήσεις για την σημερινή αλλά και τη μελλοντική κατάσταση των διεθνών σχέσεων. Εκτός από την πρόσληψη της κενυσιανής σκέψης που μας απασχόλησε είναι χαρακτηριστική η πολύ πρόσφατη αναφορά του «Foreign Affairs» στη «Νέα Εποχή της Αυταρκείας» με το ερώτημα «γιατί οι μεγαλύτεροι νικητές της παγκοσμιοποίησης βρίσκονται

τώρα σε μια αποστολή αυτάρκειας». ⁷² Εδώ θα σημειωθεί ότι «το πιο εντυπωσιακό γεωπολιτικό χαρακτηριστικό των τελευταίων τεσσάρων ετών δεν ήταν η διπολικότητα ή η πολυπολικότητα —ή ακόμη και η σύγκρουση μεγάλων δυνάμεων. Ήταν το *θέαμα των μεγάλων οικονομιών που επιδιώκουν την αυτάρκεια* [δική μου σημείωση] και τη μερική υποχώρηση από την παγκοσμιοποίηση προκειμένου να διασφαλίσουν την ασφάλεια, την ικανότητα καινοτομίας, την εγχώρια σταθερότητα και τις οικονομικές προοπτικές τους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Κίνα και η Ινδία συμμετέχουν πλέον σε κάτι που μοιάζει παράδοξο: την προσπάθεια να αυξήσουν την παγκόσμια κατάστασή τους, ενώ παράλληλα στρέφονται προς τα μέσα για να γίνουν πιο αυτάρκεις». ⁷³

Με όλες τις σύγχρονες δυνατότητες και τους περιορισμούς η οικονομική αυτάρκεια ως έννοια και περιεχόμενο σηματοδότησε στο Μεσοπόλεμο και τις οικονομικές συγκυρίες των Εθνών - Κρατών, Ιμπεριαλιστικές βλέψεις για εδαφικό αναθεωρητισμό, ακραίο ή μετριοπαθή ανταγωνισμό μεταξύ αυτόνομων Κρατών, κοινωνικές μεταβολές για άμεση αποκατάσταση, του ομοιογενή/ανομοιογενή πληθυσμού σε πολεμικές συνθήκες και ακόμη την αναπροσαρμογή της φιλελεύθερης σκέψης και της στροφής της,- σε πιο συντηρητικές οικονομικές αποφάσεις.

Στη μεσοπολεμική περίοδο επικράτησαν ακραίες συνθήκες στην πολιτική διακυβέρνηση των κρατών. Η εμπλοκή του στρατού στα οικονομικά, η πτώση του κοινοβουλευτισμού, οι αλλαγές στα κυβερνητικά καθεστώτα πλαισιώνουν το οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό κλίμα στο οποίο άκμασε η οικονομική αυτάρκεια. Ο όρος της αυτάρκειας σε συνθήκες ειρήνης ή πολέμου δικαιολογείται από την «συχνότητα» την «σκληρότητα» την «έκταση» και την διάρκεια των σύγχρονων πολέμων. ⁷⁴

⁷² Βλ. Scott Malcomson, «The New Age of Autarky. Why Globalization's Biggest Winners Are Now on a Mission for Self-Sufficiency», *Foreign Affairs*, 2021 (April 26), <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-04-26/new-age-autarky>

⁷³ Στο ίδιο.

⁷⁴ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, 1940, σ. 26.

Παράλληλα η «αυτάρκεια» ως ουσιαστικό που δεν συνοδεύεται από τον επιθετικό προσδιορισμό εντάσσεται σε έναν κύκλο ερμηνευτικών, αναδιατάξεων που εκκινούν από την οικονομία και τους μηχανισμούς της (όπως είναι η αναδιανομή του πλούτου και των εισοδημάτων) και φθάνουν έως την πολεμική οικονομία για να αντιμετωπίσουν τις στρατιωτικές ανάγκες του Μεσοπολέμου.

Η οικονομική αυτάρκεια⁷⁵ θα προσδιορίσει τα γεωπολιτικά όρια μιας κλειστής οικονομίας, με ισχυρό παρεμβατικό κράτος, που θα βασίζεται στις εσωτερικές δυνάμεις της χώρας και στα χαρακτηριστικά αυτοδύναμης οικονομίας. Οι φιλελεύθερες, καπιταλιστικές αρχές που διέπουν την ελεύθερη αγορά, δεν εναρμονίζονται με το πλαίσιο σηματοδότησης και τις αφετηριακές δομές της αυτάρκειας, παρά το γεγονός ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομική ευημερία και την κοινωνική πρόοδο διαπερνούν την αυτάρκεια, όπως είναι η πιστωτική επιφάνεια, η ανάπτυξη εθνικού πλούτου, η εκπλήρωση δανειακών υποχρεώσεων, η αύξηση συναλλαγματικών διαθεσίμων μιας εθνικής οικονομίας και των σχέσεων της.

Συνακόλουθα της διάχυσης αυτής, είναι ότι η οικονομική αυτάρκεια συνιστά επάρκεια σε οικονομικούς πόρους, μιας εδαφικής περιοχής. Είναι ακόμη ο καλλιεργούμενος διαχωρισμός της σε εθνική (ικανοποίηση του εθνικού πληθυσμού), αυτοκρατορική (επάρκεια αποικιακού κράτους) και διακρατική (αλληλοσυμπλήρωση πόρων και εξάρτηση μέσω της συμπαραγωγής κρατών) ως και

⁷⁵ Μία παρένθεση: ο όρος «αυτάρκεια» προέρχεται από την αρχαιοελληνική ετυμολογία αὐτός + ἀρκέω / ἀρκῶ και ισοδυναμεί με τις έννοιες ανεξαρτησία, αυτοδυναμία, αυτονομία, αυτό-εξυπηρέτηση και αυτοσυντήρηση. Προσδιορίζεται ως η κατάσταση εκείνου που επαρκεί στις ανάγκες του ή η οικονομική ανεξαρτησία. Σε μία εκδοχή (Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό...*) αντιστοιχεί σε έννοιες, όπως η λιτότητα, η συγκράτηση της οικονομίας και η ολιγάρκεια. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη η αυτάρκεια είναι το «τέλειον αγαθόν», δημιουργώντας το αίσθημα της πληρότητας και κάνοντας την ζωή αξία να τη ζήσει κανείς. Στο σύγγραμμά του *Πολιτικά* σύμφωνα, μέσα από την Αριστοτελική τελεολογία και εντελέχεια, η «αυτάρκεια» είναι θεμελιώδης προϋπόθεση που οδηγεί στην κατάκτηση του «εὖ ζῆν» για την πόλη-κράτος. [Ἡ δ' αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον]. Κατά τους Στωικούς και τους Κυνικούς Φιλοσόφους η "αυτάρκεια" εκφράζει το ιδανικό. Αντικατοπτρίζει την ψυχική πληρότητα και την ελευθερία μέσα στον κόσμο. Αυτάρκης θεωρούνταν ο σοφός της Σχολής των Κυνικών και η έννοια εμπερικλείει και άτομα από κατώτερα οικονομικά κλιμάκια, αφού εκείνα καλλιεργούν πρώτιστα τις ψυχικές επιθυμίες - πνευματικότητα, παραμερίζοντας την προσήλωση σε υλικά αγαθά.

ο βαθμός της σε απόλυτη (πλήρης οικονομική και πνευματική απομόνωση μιας χώρας), σχετική (αξιοποίηση φυσικών και πλουτοπαραγωγικών πηγών) και μερική (επιτόπια παραγωγή μερικών προϊόντων) οικονομική αυτάρκεια που έρχεται ως αποτέλεσμα ηθελημένης ή εκούσιας, προγραμματική δήλωση και ενέργεια που υιοθετεί ένα κράτος και, αναγκαστική κατάσταση, έκτακτης ανάγκης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση πολέμου ή οικονομικού αποκλεισμού.⁷⁶

Ασφαλώς δεν λείπουν, όπως φαίνεται στο Μεσοπόλεμο, εκλεκτικές σχέσεις μεταξύ κρατών που βρίσκονται σε διαρκή ανταγωνισμό και η «αυτάρκεια» ρυθμίζει με ιδιαίτερο τρόπο τις σχέσεις τους αφού βασίζονται στη συνεργασία τους για ένα είδος διεθνούς προϊόντος: τα *Σύμφωνα Βαλκανικής Συνεννόησης* εξελίσσονται στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών με την αυτάρκεια να προσδιορίζει τις πολιτικές συζητήσεις των κρατών μελών, μέσω δε πολλών Διασκέψεων ή Συνεννοήσεων στο παράδειγμα των καπνο – παραγωγών χωρών οργανώνουν τις διεθνείς εμπορικές τους σχέσεις με διμερείς συμβάσεις και ιδίως το clearing με άλλα ευρωπαϊκά κράτη.⁷⁷

Η αυτάρκεια αποτελεί ένα μείγμα θεωρητικών υποθέσεων που, κατά μία διατύπωση αποδίδονται με το σχήμα των «κλειστών θυρών», με τη διάγνυσή τους να γίνεται, όπως θα δούμε με τη διαθεσιμότητα και επεξεργασία των δεδομένων μας στο επίπεδο των διεθνών εμπορικών συναλλαγών κατά χώρα και ανά εμπορευματικό είδος. Ωστόσο η αυτάρκεια δεν θεωρείται κοινωνικό σύστημα που πηγάζει από την οικονομική επιστήμη, αλλά φαινόμενο που προέρχεται από την «ομαδική ψυχολογία».⁷⁸

Στο σημείο αυτό, η οριοθέτηση της έννοιας της Οικονομικής Αυτάρκειας εντάσσεται σε ένα θεωρητικό υπόβαθρο με κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις. Σε κάθε δηλαδή περίπτωση η ανάλυση της έννοιας της «αυτάρκειας» πραγματοποιείται

⁷⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, 1940, ό.π., σσ. 5-8.

⁷⁷ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., 1996, σ. 417.

⁷⁸ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, Αθήνα, Αριστ. Γ. Παπανικολάου, 1942.

στο πλαίσιο της διερεύνησης και επεξεργασίας ερωτημάτων, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα η χρήση της.

Τα ερευνητικά ερωτήματα αναπτύσσονται γύρω από πραγματολογικές και εννοιολογικές ορίζουσες της «οικονομικής αυτάρκειας», όπως μέχρι στιγμής είδαμε, αλλά και το ιστορικό παρελθόν που φέρουν αρχές, δομές, εργαλειακές / λειτουργικές ιδιότητες της με ιδιαίτερο θεωρητικό φορτίο. Οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις στα πεδία της επιστημονικής συσχέτισης και αλληλοεπίδρασης αναμεταξύ τους που διαμορφώνουν ιδίως τρεις όροι και οι συμπλέξεις τους οδηγούν στο πρώτο ερώτημα:

- Η έννοια του οικονομικού εθνικισμού και του οικονομικού προστατευτισμού ως τελευταία στάδια της οικονομικής αυτάρκειας πως επιδρούν στη θεωρητική και πρακτική της τεκμηρίωση για την υιοθέτηση της ως άσκηση οικονομικής – και όχι μόνον – πολιτικής;
- Ποιες είναι οι θεμελιώδεις οικονομικές, πολιτικές και ρεαλιστικά εφαρμοστές εννοιολογικές ορίζουσες που εκπληρώνονται βάση του μεσοπολεμικού Αυταρκειακού Σχεδίου;
- Πώς οι δύο αλληλένδετοι ορισμοί (Προστατευτισμός, Εθνικισμός) παραπέμπουν στην παραγωγή του θεσμού της Αυτάρκειας;

1.5 Μια πρώτη σύμπλεξη εννοιών περί την αυτάρκεια

Με άλλα λόγια τίθεται το ζήτημα της ερμηνευτικής αναζήτησης του όρου της Οικονομικής Αυτάρκειας, δια μέσω της επίλυσης των ερμηνευτικών και σημασιολογικών οριοθετήσεων των εννοιών του Οικονομικού Προστατευτισμού και του Οικονομικού Εθνικισμού. Ουσιαστικά, η οικονομική αυτάρκεια εκλαμβάνεται ως «η παρεμβατική – προστατευτική οικονομική πολιτική του Κράτους»⁷⁹ ενταγμένη στο περιβάλλον του πολιτικού και οικονομικού εθνικισμού μιας περιφερειακής δομής. Η ελληνική ύπαιθρος στο Μεσοπόλεμο, προς όφελος της έννοιας της αυτάρκειας, δηλαδή η εκμετάλλευση των ανενεργών οικονομικών εκτάσεων της

⁷⁹ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 3.

ελληνικής περιφέρειας (Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία) λειτούργησε ως πηγή υλοποίησης των αυταρκειακών προθέσεων και σχεδιασμών.

Επιπρόσθετα, η πολεμική ετοιμότητα και η εκπλήρωση των στρατιωτικών αναγκών, όσο τα κράτη σε διεθνές επίπεδο εισέρχονται στη χρονική περίοδο προς τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μετατρέπει το πρότυπο της αυτάρκειας σε κυρίαρχο, εθνικό δόγμα των περισσότερων χωρών και ιδιαίτερα, χαρακτηριστικό γνώρισμα της Ελλάδας. Για την πρώτη προσέγγιση της απάντησης μας ορισμένες παρατηρήσεις είναι αναγκαίες. Η πρώτη αφορά τις δομικές αρχές της αυταρκειακής πολιτικής σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον εξιδανίκευσης, προσαρμογής ή επιβολή πολιτικών δογμάτων. Η δεύτερη παρατήρηση στρέφεται στο δίπολο, περιγραφικό πλαίσιο ή εννοιολογικό πεδίο. Η τρίτη δοκιμάζει την γενίκευση η λεπτομερή αναδίφηση στην εννοιολογική αναζήτηση της αυταρκειακής ερμηνείας. Μια ακόμη παρατήρηση αναζητά την εμπλοκή περισσότερων όρων που προετοιμάζουν τον όρο της οικονομικής αυτάρκειας ή ταυτίζονται με τις θεμελιώδεις αρχές του. Τέλος εντοπίζουμε παρεμφερείς περιστάσεις ή ιστορικά κατάλοιπα που ενισχύουν ή αποδυναμώνουν το θεωρητικό υπόβαθρο ενός σχεδίου αυτάρκειας.

Αναγκαία παρένθεση για πραγματολογικά και εννοιακά ζητήματα που μας απασχολούν: οι οικονομικοί και πολιτικοί σταθμοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου καθόρισαν την ιστορική διάδοση και αναβάθμιση του δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας. Επισημαίνονται σε αυτήν τουλάχιστον τη φάση δύο κυρίαρχες θεωρητικές υποθέσεις: Το πρώτο σενάριο μεταξύ των ετών 1922 - 1929 φέρει τις διαστάσεις της οικονομικής αναθεώρησης και επιστροφής στην προσπάθεια δόμησης ενός αστικού, εθνικού καθεστώτος. Γενικά στην ιστορία του ελληνικού κράτους «η ποσοτική ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής», «η παραγωγή νέων βιομηχανιών» συνδέθηκε με τον «εκχρηματισμό της οικονομίας» και την «επέκταση των πόλεων».⁸⁰ Έτσι, η ειρηνική περίοδος επανέφερε το θέμα της εκβιομηχάνισης, της επέκτασης του κλάδου της πρωτογενούς παραγωγής,⁸¹ του αστικού μετασχηματισμού και της ανάπτυξης.

⁸⁰ Βλ., Γ. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 - 1920*, Αθήνα, Εστία, 2010, σ. 673.

⁸¹ Βλ., G. Hering, (μ.τ.φ, Θεόδωρος Παρασκευόπουλος) *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα, 1821 -1936*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Τόμος Β', 2004, σσ. 1010 - 1011.

Η περίπτωση της αναγκαστικής αυτάρκειας⁸² ταυτίζεται με την καθαρή πολεμική οικονομία, όπου οι δυνατότητες της χώρας σε αυτό-επάρκεια οριοθετείται πέρα από τις συνήθεις εχθροπραξίες και συμπεριλαμβάνει την αδυναμία επικοινωνίας με τις αλλοδαπές χώρες. Οι πράξεις αποκλεισμού και οικονομικής εξουθένωσης των κρατών σε εμπόλεμη περίοδο καθιστούν απαραίτητη την συγκέντρωση των αποθεμάτων. Η πολιτική των αποθεμάτων σε ειρηνική περίοδο τείνει ορισμένες φορές να μην πραγματοποιηθεί, καθώς παγώνουν τα κεφάλαια, υψώνονται οι τιμές των αγαθών και των συναλλαγμάτων, όταν ο πόλεμος έχει μακρά διάρκεια.

Οι συγκυριακές πτυχές της πολιτικής ιστορίας του Μεσοπολέμου αρθρώνονται στις οικονομικές ιδέες, τις ροές εμπορευμάτων και κεφαλαίων και τις μετακινήσεις ανθρώπων για να ενσωματωθούν με ιδιαίτερο τρόπο στο περιεχόμενο και την έννοια της πολιτικής αυταρχίας (autarchie) και να ενισχύσουν, όπως θα δούμε τον αναδυόμενο όρο του Οικονομικού Προστατευτισμού⁸³. Ο Μεσοπόλεμος ενισχύει διανοητικά και, ερμηνευτικά σχήματα για τις εθνικές οικονομίες. Οι πολιτικοί πρωταγωνιστές του Μεσοπολέμου ανανεώνουν σχέδια οικονομικής αυτάρκειας και για ορισμένες χώρες συνιστούν σκιώδη πολεμική ετοιμότητα. Οι όροι του πατριωτισμού, της εθνικής ενοποίησης ή ομοιογένειας σε διάφορες χώρες ιδίως των Βαλκανίων ενισχύουν την ιστορική συνείδηση.

Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις για τον ορισμό της αυτάρκειας δανείζονται στοιχεία, βιβλιογραφική τεκμηρίωση, περιγραφή και αναζήτηση, πέρα από τον κόσμο των Βαλκανικών δραστηριοτήτων και εντός του χώρου των δυτικών όρων των πολιτικών ή κοινωνικών γεγονότων (κράχ του 1929). Στα ιστορικά αρχεία, το πρωτογενές, δευτερογενές υλικό και οι θέσεις που εκφράζονται διαφοροποιούνται ή κατευθύνονται εννοιολογικά σύμφωνα με την αντιπαράθεση της δυτικής,

⁸² Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 28.

⁸³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία - Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σσ. 211 - 212.

ιμπεριαλιστικής αποστασιοποίησης ή ουδετερότητας από την βαλκανική κοινωνιολογική οπτική, με επίκεντρο το ελληνικό ζήτημα.⁸⁴

Η αυτάρκεια διαπερνά οικονομικές ιδέες του Μεσοπολέμου. Η αφετηρία τους βρίσκεται στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα αλλά και ο διάλογος που αναπτύσσεται με τη μορφή κριτικής σε αυτές αποκτά μεγάλη διάσταση. Στις οικονομικές τάσεις του μεσοπολέμου διασταυρώνεται το δόγμα της «αυταρκειακής πολιτικής» με το πλέγμα της εθνικής οικονομίας, ενώ η αγροτική οικονομία συνδέεται με τη βιομηχανία και τον αναβαθμισμένο παράγοντα της μεταφοράς προϊόντων και υπηρεσιών. Η ανάλυση του στα ζητήματα της οικονομικής πολιτικής και ανάπτυξης (εδράζεται σε μία υπόθεση: ο επιλεκτικός προστατευτισμός αντιστοιχεί σε ένα μείγμα συνδιαλλαγής, όπου θα κυριαρχεί η ελεύθερη, εθνική, εισαγωγή αγροτικών εμπορευμάτων και πρώτων υλών, ενώ θα προωθείται συγκεκριμένο δασμολόγιο για την αντιμετώπιση του καπιταλιστικού, διακρατικού κεφαλαίου, ως προς την επιβίωση και κατανάλωση του μέσου αγρότη ή βιομήχανου στην εθνική παραγωγή.⁸⁵

Η μεσοπολεμική περίοδος στην οποία άκμασε το «αυταρκειακό» δόγμα αποτελεί ένα επισφαλές και μόνιμα ελλειμματικό τόσο στο πολιτικό – οικονομικό πεδίο, όσο και σε κοινωνικά προνόμια για την δυσारेστημένη λαϊκή μάζα της γερμανικής επικράτειας.⁸⁶ Οι βασικοί εμπορικοί πυλώνες, των διεθνών εμπορικών συναλλαγών στην παγκόσμια διακυβέρνηση φέρουν τις ενσωματωμένες έννοιες στη γερμανική συνοχή ή συνέχεια, όπως είναι οι όροι αντισημιτισμός, ομοιογένεια, φυλετισμός. Μια ακόμη ανάλυση παρέχει ένα χρονοδιάγραμμα της ιδιοσυστασίας και ρεαλιστικής

⁸⁴ Μικρή παρένθεση: Η έννοια της «Μεγάλης Ιδέας» υπενθυμίζουμε ότι συνδέεται με την απελευθέρωση και την προσάρτηση των ιστορικών επικρατειών της Ελλάδας, όπως είναι η Θράκη, η Θεσσαλία, η Μακεδονία, τα Επτάνησα, τα Δωδεκάνησα, η Κρήτη, η Κύπρος, η Μικρά Ασία και ο Πόντος. Η έννοια αυτή ενίοτε τείνει να ανταποκρίνεται στην καλύτερη εξυπηρέτηση του στόχου της οικονομικής αυτάρκειας.

⁸⁵ Βλ., H. Meyer, *Mitteleuropa: In German Thought and Action (1815 - 1945)*, California, Springer, 1955, σσ. 167 – 168.

⁸⁶ Βλ., R. E., Mollema, «*German Youth 1900 – 1933, From Emancipation to Radicalization*» *A Graduating Essay Submitted in Partial Fulfilment of the Requirements in the Honours Programme*. April, 2017, σσ. 15 – 18.

εφαρμογής της έννοιας της αυτάρκειας χρησιμοποιώντας θεμελιώδεις οικονομικές έννοιες: σταθεροποίηση εργασίας, μειωμένες εισαγωγές, αύξηση μισθών, έλεγχος τιμών, σύνθεση και διανομή πρώτων υλών.⁸⁷

Η εννοιολογική οριοθέτηση της οικονομικής αυτάρκειας εμφανίζεται στην ευρωπαϊκή σκέψη και στον κύκλο των επιστημονικών, δημόσιων συζητήσεων. Το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας, το οποίο ακολούθησαν τα κράτη της Ευρώπης, μετά κυρίως, τη μεγάλη χρηματιστηριακή κρίση του 1929 και την εντεινόμενη προστασία των εθνικών οικονομιών στάθηκε εμπόδιο ή αφορμή για συρρίκνωση των προβλέψεων, του κυριαρχικού ρόλου, των σκοπών και των επιδιώξεων της Κοινωνίας των Εθνών. Με τον όρο οικονομική αυτάρκεια διατυπώνεται το επιχείρημα της δημοσιονομικής κατάστασης, κατά την οποία ένας κρατικός σχηματισμός δεν μπορεί να «αγοράσει» ούτε να «δανείσει» σε διεθνές επίπεδο.⁸⁸

Στο μεσοπολεμικό διάστημα οι εμπορικές συσχετίσεις των εθνικών κρατών κλιμακώνονται στις μικρές, κλειστές οικονομίες της αυτάρκειας, όσο και τις μικρές ανοιχτές οικονομίες του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος.⁸⁹

Στην Αμερική του 19^{ου} αιώνα η οικονομική αυτάρκεια αν και υιοθετείται από χώρες σε κατάσταση έκτακτης δημοσιονομικής ανάγκης, επιφέρει την οικονομική, κοινωνική, πολιτική, ευημερία. Το 1808, οι ΗΠΑ πλησίασαν σε καθεστώς απόλυτης αυτάρκειας, ως αποτέλεσμα της αυτό – επιβαλλόμενης απαγόρευσης του απόπλου ξένων πλοίων από τα χωρικά της ύδατα ή την παύση των εξαγωγών προς τις άλλες επικράτειες, από το 1807 μέχρι το 1809. Συνεπώς το κόστος της κοινωνικής

⁸⁷ Βλ., D. Barolo Martins de lina & L. Curi & V. Pereira, «German economic strategies for Brazil autarky and extended economic space in the 1930», 13th International Conference for the History of Companies, XII Brazilian Congress of Economic History, 2017, σ. 5.

⁸⁸ Βλ., G. Alogoskoufis, «Financial Openness versus Autarky in a Neoclassical Growth Model», *Working Paper*, Athens University OF Economics and Business Department of Economics, 7-2014, σ. 20.

⁸⁹ Στο ίδιο, σσ. 3 – 4.

πρόνοιας της Αυτάρκειας ήταν μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο κέρδος του συνολικού, εμπορικού μεριδίου.⁹⁰

Η παγκόσμια αυτάρκεια συνδυάζει επιζητούμενους σκοπούς και μέσα.⁹¹ Το ερευνητικό ερώτημα που γεννάται αφορά την παρακάτω, επεκτεινόμενη παραδοχή: «Σε κάθε ιστορική περίοδο, ο όρος αυτάρκεια παρουσιάζεται ως αντίδοτο όσον αφορά τις συνθήκες οικονομικής δυσφορίας ή την εθνική αναταραχή. Επομένως για κάθε κρατική επικράτεια ισχύει ότι οι χώρες εξομοιώνουν την έννοια της αυτάρκειας με τον όρο του απομονωτισμού και τον όρο της εθνικής ανεξαρτησίας, ενώ την κοινωνική διάσπαση και το αδιάβλητο περιεχόμενο του κατακερματισμού ή της εθνικής διασποράς με την αυτοδιάθεση των λαών.

Η έννοια της οικονομικής αυτάρκειας εμπλέκεται με το διεθνές εμπόριο ανάγοντας τις βασικές αρχές κάθε πολιτισμικής αυτό – επάρκειας, σε ένα αυτοδύναμο μοντέλο εθνικής ενότητας. Κοινός τόπος διαπιστώσεων και επιστημονικών θεωρητικών προσεγγίσεων με άξονα το δόγμα της Οικονομικής Αυτάρκειας και την προσπάθεια εγκιβωτισμού της ερμηνευτικής της προσέγγισης από τους κλασσικούς ορισμούς παρατίθενται ορισμένες κλασσικές φιλελεύθερες θέσεις.⁹²

Έτσι, επισημαίνεται η αξία των νεοφιλελεύθερων παραδειγμάτων στον Ευρωπαϊκό Μεσοπόλεμο που προσδίδεται στην ελεύθερη επιλογή και συνέχεια στις οικονομικές

⁹⁰ Βλ., D. A. Irwin, «The Welfare Cost of Autarky: Evidence from the Jeffersonian Trade Embargo, 1807 - 1809», *NBER Working Paper Series*, NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH, Cambridge 2001, σσ. 16 - 19.

⁹¹ Βλ., C. Rampell, «The dangerous new age of global autarky», *The Washington Post*, June 6, 2016, https://www.washingtonpost.com/opinions/the-dangerous-new-age-of-autarky/2016/06/06/7338791e-2c21-11e6-b5db-e9bc84a2c8e4_story.html?noredirect=on&utm_term=.82fdc2453e55 {Ημερομηνία Ανάκτησης: 08/04/2018}

⁹² Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 3.

δραστηριότητες.⁹³ Έτσι, παρέχονται δυο ορισμοί της έννοιας του «αόρατου χεριού»⁹⁴:

- [Καταληκτικός ορισμός:] η μη παρατηρητέα δύναμη της αγοράς που βοηθά τη ζήτηση και προσφορά των αγαθών σε μια ελεύθερη αγορά, ώστε να επιταχυνθεί η αυτόματη ισορροπία ονομάζεται ελεύθερο χέρι.
- [Περιγραφικός ορισμός:] μπορεί να λειτουργεί με οργανικό και διαπερατό τρόπο στο ειδικό, πραγματοποιήσιμο σενάριο της ελεύθερης αγοράς, όταν η κάθε ατομική, οικονομική δραστηριότητα εξυπηρετεί τους προσωπικούς, στόχους ή συμφέροντα.⁹⁵

Οι εθνικές οικονομίες μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο και οι συνθηκολογήσεις⁹⁶ επηρεάζουν τους καπιταλιστικούς μηχανισμούς ρύθμισης της αγοράς προϊόντων. Η αναδόμηση του οικονομικού προτύπου μετά τον πόλεμο, σταθμίζει κατευθυντήριες τάσεις και προοπτικές της μεσοπολεμικής κοινωνικής και οικονομικής συνοχής, για την ειρηνική περίοδο. Μεταξύ των οποίων εντοπίζεται το τοπικό *laissez - faire*, ο διεθνής καταμερισμός εργασίας και ο δανεισμός, οι καινούργιες οικονομικές προτάσεις για την εξασφάλιση της ειρήνης, το παγκόσμιο εμπόριο ως κανόνας για την ενίσχυση της ντόπιας παραγωγής και απασχόλησης, η «εκούσια» και «ανεμπόδιστη» κυκλοφορία προϊόντων και υπηρεσιών.⁹⁷

⁹³Βλ., Δ. Καββαθάς, «Το αόρατο χέρι της οικονομίας», *Το Βήμα* 2013, <https://www.tovima.gr/2013/07/27/books-ideas/to-aorato-xeri-tis-oikonomias/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 08/04/2018}

⁹⁴ Ας υπενθυμίσουμε ότι η σμιθιανή έννοια της «αόρατου χεριός» εκλαμβάνεται ως μια φυσική προέκταση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Το προσωπικό συμφέρον του ατόμου τίθεται προς όφελος της κοινωνικής ολότητας και της εύρυθμης λειτουργίας της τοπικής αγοράς και των διεθνών συνδιαλλαγών.

⁹⁵Βλ., Adam Smith Institute, «The Wealth of Nations», <https://www.adamsmith.org/the-wealth-of-nations/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης : 03/02/2019}

⁹⁶ Η συνθήκη των Βερσαλλιών, η συνθήκη ειρήνης με βάση την οποία έληξε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, μεταξύ της Γαλλικής Αντάντ και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας επέβαλλε στην ηττημένη Γερμανία δυσμενείς όρους (άρθρο 231 περί πολεμικής ενοχής).

⁹⁷ Βλ., J. M, Keynes, *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2001, σσ. 397 - 398.

Ως ιστορικό στάδιο της μεταπολεμικής μετάβασης παρεμβάλλεται η μεγάλη χρηματιστηριακή κρίση του 1929, τόσο προς την άνοδο των αρχών της αυτάρκειας όσο και υπέρ της παύσης του φιλελεύθερου, διεθνούς εμπορίου. Η κεϋνσιανή θεωρία του κρατικού παρεμβατισμού και οι πολιτικές παρεμβάσεις του κρατικού μηχανισμού στην οικονομική ζώνη αναπροσδιορίζουν τις βάσεις των οικονομικών πολιτικών στο διεθνές περιβάλλον. Το πέρασμα από τις άκρα νεοφιλελεύθερες αρχές και δομικές θεωρήσεις στην αγορά και μαζική κατανάλωση των προϊόντων στον κρατικό έλεγχο⁹⁸ σηματοδοτεί την απαρχή των εθνικών πολιτικών της οικονομικής αυτάρκειας. Μετά το 1933, ο έλεγχος των εισαγωγών, η ροπή προς κατανάλωση⁹⁹ διασφαλίζει την προστατευτική πρόθεση των Ευρωπαϊκών Κρατών, σε σύγκριση με το διάστημα 1880 – 1923 (ελλειμματική ζήτηση ή κατάσταση προσφοράς) που το δόγμα του οικονομικού εθνικισμού μετατάσσεται σε εθνικό εγωισμό και καταλήγει στην οικονομική συμπεριφορά, την πολιτική διάκριση του μείγματος της οικονομικής αυτάρκειας¹⁰⁰ ή της εμπορικά αναδυόμενης θεωρίας του προστατευτισμού.

Βασική ερμηνευτική έννοια ο όρος Εμπορικός Πυλώνας πηγάζει από τις αυταρκειακές προθέσεις που δύναται να λάβει μια εδαφική επικράτεια το χρονικό διάστημα του Μεσοπολέμου. Κατά μία άποψη, με κριτήριο μελέτες στο πεδίο της οικονομικής ιστορίας¹⁰¹ και της κοινωνιολογίας της οικονομίας η έννοια της αυτάρκειας συνιστά ένα μύθο σε σύγκριση με την ερμηνεία του όρου του εθνικισμού.¹⁰² Ο όρος του εθνικισμού ταυτίζεται με την εφαρμογή της αυτάρκειας, στο χώρο που εξυπηρετεί αυτόνομους σκοπούς για την ίδρυση μιας ανεξάρτητης κρατικής οντότητας.¹⁰³

⁹⁸ Η μεταφορά από τον καπιταλιστικό φιλελευθερισμό, στον κρατικό παρεμβατισμό και το δόγμα της αυτάρκειας προσδίδεται στην οικονομική κρίση που ξεκίνησε στην Αμερική κατά τον Μεσοπόλεμο, μετά το Μεγάλο Κραχ του 1929.

⁹⁹ Βλ., J. M. Keynes, *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*, Αθήνα, Παπαζήση, 2001, σσ. 139 – 143.

¹⁰⁰ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός, Δοκίμιο στη Νεοελληνική Ιστορία*, ό.π., 1999, σ. 81.

¹⁰¹ Στο ίδιο σ. 41.

¹⁰² Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας* ό.π., σσ. 7 – 8.

¹⁰³ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σσ. 11 – 12.

Ήδη από τον 19ο αιώνα, οι όροι του εθνικισμού και της αυτάρκειας παρουσιάζουν μειωμένη επιρροή στην οικονομική και πολιτική ζώνη, ως πολιτικές θεωρίες, σε σχέση με το δόγμα του φιλελευθερισμού στο διεθνές περιβάλλον. Τα φιλελεύθερα καθεστώτα, στις ανεπτυγμένες χώρες, (σε αντίθεση με τις αναπτυσσόμενες αυτοδημιούργητες οικονομίες της αυτάρκειας) εμπλέκονται στις εμπορευματικές σχέσεις του Εμπορίου παρουσιάζουν διαφοροποιημένα συγκριτικά στοιχεία μεταξύ τους. Δηλαδή μπορούν να ευεργετηθούν από τις διαφορές τους, εάν ληφθεί υπόψη η εξειδίκευση κάθε Κράτους, αναλόγως των δυνατοτήτων και του επιλεκτικού πεδίου δράσης τους. Οι κινητήριες δυνάμεις, μέσω των οποίων προωθείται ο πλουτισμός μιας χώρας αντιστοιχούν στις αυξομειώσεις των εισαγωγικών και εξαγωγικών της εκροών και το ολιγοπώλιο.¹⁰⁴

Όπως προαναφέρθηκε, στο πεδίο των θεωρητικών προσεγγίσεων προστίθεται η ωφελιμιστική εξήγηση του αγαθού της ελευθερίας. Το μείζον ζήτημα που τίθεται στον πυρήνα της υπόθεσης του Άγγλου φιλοσόφου, σε σχέση με τους αυταρκειακούς δεσμούς στην αγροτική κοινότητα συνίσταται στον όρο της ατομικής, ηθικής θεμελίωσης επί του θεσμού της προαγωγής, της γενικότερης θέσπισης μιας ευνομούμενης πολιτείας. Στο παράδειγμα της μετατροπής της εργατικής ενέργειας από τις αυτοδύναμες αυτάρκεις κοινότητες στη μισθωτή σχέση εργασίας και την διαδικασία της κατανάλωσης παρεμβάλλεται ο φιλελεύθερος στοχαστής, απόστολος του Πολιτισμού.¹⁰⁵

«Η διάκριση μεταξύ της παραγωγικότητας ή της μη παραγωγικότητας είναι ορατή στον τομέα της κατανάλωσης, όπως και στην εργασία. Όλα τα μέλη, δηλαδή η κοινότητα δεν είναι μόνο εργάτες, αλλά όλοι είναι καταναλωτές και καταναλώνουν είτε παραγωγικά, είτε μη παραγωγικά».

Σχετικά, με τον ορισμό της οικονομικής αυτάρκειας στην Ιταλική, φιλοσοφική διανόηση και τον πολιτικό λόγο εντοπίζονται οι ακόλουθοι συγγραφείς και

¹⁰⁴Βλ., Adam Smith Institute, « Adam Smith, *The Wealth of Nations*», <https://www.adamsmith.org/the-wealth-of-nations/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης : 03/02/2019}

¹⁰⁵ Βλ., J. S., Mill, *Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας*, The Project: GUTENBERG, September 27, 2009, σ. 71.

επιστημονικοί σύμβουλοι στις πολιτικές αυταρκειακές εξελίξεις. Στη βιβλιογραφική έρευνα παρατίθενται το «λογικό» και «ιδανικό» στοιχείο στις θεωρήσεις για την αυτάρκεια. Επιπρόσθετα διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας δυνάμενης γεωγραφικής και δημογραφικής περιοχής που εφαρμόζει την αυτάρκεια. Συνακόλουθα, στο πλαίσιο της ιταλικής ερμηνευτικής προσέγγισης παρατίθεται η έννοια της κηδεμονίας, καθώς ο όρος αυτάρκεια, επικαλύπτει το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο, όσο και τις οικονομικές δραστηριότητες. Επιπλέον η έννοια της αυτάρκειας συγχέεται με την οικονομική, πολιτική και εθνική ανεξαρτησία. Με άλλα λόγια ο όρος επιτελεί τον εξής στόχο: επιστρατεύει μέσω της αρμονικής διάρθρωσης, των ζωτικών τομέων της οικονομίας, την πλήρη αποδέσμευση του Έθνους - Κράτους από τις σχέσεις εξάρτησης με τα υπόλοιπα, ενισχυμένα οικονομικά, Κράτη.¹⁰⁶

Βέβαια, ο ορισμός της αυτάρκειας δεν περιορίζεται εντός των ορίων μιας κλειστής, αυτορρυθμισμένης πολιτείας με ήπιους ή αναπτυσσόμενους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, αλλά επεκτείνεται εκτός των εθνικών συνόρων. Ειδικότερα, η εννοιολογική κατηγορία της οικονομικής και Πολιτικής αυτάρκειας εμπλέκεται με τις ροές των εμπορικών συνδιαλλαγών. Υπό το πρίσμα αυτό, εντός του ελληνικού εδαφικού χώρου κατά το διάστημα του μεσοπολέμου προκύπτουν δύο ερμηνευτικά ερωτήματα, τα οποία σχηματοποιούν και δικαιολογούν την εντοπιότητα των αγαθών της εθνικής αυτάρκειας. α) Πώς η ελληνική αυτάρκεια στο μεσοπόλεμο σχετίζεται με την αυτοκατανάλωση ανά είδος, των ξένων και εγχώριων (εμπορευμάτων; β) Πόσες και ποιες κατηγορίες εθνικών εμπορευμάτων ορίζουν την ύπαρξη και λειτουργία της ελληνικής αυτάρκειας;¹⁰⁷ Πρόκειται για ερωτήματα που η

¹⁰⁶ Βλ., Ε., Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, Αθήνα, Αριστ. Γ. Παπανικολάου, 1942, σ. 33.

¹⁰⁷ Σπεύδουμε εδώ να σημειώσουμε το θέμα που θα μας απασχολήσει σε επόμενο κεφάλαιο και να προτάξουμε έτσι το πνεύμα μέσα στο οποίο αντιμετωπίζεται Τα αγαθά των εμπορικών ροών στην περίοδο της Οικονομικής Αυτάρκειας διαχωρίζονται σε διάφορες κατηγορίες, όπως είναι τα Ζωοκομικά - Αλιευτικά προϊόντα, Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά, Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί, Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα, Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεφικές Ύλες, Ορυκτά και Μέταλλα, Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες, Μεταφορικά Μέσα, Είδη Ναυπηγίας, Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα, Δέρματα και Οστά Ζώων Κατεργασμένα, Καουτσούκ και Γιουταπέρκα, Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία, Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη ποτά, Νήματα και Υφάσματα, Είδη Καννάβевος και Πιλοποιία, Αγγειοπλαστικά Προϊόντα, Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία, Είδη Χάρτου, Τυπογραφίας, Χαλκογραφία.

απάντησή τους εμφανίζεται σε επόμενα σημεία της έρευνας μας, η δε αναφορά τους εδώ βοηθά να επισημανθούν τα διάδοχα στάδια της.

Με την αρθρογραφία στην «Πολιτική Επιθεώρηση»,¹⁰⁸ η εφαρμογή του δόγματος βασίζεται στην στρατηγική άμυνας στην περιφέρεια, που καλύπτεται από την ξηρά η την θάλασσα, με σκοπό την κάλυψη των βιοτικών αναγκών του πληθυσμού, όπως επίσης και στην ενεργοποίηση των φυσικών και τεχνητών πόρων της Ελλάδας. Τα αγαθά για άμεση χρήση και κάλυψη των πρώτων αναγκών, η διάθεση πρώτων υλών και ιδιαίτερα καύσιμης ύλης, τα λιπάσματα που έχουν χημική/επεξεργασμένη προέλευση, τα φυτοφάρμακα και τα γεωργικά εργαλεία για την καλλιέργεια της γης, τη διάδοση της δενδροκαλλιέργειας, όπως τέλος η μη αναπλήρωση μιας «ημέρας» ή ακόμα μιας «ώρας» από την έναρξη των παραπάνω ενεργειών ή συμπεριφορών, οικονομικής δράσης θα αποδυνάμωνε το σχέδιο για την πραγματοποίηση της αυτάρκειας.¹⁰⁹

Το κοινωνικό και ιστορικό εννοιολογικό περίγραμμα στο οποίο εντοπίζονται τα χαρακτηριστικά του θεσμού της διεθνούς ή τοπικής αυτάρκειας εμπερικλείονται χρονικά μετά το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και λίγο πριν την αρχή του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Το πρόβλημα ωστόσο, της ερμηνευτικής θεώρησης της αυτάρκειας εντοπίζεται στα ιστορικά/γεω-στρατηγικά τεκμήρια γύρω από τις έννοιες αυτό – επάρκεια, αυτό – συντήρηση, αυτοδυναμία. Ως γνωστό, ο Πρώτος Πόλεμος βασίστηκε στο επιτεινόμενο μιλιταρισμό, ιμπεριαλισμό και τη μυστική διπλωματία.¹¹⁰

Ο αποκαλούμενος «πόλεμος των λέξεων» (όπως άλλοτε στις παραμονές του Α' παγκόσμιου πολέμου ο «πόλεμος των σημειώσεων», των «στατιστικών» ή των «χαρτών») η έννοια της προπαγάνδας και η στρατηγική των χαμένων ή κερδισμένων μαχών διατηρούσε ένα συντηρητικό, κλειστό πολεμικό όριο εθνικών ανταγωνισμών που συγκάλυπτε τις κοινωνικές συνθήκες της αυτάρκειας.

¹⁰⁸ Την περιοδική έκδοση δηλαδή στην έκδοση του οποίου συμμετέχει και ο Ιών Δραγούμης. Για τον Ι. Δραγούμη βλ. μεταξύ άλλων, Κλ. Παράσχος, *Ιων Δραγούμης*, Αθήνα, Πυρσός 1936.

¹⁰⁹ Βλ., Κ. Φούμης, «Τα εκ του Ευρωπαϊκού, εν γένει Πολέμου και εκ του Τελευταίου Αποκλεισμού της Ελλάδος Αγαθά δι' αυτήν Πορίσματα», *Πολιτική Επιθεώρηση*, Αθήνα, 1916, σ. 834.

¹¹⁰ Βλ., F. Nail, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος – Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, σ. 33.

Από την άλλη μεριά, το πνεύμα της αυτάρκειας συνάδει και αναπτύσσεται με αργόσυρτους ρυθμούς στην Ευρώπη των εθνικών – φυλετικών αντιθέσεων. Τα σημαντικά κριτήρια του αναθεωρητισμού των συνόρων, της ταξικής διαμάχης με απαρχή την μπολσεβίκικη επανάσταση στη Ρωσία και η διεθνής οικονομική, καπιταλιστική κρίση στην Αμερική του 1929 οδηγούν στη δόμηση ενός επισφαλούς σχηματισμού, αυτονόμησης των εθνών- κρατών. Μετά το 1930, η θεώρηση του εθνικισμού και η ανεξαρτητοποίηση των κρατών από τους εμπορικούς συνδέσμους, λόγω της επιστροφής στην αυτάρκεια και την πολιτική των κλειστών θυρών θα κλιμακώσει τα κρατικά, εθνικά κεκτημένα, προς κάλυψη των εθνικών ιδεών και σχεδίων.

Συγκεκριμένα στο χώρο των Βαλκανίων,¹¹¹ στον οποίο εκβάλλει το δόγμα της αυτάρκειας και μέσω των οποίων αναδύονται ρεαλιστικές προϋποθέσεις δόμησης ενός προτύπου (λ.χ. η καλλιέργεια και εμπορία καπνού) αυτάρκειας παρατηρούνται μια σύμπλεξη από πολιτικές και κοινωνικό-οικονομικές τάσεις: κατά την μεσοπολεμική χρονική περίοδο η πτώση του κοινοβουλευτισμού, η εμπλοκή του στρατού στην πολιτική και τα δικτατορικά πολιτεύματα¹¹² περιβάλλουν την απελευθέρωση των βαλκανικών κρατών, από τον στενό οικονομικό και πολιτικό έλεγχο των διεθνικών εμπορικών οργανισμών και διασυνδέσεων.

Έτσι, ο ορισμός της αυτάρκειας¹¹³ στο χώρο των Βαλκανίων σε σχέση με την θεωρητική προσέγγιση της αυτάρκειας (Γερμανία, Ιταλία) στο χώρο της Ευρώπης διαφοροποιείται στο επίπεδο της χρονικής εκκίνησης και παύσης εφαρμογής, ενός σχεδίου για την αυτάρκεια.¹¹⁴ Στη συνέχεια προκύπτει το εθνικό κριτήριο του βαθμού οργάνωσης της αυτάρκειας. Πιο αναλυτικά, η επίστρωση ενός στρατηγικού

¹¹¹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία - Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 290.

¹¹² Βλ., Σ. Σφέτας, *Εισαγωγή στην Βαλκανική Ιστορία: Από τον Μεσοπόλεμο στην λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919 - 1989)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 14.

¹¹³ Βλ., Ν. Giannaris, *Geopolitical and Economic Changes in the Balkan Countries*, London, Praeger, 1996, σ. 141.

¹¹⁴ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σσ. 43 - 47.

πλαίσιου ενίσχυσης της τοπικής αγοράς και εσωτερικής οικονομικής χρηματοδότησης της ντόπιας, εθνικής παραγωγής πηγάζει από τον ολοκληρωτικό απομονωτισμό από τις ξένες αγορές. Η εξειδικευμένη περίπτωση της γερμανικής δυναμικής και ανεξαρτησίας έναντι του ξένου κεφαλαίου συναντάται υπό την έννοια της γερμανικής αποικιοκρατίας. Οι προεκτάσεις που λαμβάνει το παραλλασσόμενο δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας ανά κρατική επιφάνεια, στην ευρωπαϊκή εκδοχή, σε σύγκριση με την αντίστοιχη Βαλκανική καταγράφεται από τους πολεμικούς ανταποκριτές και την ιστοριογραφική αναζήτηση, σύνταξη και δημοσίευση των μετέπειτα ερευνητών και διανοούμενων της εποχής.

Στην Ελλαδική επικράτεια εμφανίζονται ανάλογες εννοιολογικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις γύρω από την οικονομική αυτάρκεια. Μεταξύ άλλων εντυπώνονται οι κυριότερες αιτίες και αφορμές για ένα πολεμικό γεγονός.¹¹⁵ Ουσιαστικά οι εθνικές διεκδικήσεις/αντιπάθειες, σε ένα ρεύμα της μεσοπολεμικής σκέψης, συνδέονται με τη μεσοπολεμική η «απληστία» των ισχυρών κεφαλαιοκρατών, βιομηχάνων, οι ατομικού τύπου οραματισμοί των ηγετών και των στρατιωτικών στελεχών για επέκταση των εθνικών συνόρων, οι «ραδιουργίες» διπλωματικών προσώπων, τα «πατρογονικά ιδεώδη», οι τοπικές ρίζες συνιστούν βασικά γνωρίσματα της επικράτησης των διαφόρων μορφών εθνικής ανεξαρτησίας, αυτοτέλειας και αυτοδιάθεσης. Αυτή η κατάσταση συναντάται κυριότερα το ενδιάμεσο χρονικό διάστημα όπου στις πολιτικές για την οικονομική αυτάρκεια προτείνεται το επιχείρημα του «πολεμικού συμβάντος»¹¹⁶

Στην περίοδο αυτή λοιπόν, στην οποία έλαβε ξεχωριστή θέση το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας εντοπίζονται παρόμοιες, εσωτερικές διενέξεις εντός της ελληνικής επικράτειας που κλονίζουν και τα δύο διαιρεμένα υπο-διαστήματα, δηλαδή 1919-1930 και 1931-1939. Η εναλλαγή των κυβερνήσεων, οι μη ολοκληρωμένες κυβερνητικές ενέργειες προς την επίτευξη των πολιτικών ή οικονομικών αλλαγών, ο δικομματισμός, η εμφάνιση νέων συγκρουσιακών μετώπων που σχετιζόνταν με διαφορετικά πολιτικά συμφέροντα και η επικράτηση του

¹¹⁵ Βλ., Σ. Αγαπητός, «Φυσικοί Νόμοι διέποντες τους Πολέμους», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 3, Αθήνα 1923, σ. 33.

¹¹⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 25.

προστατευτικού μοντέλου, την κρίσιμη δεκαετία του 1930 συνθέτουν το δόγμα του αυταρκειακού σχεδίου.

Πιο ειδικά, στη Βαλκανική χερσόνησο εκτιμάται η δόμηση της αυτάρκειας σε σχέση με το εθνογραφικό, δημογραφικό και «βιολογικό» πρόβλημα. Υπογραμμίζεται πως οι ιστορικές ενέργειες ενός λαού μεταφέρονται «ως από ενός κέντρου συμπαγούς εκτοξευόμενη ακτινοβολία, δυνάμεων κατεργασμένων σε χρήσιμες μορφές στη ζωή επί του οικονομικού ή του πολιτικού είτε του πνευματικού καθόλου επιπέδου».¹¹⁷ Συνάμα, ο εθνικός λόγος υπέρ ενός μονοδιάστατου πολιτικού σχηματισμού, με επαρκής υλικούς πόρους και εμπορεύματα προέρχεται από την κοινή γλώσσα, την παράδοση και τα εθιμοτυπικά.

Στην ίδια θεωρητική επεξήγηση των προσεγγίσεων για την εννοιολογική βάση της αυτάρκειας προστίθενται οι πολιτικές ανορθολογισμούς της αυτάρκειας ως η μόνη δίοδος, η οποία δύναται μετά το χάος και τη γενική εξάρθρωση από την οικονομική κρίση, να επιφέρει την κοινωνική ηρεμία και τη γενική ισορροπία. Ορισμένα ζωτικά θέματα που σχετίζονται με την αυτό - επάρκεια της ελληνικής κοινωνίας παρατίθενται υπό την οπτική της αστυφιλίας των αγροτικών στρωμάτων, των προσφυγικών ροών από και προς την Ελλάδα, της μετεγκατάστασης σε αγροτικούς συνδέσμους (Ήπειρος, Μακεδονία) και της παγκόσμιας οικονομικής διακινδύνευσης που προήλθε μετά την υφεισική κρίση στην Αμερική το 1929.

1.6 Η οικονομική αυτάρκεια για ένα διεθνή οργανισμό

Αναφορικά με τη σύνδεση της αυτάρκειας με τους διεθνείς σχηματισμούς αποδεικνύεται πως η καθοδήγηση των διαδικασιών του αστικού μετασχηματισμού, της αγροτικής αποκατάστασης στην Ελλάδα, της παραγωγής ανατολικών καπνών,¹¹⁸ μετά την χρεοκοπία της Μεγάλης Ιδέας το 1922 κινήθηκε στα πλαίσια

¹¹⁷ Βλ., Κ. Καραβίδας, «Η Μακεδονοσλαβική Αγροτική Κοινότητα και η Πατριαρχική Γεωργική Οικογένεια εις την Περιφέρεια του Μοναστηρίου», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 6, Αθήνα, 1926 σ. 241.

¹¹⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία - Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο* ό.π., σσ. 46 - 47.

της Κοινωνίας των Εθνών. Την ΚτΕ απασχολεί το πνεύμα της παγκόσμιας συνεργασίας, μακριά από την πολεμική ή οικονομική ανασφάλεια μιας δεύτερης μαζικής σύρραξης. Αυτό καθώς το συνολικό εμπόριο και οι δημογραφικές εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο ήδη από το 1925 παρουσιάζουν αύξουσες τάσεις σε σύγκριση με τις εξελίξεις μετά το έτος 1913.¹¹⁹

Ο πολυδιάστατος ρόλος της Κοινωνίας των Εθνών¹²⁰ επεκτείνει τις δομές και τους τρόπους λειτουργίας των οικονομιών της αυτοδυναμίας και της λιτότητας εκτός των εθνικών πολιτικών, δημοσιονομικού ελέγχου και ασφάλειας. Το γεγονός αυτό επεξηγείται από την επίδραση των εξωτερικών δράσεων και πολιτικών σχεδιασμών, ως προς τον εσωτερικό σχεδιασμό των εθνών κρατών και την επίλυση των εθνικών θεμάτων. Για παράδειγμα, στην ελληνική περίπτωση κεντρικό ζήτημα για τους υποστηρικτές της οικονομικής αυτάρκειας, στις μεγαλουπόλεις, όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη υπήρξε η μετεγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού σε καλλιεργήσιμα εδάφη της περιφέρειας (Μακεδονία, Θράκη).¹²¹

Η μετακίνηση φθηνού εργατικού δυναμικού από το κέντρο προς τον χώρο ανάπτυξης εμπορικών διακλαδώσεων και διεθνών συγκερασμών και η μετατροπή των αστικών σχέσεων παραγωγής πλούτου προς τη δόμηση ενός αγροτικού στρώματος, υπαγμένου στις διαδικασίες της παραγωγής αυτάρκειας διευρύνει τον ρόλο του υπερεθνικού οργανισμού στην Ελλάδα. Η ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) έπαιξε σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για την επίλυση του προσφυγικού προβλήματος, μετά την Μικρασιατική καταστροφή. Οι ικανότητες του αρμόδιου ρυθμιστή περιορίζονται σε δύο ειδών

¹¹⁹ Βλ., Κ. Σφυρής, «Η Κοινωνία των Εθνών και η Διεθνής Οικονομική Συνδιάσκεψη της Γενεύης του Μαΐου του 1927. Η Διεθνή Κρίση», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 1927/-7, σ. 95.

¹²⁰ Ο τομέας της πολιτικής ιστορίας της Κοινωνίας των Εθνών διαχωρίζεται σε τρία χρονικά διαστήματα, δηλαδή από το 1919 μέχρι το 1928, από την έναρξη της χρηματιστηριακής κρίσης το 1929 μέχρι το 1935, και από το 1936 μέχρι το 1940. Βλ., League of Nations, «The Covenant of the League of Nations Art 1 - 26», *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, the Paris Peace Conference, 1919*, Volume XIII, Office of the Historian.

¹²¹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία - Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο* ό.π., σ. 55.

κατηγορίες που αφορούν δύο θεματικές. Πιο αναλυτικά σχετίζονται με τους πρόσφυγες, αλλά και με τους αιχμάλωτους Πολέμου.¹²²

Ο όρος της «πολεμικής διαμάχης», ως λόγος μιας νέας συγκρουσιακής περιήγησης στα αντίπαλα στρατόπεδα είναι παράγοντας για τις οικονομίες της αυτάρκειας και τις κοινωνίες της αυτοκατανάλωσης. Η αντιφατικότητα που επιτείνει ο ορισμός της αυτάρκειας, ως διττός διαχωρισμός μεταξύ των εννοιών του πολέμου και της ειρήνης σκιαγραφείται στην χρονική περίοδο του μεσοπολέμου. Η διαρκής εναλλαγή των γεωπολιτικών διαθέσεων των εθνών – κρατών, όπως εκφράζεται στην εθνική πολιτική των χωρών υπονοεί την επισφαλή τους κυριαρχία στις διεθνείς, οικονομικές εξελίξεις.

Το νομισματικό ζήτημα παραμένει ισχυρό: η μεγάλη κρίση ρευστότητας που μετατράπηκε σε κρίση χρέους διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο για τις πολιτικές εξελίξεις σε ευρωπαϊκά κράτη. Η αλλαγή σε πιο αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης και η αποτυχία των φιλελεύθερων αρχών εντυπώνεται στη δημόσια εικόνα των κρατών μετά το 1930. Στον απόηχο της κοινωνικής κατάρρευσης των δημοκρατικών, μεταπολεμικών κοινωνιών, η Κοινωνία των Εθνών στάθηκε απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει τις απειλές που ενδέχεται να πραγματοποιηθούν. Μια πιθανή πολεμική παγκόσμια σύρραξη, απροσδιόριστων προεκτάσεων και έντασης, όπως εκφράζεται στο τέλος του μεσοπολέμου αποκαλύπτει τη θεσμική έλλειψη κυρώσεων από ένα κοινοτικό, αδιάβλητο γνωμοδοτικό όργανο, αλλά και την ακατάστατη ενάργεια που καθοδηγεί τις μαζικές, επιθετικές δράσεις μεταξύ των χωρών. Χαρακτηριστικά, οι έμμεσοι υπόγειοι νόμοι της έννοιας του πολέμου, οι οποίοι προειδοποιούν ή κατευνάζουν τις πολεμικές συγκρούσεις γεννούν το εξής ερώτημα: Μπορεί πράγματι κάποιος να είναι ανυπόμονος ως προς την αξιοπρέπεια του Νόμου;¹²³

¹²² Βλ., «H. Psomiades, Fridof and the Greek Refugee Problem [September November 1922]» www.ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/viewFile/2399/2165.pdf, σ. 288, {Ημερομηνία Ανάκτησης 11/01/2019}.

¹²³ Βλ., [The Michigan Law Review Association], «The League of Nations and the Laws of War», *The Michigan Law Review Association*, Vol 19/8, 1921, σσ. 835 – 848.

1.7 «Οικονομική αυτάρκεια» στις εννοιακές της προεκτάσεις

Η εννοιολογική κατηγορία της «οικονομικής αυτάρκειας» προσδιορίζεται και ερμηνεύεται σε συσχέτιση με διάφορους εθνικούς ή μη παράγοντες. Η σχέση της με τους όρους του οικονομικού εθνικισμού, του προστατευτισμού και της εμποροκρατίας την αναβαθμίζουν σε εθνικό δόγμα, των μεσοπολεμικών κοινωνιών. Η διαφορετική διαδρομή που ακολούθησε στο χώρο των Βαλκανίων και της της Ευρώπης, όπως και ο ρόλος της ΚτΕ αποδίδουν στην προσπάθεια ορισμού της, εκτός από ένα άμεσα, τοπικό χαρακτήρα κοινωνικής επεξήγησης και οικονομικής συμπεριφοράς των εθνών, μια διεθνική κατεύθυνση.

Ένα σχέδιο για την αυτάρκεια, πάντα από τη μεσοπολεμική ελληνική σκέψη, περιλαμβάνει ευρύ πλαίσιο από καινοτόμους άξονες στα πεδία της διοίκησης, της αγροτικής παραγωγής, των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, της βιομηχανίας, των μεταλλείων, του εδάφους, του υπεδάφους, των συγκοινωνιών, της βαριάς βιομηχανίας, της ναυτιλίας, των ελληνογερμανικών συμφηφισμών, των υψηλών δασμών. Οι προσπάθειες αφομοίωσης του σχεδίου της αυτάρκειας περιλαμβάνει:

- Ισχυρή εκτελεστική εξουσία. Εισάγεται ο όρος της αυταρχίας, της αναγκαστικής αυτάρκειας, ένα παρατεταμένο πρόγραμμα αυτάρκειας με σκοπό διεκδίκησης και επιτέλεσης της οικονομικής αυτάρκειας.
- Ολοκληρωτική διεύθυνση της οικονομίας
- Οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, χάνουν τις καθιερωμένες ιδιότητες τους και καθίστανται εντολοδόχοι της νέας κυβέρνησης. Το παραπάνω γεγονός συμπεριλαμβάνει την ευσυνειδησία προς το κράτος και την πλήρη αναφορά σε ότι σχετίζεται με τα είδη, τις τεχνικές και μεθόδους λειτουργικής παραγωγής των βιομηχανικών μονάδων, όπως επίσης και την ποσότητα των αγαθών.¹²⁴

Η κατανάλωση υπο την επιτήρηση ενός παρεμβατικού κράτους ταυτίζεται με την γενική στάση του πληθυσμού, όσον αφορά τις ανάγκες, τις επιθυμίες, τα κίνητρα, τις

¹²⁴ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σσ. 39 – 40.

εκτιμήσεις του γενικού πληθυσμού ενός κράτους. Οι καταναλωτικές συνήθειες προέρχονται μέσα από έναν εκτιμώμενο κύκλο συζητήσεων, τάσεων και υπολογισμών από το διευθυνόμενο κράτος. Τρεις κύριοι τύποι που προέρχονται από την πολιτική και οικονομική αυτάρκεια είναι εκείνοι που επιζητούν την «εδαφική συνέχεια», την «αποικιακή και θαλάσσια οικονομία» και την «αγροτική»:¹²⁵ δηλαδή «καθαρά γεωγραφικά σύνορα», «πλουτοπαραγωγικές πηγές» και «πολεμικοί πόροι»

Ο πρώτος τύπος σχετίζεται με την διεκδίκηση, αποσαφήνιση των εθνικών συνόρων, της εθνικής και εδαφικής ακεραιότητας. Οι υφιστάμενες γεωργικές εκμεταλλεύσεις, οι διεθνικές συμφωνίες, η εκμετάλλευση του εδάφους και υπεδάφους προσαρμόζουν στο ολοκληρωτικό καθεστώς της αυτάρκειας. Στο σημείο αυτό οι πολιτικές των ευρωπαϊκών κρατών προς τα βαλκάνια, ο τρόπος διαχείρισης των υπο- ανταλλαγή πληθυσμών διαμορφώνουν την οικονομία των εθνών και την διαχείριση τους.¹²⁶

Ο δεύτερος τύπος συνάδει με την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, των αποικιακών δομών σε συσχέτιση με τις βιομηχανικές μονάδες. Το θέμα της ιδιοκτησίας των πλουτοπαραγωγικών πηγών, της ενεργειακής αυτάρκειας, στο πλαίσιο της οικιακής οικονομίας σχετίζεται με τις λαϊκές μάζες των κοινωνικών της αυτάρκειας. Το ζήτημα της εκμετάλλευσης των πηγών, ή δημιουργία συνεταιριστικών ενώσεων προς την κατεύθυνση αυτή σχετίζεται με τις προσπάθειες της πολιτείας για εξυγίανση των πολιτικών της αυτάρκειας. Ήδη από τον 19^ο αιώνα, αναπτύσσεται ο όρος με σκοπό να προφυλαχτούν οι ασθενέστερες τάξεις από τον άκρατο καπιταλισμό.

Ο τρίτος τύπος αναφέρεται στην υποδούλωση ενός κράτους από άλλα κράτη μη ισχυρά σε στρατιωτική δύναμη και εξουσία. Γενικά η έννοια της πολεμικής μηχανής ταυτίζεται με τις ανάλογες πολεμικές διαθέσεις των εμπλεκόμενων κρατών, με την παρουσία ισχυρής στρατιωτικής εξουσίας, με την διατήρηση πολεμοφοδίων, με την αναδιανομή των εθνικών γαιών, με την πλουτοκρατία, με βάση τα διαθέσιμα εφόδια

¹²⁵ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 13.

¹²⁶ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός*, ό.π. σ. 33.

και τις αποθήκες αγαθών. Η περίπτωση της αμυντικής ή επιθετικής αυτάρκειας, η υπεριαλιστική αυτάρκεια που εφάπτεται με τα ισχυρά βιομηχανικά κρατίδια συμπληρώνουν τους τύπους της πολιτικής και οικονομικής αυτάρκειας.

Ως βασικά γεωοικονομικά φαινόμενα εμφανίζονται την περίοδο αυτή η πίστη γενικά των τραπεζών, το συνάλλαγμα και το χρηματιστήριο, Έτσι η παραγωγική μονομέρεια των εξαγωγικών δεικτών και ο εμπορικός χαρακτήρας των διεθνών συναλλαγματικών σχέσεων καθιστά δυνατό το μηχανισμό της εθνικο-οικονομικής αυτάρκειας.

Φαίνεται πως το δημογραφικό ζήτημα του προσφυγικού πληθυσμού, υπό τη μορφή του υπερπληθυσμού συντελεί στην παραγωγή του σχεδίου της αυτάρκειας προς τις ανάγκες ή τους σκοπούς της εθνικής οικονομίας. Μάλιστα, η αυτάρκεια φθάνει στο σημείο το ζήτημα της συσσώρευσης του πληθυσμού ή αλλιώς ο επαγγελματικός πληθυσμός, το έμψυχο εθνικό κεφάλαιο, ή αξιοποίηση του εδάφους και του υπεδάφους της ελληνικής επικράτειας, η αδυναμία πολιτιστικού εγκλιματισμού απορρέουν από τον τρόπο ανταλλαγής των πληθυσμών.

Τέλος, όπως είδαμε και από το σχετικό χάρτη της διάλυσης αυτοκρατοριών, θα προσθέταμε εδώ ότι η βαλκανική συσπείρωση βασίζεται στην διαμόρφωση των συνθηκών ζωής των υπό ανταλλαγή πληθυσμών. Μετά το τέλος του Α' παγκόσμιου πολέμου τα βαλκάνια δομούνται σε ξεχωριστά κράτη. Υπενθυμίζουμε ότι με την διάσπαση της Αυστροουγγαρίας διαχωρίζεται το κράτος των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων, κάποια εδάφη μοιράζονται στο κράτος της Ρουμανίας και Ιταλίας. Η Τουρκία αναγνωρίζεται ως ξεχωριστό κράτος, άλλα μειώνονται σε εδαφική έκταση τα όρια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Βουλγαρία χάνει μέρος της Μακεδονίας. Η Ελλάδα μειώνεται εδαφικά αφού χάνει την Ανατολική Θράκη, τα Δωδεκάνησα, την Κύπρο και την Β. Ήπειρο.¹²⁷

¹²⁷ Αξίζει να υπενθυμίσουμε εδώ ότι η ελληνοτουρκική σύμβαση ανταλλαγής των πληθυσμών το 1923 και συνθήκη του Νεϊγύ το 1919 σηματοδοτούν τις νομοθετικές και διπλωματικές ρυθμίσεις που διαμόρφωσαν τον νέο συσχετισμό δυνάμεων με την ανάδειξη των νέων εθνικών κρατών. Τα βαλκανικά κράτη προετοίμασαν το έδαφος για την προώθηση της οικονομικής αυτάρκειας. Η εισαγωγή των ανατολικών καπνών εντός της Κοινωνίας των Εθνών θα πραγματοποιηθεί στο έδαφος των καπνοπαραγωγών κρατών. Η πρώτη σύνοδος για τα καπνά θα πραγματοποιηθεί τον

Παρόλα αυτά, η παρουσία των ισχυρών κρατών της Ευρώπης με διάφορες επεμβατικούς τρόπους (ιδίως της ροή του ξένου κεφαλαίου) παραμένει ισχυρή στα Βαλκανικά Κράτη, ενισχύοντας με ιδιότυπο τρόπο το ζήτημα της αυτάρκειας.¹²⁸

Συμπέρασμα

Ο ορισμός της αυτάρκειας έχει ιστορικό περιεχόμενο, ενώ σχετίζεται με την κοινωνικο - οικονομική κατάσταση των Ευρωπαίων, στο περιβάλλον των κοινωνικών ανισοτήτων ή της αναδιανομής των εισοδημάτων. Επιπρόσθετα η σύλληψη της αυτάρκειας στην κενσσιανή σκέψη καταδεικνύει τα προστατευτικά της χαρακτηριστικά, ενώ η αυτάρκεια αντιμετωπίζεται ως είδος πολυτέλειας. Η ανάδειξη της εθνικής αυτάρκειας ως παράγοντας διατήρησης των υφιστάμενων αξιών ή προτύπων είναι σημαντική. Η ανάδυση του οικονομικού εθνικισμού συμπληρώνει τις πολιτικές της αυτό-εξυπηρέτησης.

Συνάμα η αυτάρκεια στην πολιτική διακυβέρνηση αναφέρεται σε συγκεκριμένες, κλειστές κοινωνίες με ορισμένη γεωπολιτική διάσταση που παρουσιάζουν αυτοδύναμη οικονομία. Η αυτάρκεια διαχωρίζεται σε εθνική ή αυτοκρατορική, ενώ είναι μερική, σχετική ή πλήρης. Παράλληλα η πολιτική των κλειστών θυρών

Σεπτέμβριο του 1929. Η δεύτερη σύνοδος της επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών θα συνέλθει τον Ιανουάριο του 1931. Τα κράτη της Αυστρίας, της Πολωνίας και των Σκανδιναβικών χωρών θα συμφωνήσουν να ενταχθούν οι βαλκανικές συνεννοήσεις στην οικονομική επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών. Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σσ. 281 -282.

¹²⁸ Ενδεικτικό ένα σχόλιο: ο καλλιεργητής, «ο χωρικός δεν έμεινε ο δικτάτορας της ζωής του πληθυσμού» αλλά λόγω της αδυναμίας του να παρακολουθεί την αγορά στον αστικό χώρο, εμφανίστηκαν δυο νέες κατηγορίες στην αγορά, που ήταν ο τοκογλύφος και ο εμπορομεσίτης. Ο ρόλος του τοκογλύφου ήταν η παρατήρηση των τιμών της αγροτικής αγοράς, η ισχύς της μονομέρειας της γης και του μονοπωλίου των αγροτικών συνδιαλλαγών. Επίσης η κακή συγκομιδή και ο κίνδυνος του πολέμου αναπληρώνονταν από την προσφορά μελλοντικής χρηματοδότησης (αγροτικά δάνεια). Η πώληση του κτήματος του χωρικού αποτελεί τις περισσότερες φορές προτροπή του τοκογλύφου παρουσιάζοντας μια ασφυκτική κατάσταση στον αγροτικό χώρο.. Βλ., Ε. Λεμπέσης «Το πρόβλημα της καπιταλιστικής συγκεντρώσεως εν τη αγροτική οικονομία», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 11, Αθήνα 1931, σ. 39.

συναρτάται με ορισμένα ερευνητικά ερωτήματα στο πλαίσιο των βαλκανικών συμφωνιών ή των βαλκανικών συνεννοήσεων, η του ελληνογερμανικού κλήρινγκ. Η διασύνδεση των εννοιών του οικονομικού εθνικισμού ή της αυτάρκειας σχετίζεται με τους πολεμικούς πόρους, την εθνική αποταμίευση, τις πλουτοπαραγωγικές πηγές σε ένα καθεστώς ολοκληρωμένης διευθυνόμενης οικονομίας και την εδαφική ακεραιότητα. Η διεκδίκηση νέων, γεωγραφικών περιοχών ή η διατήρηση των υπάρχοντων εδαφικών εκτάσεων σχετίζονται με τις προκείμενες της αυτάρκειας, καθώς η εθνική ολοκλήρωση αποτελεί το όραμα των εθνών-κρατών.

Κεφάλαιο δεύτερο

Οικονομικός Προστατευτισμός: πραγματικότητα και θεωρία

Εισαγωγή

Ο εννοιολογικός ορισμός και συγκερασμός του Οικονομικού Προστατευτισμού με τις κοινωνικές και πολιτικές ιδέες και πρακτικές, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου αφορούν κατά προτεραιότητα με σειρά ενεργειών ή πρωτοβουλιών που εντάσσονται στο διεθνές εμπόριο και ειδικότερα προς τις ροές του διεθνούς εμπορίου. Μετά την οικονομική κρίση του 1929 («κραχ»), ο οικονομικός προστατευτισμός, ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη επιδρά καταλυτικά στο διεθνές εμπόριο. Η σύνδεσή τους με απασχολεί σε επόμενο κεφάλαιο θα σημειώσω όμως με αφετηρία το παράδειγμα λ.χ. της ελληνικής παραγωγής καπνού (ιδίως στη Μακεδονία και τη Θράκη) ότι οι ελεγχόμενες διμερείς συμφωνίες και συνεργασίες των καπνο-παραγωγών κρατών,¹²⁹ προτάσσουν μια «νέα εμπορική πολιτική» στην οποία εμφανίζεται η πολιτική του «ζητιάνου του γείτονα».¹³⁰

¹²⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 290.

¹³⁰ Είναι ενδεικτικός λ.χ. ο τρόπος με τον οποίο του υπουργείου εσωτερικών των ΗΠΑ (βλ., U.S. Department of State «Protectionism in the Interwar Period», <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/id/17606.htm>) με αναφορά στην πολιτική του «ζητιάνου του γείτονα» («beggar-thy-neighbor» policies) περιγράφει τον μεσοπολεμικό προστατευτισμό και τη σύνδεσή του με την εσωτερική οικονομική ανάπτυξη και τη σχέση της με τα πολιτικά, ιδίως τη δεκαετία μετά το τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, όπου άλλωστε εντοπίζεται και η έρευνά μου για τις ΗΠΑ οι οποίες: «(...)συνέχισαν να αντιμετωπίζουν τους υψηλούς δασμούς που

χαρακτήριζαν την εμπορική τους πολιτική από τον Εμφύλιο Πόλεμο. Αυτοί θεσπίστηκαν, εν μέρει, για να κατευνάσουν τις εγχώριες εκλογικές περιφέρειες, αλλά τελικά χρησίμευσαν για να εμποδίσουν τη διεθνή οικονομική συνεργασία και το εμπόριο στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Οι υψηλοί δασμοί ήταν ένα μέσο όχι μόνο για την προστασία των νεοφυών βιομηχανιών, αλλά και για τη δημιουργία εσόδων για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Αποτελούσαν βασικό στήριγμα του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, το οποίο κυριάρχησε στην πολιτική σκηνή της Ουάσιγκτον μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Αφού οι Δημοκρατικοί, που υποστήριζαν το ελεύθερο εμπόριο, κατέλαβαν το Κογκρέσο και τον Λευκό Οίκο στις εκλογές του 1910 και του 1912, τέθηκε το σκηνικό για μια αλλαγή στη δασμολογική πολιτική. Με το δασμολόγιο Underwood-Simmons του 1913, οι Ηνωμένες Πολιτείες έσπασαν την παράδοση προστατευτισμού τους, θεσπίζοντας νομοθεσία που μείωσε τους δασμούς (και επίσης θέσπισε φόρο εισοδήματος). Η επαναφορά του Κογκρέσου στον έλεγχο των Ρεπουμπλικανών κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και η εκλογή του Ρεπουμπλικανού Γουόρεν Χάρντινγκ το 1920 στην προεδρία σηματοδότησε το τέλος του πειράματος με χαμηλότερους δασμούς. Για την παροχή προστασίας στους Αμερικανούς αγρότες, του οποίου οι αγορές εν καιρώ πολέμου στην Ευρώπη εξαφανίζονταν με την ανάκαμψη της ευρωπαϊκής αγροτικής παραγωγής, καθώς και οι βιομηχανίες των ΗΠΑ που είχαν τονωθεί από τον πόλεμο, το Κογκρέσο ψήφισε τον προσωρινό νόμο περί δασμών έκτακτης ανάγκης το 1921, ακολουθούμενο από έναν χρόνο αργότερα από τον νόμο περί δασμών Fordney-McCumber. 1922. (...) Παρά το τιμολόγιο Fordney-McCumber, τα δεινά του Αμερικανού αγρότη συνεχίστηκαν. Η εν καιρώ πολέμου επέκταση της μη ευρωπαϊκής γεωργικής παραγωγής είχε οδηγήσει, με την ανάκαμψη των ευρωπαϊκών παραγωγών, στην υπερπαραγωγή κατά τη δεκαετία του 1920. Αυτό με τη σειρά του είχε οδηγήσει σε μείωση των τιμών των αγροκτημάτων κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας. (...) Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του 1928, ο Ρεπουμπλικανός υποψήφιος για την προεδρία Χέρμπερτ Χούβερ δεσμεύτηκε να βοηθήσει τον εξουθενωμένο αγρότη, μεταξύ άλλων, αυξάνοντας τα επίπεδα δασμών στα γεωργικά προϊόντα. Αλλά μόλις ξεκίνησε η διαδικασία αναθεώρησης του τιμολογίου, αποδείχθηκε αδύνατο να σταματήσει. Οι εκκλήσεις για αυξημένη προστασία πλημμύρισαν από ομάδες ειδικών συμφερόντων του βιομηχανικού τομέα και σύντομα ένα νομοσχέδιο που προοριζόταν να προσφέρει ανακούφιση στους αγρότες έγινε μέσο για την αύξηση των δασμών σε όλους τους τομείς της οικονομίας (...). Για να διευκρινιστεί ότι «(...) Οι μελετητές διαφωνούν σχετικά με την έκταση της προστασίας που παρέχεται στην πραγματικότητα από το δασμολόγιο Smoot-Hawley. Διαφωνούν επίσης σχετικά με το αν ο δασμός προκάλεσε ένα κύμα ξένων αντιποίνων που βύθισε τον κόσμο βαθύτερα στη Μεγάλη Ύφεση». Έτσι θα προκύψει ότι «(...) Το Smoot-Hawley σήμανε το τέλος της γραμμής για υψηλούς δασμούς στην αμερικανική εμπορική πολιτική του 20ου αιώνα. Στη συνέχεια, ξεκινώντας με τον νόμο περί αμοιβαίων εμπορικών συμφωνιών του 1934, οι Ηνωμένες Πολιτείες επιδίωξαν γενικά την απελευθέρωση του εμπορίου μέσω διμερών ή πολυμερών μειώσεων δασμών. Μέχρι σήμερα, η φράση «Smoot-Hawley» παραμένει σύνθημα για τους κινδύνους του προστατευτισμού».

Στο απώτερο σημείο του προστατευτισμού, το «κλήρινγκ» (θέμα το οποίο μας απασχολεί στο επόμενο κεφάλαιο), περιλαμβάνονται οι διεθνείς συναλλαγές και στο πνεύμα του ένα τυπικό παράδειγμα είναι αυτό του πλέγματος των βαλκανικών εμπορικών συνυπολογισμών και των διακρατικών συνεννοήσεων. Εντάσσεται στη μεγάλη συζήτηση περί «εμπορικών πολέμων»,¹³¹ που θα αναπτυχθεί ταυτόχρονα με το βαλκανικό ζήτημα στη δεκαετία του 1930: ανάμεσα στα ερωτήματα που διατυπώθηκαν είναι η αναζήτηση των ακριβών αιτιών αλλά και των συνεπειών από τους εμπορικούς πολέμους αυτής της δεκαετίας αλλά και οι βαθύτερες δυνάμεις για τον αναπροσανατολισμό του παγκόσμιου εμπορίου πριν από το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η υπόθεση του «εμπορικού μπλόκ» ως και οι βραχυχρόνιες διαταραχές τους, είναι ένα από τα θέματα έρευνας.¹³²

¹³¹ Βλ., David S. Jacks, Dennis Novy, «Trade Blocs and Trade Wars during the Interwar Period», *Wiley online library*, 02 July 2019, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/aepr.12276>. {Ημερομηνία Ανάκτησης: 20/11/2021}

¹³² Ειδικότερα οι David S. Jacks, Dennis Novy θα σημειώσουν στο σχετικό τους άρθρο και σε διαλεκτική σχέση τον προστατευτισμό της δεκαετίας του 1930 με το σύγχρονο προστατευτισμό ότι «Μετά από μια γρήγορη και κάπως εκπληκτική μεταπολεμική ανάκαμψη, οι αρχές της δεκαετίας του 1930 οδήγησαν σε μια εμπορική κατάρρευση στον απόηχο της Μεγάλης Ύφεσης και της έκρηξης του προστατευτισμού. Εδώ, τονίζουμε τις βασικές εξελίξεις στην εμπορική πολιτική, όπως ο δασμολογικός νόμος Smoot-Hawley, η έξοδος της Βρετανίας τόσο από το ελεύθερο εμπόριο όσο και από τον κανόνα του χρυσού το 1931 και την Αυτοκρατορική Οικονομική Διάσκεψη του 1932. Τονίζουμε επίσης ότι οι εμπορικοί πόλεμοι στις αρχές της δεκαετίας του 1930 εκτελέστηκαν κυρίως εναντίον όλων των εμπορικών εταίρων και με σαφώς ασυντόνιστο τρόπο με τις περιπτώσεις διμερών αντιποίνων να είναι σχετικά ασήμαντες σε σύγκριση. Αντίθετα, ο συντριπτικός στόχος τόσο των δασμολογικών όσο και των μη δασμολογικών φραγμών ήταν ως άμυνα στις αποπληθωριστικές δυνάμεις που ήταν ενσωματωμένες στην παγκόσμια οικονομία εκείνη την εποχή» για να αναλύσουν (θέμα που επίσης μας απασχολεί στη συνέχεια ότι «(...) παρέχουμε μια ποσοτική ανάλυση των διμερών εμπορικών ροών κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Με βάση ένα ολοκληρωμένο ετήσιο σύνολο δεδομένων πάνελ που αντλήθηκε από τους Jacks and Novy (2018), αναλύουμε πρώτα την απόδοση δύο εμπορικών μπλοκ (της Κοινοπολιτείας και του λεγόμενου μπλοκ Reichsmark) και δύο νομισματικών μπλοκ (το μπλοκ χρυσού και η περιοχή της στερλίνας). συζητήθηκε από τους Eichengreen και Irwin (1995). Ως οργανωτικές αρχές, διακρίνουμε τις μακροχρόνιες κοσμικές τάσεις στην περίοδο 1920-1939 που σχετίζονται με τη δημιουργία εμπορικών μπλοκ (ιδίως της Βρετανικής Κοινοπολιτείας) και τις βραχυπρόθεσμες διαταραχές που συνδέονται με τους εμπορικούς πολέμους των αρχών της δεκαετίας του 1930 (στο ιδιαίτερες, μεγάλες και εκτεταμένες μειώσεις στο διμερές εμπόριο, μείωση των εμπορικών ανισορροπιών και

Υποστηρίζουμε ότι οι εμπορικοί πόλεμοι χρησίμευσαν κυρίως για την εντατικοποίηση των προϋπαρχουσών προσπάθειών για τη δημιουργία εμπορικών μπλοκ που χρονολογούνται τουλάχιστον από το 1920. Πιο εικαστικά, υποστηρίζουμε ότι οι εμπορικοί πόλεμοι της σημερινής εποχής μπορεί να εξυπηρετούν παρόμοιο σκοπό με εκείνους της δεκαετίας του 1930 , δηλαδή την εντατικοποίηση των εμπορικών μπλοκ με επίκεντρο την Κίνα και τις ΗΠΑ.

II. 1 Η ιστορικότητα του «προστατευτισμού»

Η ερμηνευτική προσέγγιση του Οικονομικού Προστατευτισμού¹³³ παρέχεται στο πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου, ειδικότερα στο πεδίο του εμπορικού προστατευτισμού. «Ο προστατευτισμός εμφανίζεται ως μια αμφιλεγόμενη τακτική μεταξύ των πολιτικών και των οικονομολόγων για την οικονομική ευημερία του έθνους»¹³⁴ έχει χρησιμοποιηθεί με σκοπό να βοηθήσει ένα έθνος να ανακάμψει από την οικονομική ύφεση. Άρα, οι δυνάμεις που υποστηρίζουν την εφαρμογή του εντεινόμενου προστατευτισμού υπαγορεύονται από τις μορφές στρατηγικής ανάπτυξης και οικονομικής συμπεριφοράς των εθνών.

Η ιστορικότητα του ορισμού του προστατευτισμού περιλαμβάνεται τον 19^ο αιώνα, στην «κατά F. List» οικονομική θεωρία, όπου όμως συγχέεται με την ιταλική περίοδο

απότομες μειώσεις στις μέσες αποστάσεις συναλλαγών) (...)». Βλ., David S. Jacks, Dennis Novy, «Trade Blocs and Trade Wars during the Interwar Period», ό.π.

¹³³ Η θεωρία του Προστατευτισμού αναφέρεται στη λήψη μέτρων δασμολογικού περιεχομένου, με απώτερο σκοπό τον περιορισμό της εισαγωγής ξένων εμπορευμάτων και τη μείωση του εξωτερικού ανταγωνισμού. Τα αντεπιχειρήματα που προβάλλονται για την θεώρηση αντιστοιχούν στους κινδύνους που εμφανίζει ο χαρακτήρας της έννοιας του μονοπωλίου στην παραγωγική διαδικασία, όπως και το πλαίσιο της εμπορικής ή παραγωγικής συνδιαλλαγής.

¹³⁴ Βλ., Α. Δρίβας, «Κορωνοϊός: Η επόμενη μέρα του σοκ μας φέρνει πιο κοντά σε έναν πιο κλειστό κόσμο», *Έθνος*, [URL:https://www.ethnos.gr/opinions/article/96497/koronoioshepomenhmeratoysokmasferneimprostaseenanpiokleistokosmo](https://www.ethnos.gr/opinions/article/96497/koronoioshepomenhmeratoysokmasferneimprostaseenanpiokleistokosmo) {Ημερομηνία Ανάκτησης 12/01/2018.}

ελευθερίας και διεθνούς ανάπτυξης της χώρας με το εξωτερικό περιβάλλον.¹³⁵ Από την άλλη πλευρά, οι βάσεις της εννοιολογικής οριοθέτησης του οικονομικού προστατευτισμού ανευρίσκονται στην συσχέτισή του, με τους όρους και τις προϋποθέσεις εφαρμογής της αυτάρκειας αλλά και του γεωγραφικού κατακερματισμού. Πιο αναλυτικά, οι επιδιώξεις των πολιτικών του προστατευτισμού ταυτίζονται με τις αντίστοιχες πρακτικές της αυτάρκειας, όσον αφορά τις ιδιότητες της «έκτασης» ή του περιορισμού των εθνικών στόχων, της βαθμολογικής «έντασης» των μέσων που χρησιμοποιούνται, αλλά και της «χρονικής διάρκειας» των σκοπών ενός έθνους.¹³⁶

Είναι, από την άποψη αυτή, η ανάλυση των David S. Jacks και Dennis Novy,¹³⁷ οι οποίοι σημειώνουν ότι «μια από τις πιο εντυπωσιακές αλλαγές που προέκυψαν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο μπορεί να φανούν στην απλή χρονολογία των ευρωπαϊκών χαρτών». Ειδικότερα αναφέρονται στα «συντρίμια της Αυστροουγγρικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας», από όπου προέκυψαν 11 νέα έθνη-κράτη,¹³⁸ και σε αυτά πρέπει να προσθέσουμε τα 5 κύματα στη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την ανάδειξη των νέων εθνικών κρατών ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στην περίοδο δηλαδή 1807-1924.¹³⁹ Ο χάρτης (εικόνα II.1 που ακολουθεί δείχνει τη δυναμική αφενός της διάλυσης και αφετέρου την νέα μορφή εμπορικών σχέσεων,¹⁴⁰ μέσα σε μία παγκόσμια τάση περιορισμού των εμπορικών

¹³⁵ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 69.

¹³⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 14.

¹³⁷ Βλ., David S. Jacks, Dennis Novy, «Trade Blocs and Trade Wars during the Interwar Period», , ό.π. σ. 2.

¹³⁸ Όπως σημειώνουν η Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη μετατράπηκε από τρία κύρια σύνορα μεταξύ της Αυστροουγγαρίας, της Γερμανίας και της Ρωσίας σε 13 νέα διεθνή σύνορα. Στο ίδιο.

¹³⁹ Στο ίδιο.

¹⁴⁰ Για τα «εμπορικά μερίδια» στο διεθνές εμπόριο της περιόδου βλ. Ν. Κοσκινάς, *Τα Κύματα Παγκοσμιοποίησης στις Διεθνείς Εμπορικές Σχέσεις, 19ος – 20ος αι.*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2016. Η έννοια και η τεχνική που υιοθετεί καθιστά την έννοια ιδιαίτερα σημαντική όπως προκύπτει από την παρατήρησή του ότι «μπορούμε (...) να προχωρήσουμε στην συνολική κατανομή των μεριδίων για

ροών (σύμφωνα με τους υπολογισμούς και το σχετικό διάγραμμα –βλ. εικόνα II.2 των David S. Jacks και Dennis Novy)¹⁴¹ που αναπτύσσεται μετά από ένα μεγάλο πόλεμο και πριν από ένα ακόμη μεγαλύτερο σε σύμπλεξη πάντα με τη διάλυση των άλλων μεγάλων αυτοκρατοριών και μετά τον Α΄Π.Π. την μεταβολή του αριθμού των συνόρων μεταξύ κρατών αλλά και του κόστους των μεταφορών.¹⁴²

τις εισαγωγές του 1896 ακόμα και εάν αυτά αντανακλούν διαφορετικά ποσά σε απόλυτες τιμές. Ο λόγος για τον οποίο επιτρέπουμε κάτι τέτοιο είναι γιατί (...) το εμπορικό μερίδιο μίας χώρας αντιπροσωπεύει έναν βαθμό εξάρτησης από μία άλλη. Στη βάση αυτή μπορούμε να διαφύγουμε της απόλυτης τιμής (του όγκου δηλαδή) του εμπορίου και να επικεντρωθούμε στα εμπορικά μερίδια ως καθρέπτες εμπορικών ή άλλων σχέσεων (π.χ. πολιτικές σχέσεις) είτε μικρών είτε μεγάλων». Βλ., Κοσκινάς, *Τα Κύματα Παγκοσμιοποίησης στις Διεθνείς Εμπορικές Σχέσεις, 19ος – 20ος αι, ό.π., Τ. Α., σ. 184.*

¹⁴¹ Οι David S. Jacks, Dennis Novy, «Trade Blocs and Trade Wars during the Interwar Period», ό.π. παρατηρούν τις επιζήμιες επιπτώσεις στο εμπόριο εντός της περιοχής και σημειώνουν ότι «η Ανατολική-Κεντρική Ευρώπη μετατράπηκε από τρία κύρια σύνορα μεταξύ της Αυστροουγγαρίας, της Γερμανίας και της Ρωσίας σε 13 νέα διεθνή σύνορα». Για τις σημαντικές αυτές συνέπειες αναφέρουν τη βιβλιογραφία όπου «(...)εμπειρικά συσχετίζουν τα σύνορα με μειωμένες εμπορικές ροές, ακόμη και για χώρες που είναι οικονομικά παρόμοιες, γεωγραφικά γειτονικές και εξαιρετικά ενοποιημένες» με αναφορά στο έργο του J. McCallum, «National borders matter: Canada-US regional trade patterns», *American Economic Review*, 1995/85 (3), σς. 615– 623, http://www.hec.unil.ch/mbrulhar/Paris/mccallum_95.pdf.

¹⁴² Βλ., Shaw, Stanford Jay and Yapp, Malcolm Edward. "Ottoman Empire". *Encyclopedia Britannica*, 2 Feb. 2021, <https://www.britannica.com/place/Ottoman-Empire>. Accessed 30 October 2021. Ειδικώς «(...)μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλές από τις προηγούμενως επικρατούσες τάσεις στο κόστος του εμπορίου αντιμετώπισαν αντισταθμιστικές δυνάμεις με τη μορφή καρτελοποίησης στον τομέα των μεταφορών, την αναζωπύρωση ενός χαλασμένου κανόνα χρυσού και μια παρατεταμένη αίσθηση διχόνοιας και δυσπιστίας στις διεθνείς σχέσεις». Στο ίδιο.

Εικόνα II.1

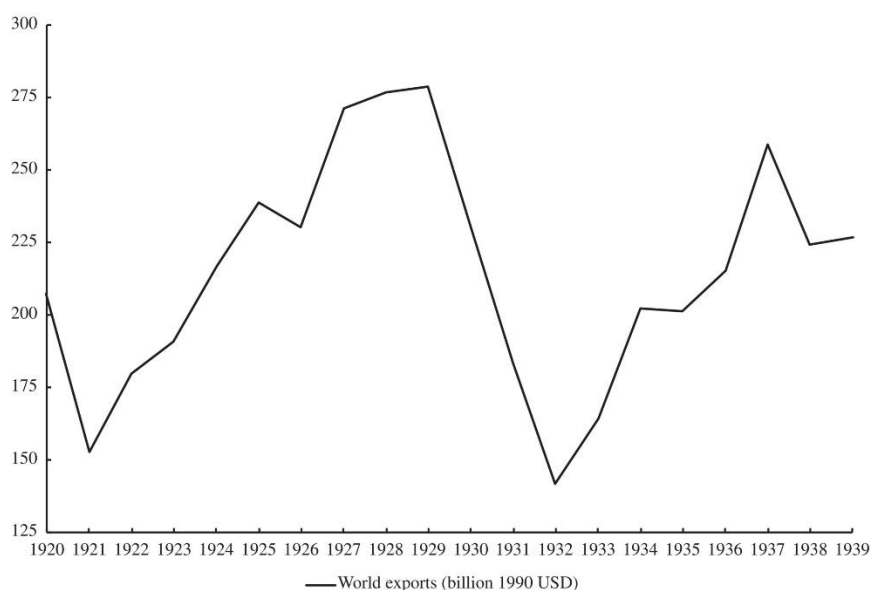
Χάρτης διάλυσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας 1807-1924

Πηγή: Shaw, Stanford Jay and Yapp, Malcolm Edward. "Ottoman Empire". *Encyclopedia Britannica*, 2 Feb. 2021, <https://www.britannica.com/place/Ottoman-Empire>. Accessed 30 October 2021.

Εικόνα II.2

Η τάση του παγκόσμιου εμπορίου κατά David S. Jacks και Dennis Novy

Πηγή: David S. Jacks, Dennis Novy, «Trade Blocs and Trade Wars during the Interwar Period», Wiley online library, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/aepr.12276>.

II.2 Ο «προστατευτισμός» προσδιορίζει μόνον την εξωτερική εμπορική πολιτική;

Ο οικονομικός προστατευτισμός, συνήθως σήμερα, αντιμετωπίζεται ως η «πολιτική προστασίας των εγχώριων βιομηχανιών έναντι του ξένου ανταγωνισμού μέσω δασμών, επιδοτήσεων, ποσοτώσεων εισαγωγών ή άλλων περιορισμών ή μειονεκτημάτων που επιβάλλονται στις εισαγωγές ξένων ανταγωνιστών. Οι προστατευτικές πολιτικές έχουν εφαρμοστεί από πολλές χώρες παρά το γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι κύριοι οικονομολόγοι συμφωνούν ότι η παγκόσμια οικονομία γενικά επωφελείται από το ελεύθερο εμπόριο». ¹⁴³

Συνάμα τόσο με τις γενικές εξελίξεις σε μία οικονομία και τον πνεύμα του λαού ενός κράτους (όπως δείχνει πρόσφατη μελέτη η οποία μας απασχολεί στη συνέχεια) όσο και με ειδικά θέματα που αποκτούν μεγάλο βάρος, όπως τη σχέση αγροτικής

¹⁴³ [Λήμμα] «Protectionism economics», *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/protectionism>

οικονομίας και προστατευτισμού σε μία οικονομία παραμένει ακόμη αγροτική μέσω της αγροτικής μεταρρύθμισης.¹⁴⁴ Σε αυτήν τη σχέση δεν απουσιάζει και μια σειρά παλαιών και νέων εννοιών.

Με ενδεικτική αφετηρία το αγροτικό ζήτημα στο γερμανικό παράδειγμα παρατηρούμε ότι εμπερικλείονται κάποια χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αυτάρκεια και τον προστατευτισμό: α) απουσία συστηματικής αγροτικής πολιτικής, β) τα μεγάλα οικογενειακά κτήματα δεν πωλούνται, γ) το έδαφος αποτελεί το οργανωτικό μέρος της γεωργικής παραγωγής και δ) το χρήμα συνιστά βασικό παράγοντα του αγροτικού δικαίου.¹⁴⁵

Στις «προστατευτικές» θεωρητικές προσεγγίσεις σύμφωνα με την εκδοχή του ορισμού του Γερμανού οικονομολόγου Fr. List παρατηρούμε τρεις βασικές διαστάσεις. Η πρώτη αναφέρεται στις αμυντικές πολιτικές ενός κράτος, ως προς την αντιμετώπιση των κινδύνων από το παγκόσμιο εμπόριο. Η δεύτερη διανέμει τον όρο της προστασίας στους ανάλογους παραγωγικούς τομείς, με έμφαση στο στοιχείο της προσωρινότητας. Η τρίτη προκείμενη εστιάζει στις μεικτές θεωρήσεις που συγχέουν την προστασία της εθνικής οικονομικής ζώνης, με τις ελεύθερες συνδιαλλαγές.¹⁴⁶ Η ποικιλία των μεθόδων και των θεωρητικών τάσεων του ορισμού του οικονομικού προστατευτισμού παραπέμπουν σε ένα ευρύ πεδίο διατύπωσης και επεξήγησης της εννοιολογικής προέκτασης του προστατευτισμού.

Παράλληλα στην κατηγορία του οικονομικού προστατευτισμού συνωστίζονται έννοιες όπως γενικός ο όρος «προστατευτισμός», ο «νέο-προστατευτισμός», ο «εμποροκρατισμός», ο «νέο-εμποροκρατισμός» αλλά και «απομονωτισμός». Η διαφορά των παραπάνω ορισμών συγχέεται με την απόδοση της ερμηνείας της αυτάρκειας στο διεθνές κύκλο των εμπορικών συνδιαλλαγών, ανά χώρα και χρονική περίοδο. Η κατάσταση του οικονομικού προστατευτισμού στο μεσοπόλεμο προήλθε

¹⁴⁴ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο* ό.π., σ. 111.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σσ. 113 -115.

¹⁴⁶ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 33.

από την ιστορική μετάβαση των θεωριών του εμποροκρατισμού και του νέο-εμποροκρατισμού, κατά τον 16^ο και 18^ο αιώνα, στη Γαλλία και τη Γερμανία. Συνεπώς, ως κυρίαρχες οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές με την ανάπτυξη της ναυπηγίας και τη διάδοση του εμπορίου εντοπίζεται η επιβολή δασμολογικών μέτρων, η οικονομική εκμετάλλευση και συγκέντρωση πόρων από τις αποικίες και ο περιορισμός των εισαγωγών.¹⁴⁷ Σε ένα δεύτερο στάδιο η μεταφορά σε πιο κλειστούς σχεδιασμούς επανέφερε το θέμα από το χώρο του προστατευτισμού στον ορισμό του νέο-προστατευτισμού.

Ο ορισμός του κλασσικού προστατευτισμού εκφράζει την συνολική πρακτική εφαρμογή της αυτάρκειας στις οικονομίες του μεσοπολέμου. Παρόλα αυτά, η ονομασία του νέο - προστατευτισμού συγχρονίζεται με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές πεποιθήσεις για την αυτάρκεια, μέχρι το βαθμό της ανάκλησης της. Ειδικά, τα μέτρα στο διεθνές εμπόριο της διττής έννοιας της αυτάρκειας και του νέο-προστατευτισμού, όπως είναι οι ποσοστώσεις, οι απαγορεύσεις οι δασμοί στα εμπορεύματα δεν θεωρούνται πάντα προσοδοφόρα για τον κοινωνικό ιστό των μεταπολεμικών κοινωνιών.¹⁴⁸

Ωστόσο η έννοια του οικονομικού προστατευτισμού γνωρίζει διαφορετικές ερμηνευτικές τάσεις, ανάλογα με το είδος και τον τρόπο παραγωγής εμπορευμάτων, των εθνών κρατών του μεσοπολέμου. Στην πρωτογενή παραγωγή, ο όρος του προστατευτισμού συνδέεται με την αγροτική πίστη, πολιτική και μεταρρύθμιση, την κληρονομική διαδοχή, την αγροτική νομοθεσία και τη γεωργική χρηματοδότηση ανασχηματίζοντας την σχέση μεταξύ του αγρότη, των μέσων (εργαλεία) και της εδαφικής έκτασης.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Βλ., R. DuPlessis, «Capitalism and Commercialization» *Encyclopedia of European Social History from 1350 To 2000*, 2001, σ. 10.

¹⁴⁸ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π. σ. 13.

¹⁴⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο* ό.π., σσ. 111 – 115.

Η λειτουργία του όρου του εμπορικού προστατευτισμού συνίσταται στην παρουσία μεθόδων και τεχνικών προς την τοπική ανάπτυξη ενός έθνους. Μια συσπειρωμένη, ομάδα εθνικών κρατών αναλαμβάνει να συνεργαστεί σε διεθνές επίπεδο, ώστε να προστατεύσει την εγχώριο αγορά από τους εξωτερικούς κινδύνους του «ιμπεριαλιστικού κεφαλαίου». ¹⁵⁰ Οι πολιτικές του περιορισμού των εισαγωγών ορισμένων προϊόντων, οι δασμοί επί των εισαγόμενων εμπορευμάτων, οι διοικητικού τύπου, εμπορικές επιλογές, όπως είναι η θέσπιση νέων νόμων, οι κανόνες εμπορικού δικαίου, οι άδειες εισαγωγής, η στάθμιση των εμπορικών προδιαγραφών, η δημιουργία ελεγκτικών μέσων και μηχανισμών ρύθμισης των εισαγωγών – εξαγωγών, η γεωργική πρόνοια καθορίζουν το θεωρητικό υπόβαθρο του εμπορικού προστατευτισμού.

Η απόκλιση μεταξύ αστικού, εμπορικού, εργατικού, βιομηχανικού και ναυτικού δικαίου, σε ορισμένα ζητήματα επιλογής των εθνικών πολιτικών των Κρατών, διαμόρφωσαν στους νεώτερους χρόνους την «εμπορικοποίηση των συναλλαγών». ¹⁵¹ Σχετικά με την ερμηνεία του όρου του «βιομηχανικού προστατευτισμού», στη συνέχεια των ορισμών του Οικονομικού Προστατευτισμού, διαπιστώνονται ορισμένα κοινά σημεία με τις παραπάνω έννοιες, τα οποία οφείλουμε να αναζητήσουμε. Το ίδιο και με ένα ακόμη ζήτημα: ο προστατευτισμός που εφαρμόζεται στο χώρο της δευτερογενούς παραγωγής, κατά τον αστικό μετασχηματισμό των κοινωνιών του μεσοπολέμου και τη δομική συγκρότηση της αστικής τάξης και των πόλεων περιλαμβάνει ένα ευρύ σύνολο γνωρισμάτων.

Πιο ειδικά θα επισημανθεί, μέσα από την Αγγλοσαξωνική σκέψη, ότι «η δύναμη παραγωγής πλούτου είναι απείρως σπουδαιότερη από τον πλούτο», ¹⁵² αναγνωρίζεται ως σημαντική οικονομική ιδέα στο μεσοπόλεμο. Συνεπώς η

¹⁵⁰ Βλ., A. Guarino, «The Economic Effects of Trade Protectionism», *Focus Economics, Economics Forecasts from the World's Leading Economists* <https://www.focus-economics.com/blog/effects-of-trade-protectionism-on-economy> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 12/01/2019}

¹⁵¹ Βλ., Α. Σιδέρης, «Εισαγωγή εις το Γεωργικόν Δίκαιον» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 16 / 1936, σσ. 3 – 4.

¹⁵² Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 32.

προστασία του βιομηχανικού τομέα από το εξωτερικό περιβάλλον επιτυγχάνεται από το είδος των δασμολογίων (διαμορφωτικά ή διαπαιδαγωγικά). Σε ένα γενικό πλαίσιο, ο οικονομικός προστατευτισμός στη γεωργία και τη βιομηχανία, ως ενιαίο σύνολο της παραγωγής αγαθών, ενός Κράτους – Έθνους κινείται προς δύο άξονες: ο πρώτος άξονας αφορά την οικονομική άνοδο και ευημερία των εθνικών, νεοσύστατων Κρατών και ο δεύτερος άξονας αντιστοιχεί στον πνευματικό και υλικό πολιτισμό των χωρών.¹⁵³

Σημαντική χρονική τομή για την διάδοση του δόγματος του οικονομικού προστατευτισμού αποτελεί η αμερικάνικη κρίση χρέους το 1929. Στη δεύτερη δεκαετία του μεσοπολέμου αναπτύσσονται διάφορες πολιτικές εφαρμογές του προστατευτισμού.¹⁵⁴ Ανάμεσά τους και το νομισματικό ζήτημα: Ορισμένες χώρες εγκατέλειψαν τον κανόνα του χρυσού, ενώ υιοθέτησαν καθεστώς επεκτεινόμενης νομισματικής πολιτικής, ως αντιστάθμισμα στην οικονομική κρίση. Άλλες χώρες επέβαλαν τον εμπορικό προστατευτισμό, ώστε να προλάβουν τον κίνδυνο της μείωσης των εξαγωγικών προϊόντων και της χρεοκοπίας.¹⁵⁵ Στην Ελλάδα η δημοσιοοικονομική πτώχευση του 1932, σηματοδοτεί την ενίσχυση της μετάβασης στις πολιτικές του κρατικού παρεμβατισμού και την εφαρμογή της αυτάρκειας, μέσω των προστατευτικών σχεδίων (διαβαλκανικές συμφωνίες, κλειστή αγορά, ανάπτυξη των τοπικών πελατειακών σχέσεων).

Ένα χρονικό άλμα: στην πρόσφατη έκθεση, Monetary Policy Report τον Απρίλιο του 2017,¹⁵⁶ από την Τράπεζα του Καναδά εκτίθενται οι κυρίαρχες επιχειρηματολογίες, γύρω από τις τάσεις του Προστατευτικού πλαισίου. Αρχικά τα περισσότερα Κράτη έστησαν εμπορικούς φραγμούς τη δεκαετία του 1930, στις μεταξύ τους συνδιαλλαγές για να προστατεύσουν τις εθνικές τους οικονομίες. Η ευρεία διάδοση

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 33.

¹⁵⁴ Βλ., B. Eicehngreain & D. Irwin, «The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why?» *The Journal of Economic History*, 2010, 70 / 4, σ. 871.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 894.

¹⁵⁶ Βλ., Monetary Policy Report, «The Economic Consequences of Increased Protection», *Bank of Canada*, 2017, σσ. 41–43.

του παγκόσμιου προστατευτισμού οδήγησε σε μια ξαφνική απαλοιφή των προνομίων, που διέθεταν τα κράτη στην περίπτωση της απόλυτης, ελευθερίας των συνδιαλλαγών.

Στην περίπτωση ενός εμπορικού πολεμικού συμβάντος, οι αρχές και οι όροι που συνδυάζει ο «προστατευτισμός» φαίνεται ότι μειώνουν τις εντεινόμενες διαφορές μεταξύ των κρατών, ενώ οι χώρες που δεν μετέχουν ενεργά στη συγκρουσιακή διένεξη επηρεάζονται από τις αρνητικές συνέπειες ενός εμπορικού πολέμου, όπως είδαμε προηγουμένων και τις σχετικές αναφορές.

Από την άλλη, δεν απουσιάζουν οι συγκρίσεις με τη σύγχρονη περίοδο (της παγκοσμιοποίησης) και ιδιαίτερα με την «ανατομία της παγκόσμιας οικονομίας στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», ως και ίσως το πιο σημαντικό, η σύγχρονη εξήγηση των συνεπειών της στον προστατευτισμό.

Παρατηρούμε ότι κατά μία προσέγγιση αντιμετωπίζεται ως «σημαντικό συστατικό του мерκαντισμού» που ασκείται στην Ευρώπη από το 16ο έως 18ο αιώνα:¹⁵⁷ ο Saidu Sulaiman επισημαίνει ότι «το мерκαντιστικό οικονομικό σύστημα που εμφανίστηκε στην Ευρώπη, εξακολουθεί να επιδιώκεται για την προστασία των εθνικών οικονομιών από τις αντιληπτές και πραγματικές απειλές της παγκοσμιοποίησης και του διεθνούς ανταγωνισμού. Έχει επιπτώσεις στην παγκόσμια οικονομία. Η παγκόσμια οικονομία επίσης, ως προϊόν των δυνάμεων της παγκοσμιοποίησης, έχει αποκτήσει ορισμένα χαρακτηριστικά και στοιχεία που καθορίζουν την ανατομία της και ενισχύουν την επιρροή ή τις αντιδράσεις της στις προστατευτικές πολιτικές». ¹⁵⁸ Ακόμη ο S. Sulaiman, επικαλείται, μελέτη με ερωτηθέντες από 33 χώρες σε πέντε ηπείρους η οποία είχε στόχο να διερευνήσει «(...)πώς τα διαφορετικά χαρακτηριστικά τόσο των ατόμων όσο και των χωρών

¹⁵⁷ Βλ., S. Sulaiman, «Anatomy of the Global Economy and its Implications for Protectionism», *The World Financial Review*, November 2017, <https://worldfinancialreview.com/anatomy-of-the-global-economy-and-its-implications-for-protectionism/>.

¹⁵⁸ Στο ίδιο.

καθορίζουν την υποστήριξη των λαών στον προστατευτισμό». ¹⁵⁹ Δύο αποτελέσματα θα προκύψουν α) το πνεύμα του προστατευτισμού συνδέεται με τις πληθωριστικές ακόμη και όταν η απελευθέρωση του εμπορίου μειώνει τις τιμές οδηγεί με ορθολογικό τρόπο, β) η απαισιόδοξη άποψη για το ελεύθερο εμπόριο μπορεί να ξεπεραστεί από την αύξηση των ανθρώπινων δεξιοτήτων, γ) η ανώτερη παιδεία είναι αυτή που ενισχύει τη θετική άποψη για το ελεύθερο εμπόριο και δ) η διαφάνεια στις εμπορικές πληροφορίες (δηλαδή περί των εμπορικών περιορισμών, τη σύνθεση του εμπορίου και τη σημασία των εξαγωγικών τομέων και των ξένων αγορών) είναι παράγοντας που ενδεχομένως να περιορίζει τη λαϊκό πνεύμα προς τον προστατευτισμό. ¹⁶⁰

Από την περίοδο του μεσοπολέμου σε κάθε περίπτωση αναλυτικής προσέγγισης θα πρέπει να συγκρατήσουμε ότι, μέσα από τη διακινδύνευση των οικονομικών κύκλων ή των υπερκερασμένων εθνικών συμφερόντων,¹⁶¹ οι όροι του οικονομικού

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

¹⁶⁰ Στο ίδιο.

¹⁶¹ Ένα από τα θέματα τα οποία τονίσθηκαν και θα επανέλθουμε στο επόμενο κεφάλαιο είναι ότι η οικονομική ασφάλεια θεωρήθηκε ένα πολύ σημαντικό μέλημα στην περίοδο μετά το Β. ΠΠ, την ψυχροπολεμική περίοδο, από τη στρατιωτική ασφάλεια ως «οικονομικός εθνικισμός» που γίνεται όλο και περισσότερο κρίσιμο συστατικό του εθνικιστικού αισθήματος. Η έννοια της ασφάλειας, της επισφράγισης των εθνικών μυστικών, του ελέγχου της ξένης διπλωματίας, της επιχειρούμενης κυβερνητικής κατασκοπείας επανέρχεται ως μόνιμο, εσωτερικό γνώρισμα των εθνικών κυβερνήσεων, στην εξεταζόμενη περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά όπως έχει δεχθεί στην μεταπολεμική περίοδο. Σε σχετικό κείμενο των C. Christopher Baughn και Attila Yaprak αναφέρεται σε σχετική συνοπτική του άρθρου ότι: «Η πιθανότητα μηδενικού αθροίσματος προσανατολισμών σχετικά με τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις να περιορίζουν και να διαταράσσουν τη ροή αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και πληροφοριών πέρα από τα εθνικά σύνορα είναι αρκετά εμφανής. Μέσω της μέτρησης του οικονομικού εθνικισμού σε ατομικό επίπεδο, αυτή η μελέτη συνδέει την υποστήριξη εθνικιστικών οικονομικών πολιτικών με άλλα μέτρα εθνικού και διεθνούς προσανατολισμού. Η ετοιμότητα υποστήριξης της εθνικιστικής οικονομικής πολιτικής είναι συνάρτηση της αντιληπτής οικονομικής απειλής που δημιουργείται από τον ξένο ανταγωνισμό. Ο οικονομικός εθνικισμός συνδέεται με την προσωπική εργασιακή ανασφάλεια, τον αυταρχισμό και τη δυσανεξία στην ασάφεια». Βλ. C. Christopher Baughn και Attila Yaprak, «Economic Nationalism: Conceptual and Empirical Development», *Political Psychology*, 17/ 4, Δεκ, 1996, σσ. 759-778, <https://www.jstor.org/stable/3792137>.

προστατευτισμού προβλήθηκαν με σκοπό να διασφαλίσουν την κοινωνική συνοχή, έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού.

Ας προστεθεί στο σημείο αυτό η αναφορά σημαντικών αναλυτών του Α' και Β' ΠΠ:¹⁶² στη διάρκεια του μεσοπολεμικού διαστήματος, έλαβαν χώρα σταδιακά οι μεταβολές στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές θεωρήσεις. Οι άμεσες επιπτώσεις των στρατιωτικών συρράξεων μετά το πέρας του Μεγάλου Πολέμου (εκατομμύρια ανθρώπινες απώλειες, αποσύνθεση πολυεθνικών αυτοκρατοριών, πτώση του διεθνούς εμπορίου, όξυνση του αντι-φιλελευθερισμού, επικράτηση του προστατευτισμού) περιγράφουν ένα σκηνικό αναπροσαρμογής, διαφοροποίησης ή μετατόπισης με βάση τα νέα δεδομένα της εποχής. Η πλειονότητα των ευρωπαϊκών κρατών τη δεκαετία του 1920 είχε φαινομενικά δημοκρατικό πολίτευμα, ενώ το έτος 1939 το καθεστώς τους είχε ήδη μετατραπεί σε αυταρχικό (δεκαέξι από τις συνολικά είκοσι – επτά χώρες, μαζί με την ΕΣΣΔ που τελούσε υπό τη δικτατορία του προλεταριάτου)¹⁶³

II.3 «Προστατευτισμός» και «αυτάρκεια»: μια πρώτη σύνδεση

Η διερεύνηση της εποχής του Μεσοπολέμου για τη σύγχρονη Ελλάδα και τη διεθνή κοινότητα καθίσταται η πλέον σημαντική, ιστορική πτυχή μελέτης και κριτικής επεξεργασίας. Το ζητούμενο του οικονομικού προστατευτισμού σε συνάρτηση με το θέμα της οικονομικής αυτάρκειας και την άνοδο του οικονομικού εθνικισμού έχει πολυεθνικό χαρακτήρα, με γεωπολιτικά χαρακτηριστικά. Διαχέεται από τις εξισορροπητικές τάσεις της «αυταρχίας» των εθνών κρατών,¹⁶⁴ στο ερμηνευτικό

¹⁶² Βλ., Ι. Kershaw, *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 - 1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016, σσ. 418 – 420.

¹⁶³ Εφημερίδα Έθνος «Παγκόσμια Ιστορία: Οι Παγκόσμιοι Πόλεμοι», Πήγασος Εκδοτική, Εθνική Τράπεζα, Τόμος 18, Αθήνα, 2008, σ.40.

¹⁶⁴ Ο όρος «αυταρχία» ή ετυμολογικά οι παραγόμενες λέξεις «αυταρχικότητα» και «αυταρχισμός», προσιδιάζουν στις αρχές της απολυταρχίας και του δεσποτισμού. Συγγέονται με τις έννοιες δογματισμός, μισσαλοδοξία, φανατισμός. Ο T. Adorno, ο E. Frenkel - Brunswilk, ο D. J. Levinson και ο R. N. Sanford στο βιβλίο με τίτλο *The Authoritarian Personality*, το 1950 ερευνούν την ανάδυση αυταρχικών συμπεριφορών σε συνάρτηση με τον εθνοκεντρισμό, τον αντισημιτισμό και τον

πλαίσιο προβολής εθνικών διεκδικήσεων και πολεμικών αποζημιώσεων των κρατών. Η μεταστροφή από το αστικό, φιλελεύθερο πρότυπο στην κρατική παρεμβατικότητα, την άνοδο των συντηρητικών, αντιδραστικών καθεστώτων και την στροφή προς τις αγροτικές μεθόδους στην ύπαιθρο (Μακεδονία, Θράκη) συμπληρώνουν ένα μέρος από τις εφαρμογές του προστατευτικού στοιχείου.

Η ξεχωριστή παρουσία του κράτους τονίζει την αναγκαιότητα της αυτάρκειας, ως αφετηρία της έννοιας του προστατευτισμού.¹⁶⁵ Το κράτος κατευθύνεται στη διαχείριση της οικονομίας: ο ρόλος του κράτους δηλαδή δεν περιορίζεται μόνο στην άσκηση εξουσίας στις βασικές παραγωγικές δομές, αλλά επεκτείνεται σε ολόκληρο το φάσμα της παραγωγικής εξέλιξης. Εν άλλους λόγους, η οικονομική και πολιτική ενίσχυση του κράτος αποτελεί πάγιο παράγοντα. Η σύγκριση με άλλες χώρες δεν επιτελείται με ανεξάρτητο τρόπο για κάθε χώρα χωριστά, αλλά νοείται το κράτος ως ακαταγώνιστο σε σχέση με τους αλλοδαπούς οργανισμούς.¹⁶⁶

Μετά τη δεκαετία του 1930 εμφανίζονται οι προοπτικές για την προσοδοφόρα εφαρμογή του δόγματος του Οικονομικού Προστατευτισμού. Ο όρος «Νέα Συμφωνία» που εφαρμόστηκε ήρθε να επιλύσει τον φαύλο κύκλο, της ύφεσης του «Αμερικάνικου Κραχ» του 1929. Η επίσπευση ενός οικονομικού πειραματισμού, με επιστημονικές βάσεις για την πολιτική οικονομία, αφορούσε σειρά μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης. Σπεύδω να σημειώσω ότι στην εκδοχή του πνεύματος του οικονομικού προστατευτισμού αντίθετα με τον ευρωπαϊκό επεκτατισμό και τον ιμπεριαλισμό, εντάσσεται στα πλαίσια της βαλκανικής συνεργασίας, ενώ

οικονομικό - πολιτικό συντηρητισμό. Σε αντιπαράθεση με τη θεωρία του T. Adorno και των συνεργατών του ο M. Rockey, μια δεκαετία αργότερα δημοσιεύει το βιβλίο με τίτλο *The Open and Closed Mind* στο οποίο αναλύει τα τυπικά χαρακτηριστικά του δογματισμού που παρομοιάζουν σε έναν άνθρωπο. Οι διακριτές ιδιότητες δεν ταυτίζονται με τις ιδεολογικές καταβολές του ατόμου. Έτσι ο αυταρχισμός είναι ορατός σε όλες τις ιδεοπολιτικές συζητήσεις και εκφάνσεις της καθημερινής ζωής. Στην περίπτωση του Μεσοπολέμου η αυταρχία αποδίδεται ως διοικητική αυταρχία. Ενσωματώνει την προσπάθεια των ατόμων να επιβάλλουν με αυταρχικά μέσα, την ιδεολογικό - πολιτική τους κοσμοαντίληψη.

¹⁶⁵ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 13.

¹⁶⁶ Στο ίδιο.

ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των διεθνών συμφερόντων και των σχέσεων οικονομικής συνεργασίας.¹⁶⁷

Από την άποψη αυτή είναι ενδεικτική η αρθρογραφία της περιόδου. Λ.χ. στο «Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών», ο Δ. Σάντης καταγράφει τις έννοιες «προστασία δια την γεωργική παραγωγή», «ιδεώδες του παλαιού προστατευτικού συστήματος» με συναισθηματικά προσδιορισμένες στάσεις, όπως η «ειδική στοργή». Η πρόταση στο κείμενο που εμπεριέχει τις σημαίνουσες, αρχές γύρω από το προστατευτικό περίγραμμα παρατίθενται παρακάτω:

«Είναι δε τούτο μέγιστη απόδοση της γεωργικής παραγωγής, και αυτάρκεια δια του δασμολογικού αποκλεισμού του εξωτερικού συναγωνισμού{...} Εκτός των τεχνικών μέσων αύξησης της γεωργικής παραγωγής απαιτείται και δασμολογική προστασία των γεωργικών προϊόντων{...} Δασμός όμως επί των σιτηρών δεν σημαίνει καθόλου αποκλεισμός εισαγωγής. Απεναντίας ο καθορισμός του δασμού χρησιμεύει ως μέσο επωφελούς διακανονισμού της εμπορικής πολιτικής κατά τη σύναψη εμπορικών συνθηκών και ιδίως προς όφελος της Ελλάδας, τη διευκόλυνση εξαγωγής των γεωργικών προϊόντων, όπως είναι ο καπνός και η σταφίδα».¹⁶⁸

Ως αναγκαία προϋπόθεση για τη θεώρηση του Οικονομικού Προστατευτισμού στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου αποτελούν οι αρνητικές τάσεις της δημοσιονομικής προσαρμογής της χώρας, στα παγκόσμια δημόσια οικονομικά. Από την πλευρά του και στο πνεύμα της περιόδου ο Δ. Μπερνάρης παρατηρεί ότι οι οικονομικές κρίσεις πτώχευσης της ελληνικής οικονομίας, τα ύστερα χρόνια πριν το 1919, το ελλειμματικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και η αναγκαία χάραξη μιας νέας εμπορικής πολιτικής προετοίμασαν τον προστατευτισμό. Οι θεματικές που προέκυψαν από την εφαρμογή του δόγματος συγχέονται με την μονοπώληση των

¹⁶⁷ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 211.

¹⁶⁸ Βλ., Δ. Σάντης, «Δασμολογική Προστασία και η Άμεσος Φορολογία των Σιτηρών», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 7 / 1927, σ. 302.

εμπορικών εισαγωγών, τη ρύθμιση των εισαγωγών, την καθοδήγηση των εξαγωγών, αλλά και από την παρακολούθηση των συμβιβαστικών συμβάσεων.¹⁶⁹

Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική, οικονομική και πολιτική θεωρία του Οικονομικού Προστατευτισμού εμφανίζει αρνητικά γνωρίσματα, τα οποία προσδιορίζονται με βάση το δόγμα της Οικονομικής Αυτάρκειας. Τα επιχειρήματα κατά του Προστατευτισμού διαχωρίζονται σε οικονομικά, πολιτικά και πολεμικά.¹⁷⁰ Για τα οικονομικά αποτελέσματα κατά του προστατευτισμού εντοπίζεται η έννοια του απομονωτισμού, δηλαδή «η ολοκληρωτική περιφρόνηση του φυσικού καταμερισμού των έργων»¹⁷¹. Το γεγονός αυτό εξηγείται από το πλαίσιο εσωστρέφειας των χωρών με αυτάρκεια και την πολιτική μη εμπλοκής τους, σε διαδικασίες που εξυπηρετούν τα ξένα συμφέροντα και τη διεθνή χρηματαγορά.

Η εμφάνιση των σύγχρονων μεθόδων της αγροτικής οικονομικής πολιτικής, υπό το πνεύμα του προστατευτισμού περιλαμβάνει την σύσταση προς τους γεωργούς για την καθιέρωση διεθνών και εθνικών ενώσεων, την παρακολούθηση της κατανάλωσης, τον πολλαπλασιασμό των μέσων αποθηκείσεως, παρακολούθηση των προβλημάτων της αγοράς από τους γεωργούς, σύσταση γραφείων οργανώσεων και γραφείων πληροφοριών. Επιπλέον, απαραίτητη είναι η διδασκαλία της Αγροτικής Λογιστικής, η οργάνωση της επιστημονικής γεωργικής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένου των καταναλωτικών και παραγωγικών συνεταιρισμών.

Σχετικά με τις πολιτικές επιπτώσεις του προστατευτικού πλέγματος αναφέρεται πως οι εθνικές διεκδικήσεις των κρατών αυξάνουν τις πολιτικές, γεωοικονομικές αντιθέσεις, αναζωπυρώνουν τον εθνικισμό και διχάζουν τις εμπορικές συμπεριφορές μεταξύ των χώρων που συμμετέχουν στο διεθνές εμπόριο. Πιο συγκεκριμένα, μετά το 1930 σημειώνονται ορισμένοι πολιτικοί και οικονομικοί κίνδυνοι που απορρέουν από το δόγμα, όπως είναι: οι διαθέσιμες ευκαιρίες των εταιρειών για ξένες

¹⁶⁹ Βλ., Α. Μπερνάρης, «Η Διάρθρωση και η Προσπάθεια Προσαρμογής της Ελληνικής Οικονομίας», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 13 / 1933, σ. 112.

¹⁷⁰ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 28.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 30.

χρηματοδοτήσεις, η αυξημένη ανεργία και χρεοκοπία των επιχειρήσεων, λόγω της μείωσης των εξαγωγών και η πτώση της καταναλωτικής, αγοραστικής δύναμης.

Εν κατακλείδι, στους πολεμικούς λόγους κατά των προστατευτικών πολιτικών αναφέρεται πως η αυτάρκεια, η οποία προετοιμάζει και ευνοεί στο Μεσοπόλεμο τις εδαφικές συγκρούσεις μεταξύ των λαών,¹⁷² εμπίπτει και σε άλλα είδη πολέμου, όπως είναι ο «εμπορικός πόλεμος». Ο συγκεκριμένος όρος προσδιορίζεται ως ο πόλεμος των δασμών και των ποσοστώσεων, αφού οι χώρες καταλήγουν σε διεθνή πόλωση. Οι εμπορικές εντάσεις και τριβές μεταξύ των εθνικών κρατών μπορεί να οδηγήσουν σε διαμάχη, όταν μία ή περισσότερες χώρες αυξάνουν τους φόρους επί των εμπορευμάτων για να προστατεύσουν την τοπική αγορά, από την εξωτερική κερδοφορία.¹⁷³

Σε αυτήν την πρώτη σύνδεση «αυτάρκειας» και «προστατευτισμού» θα προσθέταμε ότι στην ιστορική επισκόπηση της, η έννοια του Προστατευτισμού περιλαμβάνει την αγγλική εκδοχή σχετικά με την παραγωγή εθνικού πλούτου, όπως και την δημιουργία ενός σοσιαλιστικού κράτους που όλοι οι κάτοικοι εντός της επικράτειας θα παράγουν και θα ευημερούν.¹⁷⁴ Η ομογένεια, η πύκνωση του πληθυσμού και η σύσταση συγκοινωνιακών δικτύων επιτυγχάνεται μέσω του κράτους – έθνους. Η γεωργία και η βιομηχανία εξελίσσονται ταυτόχρονα. Τα προσοδοφόρα έσοδα δεν παίζουν ρόλο, ως προς την δασμολογική πολιτική του κράτους, αλλά η μελλοντική ισχύς του κράτους.

Η έννοια του κράτους ή της αστικής κοινωνίας περιλαμβάνει αξίες εντός της επικράτειας. Μια γενική διάκριση της πολιτικής κοινωνίας διαιρείται ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό οδηγεί σε θεωρίες για μια διευθυνόμενη οικονομία η οποία επιτυγχάνεται μέσω του κρατικού παρεμβατισμού και όχι μέσω του ελεύθερου ανταγωνισμού και του απεριορίστου εμπορίου. Η έννοια της

¹⁷² Βλ. Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 37.

¹⁷³ Βλ., B. S. Turner, «The Cambridge Dictionary of Sociology», Cambridge University Press, New York, 2006, σσ. 475 – 476.

¹⁷⁴ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 29.

δημοκρατίας στη δημόσια σφαίρα αναπτύσσεται και αλλάζει. Θα παρατηρήσουμε δηλαδή ότι ο Μεσοπόλεμος συνιστά ιστορική περίοδο στην οποία δημιουργείται μια αμυντική ανακωχή μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων και των νεοσύστατων βαλκανικών κρατών με τη συνδρομή πλέον ισχυρών θεωρητικών σχημάτων στα οποία η «αυτάρκειας» και ο «προστατευτισμός» κατέχουν σημαντική θέση.

Η σκέψη του A. Giddens είναι στο σημείο αυτό μας επιτρέπει να εμβαθύνουμε πέρα από την περίοδο του Μεσοπολέμου: Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι έθνη – κράτη ή εθνικά κράτη. Η εννοιολόγηση του κράτους σχετίζεται με τα δικαιώματα επί της εδαφικής επικράτειας, με την άσκηση στρατιωτικής εξουσίας, σε ένα σύστημα πολιτικής διακυβέρνησης, σε ένα θεσμικό, νομικό πλαίσιο όπου κυριαρχούν τυπικοί κώδικες συμπεριφοράς και οικονομικών συνδιαλλαγών. Τα τρία βασικά χαρακτηριστικά του κράτους είναι η κυριαρχία, δηλαδή η άσκηση ελέγχου σε ορισμένα αναγνωρισμένα χωρικά όρια, η υπηκοότητα και ο εθνισμός, δηλαδή το σύνολο των πεποιθήσεων και των συμβόλων σε μια ενιαία ομάδα αξιών.¹⁷⁵

Για αυτήν την πρώτη συσχέτιση των εννοιών «αυτάρκεια» - «προστατευτισμός» προσεγγίζουμε την υπόθεση ότι το κράτος γίνεται νοητό υπό δύο μορφές: Η πρώτη είναι η οργανωμένη πολιτική παρουσία, με συγκεκριμένη γεωγραφική χωρητικότητα. Η δεύτερη είναι ο μηχανισμός εξουσίας που επεμβαίνει στις δομές, τους θεσμούς και την πολιτική πραγματικότητα.¹⁷⁶ Συνεπώς, το κράτος ως μια οργανωμένη κοινότητα ανθρώπων μετεξελίσσεται και αλλάζει. Απαραίτητη προϋπόθεση του οικονομικού προστατευτισμού είναι η δύναμη και ο ρόλος του κράτους. Η εξελικτική διαδικασία και πορεία της έννοιας του κράτους εμπλέκεται με την άσκηση αυτοδύναμης εξουσίας και την έμφαση της ως νομικού προσώπου.

¹⁷⁵ Βλ., A. Giddens, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg, 2002, σσ. 456 – 457.

¹⁷⁶ Βλ., Λ. Μιχελή, *Προσφύγων βίος και πολιτισμός. Από τις πόλεις της Ελάσσονος Ασίας στα τοπία της παράγκας και του πισσόχαρτου*, Αθήνα, 1992, *passim*.

II. 4 Στοιχεία από τις θεωρίες του «οικονομικού προστατευτισμού»

Από τη διαθέσιμη βιβλιογραφία φαίνεται ότι μπορούμε να αναφερόμαστε στη «θεωρία για τον Προστατευτισμό» η οποία μάλιστα και στην εξέλιξη της μπορεί να διακριθεί σε ορισμένες κατηγορίες. Η θεωρία της προστασίας είναι, όπως επισημαίνεται,¹⁷⁷ ένα εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα στο εξωτερικό εμπόριο, ένα αντικείμενο έντονων συζητήσεων από τον Adam Smith, «ο οποίος υποστήριξε το ελεύθερο εμπόριο και συνέστησε την κατάργηση των δασμών για να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα του ελεύθερου εμπορίου» για να επισημανθεί ότι «ακόμη και σήμερα, οι οικονομολόγοι είναι διχασμένοι σχετικά με αυτό το ζήτημα της εξωτερικής εμπορικής πολιτικής» με διάφορα επιχειρήματα υπέρ και κατά του ελεύθερου εμπορίου.¹⁷⁸

Είναι εξάλλου ενδεικτική λ.χ. η αναφορά στο έργο του οικονομικού ιστορικού του Paul Bairoch,¹⁷⁹ η οποία παραπέμπει στην υπόθεση του ότι η απελευθέρωση του εμπορίου από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα εκτός από τη Βρετανία δεν ωφέλησε τις

¹⁷⁷ Βλ., J. Ayesta, «Theory of Protection and Tariff», economicsdiscussion.net/economic-theories/theory-of-protection/theory-of-protection-and-tariff-foreign-trade-economics/30262

¹⁷⁸ Στο ίδιο. Για να διευκρινισθεί επίσης από την πλευρά της οικονομικής σκέψης ότι «Παρά τα κλασικά επιχειρήματα υπέρ του ελεύθερου εμπορίου για την προώθηση της αποτελεσματικότητας και της ευημερίας των ανθρώπων, διάφορες χώρες ακολουθούν τις προστατευτικές πολιτικές που μάχονται ενάντια στο ελεύθερο εμπόριο. Με την επιβολή υψηλών δασμών στις εισαγωγές αγαθών ή τον καθορισμό ποσοστώσεων εισαγωγών εμπόδισαν τη διεξαγωγή ελεύθερων συναλλαγών μεταξύ των χωρών». Ένα άλλο ζήτημα, ανάμεσα στα άλλα, από τη «θεωρία του προστατευτισμού» είναι η απασχόληση όπου επισημαίνεται (στο ίδιο) ότι «(...)ένα σημαντικό επιχείρημα προστασίας είναι ότι θα οδηγήσει σε αύξηση της εγχώριας (οικιακή) απασχόλησης ή τουλάχιστον θα διατηρήσει την παρούσα εγχώρια (οικιακή) απασχόληση. Συχνά πιστεύεται ότι οι εισαγωγές αγαθών από το εξωτερικό μειώνουν την εγχώρια απασχόληση. Επομένως, εάν αντί για εισαγωγές παράγουμε αυτά τα αγαθά στο σπίτι, η απασχόληση στη χώρα θα αυξηθεί».

¹⁷⁹ Βλ., P. Bairoch, «Free Trade and European Economic Development in the 19th Century», *European Economic Review* 3 (1972), σσ. 242–45.

ευρωπαϊκές οικονομίες—με αποτέλεσμα βραδύτερη επέκταση του εμπορίου, βραδύτερη ανάπτυξη και δεν εκδηλώθηκε επιτάχυνση στην καινοτομία.¹⁸⁰

Σε μια σφαιρική θεώρηση στη σύγχρονη εκδοχή του θα μπορούσε να συστηματοποιηθεί όπως στο σχήμα II.1

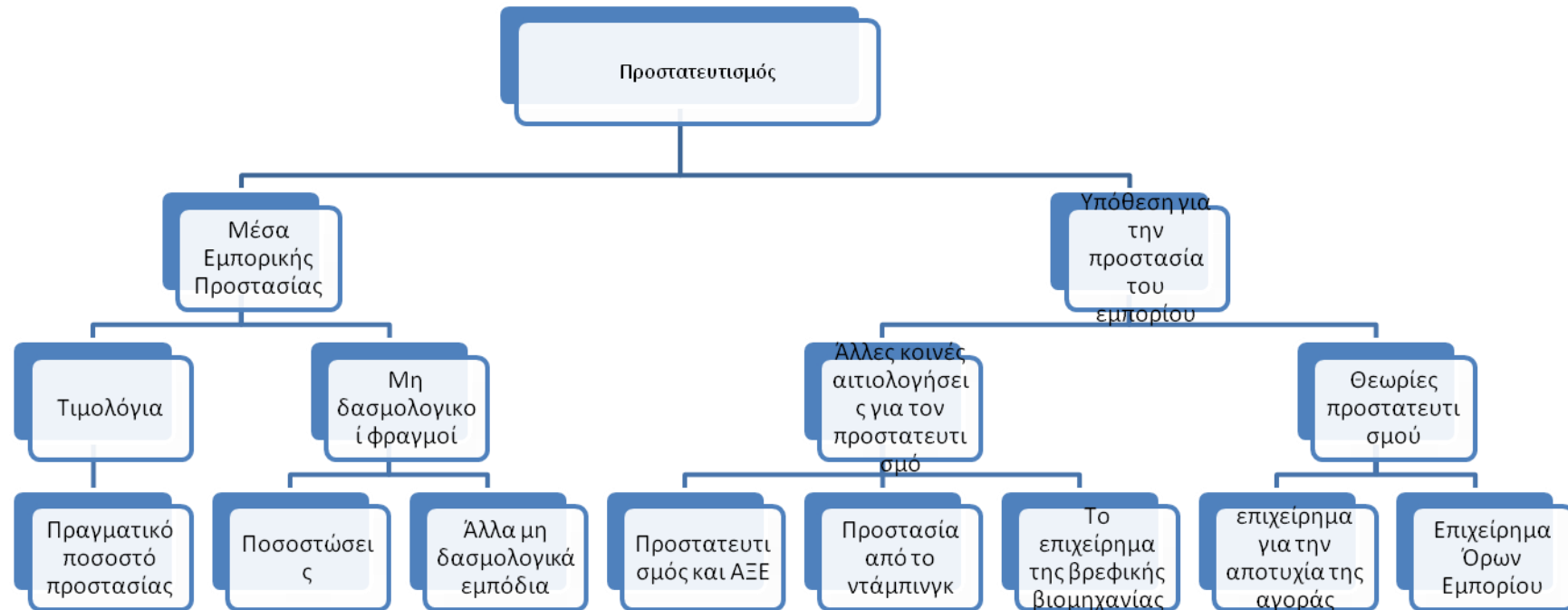
Τρεις κατηγορίες θεωρίας του «οικονομικού προστατευτισμού» στην περίοδο του μεσοπολέμου αποκτούν ιδιαίτερη σημασία:¹⁸¹ η πρώτη κατηγορία αναφέρεται στη θεωρία της προσωρινότητας όπου οι κλάδοι της οικονομίας τίθενται στη μαζική παραγωγή αγαθών και προϊόντων. Η επόμενη κατηγορία εισάγει τις συνδυαζόμενες θεωρίες μεταξύ της ελεύθερης αγοράς και του προστατευτισμού. Τέλος, η τρίτη κατηγορία εντάσσεται στις αμυντικές θεωρίες, όπου το κράτος έθνος υπερασπίζεται την οντότητα του έναντι των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και επιθυμιών των ξένων κρατών.¹⁸²

¹⁸⁰ Βλ., M. Kahler, European Protectionism in Theory and Practice. *World Politics*, 1985/ 37(4), σσ. 475-502. doi:10.2307/2010341

¹⁸¹ Βλ. Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας* ό.π., σ. 33.

¹⁸² Στο ίδιο.

Σχήμα II.1
 Στοιχεία θεωριών του προστατευτισμού

Πηγή: «Theories of Protectionism», (επεξεργασία δική μου) <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/23152/1/Unit-4.pdf>

Ένα υποκείμενο ζήτημα για τον «προστατευτισμό» προσέρχεται στην ελληνική σκέψη από τον αγροτιστή κ. Δ. Καραβίδα. Αφετηρία του είναι το νόημα της αυτοδιοίκησης και η δημοκρατία. Οι έννοιες επαναφέρονται στο προσκήνιο, ενώ ένα ισχυρό κράτος μπορεί να νοηθεί και στο πνεύμα του κοινοτισμού.¹⁸³ Η έννοια της κοινότητας αναδύεται σε μια ομάδα ατόμων με συγκεκριμένο γεωγραφικά όρια. Η απόλυτη εξουσία για να αυτοδιοικηθούν, να επιλύουν καθημερινά προβλήματα της γεωργικής ζωής και η παρουσία των ιδιοτήτων της ιδιοκτησίας και κυριαρχίας συγκροτούν την κεντρική εξουσία. Η ιδέα του κοινοτισμού αφορά τον μετασχηματισμό των αγροτικών εκτάσεων σε εμπορικές καλλιέργειες στην Ελλάδα, μία χώρα των Βαλκανίων. Στα Βαλκάνια ο οικονομικός προστατευτισμός μετέβαλε τη θέση του καλλιεργητή απέναντι στα κτήματα του, μέσω της διαφοροποίησης των καλλιεργειών. Η οικονομική αυτάρκεια και ο προστατευτισμός δοκιμάζονται ως προς την πίστωση ή την χρηματοδότηση αναλόγως των αναγκών της αγροτικής οικογένειας και του κληρονομικού δικαίου. Οι δαπάνες της αγροτικής μονάδας, το καθεστώς της μικροιδιοκτησίας οδηγούν τους αγρότες σε δανεισμό από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.

Εξάλλου μετά την Μεγάλη Ύφεση¹⁸⁴ ακολούθησε μαζική χρεοκοπία στις μικρές βιοτεχνικές μονάδες, αλλά και στα βιοποριστικά επαγγέλματα, όπως είναι οι αγρότες, οι εργάτες γης και οι μικροκτηματίες. Οι συνθήκες ακραίας φτώχειας και η πτώση του φιλελευθερισμού δημιουργούν έντονα το σκηνικό της απόλυτης παρακμής. Οι ιδέες του κρατικού προστατευτισμού, της αυτάρκειας επανέρχονται στην πολιτική ζωή. Τα εθνικά κράτη απομονώνονται στις εσωτερικές τους δυνάμεις και κτήσεις.

Χαρακτηριστικά, «οι τιμές των αγροτικών προϊόντων κατέρρευσαν, ο δανεισμός στέρεψε «αγροκτήματα πουλήθηκαν ή δημοπρατήθηκαν» Το εργατικό δυναμικό απασχολούνταν μόνο σε εργασίες αυτοσυντήρησης. Με βάση στατιστικά δεδομένα

¹⁸³ Βλ., Κ. Καραβιδας «Η Δημοκρατία και η Αυτοδιοίκηση εν Ελλάδι» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 1930/10, σ. 141.

¹⁸⁴ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 – 1949*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2016, σ. 200.

τα έτη 1929 – 1932 η παραγωγή της Αυστρίας μειώθηκε κατά 39%, η ανεργία διπλασιάστηκε, στη Γερμανία η παραγωγή το 1932 μειώθηκε κατά το ήμισυ σε σχέση με την παραγωγή του 1929. Στην Πολωνία η βιομηχανική παραγωγή είναι μειωμένη κατά 30%.¹⁸⁵ Στη Βαλκανική Οικονομική Ιστορία εντοπίζονται ορισμένα ζητήματα που αφορούν τον τρόπο διαχείρισης των δυσμενών συγκυριών των χρόνων μετά το μεγάλο «Κραχ».

Παρόμοια, το σχέδιο της οικονομικής συνεργασίας τονώνει τις ελληνικές σχέσεις απέναντι στο αγροτικό κεφάλαιο, τις διμερείς συνεργασίες και την ένταξη της Βουλγαρίας στην συνεργασία Ελλάδας και Τουρκίας. Μέσα από τις βαλκανικές διασυνδέσεις ακμάζει η οικονομική ανεξαρτησία των βαλκάνιων, η επιτυχής κυκλοφορία των αγαθών της ελληνικής επικράτειας από και προς τις υπόλοιπες χώρες. Η γεωργική ασφάλεια, πρόνοια, η αγροτική διοίκηση είναι αναπτυσσόμενοι τομείς που εντάσσονται στο αγροτικό, ατομοκρατικό πνεύμα και δίκαιο.¹⁸⁶

Οι έννοιες της γης, της ανταλλαγής και του κοινοτισμού¹⁸⁷ συμπληρώνουν τους σκοπούς του προστατευτισμού. Ο ρόλος της περιφέρειας, οι ρυθμοί του εκχρηματισμού της οικονομίας, της μετάβασης σε ένα ιδιότυπο περιβάλλον διακανονισμών συγκροτούν το πολιτικό και οικονομικό προστατευτισμό. Η έννοια της περιφέρειας είναι κύριος παράγοντας αποφόρτισης από τον αστικό χώρο και τα συνακόλουθα μειονεκτήματα του αστικού τοπίου, της πόλης. Ήδη η Ήπειρος αποτελεί παράδειγμα τόπου, όπου μετέχει στο κύκλωμα των εμπορευματικών συνδιαλλαγών και τραπεζικών δικτύων.¹⁸⁸

Οι ιδέες αυτές διασταυρώνονται με διεθνείς συζητήσεις της περιόδου. Πράγματι, στις διαπραγματεύσεις της Κοινωνίας των Εθνών εντοπίζονται ορισμένες συντεταγμένες για την αναμόρφωση του προστατευτισμού. Με επίκεντρο το

¹⁸⁵ Βλ., I Kershaw , *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 – 1949*, ό.π., σ. 201.

¹⁸⁶ Βλ., Α. Σιδέρη, «Εισαγωγή εις το Γεωργικόν Δίκαιον», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 16 / 1936, σ. 3.

¹⁸⁷ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*. ό.π., σ. 158.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ.163.

αγροτικό κράτος η αναφορά σε μια εκτεταμένη, περιφερειακή συνεργασία καθίσταται αναγκαία. Η βαλκανική συνεννόηση και συνεργασία αναδιατυπώνεται και προάγει το εύρος των πολιτικών, κοινωνικών αξιών και μεθόδων για την οικονομική επιβίωση των κατοίκων των νέων βαλκανικών κρατών. Στο στόχο αυτό όλες γεννώνται και κινητοποιούνται ιδέες, αλλά και οι σχέσεις μεταξύ κρατών .

Μία υπενθύμιση: το Βαλκανικό σύμφωνο του 1934 ανάμεσα στην Ελλάδα, την Γιουγκοσλαβία, την Τουρκία και την Ρουμανία (δεν συμμετείχαν η Αλβανία, Βουλγαρία) ήταν ένα σύμφωνο ασφάλειας απέναντι στην άνοδο των δυνάμεων του Χίτλερ στη Γερμανία το 1933.¹⁸⁹ Δεν υποστηρίχτηκε αρκετά λόγω των βενιζελικών θέσεων υπέρ των διμερών συμφωνιών των κρατών. Επομένως τα Βαλκάνια τεκμηριώνουν τον τόπο της οικονομικής διείδυσης των αλλοδαπών κρατών σε ένα χώρο δοκιμαστικό στις εμπορικές συνδιαλλαγές και τον επεκτατισμό.

Ορισμένες άξια παρατήρησης ακόμη συμπτώσεις αξίζουν μια αναφορά: ο «προστατευτισμός» συμπίπτει με τον ιμπεριαλισμό του 19^{ου} αιώνα.¹⁹⁰ Σε παγκόσμιο επίπεδο συντελούνται σημαντικές αλλαγές στον τομέα των μεταφορών. Για παράδειγμα, εισάγεται ο σιδηρόδρομος και το πλοίο μετά την Α' Βιομηχανική Επανάσταση. Η γεωργία μηχανοποιείται, δεν ακολουθεί τους απλούς τρόπους καλλιέργειας της γης, ενώ ευνοούνται οι επιστημονικές μέθοδοι. Οι εθνικοί προστατευτισμοί ταυτίζονται πλέον με τους εμπορικούς δρόμους και τις διεθνικές συμφωνίες στα σταυροδρόμια του εμπορίου.

Από την άλλη δυο νέες επιστημονικές μέθοδοι εισχωρούν στο βιομηχανικό πεδίο: ο «τεηλορισμός» και ο «φορντισμός». Ας υπενθυμίσουμε ότι ο «τεηλορισμός» προϋποθέτει τη μαζική παραγωγή αγαθών, μέσω της μεγιστοποίησης της

¹⁸⁹ Βλ., Α. Τ. Φεργάδη, «Σταθμός στην ιστορία των κρατών της περιοχής» *Η Καθημερινή*, 2010, <https://www.kathimerini.gr/society/385841/stathmos-stin-istoria-ton-kraton-tis-periochis/> { Ημερομηνία Ανάκτησης: 11/10/2021}

¹⁹⁰ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός*, ό.π. σσ. 216 – 218.

αποδοτικότητα.¹⁹¹ Από την άλλη ο «φορντισμός» λειτουργεί με βάση την κατασκευή μιας κινούμενης γραμμής συναρμολόγησης, ώστε ο εργάτης να επιτελέσει μια συγκεκριμένη εργασία. Οι δύο μέθοδοι αποσκοπούν στην καθιερωμένη αποκοπή του εργάτη από τον χώρο εργασίας και την αντικατάστασή του από τις μηχανές. Ο χρόνος και η αυτοματοποίηση είναι δυο καινοτόμες έννοιες στο χώρο της οικονομικής ροής των τεχνικών που αναπτύσσονται όσο ο προστατευτισμός δεν παραμένει περιθωριακός.¹⁹²

Επιπρόσθετα η άσκηση διάφορων πολιτικών στην περιφέρεια μεταφέρουν την οικονομική ζωή ή τον πυρήνα των οικονομικών δραστηριοτήτων από την μητρόπολη στην περιφέρεια. Τα οικονομικά δόγματα της αυτάρκειας αποκτούν ζωντανή πτυχή της οικονομικής κίνησης της περιφέρειας. Η πτώση του φιλελευθερισμού, η διάσπαση της οθωμανικής κυριαρχίας και το ζητούμενο της ομοιογένειας, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιφέρειας επαναφέρουν την δυναμική της έννοιας της περιφέρειας.

Τι σημαίνει αυτό; Ένα παράδειγμα για την ελληνική περίπτωση: Ήδη στη Μακεδονία η επιλογή της καπνοκαλλιέργειας αλλά και η αύξηση της διεθνούς ζήτησης για τα ειδικά προϊόντα, σταφίδα, βαμβάκι ταιριάζει με τον αγροτικό κλήρο και τις μονάδες αγροτικής αυτοτέλειας. Στην Ελλάδα, μόλις από το 1922 πρόσφυγες και μέτοικοι περιήλθαν εντός της επικράτειας ενώ ο πληθυσμός αυξήθηκε λόγω του διπλασιασμού των εδαφών από τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912/1913). Τα αριθμητικά δεδομένα είναι γνωστά: στις «Νέες Χώρες», όπως προσδιορίστηκε η επέκταση των συνόρων στη Μακεδονία, εγκαταστάθηκαν 745.000 πρόσφυγες, ενώ μεταφέρθηκαν στην Τουρκία 470.000 μουσουλμάνοι, μεταναστεύοντας 42.000 Βούλγαροι. Το 50% του προσφυγικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στις πόλεις. Στην

¹⁹¹ Βλ., Α. Λύτρας, *Κοινωνία και Εργασία. Ο ρόλος των κοινωνικών τάξεων*, Αθήνα, Παπαζήση, 2000, σσ. 20 - 25.

¹⁹² Βλ., Τ. Γιαννίτσης, *Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, σσ. 108 -109.

Τουρκία και Βουλγαρία το 29% των εργατών ήταν πρόσφυγες.¹⁹³ Η οριζόντια κινητικότητα προσφύγων (από την πόλη στην ύπαιθρο ή το αντίστροφο) στα αρχικά στάδια του Μεσοπολέμου ήταν απόρροια πολιτικών και όχι οικονομικών λόγων.

Η έννοια του «προστατευτισμού» απέδωσε στις περιφέρειες ή στην ύπαιθρο σημαντικά οφέλη. Έτσι, η παραγωγή εργατικής δύναμης, κατευθύνεται προς την κερδοφορία και καταβολή εργασιακής προσφοράς, με ανώτερο σκοπό την επιβίωση του πληθυσμού ή των μεταναστών εργατών της πόλης προς την ύπαιθρο. Συνάμα η έννοια της υπαίθρου ταυτίζεται με την έννοια της περιφέρειας στο βαθμό που ικανοποιεί τους ρυθμούς αύξησης της παραγωγής, την γεωοικονομία, το είδος του υπεδάφους, την αγροτική οικογένεια, την παραγωγή των ανατολικών καπνών, τις στενές σχέσεις των βαλκανικών κρατών με το Ραιχ.

Η έννοια της υπαίθρου σε αντιδιαστολή με την πόλη συμβολίζει έναν γεωοικονομικό χώρο, μακριά από την πίεση ή την κυριαρχία του αστικού χώρου. Η ενσωμάτωση στην ελληνική επικράτεια περιοχών της Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Θράκης και η ανάδυση του όρου του αγροτισμού στα τσιφλίκια προεξέχουν στον όρο ύπαιθρος. Η αγροτική μεταρρύθμιση και τα πεδία ολοκλήρωσής μέχρι το 1932, σε συνδυασμό με τη μαζική εγκατάσταση προσφύγων στην ύπαιθρο φανερώνουν την αφομοίωση του εργατικού δυναμικού στις γεωργικές εργασίες.

Ειδικότερα, ως έννοια ο προστατευτισμός στον αγροτικό χώρο συμπυκνώνει τις θεωρίες της εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής, της αστικοποίησης, της εκβιομηχάνισης στις κοινωνικές δομές της υπαίθρου. Η στατιστική είναι ένα ισχυρό όπλο για τη σχετική συζήτηση.

Πράγματι, στην Ελλάδα συγκριτικά με άλλες βαλκανικές χώρες διαφαίνεται η μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Το ποσοστό του εξαρτημένου πληθυσμού από τον αγροτικό χώρο είναι το χαμηλότερο 60% έναντι

¹⁹³ Βλ., G. Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας 2004, τ. Β', σσ. 1007-1008.

80% της Βουλγαρίας και 75% της Γιουγκοσλαβίας.¹⁹⁴ Ενδεικτικός για την μεσοπολεμική κοινωνία η σύνθεση του απασχολούμενου πληθυσμού στην Ελλάδα: ο γεωργικός τομέας κατέχει το μεγαλύτερο σύνολο πληθυσμού απασχολουμένων (58.7%), ακολουθεί ο βιομηχανικός τομέας και σε πολύ μεγάλη απόσταση με σύνολο πληθυσμού (19,5%) και το υπόλοιπο περίπου 21% στο εμπόριο την κτηνοτροφία και τις μεταφορές. Η απογραφή πληθυσμού του 1928, την παραμονή της μεγάλης οικονομική κρίσης δείχνει ότι η βασική απασχόληση της πληθυσμού (σχεδόν 70% του πληθυσμού) στην Ελλάδα της μεσοπολεμικής περιόδου είναι η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή.

Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος είχε για την ευρωπαϊκή ήπειρο μεγάλο κόστος, ως προς τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού και την μηχανοποίηση της βιομηχανίας. Οι στρατιωτικές δαπάνες, η ανάσχεση του ελεύθερου εμπορίου αποτελούν κύρια γνωρίσματα των μεταπολεμικών συνθηκών. Αν και οι δυνάμεις της «Ανταντ» είχαν μεγάλες οικονομικές δυνατότητες¹⁹⁵ έναντι των Κεντρικών Δυνάμεων,¹⁹⁶ παρόλα αυτά ο κανόνας του χρυσού σταμάτησε να λειτουργεί στην Ευρώπη. Τα εθνικά κράτη πρόλαβαν να ανασυσταθούν τη δεκαετία του 1920, ενώ το Κραχ του 1929 προκάλεσε πολιτικό και οικονομικό μέσα από διάδοχες μορφές πτωχεύσεων.

Στις ευμετάβλητες οικονομικές συνθήκες που περιγράφονται στο Μεσοπόλεμο άκμασε το δόγμα του προστατευτισμού στο εμπόριο. Στην περίπτωση υπο – απασχόλησης της εργασίας εμφανίζεται η προστασία από τον ξένο ανταγωνισμό.¹⁹⁷ Η προστασία της εργασίας συντελείται με το κλείσιμο των εθνικών συνόρων στην αγορά του ατελούς ανταγωνισμού, όπου εμφανίζονται οι γεωργικοί πρόσοδοι υπέρ των παραγωγών. Η παρεμβατική εμπορική πολιτική και ο έλεγχος του εμπορίου μέσω των υψηλών δασμών προστατεύει τον μικρό παραγωγό από τον άκρατο ανταγωνισμό.

¹⁹⁴ Βλ., Λ. Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη, Βανις 2007, σ. 1105.

¹⁹⁵ Εκτιμάται 60% μεγαλύτερο εθνικό εισόδημα.

¹⁹⁶ Βλ., Ν. Ferguson, *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, σ. 777.

¹⁹⁷ Βλ., Β. Guillochon, Α. Kawecki, Β. Venet, *Διεθνής Οικονομική*, Αθήνα, Προπομπός, 2015, σ. 138.

Παράλληλα, η επιζητούμενη βαλκανική συνεννόηση και συνεργασία μετά το 1930 πραγματοποιείται στα πλαίσια των διεθνών σχέσεων και του διεθνούς δικαίου, υπό την επίβλεψη της Κοινωνίας των Εθνών. Τι παρατηρούμε; Τα ευρωπαϊκά μονοπώλια διασταυρώνουν τα συμφέροντα τους με τα βαλκανικά μονοπώλια.¹⁹⁸ Η πολιτική των διμερών συμβάσεων που ακολουθεί η Ελλάδα και οι πολιτικές του clearing προωθούν το δόγμα της αυτάρκειας και του προστατευτισμού. Η έννοια του σκληρού προστατευτισμού ανάγεται στον πυρήνα των εμπορευματικών σχέσεων της Ελλάδας με την Γερμανία. Το καπνικό εμπόριο, ειδικά η δημιουργία καρτέλ των παραγωγών καπνού στη Γερμανία συνιστά παράδειγμα εφαρμογής του δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας.

Συμπέρασμα

Η έννοια του προστατευτισμού σχετίζεται με τον κρατικό έλεγχο. Οι βαλκανικές συνεννοήσεις ή τα βαλκανικά σύμφωνα σχετίζονται με τα μέτρα που το κράτος λαμβάνει για την επαύξηση του κέρδους των εμπορικών συνδιαλλαγών των εθνών. Η ιστορικότητα του προστατευτισμού έχει τις ρίζες του στη θεωρία του F.List. Οι έννοιες του προστατευτισμού σχετίζονται με τις έννοιες της εμποροκρατίας, του νέο-προστατευτισμού. Επομένως η οικονομική εκμετάλλευση, η επιβολή δασμολογικών, αυστηρών μέτρων για την διακίνηση των εμπορικών αγαθών εντείνονται στο προστατευτικό πλαίσιο. Κατά τον μεσοπόλεμο τρεις θεωρήσεις κυριαρχούν στα οικονομικά πεπραγμένα. Η πρώτη σχετίζεται με τη θεωρία της προσωρινότητας, η δεύτερη περιπλέκει την ελεύθερη αγορά με τον προστατευτισμό και η τρίτη εντάσσεται στις αμυντικές θεωρίες, ενάντια στις ιμπεριαλιστικές βλέψεις.

Παράλληλα, η προσάρτηση νέων εδαφών της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Θράκης, η ανάδυση του αγροτισμού στα τσιφλίκια, οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις και η μαζική προσέλευση των προσφύγων δημιούργησαν το περιβάλλον των εμπορικών

¹⁹⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ.291.

ανταλλαγών. Η ενίσχυση του προστατευτικού στοιχείου παρουσιάζεται με ποικίλους τρόπους λόγω των ειδικών συγκυριών στον οικονομικό ή κοινωνικό γίγνεσθαι. Η σκληρή πολιτική των καρτέλ και οι ελληνογερμανικές σχέσεις χαράσσονται από τον ακραίο προστατευτισμό στα πλαίσια των δύσκολων χρόνων του μεσοπολέμου.

Κεφάλαιο τρίτο

Παράδοση και συνέχεια του Οικονομικού Εθνικισμού

Εισαγωγή

Ο εθνικισμός στις ημέρες μας και στις συνθήκες που δημιουργήθηκαν απασχολεί με έντονο τρόπο τους θεωρητικούς των κοινωνικών επιστημών. Ο λόγος είναι ότι αποτελεί κεντρικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας και της πολιτικής και όπως επισημαίνεται από κοινωνιολόγους ο εθνικισμός είναι κάτι περισσότερο από ένα ιδεολογικό κίνημα, με παγκόσμια απήχηση και φυσικά αντοχή στο χρόνο. Λίγες ιδεολογίες μπορούν να ταιριάξουν με τη δύναμη και την απήχηση της και καμία άλλη συμβολική γλώσσα δεν έχει τέτοια παγκόσμια απήχηση και ανθεκτικότητα. Ωστόσο, ο εθνικισμός είναι κάτι περισσότερο από ένα ιδεολογικό κίνημα - είναι επίσης μια μορφή δημόσιου πολιτισμού που βασίζεται σε πολύ παλαιότερες πολιτιστικές συμβολές.¹⁹⁹

Σε μία πολύ πρόσφατη ανάρτηση σε ένα κατεξοχήν ιστοχώρο των πολιτικών επιστημών, αυτόν του London School of Economics,²⁰⁰ θα τονισθεί η διάστασή της ως πολιτική ιδεολογία η οποία μπορεί να προκύψει από «(...)συστήματα

¹⁹⁹ Όπως επισημαίνει ένας από τους σημαντικότερους μελετητές του ο Anthony D. Smith (=, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Wiley, 2002) στη σκέψη του οποίου θα επανέλθουμε.

²⁰⁰ Βλ., Nils Oellerich, «What economic nationalism is and what it is not», 1 Σεπτ. 2021, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/09/01/what-economic-nationalism-is-and-what-it-is-not/>.

πεποιθήσεων και τα ιδεατά στοιχεία που συνδέονται με ιστορικά εθνικιστικά πολιτικά κινήματα». Εδώ γίνεται αναφορά σε θέματα τα οποία ήδη μας απασχόλησαν και ειδικά με παραπομπή στον διάσημο ορισμό του από τον κοινωνιολόγο Anthony D. Smith, ότι δηλαδή «ο εθνικισμός συνεπάγεται έντονη εστίαση στην εθνική αυτονομία, την εθνική ενότητα και την εθνική ταυτότητα. Αυτά τα στοιχεία μπορούν να παρατηρηθούν σε κομματικά μανιφέστα, ομιλίες ή άλλες ενδείξεις της ιδεολογικής διάθεσης πολιτικών, κομμάτων και άλλων πολιτικών κινήματων».²⁰¹

Μία ιδέα, που προωθήθηκε τα τελευταία 20 χρόνια,²⁰² επιδιώκει να απαντήσει στο ερώτημα πώς οι εθνικές ταυτότητες επηρεάζουν την παγκόσμια οικονομία και τη γνώση ότι «οι εθνικισμοί και οι εθνικές ταυτότητες προικίζουν την οικονομική πολιτική με κοινωνικό σκοπό», ο Rawi Abdelal -στον οποίο παραπέμπει του άρθρο του LSE-, για να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα προτείνει ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο, δηλαδή μια ευδιάκριτη εθνικιστική προοπτική για τη διεθνή πολιτική οικονομία και χρησιμοποιεί ένα πλαίσιο που αναπτύχθηκε στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και βασίζεται στην επιτόπια έρευνα τριών χωρών της που σχηματίστηκαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (τη Λιθουανία, την Ουκρανία και τη Λευκορωσία για τη σχέση μεταξύ της εθνικής ταυτότητας και των οικονομικών πολιτικών των νέων κρατών).²⁰³

Στη σχετική συζήτηση αναγνωρίζεται ότι ο «οικονομικός εθνικισμός» εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ευρέως ως η απλή αντίθεση με τον «οικονομικό φιλελευθερισμό». Οι πολιτικές εδώ δεν μπορούν να θεωρηθούν εθνικιστικές επειδή

²⁰¹ Βλ., Anthony D. Smith, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, ό.π. σ. 150.

²⁰² Στο ίδιο.

²⁰³ Βλ., Rawi Abdela, *National Purpose in the World Economy. Post-Soviet States in Comparative Perspective*, Cornell University Press, 2005 και για τη μεταφορά Nils Oellerich, «What economic nationalism is and what it is not», ό.π., Γενικότερα, η αντιμετώπιση του οικονομικού εθνικισμού σε πρόσφατα κείμενα, προτείνεται στη σχετική συζήτηση ι ότι αποτελείται από πρακτικές για τη δημιουργία, την ενίσχυση και την προστασία των εθνικών οικονομιών στο πλαίσιο των παγκόσμιων αγορών. Στο ίδιο.

αποκλίνουν από τον οικονομικό φιλελευθερισμό αλλά «επειδή υποκινούνται και νομιμοποιούνται από την εθνικιστική ιδεολογία».²⁰⁴

Κοντολογίς η περιοδολόγηση του οικονομικού εθνικισμού προσδιορίζεται από την άνοδο του (τέλη του 19ου αιώνα), την ώθηση της κρίσης μετά το 1929 και τη θεσμοθέτησή του μετά το 1945. Η πρόσφατη επιταχυνόμενη ανάπτυξη των παγκόσμιων αγορών μέσω μεγαλύτερων εξαγωγών υπονόμωσε την πραγματικότητα των εθνικών οικονομιών, μετά δε την κρίση του 2008,²⁰⁵ «σχολιαστές προειδοποίησαν για μια αναζωπύρωση του οικονομικού εθνικισμού, δηλαδή προστασία των εγχώριων προϊόντων. Ορισμένα κράτη όντως αύξησαν τα επίπεδα δασμών, αλλά αυτό δεν οδήγησε σε γενικευμένη αύξηση των φραγμών στο εμπόριο στο πλαίσιο της επιδίωξης των εθνικών οικονομιών(...)».²⁰⁶ Στην εξέλιξη αυτών των ιδεών θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια το μεσοπολεμικό πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού σε διαλεκτική σχέση με πραγματικά γεγονότα και την περιοδολόγησή τους.

²⁰⁴ Βλ., Nils Oellerich, «What economic nationalism is and what it is not», 1 Σεπτ. 2021, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/09/01/what-economic-nationalism-is-and-what-it-is-not/>. {Ημερομηνία Ανάκτησης: 19/11/2021}

²⁰⁵ Κατά την εποχή της παγκοσμιοποίησης, πολλοί παρατηρητές θεώρησαν τον οικονομικό εθνικισμό ως κατάλοιπο από παλιότερες δυστυχημένες μέρες ή μια παράλογη αντίδραση που μπορεί μόνο να εμποδίσει το παγκόσμιο εμπόριο και την ανάπτυξη. Βλ., Jensen-Eriksen Niklas, «Business, Economic Nationalism and Finnish Foreign Trade during the 19th and 20th centuries», *Revue française d'histoire économique*, 2015/1 (N° 3), σς. 40-57. DOI : 10.3917/rfhe.003.0040. URL : <https://www.cairn.info/revue-francaise-d-histoire-economique-2015-1-page-40.htm>. Επίσης Eric Helleiner, «Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism ? Lessons from the 19th Century», *International Studies Quarterly*, 463, 2002, σ. 307.

²⁰⁶ Βλ., Nils Oellerich, «What economic nationalism is and what it is not». Εδώ παράγεται και ένα ορισμός του «οικονομικού εθνικισμού» ο οποίος εγγράφεται στην παράδοση και τη συνέχεια του: «Ο οικονομικός εθνικισμός πρέπει να νοείται ως ένα σύνολο πρακτικών για τη δημιουργία, την ενίσχυση και την προστασία των εθνικών οικονομιών στο πλαίσιο των παγκόσμιων αγορών. Η άνοδος και η θεσμοθέτηση του οικονομικού εθνικισμού τον 20ό αιώνα ήταν προϊόν οικονομικής κρίσης, εθνικιστικών κινημάτων και διευρυμένων κρατών». Στο ίδιο.

III.1 Προκλήσεις από τη σχολή σκέψης του οικονομικού εθνικισμού

Παρά την έντονη συζήτηση για τον «οικονομικό εθνικισμό» δεν απουσιάζουν οι απόψεις για τη σχετική έλλειψη ενδιαφέροντος, όπως η παρατήρηση του Robert Gilpin,²⁰⁷ η όποια κατά τη γνώμη του οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι, σε αντίθεση με τον σοσιαλισμό ή τον φιλελευθερισμό, δεν είναι μια συνεκτική θεωρητική κατασκευή. Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι αφότου ο F. List, αναφέρθηκε στην προστασία των νηπιακών βιομηχανιών, ο οικονομικός εθνικισμός θα πάει ένα βήμα πιο πέρα και θα συνδεθεί με προστατευτικές ή αυταρχικές πολιτικές αλλά και με πολιτικές που θέτουν περιορισμούς στις άμεσες ξένες επενδύσεις.²⁰⁸

Σε σχετικά πρόσφατη μελέτη σημειώνεται ότι τείνουν να διαμορφωθούν τρεις κύριες ιδεολογίες ή σχολές σκέψης στην πολιτική οικονομία: ο μαρξισμός, ο οικονομικός φιλελευθερισμός και ο οικονομικός εθνικισμός. Είναι δε έντονη η προσπάθεια από την πλευρά «Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας» να αναλυθούν οι σωστά οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους ο εθνικισμός μπορεί να επηρεάσει τις οικονομικές πολιτικές και την ανάπτυξη, ειδικότερα να εξεταστεί

«το συγκεκριμένο περιεχόμενο των εθνικιστικών σχεδίων αντί να χαρακτηρίζονται απλώς οι προστατευτικές ή αυταρχικές πολιτικές ως οικονομικός εθνικισμός».²⁰⁹

²⁰⁷ Βλ., Robert Gilpin, *Η πολιτική οικονομία των διεθνών σχέσεων*, Αθήνα, Gutenberg, 1999, σ. 31.

²⁰⁸ Βλ., σχήμα II.1, σελ. 108.

²⁰⁹ Στο συλλογικό έργο των Eric Helleiner, Andreas Pickel, *Economic Nationalism in a Globalizing World*, Cornell Studies in Political Economy, 2004 τίθεται το ερώτημα αν ο οικονομικός εθνικισμός είναι ένα ξεπερασμένο φαινόμενο υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης. Στο έργο τους α επισημανθεί ότι ο Οικονομικός Εθνικισμός σε έναν κόσμο παγκοσμιοποιημένο δείχνει τη διαρκή και μάλιστα αυξημένη, οικονομική σημασία των εθνικών ταυτοτήτων και του εθνικισμού στην σύγχρονη περίοδο. Επίσης πρβλ. Jensen-Eriksen Niklas, « Business, Economic Nationalism and Finnish Foreign Trade during the 19th and 20th centuries », ό.π.

Είναι ενδεικτικό στην ανάλυση του πολιτικού επιστήμονα Eric Helleiner το ερώτημα του για τη σύγχρονη «παγκόσμια πολιτική οικονομία», ο «οικονομικός εθνικισμός», τι είδους πρόκληση θέτει στον οικονομικό φιλελευθερισμό.²¹⁰ Σε αυτό το άρθρο, δείχνω πώς η ιστορία του οικονομικού εθνικισμού τον 19ο αιώνα παρέχει ισχυρή υποστήριξη για δύο σημαντικά αλλά δυνητικά αμφιλεγόμενα επιχειρήματα που διατυπώνονται στην πρόσφατη βιβλιογραφία σχετικά με τη φύση του οικονομικού εθνικισμού:²¹¹

(1) ότι αυτή η ιδεολογία ορίζεται πιο σωστά από το εθνικιστικό της περιεχόμενο (και όχι ως παραλλαγή του ρεαλισμού ή ως ιδεολογία του προστατευτισμού) και

(2) ότι μπορεί να συσχετιστεί με ένα ευρύ φάσμα σχεδίων πολιτικής, συμπεριλαμβανομένης της έγκρισης φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών.

Με αυτά τα δύο σημεία που εδραιώνονται μέσω της ιστορικής ανάλυσης ο Eric Helleiner, διατυπώνει το συμπέρασμα ότι ο οικονομικός εθνικισμός θα πρέπει να θεωρείται ακόμη ισχυρή ιδεολογία στην τρέχουσα περίοδο, αλλά ότι η σχέση του με τους στόχους πολιτικής των οικονομικών φιλελεύθερων είναι διαφορούμενη, όπως ήταν και στην 19ος αιώνας.²¹² Για τον πολιτικό αυτό επιστήμονα η ιστορία του οικονομικού εθνικισμού τον 19ο αιώνα παρέχει ισχυρή υποστήριξη για δύο σημαντικά αλλά δυνητικά αμφιλεγόμενα επιχειρήματα που διατυπώνονται στην πρόσφατη βιβλιογραφία σχετικά με τη φύση του οικονομικού εθνικισμού». Η ιστορική ανάλυση τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι «ο οικονομικός εθνικισμός θα πρέπει να θεωρείται ακόμη ισχυρή ιδεολογία στην τρέχουσα περίοδο, αλλά ότι η σχέση του με τους στόχους πολιτικής των οικονομικών φιλελεύθερων είναι διαφορούμενη, όπως ήταν και στον 19ο αιώνα. Στο 19ο αιώνα καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στην εξέλιξη των οικονομικών ιδεών και του φιλελευθερισμού». Τα ζητήματα είναι πρώτο ότι αυτή η ιδεολογία του «οικονομικού εθνικισμού» ορίζεται

²¹⁰ Βλ., Eric Helleiner, «Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism ? Lessons from the 19th Century, Vol.46, No 3, Wiley, 2002, σσ. 320 – 329.

²¹¹ Στο ίδιο.

²¹² Στο ίδιο.

από τους εθνικιστές και δεν αποτελεί παραλλαγή του «ρεαλισμού» ή την «ιδεολογία του προστατευτισμού» -θέση η οποία κατά τη γνώμη μας στο μεσοπόλεμο δεν φαίνεται να ισχύει – το αντίθετο μάλιστα φαίνεται να είναι πολύ δυνατά συνδεδεμένες οι δύο έννοιες. Δεύτερον, για τον πολιτικό αυτό επιστήμονα ο «οικονομικός εθνικισμός» μπορεί να συσχετιστεί «με ένα ευρύ φάσμα σχεδίων πολιτικής, συμπεριλαμβανομένης της έγκρισης φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών».

Από την πλευρά της ιστορικής ανάλυσης θα επισημανθεί ότι το δόγμα του εθνικισμού και της αυτοδιάθεσης αποτέλεσε βασικό παράγοντα ανόρθωσης των οικονομιών μετά το Α΄ παγκόσμιο πόλεμο,²¹³ αλλά και μέσο οικοδόμησης των οικονομιών των χωρών που επλήγησαν από την οικονομική κρίση του 1929. Τη δεκαετία του 1930, τα περισσότερα κράτη επηρεασμένα από τις συνέπειες της χρηματοπιστωτικής ύφεσης θα στραφούν προς ένα σύνολο πολιτικών και πρακτικών που αφορούν το δόγμα του οικονομικού εθνικισμού και το εγγύτερο πνεύμα της αυτάρκειας και του προστατευτισμού.

Σε μια προσωρινή ανασύνταξη της ανάλυσης μας θα λέγαμε ότι ο όρος του οικονομικού εθνικισμού αναφέρεται στις ενέργειες των κρατών με σκοπό την δημιουργία και ενίσχυση των εθνικών κρατών από τον παγκόσμιο ανταγωνισμό. Εν τούτοις, οι δημοσιονομικές εξελίξεις των βαλκανικών κρατών στο Μεσοπόλεμο συσχετίζονται και με την εξέλιξη του εθνικού πλούτου και το πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού. Τις εξελίξεις στις οικονομικές ιδέες και τις ροές σε αγαθά και ανθρώπους συναντάμε την περίοδο αυτή με την πολιτική «αυταρχία» (autarchie) και τον «οικονομικό προστατευτισμό» Η εν- ή/και αποδυνάμωση των συνόρων αυτών, εντός του *pativus murgus* της διεθνούς κατανομής των πόρων και του πλούτου, συμπλέκεται με τα βελούδινα πολιτισμικά όρια των λαών και διαμορφώνει ένα διεθνό-οικονομικό εκκρεμές.²¹⁴

²¹³ Βλ., N. Ferguson, *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, ό.π., σ. 772.

²¹⁴ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός, Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 207.

Θα πρέπει εδώ να προσθέσουμε ότι πρόκειται για τον οικονομικό εθνικισμό, όπως συναντάται θεσμικά στις σελίδες διπλωματικών και εμπορικών κειμένων, στις εκθέσεις εθνικών και διεθνών οργανισμών, ιδίως στις συνδιασκέψεις της Κοινωνίας των Εθνών²¹⁵, τον οικονομικό βίο μέσα από τις εθνικές και διεθνείς στατιστικές υπηρεσίες.

Ωστόσο, η διερεύνηση του παραπάνω όρου στην ελληνική επικράτεια συγχέεται με την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού, την εναλλαγή των πολιτευμάτων και ασταθών κυβερνητικών επιτελείων²¹⁶, τη βαριά βιομηχανία προς όφελος του εθνικού πλεονάσματος και τη γεωργική νομοθεσία και μεταρρύθμιση. Οι «μεταμορφώσεις του ελληνικού εθνικισμού²¹⁷ στο χώρο των βαλκανίων παραλλάσσονται ανάλογα με το γεωγραφικό χώρο. Ειδικότερα, «ο χώρος εθνικοποιείται» και ο «πολιτικός λόγος περί εθνικής ιδιαιτερότητας» μετατρέπεται σε «εθνική αξίωση»²¹⁸

Από την άλλη πλευρά, η ερμηνευτική αναζήτηση του όρου εμπεριέχει τα κριτήρια του εθνοκεντρισμού όταν συνοδεύεται από την «υποκειμενική ταύτιση με ένα έθνος».²¹⁹ Ιστορικά, ο εθνικισμός που αντιστοιχεί στη δόμηση των εθνοτήτων περιβάλλεται από ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όπως είναι οι κοινές εθνικές ρίζες, η εθνική καταγωγή, η θρησκευτική, λατρευτική παράδοση και η γλωσσική διάλεκτος. Ένας σύγχρονος ορισμός του εθνικισμού ερμηνεύει την αξία του έθνους σύμφωνα με το γεγονός ότι η ανθρωπότητα διαιρείται φυσικά σε έθνη,

²¹⁵ Βλ., «The League of Nations» <https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/rise-to-world-power/us-in-wwi/a/the-league-of-nations>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 19/01/2019}.

²¹⁶ Βλ., G. Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ό.π., τ. Β', σ. 1142.

²¹⁷ Βλ., Σ. Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια. Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία (1927-46)*, Πατάκη, Αθήνα, 2013, σ. 27.

²¹⁸ Στο ίδιο, σ. 33.

²¹⁹ Βλ., C. Pazanesse, «In Europe, nationalism rising», 2017, <https://news.harvard.edu/gazette/story/2017/02/in-europe-nationalisms-rising/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης, 19/01/2019}

ενώ κάθε κράτος φέρει ορισμένα γνωρίσματα που εξακριβώνονται και νομιμοποιούνται στα όρια της «εθνικής αυτοδιοίκησης».²²⁰

Επιπλέον, οι έννοιες έθνος, εθνικισμός και εθνότητα παρουσιάζουν ομοιότητες, διαφορές και επεξηγηματικά κενά. Η κύρια αιτιολογία της ελλιπούς παράθεσης ενός έγκυρου ορισμού γύρω από τις συγγενείς έννοιες του οικονομικού εθνικισμού τοποθετούνται σε κοινωνικά και ιστορικά κριτήρια που δεν είναι θεωρητικά αναγνωρισμένα και νοηματικά ξεκάθαρα.²²¹ Βέβαια, οι τρεις λόγοι προς το δόγμα της αυτοδιάθεσης των κρατών στο Μεσοπόλεμο, δηλαδή ο Οικονομικός Προστατευτισμός, η Οικονομική Αυτάρκεια και ο Οικονομικός Εθνικισμός δεν δικαιολογούν συνολικά την μεταξύ τους σύνδεση, αφού στο μεσοδιάστημα των δύο πολέμων η αλληλεξάρτηση και αλληλεγγύη των εμπορικών χωρών διασπά τους εθνικιστικούς δεσμούς και τις αυτόβουλες συμπεριφορές. Οι πράξεις του ακραίου απομονωτισμού, η εναλλαγή των μοντέλων του εθνικισμού και η πολυπλοκότητα του διεθνούς εμπορίου μεταβάλλουν τους όρους και τους κανόνες του οικονομικού εθνικισμού.

Ένα ερώτημα το οποίο τίθεται, με βάση τον κλασικό ορισμό της εθνότητας, και τη σχέση του με την οικονομία, τη δημογραφία και την πολιτική είναι το εξής: *Ποια είναι τα χαρακτηριστικά συμμετοχής σε ένα έθνος;*²²²

III.2 Η πρόκληση της έννοιας στον ελληνικό μεσοπολεμικό οικονομικό βίο

Σύμφωνα με την κλασική εκδοχή η έννοια του εθνικισμού εκτείνεται στο φυσικό, γεωγραφικό τοπίο μιας χώρας, (εθνικά σύνορα), εντάσσοντας στο εσωτερικό του, τα μέλη μιας κοινοπολιτείας. Η βιολογική πλευρά της οριοθέτησης του εθνικισμού επικαλείται τις κοινωνικές και κληρονομικές θεωρίες της φυλής, της εθνικότητας,

²²⁰ Βλ., C. Calhoun, «Nationalism and Ethnicity» *Annual Review of Sociology*, 19, 1993, σ. 213.

²²¹ Στο ίδιο.

²²² Βλ., B. Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, The Cambridge University Press, 2006 σ. 412.

των πολιτιστικών εθίμων και της ιστορικής παράδοσης. Έτσι οι εθνικές κοινωνίες γεννιούνται και δεν αποτελούν κοινωνικές κατασκευές (γενεαλογική σειρά). Γενικά, το δόγμα του Οικονομικού Εθνικισμού στο Μεσοπόλεμο συνταυτίζει διάφορα θεωρητικά ρεύματα, ανάλογα με το κοινωνικό, ιστορικό, πολιτικό και πολιτιστικό υπόβαθρο κάθε εθνικής περιφέρειας.

Αναφορικά με την πορεία της εθnikοποίησης του ελληνικού βίου κατά το Μεσοπόλεμο, η προστασία της εθνικής παραγωγής από τους κινδύνους και τις κλιμακούμενες εντάσεις των περιφερειακών οικονομιών ή των υπερδυνάμεων παραγωγής περιστρέφονται στο προσκήνιο των δημόσιων συζητήσεων, στους πολιτικούς κύκλους των Οικονομολόγων. Οι ταυτόσημες έννοιες «ομαδική οικονομία», «εθnikοποίηση», «κρατικοποίηση», «εκσοσιαλισμός του οικονομικού βίου», «εδαφική ομαδική ιδιοκτησία»²²³ επινοούνται στα πλαίσια της ομαδικής ψυχολογίας²²⁴ και της ολότητας των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου.

Χαρακτηριστικά, ο όρος της εθnikοποίησης εξελίσσεται μακροπρόθεσμα και διαιρείται στα ζωτικά παρακλάδια της ελληνικής οικονομίας κατά το Μεσοπόλεμο, όπως είναι η βιομηχανία,²²⁵ η γεωργία, η αυτοδιοίκηση, οι συνεταιρισμοί, οι φυσικές πηγές (μεταλλεία), οι υπόγειοι θησαυροί, το μικρεμπόριο, τα δημόσια έργα. Στο βιομηχανικό κλάδο συνιστώνται οι δυνάμενες αρχές της διατήρησης και κυκλοφορίας των αγαθών και η ομαλή λειτουργία των χρηματοπιστωτικών οίκων. Η διασύνδεση των Τραπεζών με τις βιομηχανικές επιχειρήσεις θεωρείται ζωτικής σημασίας, για την οικονομική αναλογικότητα μεταξύ οικονομικών τομέων.

Πράγματι, η δημιουργία ισχυρών χρηματοπιστωτικών οργανισμών που θα εξασφαλίζουν την αγροτική ή βιομηχανική πίστη αποτελεί κομβικό σημείο για την οικονομική ανάκαμψη ενός Κράτους.²²⁶ Με τη δανειακή σύμβαση²²⁷ - πρωτόκολλο

²²³ Βλ., Δ. Καλιτσουνάκης, «Αι Σημερινές Τάσεις προς Εθnikοποίησης», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 1 / 1921, σ. 53.

²²⁴ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 9.

²²⁵ Βλ., Δ. Καλιτσουνάκης, «Αι Σημερινές Τάσεις προς Εθnikοποίησης», ό.π., σ. 65.

²²⁶ Βλ., Α. Giddens, *Κοινωνιολογία*, Gutenberg, Αθήνα 2002, σ. 112.

της Ελλάδας με την Κοινωνία των Εθνών ιδρύεται το 1927 η Τράπεζα της Ελλάδας, ως ανώνυμη εταιρεία. Άμεσα σταθεροποιείται η ισοτιμία της δραχμής με τα ξένα νομίσματα, ενώ ευνοείται η έκδοση χαρτονομίσματος που θα ενείχε ίσης αξίας αποθέματα, σε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα. Ή ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1929, με διοικητή τον Κ. Γόντικα την πρώτη πενταετία (1930 – 1935), φαίνεται ότι τείνει να ανταποκριθεί στο μοντέλο πολιτικών, οι οποίες εφάπτονται θεμάτων του οικονομικού εθνικισμού για την αγροτική οικονομία.²²⁸

Θα επανέλθουμε εδώ σε ένα ζήτημα που ήδη μας απασχόλησε: ²²⁹ στις αρχές της μεσοπολεμικής περιόδου εντοπίζεται το περιεχόμενο της κοινοτικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα. Σε ένα δημοκρατικό φυσικό χώρο, οι μορφές εργασίας που ασκούνται εντός της γεωγραφικής επικράτειας αντιστοιχούν στην μορφή οργάνωσης και διοίκησης των οικογενειών, στο είδος ζωής, τον προσδιορισμό των μελών της οικογένειας, την «αυτεξουσιότητα» ή μη της πολιτειακής εξουσίας.²³⁰ Η σημασία του δημόσιου, εθνικού πλούτου, των «υπόγειων θησαυρών»²³¹ για την παραγωγική διαδικασία, η συγκέντρωση πολύτιμων πόρων, η εσωτερική συγκρότηση για την επάρκεια των θεμελιωδών λειτουργιών συνθέτουν το πλαίσιο της αυταρκειακής διακυβέρνησης.

Φαίνεται λοιπόν ότι στο ελληνικό οικονομικό και κοινωνικό πνεύμα, ο οικονομικός ορισμός του εθνικισμού έχει διαφορετικές εννοιολογικές καταβολές και προσμείξεις από τα εθνικά ρεύματα. Έτσι, υπερτονίζονται δυο κυρίαρχα οικονομικά σταυροδρόμια. Από την μία πλευρά, ο δόκιμος όρος του πολιτικού εθνικισμού, ως

²²⁷ Βλ., Η δανειακή σύμβαση αφορούσε την αποπληρωμή δανείων για τους πρόσφυγες του 1922, το δάνειο της πτώχευσης του 1897 και τα δάνεια της επανάστασης του 1821. Θ. Καλαφάτης, Ε. Πρόντζας (επιμ), *Οικονομική ιστορία του ελληνικού Κράτους*, τ. ΙΙ, *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, Αθήνα, Π.Ι.Ο.Π., 2011, σ. 321 κ.έ.

²²⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας (επιμ), *Η Διοίκηση της Α.Τ.Ε στις Απαρχές της – Κωνσταντίνος Β. Γόντικας (1930 – 1935)*, Ιστορικό Αρχείο Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, Σειρά 2: Αρχεία Διοικητών, Αθήνα, 2007, σ. 26.

²²⁹ Βλ. Κεφ. ΙΙ.

²³⁰ Βλ., Κ. Καραβίδας, «Η Δημοκρατία και η Αυτοδιοίκηση εν Ελλάδι», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 10 / 1930, σ. 137.

²³¹ Βλ., Δ. Καλιτσουνάκης, «Αι Σημερινές Τάσεις προς Εθνικοποίησης», ό.π., σ. 62.

εμπορική επιλογή ή επίμαχη διαμάχη και από την άλλη πλευρά η διαφαινόμενη παγκοσμιοποίηση του εμπορίου. Ο οικονομικός εθνικισμός γνήσιο «τέκνο» του πνεύματος της οικονομικής αυτάρκειας –όπως θα δούμε στη συνέχεια του κεφαλαίου- συνθέτει σε αυτές τις συνθήκες το κοινωνικο – οικονομικό σκηνικό, του οποίου οι μετρήσεις αποκαλύπτουν τις επιρροές δόγματος και πρακτικών διαφορετικών κοινωνιών.²³²

Σε μια λογική σειρά αποσύνδεσης, των κλασικών θεωρημάτων από την παγκοσμιοποίηση των εμπορικών εκδοχών στο Μεσοπολεμικό στάδιο, προκύπτουν κάποιες, θεμελιώδεις έννοιες, όπως είναι: κοσμοπολιτικός εθνικισμός, εμπορικός πόλεμος, αναζωπυρωμένος εθνικισμός, εμπορικός συμβιβασμός. Ο όρος κοσμοπολιτικός εθνικισμός,²³³ φέρει τα στοιχεία του αντιλαϊκού εθνικισμού, αφού περιγράφεται ως το σύνολο του «πατριωτισμού και του κοσμοπολιτισμού, του εθνικισμού και ανοίγματος στον κόσμο».²³⁴ Ο όρος «αναζωπυρωμένος εθνικισμός» απολήγει στο πνεύμα του πολέμου που σε συνθήκες διεθνούς έντασης γίνεται δόγμα. Συνεπώς έννοιες όπως εμπορικός πόλεμος, εμπορικός συμβιβασμός και απομονωτισμός αποτελούν ακραίες εκφάνσεις των εμπορικών διακανονισμών, στις συνθήκες του πολιτικού εθνικισμού.²³⁵

Εδώ προσέρχεται η έννοια και ο λογιστικός υπολογισμός του «εθνικού πλούτου»: ο συνολικός πλούτος των κατοίκων μιας χώρας, ο οποίος αποτελείται από δύο άξονες. Ο πρώτος συνδέεται με τα φυσικά περιουσιακά στοιχεία μιας χώρας, δηλαδή το κεφαλαιουχικό απόθεμα και τη γη. Ο δεύτερος εν σπέρματι εδώ, είναι αυτός που

²³² Οι πίνακες με τα κράτη και την ονοματολογία των προϊόντων που συμμετέχουν στις εμπορικές συνδιαλλαγές συνιστούν τη στατιστική βάση, μέσω της οποίας επιβεβαιώνονται σημαντικές μεταβολές στη σχέση μεταξύ των ανταλλαγέντων προϊόντων και των χωρών.

²³³ Στην παραδοσιακή προσέγγιση του οικονομικού εθνικισμού γίνεται στο ελληνικό πνευματικό κλίμα η αναφορά στους «κυριότερους εκπροσώπους», όπως είναι ο Ρούσσω, ο Βολταίρος, ο Άνταμ Σμιθ, ο Ίμανουελ Κάντ, ή ο Τζον Στιουαρτ Μιλ.

²³⁴ Βλ., Διεθνής Οικονομία, «Κοσμοπολιτικός Εθνικισμός, ο Εναλλακτικός Δρόμος της Ευρώπης», *Καθημερινή*, (2004), <http://www.kathimerini.gr/187814/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/kosmopolitikos-e8nikismos-o-enallaktikos-dromos-ths-eyrwphs>, Ημερομηνία Ανάκτησης, 20/01/2019.

²³⁵ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σσ. 37 -38.

συνδυάζει τα καθαρά περιουσιακά δεδομένα του εξωτερικού.²³⁶ Ο εθνικός πλούτος μπορεί να αλλάξει μέσω της εθνικής αποταμίευσης. Ό όρος αποταμίευση θα συνδεθεί με την συσσώρευση αγαθών ή χρημάτων, αλλά η αποταμίευση των νοικοκυριών συγχέεται με το εθνικό πλούτο μιας χώρας.

Ας δούμε μερικές ποσοτικές αναφορές που εγγράφονται μέσα στο πνευματικό κλίμα της περιόδου. Υπολογίζεται συστηματικά για πρώτη φορά το ΑΕΠ της Ελλάδας, αλλά και οι κοινωνικές του προεκτάσεις: το χρονικό διάστημα 1913 – 1938 δείχνει πως στην ελληνική επικράτεια έχει συγκεντρωθεί ο μεγαλύτερος αριθμός προσφύγων.²³⁷

Στη βαλκανική κοινωνία γενικότερα είναι γνωστό ότι η μικρο-ιδιοκτησία θεωρείται ότι αποτελεί κύριο παράγοντα πλουτισμού, με τη μορφή της μικρής οικονομίας στηρίζει την γενικότερη οικονομική κατάσταση του κράτους, των δημοσίων δαπανών και εσόδων. Δεν λείπουν δε και οι συγκρίσεις με τα άλλα βαλκανικά κράτη και τις ευρωπαϊκές δυνάμεις η σχέση του ΑΕΠ της Ελλάδας προς το ΑΕΠ της Βρετανίας είναι 0,32 το 1913 και η ευνοϊκότερη είναι 0,68 ως προς το ΑΕΠ της Γαλλίας. Η Βουλγαρία, και η Γιουγκοσλαβία/ Σερβία δεν θα υπερβούν το 0,5 του ΑΕΠ.²³⁸

Η σχέση του εθνικού πλούτου με τον οικονομικό εθνικισμό διασταυρώνεται στο σημείο, όπου τα έθνη κράτη νιώθουν ανεξάρτητα και όχι υποδουλωμένα σε ανώτερες οικονομικά δυνάμεις, στον κύκλο των εμπορευματικών συναλλαγών. Επίσης η σύγκριση του δημόσιου τομέα της Ελλάδας με τα υπόλοιπα κράτη, η δημοσιονομική κατάσταση της χώρας διαμορφώνεται με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα για ένα κράτος. Οι προσπάθειες για ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης και το καθεστώς της καλλιέργειας της γης δημιουργούν μια εποικιστική πολιτική. Κάποιοι παράγοντες που αναγνωρίζονται ως πυλώνες

²³⁶ Βλ., «Kuroda BoJ: Ο εμπορικός προστατευτισμός και η αστάθεια στις αγορές θέτουν σε κίνδυνο την ανάπτυξη της ιαπωνικής οικονομίας», 2018, <https://www.bankingnews.gr/bankingnews-questions-and-answers1html>

²³⁷ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός, Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σσ. 72 – 74.

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 72.

οικονομικής ανάπτυξης είναι τα ορυκτά του υπεδάφους, τα μεταλλεία, η φύση της γης και τα είδη καλλιέργειας.

Συνεπώς κομβικό σημείο μέσα στο πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού είναι και η ανταλλαγή του πληθυσμού το 1923 και φυσικά η συμβολή των προσφύγων στον εθνικό πλούτο της χώρας, ιδίως μέσω της προσφερόμενης εργασίας. Η προσέλευση 1.500.000 προσφύγων το 1922 δοκιμάζει από τη μία πλευρά την ελληνική επικράτεια, από την άλλη όμως η αξιοποίηση τους σε κρίσιμους τομείς της οικονομίας μετατρέπεται σε άμεσο πολιτικό θέμα. Οι εκλογικές συμπεριφορές και τοποθετήσεις, όπως και οι μετατοπίσεις τους, τα προσφυγικά συνέδρια και σωματεία εντείνουν τον πολιτικό αναβρασμό, με το πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού να είναι ισχυρό, της μεσοπολεμικής περιόδου. Συνολικά στην Αθήνα, στον Πειραιά και στην Θεσσαλονίκη, στις τρεις μεγάλες πόλεις συγκεντρώνεται το εργατικό δυναμικό της προσφυγιάς. Ο εθνικός πλούτος της χώρας, λαμβάνοντας υπόψη το ανθρώπινο δυναμικό μεταβάλλεται χρονικά στο ορόσημο έτος 1922, δηλαδή έτος στο οποίο κυοφορείται με ιδιαίτερη ένταση η ιδέα της οικονομικής αυτάρκειας στην Ευρώπη.

Αξίζει να θυμηθούμε ότι με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης η παρουσία των προσφύγων στο ελληνικό τοπίο δεν είναι πλέον προσωρινή και αποκτά την σημασία της μονιμότητας. Σύμφωνα με την σύμβαση της ανταλλαγής, οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης παρέμειναν στις εστίες τους, το Πατριαρχείο παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη, εκκινεί η αναχώρηση των Τούρκων της Μακεδονίας, αναχωρεί ο τουρκικός πληθυσμός που κατοικούσε στην ελληνική περιφέρεια, εκτός από τους 350.000 μουσουλμάνους πρόσφυγες της Δυτικής Θράκης.

Στην ανταλλαγή περιουσιών ή γαιών στα ελληνικά εδάφη εντάσσεται η αποκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού της χώρας, επηρεάζοντας την δημοσιονομική οργάνωση της χώρας. Η μετακίνηση των προσφύγων είναι εθελούσια ή υποχρεωτική και η προσαρμογή τους διαπνέεται από τα στοιχεία του

εκσυγχρονισμού μεταβάλλοντας το «δείκτη εκχρηματισμού» της οικονομίας.²³⁹ Το κόστος επιβίωσης του νοικοκυριού αλλά και το είδος της καλλιέργειας προετοιμάζουν για τον υπολογισμό του εθνικού πλούτου της χώρας, τον οικονομικό εθνικισμό.

III.3 Στο πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού

Α. Συμπληρωματικότητα εννοιών: Η σχέση οικονομικού εθνικισμού και συντελεστών της παραγωγής φαίνεται να έχει σε αυτό το μεσοπολεμικό πνεύμα και άλλες προεκτάσεις. Οι έννοιες της δυτικοποίησης, του εκσυγχρονισμού, του εξευρωπαϊσμού προετοιμάζουν για το θέμα της μεταρρύθμισης της γης.²⁴⁰ Ο όρος δυτικοποίηση αναφέρεται στη Μεγάλη Ιδέα ή στο όραμα για να μοιάσουν τα βαλκανικά κράτη σε ισχύ, έκταση με την δυτική Ευρώπη. Ο εκσυγχρονισμός συγχέεται με τις νέες μεθόδους παραγωγής που εισάγονται στον αγροτικό κόσμο, τον χρηματισμό της οικονομίας, τα πιστωτικά μέσα, την διευκόλυνση για καταβολή αγροτικής πίστης από τις τράπεζες. Η έννοια του εξευρωπαϊσμού είναι μια διαδικασία αναπροσανατολισμού των ιδεών και των κεντρικών θέσεων της Ευρώπης, με σκοπό οι πολιτικές ή οικονομικές κινήσεις να καθίστανται μέρος των εθνικών επιλογών και κατευθύνσεων. Έτσι η μεταφορά λήψης αποφάσεων μεταφέρεται σε ένα κεντρικό τομέα ρύθμισης των υποχρεώσεων και των δικαιωμάτων των χωρών. Ο όρος εξευρωπαϊσμός ορίζεται ως η διατήρηση, ανάπτυξη των ευρωπαϊκών διατάξεων για την διαχείριση των διασυνορικών δεσμών, με σκοπό η Ευρώπη να θεωρείται εμπεδωμένο χαρακτηριστικό, το οποίο πλαισιώνει την πολιτική στο εσωτερικό των κρατών. Ο εξευρωπαϊσμός δεν περιορίζεται στη εγχώρια παραγωγή, ενώ κρατά ανοιχτή την πιθανότητα κάποια

²³⁹ Βλ., Θ. Καλαφάτης, Ε. Πρόντζας (επιμ.). *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Τ. II, *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, ό.π., σ 124.

²⁴⁰ Γενικότερα για το σύγχρονο αυτό ζήτημα και στο πνεύμα των μεταρρυθμίσεων βλ., Β. Ζούμπος, *Μεταρρυθμίσεις Δημόσιας Διοίκησης. Κλασσικές και σύγχρονες προκλήσεις για το Ελληνικό κράτος*. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειον Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2021.

πεδία πολιτικής δραστηριότητας της Ευρώπης να απομονώνονται από την διαδικασία του εξευρωπαϊσμού²⁴¹

Συνάμα, ο όρος της αστικοποίησης εφάπτεται επί του οικονομικού εθνικισμού λόγω της μαζικής προσέλευσης προσφύγων. Στην Ευρώπη η έννοια αποκτά διαρκές περιεχόμενο, τόσο ως προς την έκταση του πληθυσμού όσο και ως προς την επέκταση της γης και την προσάρτηση νέων εδαφών. Η αστικοποίηση της υπαίθρου αποτέλεσε κύριο κίνητρο των μεσοπολεμικών κοινωνιών. Ο οικονομικός εθνικισμός ενισχύθηκε από την εξάπλωση με μορφή της «προαστιοποίησης» ορισμένων αγροτικών τόπων, κτημάτων και εκτάσεων. Η αστικοποίηση αντιμετωπίστηκε βέβαια περισσότερο ορατά στα πλαίσια του δημογραφικού φαινομένου, της εκμηχάνισης και του φαινομένου της αλλαγής της εργασιακής συμπεριφοράς. Οι όροι έκδοσης των εξωτερικών δανείων πιστώσεων από το εξωτερικό στις επικρατούσες συγκυρίες της απόλυτης ενσωμάτωσης των προσφύγων από το ελληνικό κράτος οδηγούν στη ανάπτυξη μιας αντι-οικονομικής σκέψης, η οποία ενισχύει την ιδέα για τον οικονομικό εθνικισμό.

Η έννοια του οικονομικού εθνικισμού, με την ποικιλία των εννοιολογήσεων και των πραγματικοτήτων που δημιουργούνται, διαπερνά λοιπόν τα εθνικά σύνορα και ενισχύεται όλο και περισσότερο με βάση τις διεθνείς συγκρίσεις, ιδίως με τις «ουδέτερες» στατιστικές μετρήσεις. Τα στατιστικά δεδομένα από την σύγκριση εθνικο-οικονομικών μεγεθών παραπέμπουν στην εκτίμηση του εθνικού πλούτου με τις οι πλουτοπαραγωγικές δομές και τη διαχείρισή τους να αποτελούν κινητήριο δύναμη του οικονομικού εθνικισμού που με αυτό το κριτήριο «μεταπηδά» ανάμεσα στα έθνη κράτη μετά το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου και συνεχίζει στη δεκαετία του 1930 με πιο συντηρητικές πολιτικές. Ένα ζήτημα στο οποίο θα επανέλθουμε καθώς η έννοια της «αυτάρκειας» έχει σημαντικό ρόλο.

B. Το ελληνικό ζήτημα της «αυτάρκειας» στη διαμόρφωση του «οικονομικού εθνικισμού»: Στη μεσοπολεμική περίοδο ενισχύθηκε σημαντικά, όπως ήδη

²⁴¹ Βλ., H. Wallace, «Europeanisation and globalisation. Complementary or contradictory trends?» *New Political Economy* 5 (3) 370-382, 2000.

αναφέραμε, ως οικονομική αρχή η «οικονομική αυτάρκεια» και μάλιστα να εμφανίζεται ως «κρίση νομιμοποίησης» σε ένα πολιτικό πλαίσιο με κομματικές αντιπαραθέσεις και ριζοσπαστικοποιήσεις.²⁴² Ο χαρακτήρας του υπερ-συγκεντρωτικού κρατικού τομέα ωφέλησε τις πραξικοπηματικές ενέργειες πολιτικών κομμάτων που εμπνέονται από τον οικονομικό εθνικισμό. Επιπλέον, η δυναμικότητα και ο βαθμός θέσπισης της ιστορικής, πολιτικής δράσης διακρίνεται για την συνοχή, την αυτοτέλεια στην οργανωτική αρχή, την «πολυπλευρικότητα» και την δυνατότητα ένταξης και προσαρμογής στα κοινωνικά και ιστορικά φαινόμενα.²⁴³ Η εναλλαγή των κυβερνητικών εντολοδόχων, ο αντι-βενιζελισμός το γενικότερο κλίμα συνταγματικής ανατροπής, η επιβολή διάφορων μεθόδων καταπίεσης και οι προσωρινές απαγορεύσεις στον τύπο συνιστούν τα βασικά γνωρίσματα της χρονική περιόδου, πριν την κρίση του 1929.

Για το διάστημα 1930–1939 το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας ευνοήθηκε από τις κοινωνικές, πολιτικές δομές και τάσεις της παγκόσμιας ύφεσης. Με άλλα λόγια, η διεθνής οικονομική πολιτική κρίση επηρέασε την Ελλάδα– στο πνεύμα ορισμένων αναλυτών της περιόδου με σημαντική επιρροή στην διαμόρφωση της ιδέας της «αυτάρκειας»– βαλκανική, «εμπορικοναυτική», «αγροτικομεσογειακή» και «εθνικοφυλετική», όπως και γεωοικονομική, γεωπολιτική και αμφίβια.²⁴⁴

Θα ήταν δυνατό να λεχθεί ότι πρόκειται για προσδιορισμούς, οι οποίοι προσδίδουν στο πλαίσιο των συνεπειών από τη μεγάλη οικονομική κρίση στη δεκαετία του 1930 και που συντηρούν την ιδέα της ελληνικής «ιδιοτυπίας».²⁴⁵ Ο λόγος, μάλιστα, και τα επιχειρήματα υπέρ των πολιτικών της αυτάρκειας συμπυκνώνονται στον χαρακτήρα της ελληνικής ενδοχώρας, τόσο από γεωγραφική άποψη, όσο και από την εύκολη πρόσβαση στις εμπορικές διακλαδώσεις.

²⁴² Ο G. Hering αναφέρεται σε ένα «θεσμικό» κενό στο πολιτικό γίγνεσθαι, το οποίο περιγράφεται από αντιπαραθέσεις. Βλ. G. Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821–1936, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας*, Αθήνα 2004, τ. Β', ό.π., σσ. 1027 – 1028.

²⁴³ Στο ίδιο.

²⁴⁴ Βλ., Κ. Σφυρής, «Υπο ποιας προϋποθέσεις η Ελλάς είναι βιώσιμος», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 11 / 1931, σ. 299.

²⁴⁵ Βλ., Κ. Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εξάντας, 1978.

Το ζήτημα της αυτάρκειας στη δεκαετία του 1930 επηρεάζεται στο Ελληνικό κράτος από ανάλογες κοινωνικο-πολιτικές κατευθύνσεις που λαμβάνει σε άλλες χώρες. Δύο κλασσικά παραδείγματα τα οποία διασταυρώνονται με την σχετική συζήτηση στην Ελλάδα είναι ο τρόπος εφαρμογής της «αυτάρκειας» στην η Γερμανική και Ιταλική περίπτωση.

Στη Γερμανία η άνοδος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος και η πτώση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης ενίσχυσαν την ιδέα για την «κλειστή» οικονομική πολιτική (διόλου άλλωστε άγνωστη χάρη στη σκέψη του Fr. List και την άνοδο των ιδεών του πολιτικού εθνικισμού σε λαϊκά στρώματα. Στην Ιταλία σε ανάλογο πνεύμα το «κεφάλαιο» και η «εργασία» χαρακτηρίζονται ως «κοινωνικά λειτουργήματα», ενώ προωθείται το καθεστώς της σιτάρκειας, η αξιοποίηση των υδρολογικών έργων, και οι αποξηραντικές εργασίες στις εδαφικές εκτάσεις, προς όφελος της εσωτερικής ανάπτυξης, της παραγωγής αγαθών και της οικονομικής αυτοδιάθεσης.²⁴⁶

Στη δεύτερη δεκαετία του μεσοπολέμου οι μηχανισμοί της αυτάρκειας περιορίζουν τους εσωτερικούς προστατευτισμούς και διαμορφώνουν προσελκύουν ένα εύρος παραγωγής υπηρεσιών, προϊόντων και φυσικά την ανασύνταξη κεφαλαίων και εργασίας στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους.²⁴⁷ Βέβαια, οι πολεμικές διαμάχες, ο ανερχόμενος εθνικισμός, η θεωρία του προστατευτισμού επιδρούν με επιβραδυντικό, συχνά ανατρεπτικό τρόπο στην διαμορφώση των διεθνών σχέσεων ή άλλως, όπως θα λέγαμε σήμερα, επιβραδύνουν τις διαδικασίες «παγκοσμιοποίησης», δηλαδή τη διεθνοποίηση των αγορών και εμπορίου μαζί με τη χρήση νέων τεχνολογιών.

Η επιβράδυνση αυτή έχει τουλάχιστον ένα παράδειγμα. Στο Βαλκανικό χώρο η ιστορική εξέλιξη της ελληνικής οικονομικής αυτάρκειας διασταυρώνεται με τον οικονομικό εθνικισμό και προστατευτισμό, υπό το πρίσμα του εδαφικού επεκτατισμού, του οικονομικού ιμπεριαλισμού, του αγροτικού προστατευτισμού

²⁴⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας»,ό.π., σ. 44.

²⁴⁷ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ 326.

κλπ.²⁴⁸ Το παράδειγμα που εντάσσεται στην περιοδολόγηση των διεθνών σχέσεων είναι το καπνικό ζήτημα στην Ελλάδα, τις Βαλκανικές χώρες και τις διακρατικές σχέσεις με ευρωπαϊκές χώρες.²⁴⁹

Ειδικότερα, οι όροι και οι προϋποθέσεις στην περίπτωση για το ελληνογερμανικό κλήρινγκ προσθέτουν στο δόγμα τη σημασία των ελληνογερμανικών εμπορικών συνδιαλλαγών. Ο ορισμός των ελληνογερμανικών εμπορικών συμφηφισμών το χρονικό διάστημα 1932 - 1939 συνεπάγεται την ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων και των υποχρεώσεων των εμπορικών συνδιαλλαγών για τις δύο χώρες.

Μία εξίσου ηχηρή διάσταση στο παράδειγμα μας: η «εθνικοποίηση» της παραγωγής και εμπορίας του καπνού προβάλλει ως μια φυσική ροή εμπρός στο παγκόσμιο σύστημα και στις αντιτιθέμενες δυνάμεις. Οι διαδικασίες για την απορρόφηση της καπνικής οικονομίας και η αφομοίωση των περιφερειών ταλανίζουν την οικονομική πολιτική της Ελλάδας και των όμοιων κρατών. Το κόστος για την λειτουργία της οικονομίας του καπνού συνδέεται με τις λειτουργικές δαπάνες των επιχειρηματικών οργανισμών, τα παρασιτικά έξοδα, όπως είναι οι προμήθειες, η διαφήμιση και οι πρατηριούχοι αλλά και το σημαντικότερο την προώθηση του προϊόντος σε ευρωπαϊκές αγορές, ειδικώς της Γερμανίας με αντάλλαγμα προϊόντα τεχνολογικής αιχμής.²⁵⁰

Πράγματι, η ιστορική και κοινωνική διάσταση των ελληνογερμανικών εμπορικών σχέσεων εντοπίζεται στις διακρατικές σχέσεις των δύο χωρών, με βάση την έννοια της αμοιβαιότητας, χωρίς τη διαμεσολάβηση χρηματικών ποσών, αλλά μέσω των διευκολύνσεων και εμπορικών ανταλλαγών. Τα οφέλη των συμφηφισμών για την εθνική αυτάρκεια αποτυπώνονται στα εμπορικά μερίδια του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας. Άρα είναι ενδεικτικό, όπως προκύπτει από τη σχετικά μας ανάλυση,²⁵¹ ότι ο καπνός στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1930 εξήχθη σε πενήντα χώρες, από τις

²⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 217.

²⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 188: Οι χρόνοι του καπνού αναφέρονται στην διαδικασία της παραγωγής του καπνού, αλλά και στις αγροτικές μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα και στο θεσμό της «επίμορτης αγροληψίας»

²⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 257.

²⁵¹ Βλ., στατιστικό παράρτημα.

οποίες η Γερμανία και οι ΗΠΑ συγκέντρωσαν το 50% των ελληνικών εξαγωγών καπνού, ενώ οι υπόλοιπες χώρες κάλυψαν το υπόλοιπο 50%.²⁵²

Εν κατακλείδι, η ιστορική εξέλιξη της οικονομικής αυτάρκειας παρουσιάζει χαρακτηριστικά στοιχεία που ανάγονται σε κλασικές ιδέες εξαιρετικά μεγάλης διάρκειας – συνεπώς και «αντοχής», μέχρι τον Μεσοπόλεμο και εκτείνονται ως την σύγχρονη εποχή. Είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η οικονομική αυτάρκεια ισοδυναμεί με την κατάσταση, όπου ένα έθνος καταναλώνει αγαθά που παράγονται εντός των κλειστών, γεωγραφικών ορίων. Κανένα έθνος δεν παραδέχεται ανοιχτά πως επιδιώκει τη δόμηση μιας αυτοκρατορίας, αλλά στην πραγματικότητα προωθεί την επιστροφή στον προστατευτισμό και την επιβολή εμπορικών περιορισμών.²⁵³ Κατ' αντίθεση προς τη μεσοπολεμική περίοδο, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και των διαπολιτισμικών κοινωνιών του 21^{ου} αιώνα προσδίδει, όπως έχει επισημανθεί, στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο των κρατών, την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, καθώς στις ελεύθερες αγορές παραγωγοί και καταναλωτές οδηγούνται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, μέσω των ανασχηματισμών της φιλελεύθερης οικονομίας αλλά και ή των οικονομικών δράσεων της Κεϋνσιανής πολιτικής.²⁵⁴

Θα πρέπει σχετικά με την «αυτάρκεια» σε αυτό το πνεύμα της υπόρρητης θέσης της στον οικονομικό εθνικισμό να δούμε ορισμένες πρόσθετες αποχρώσεις της. Ο ορισμός της αυτάρκειας στα πλαίσια του πεδίου της «κοινωνικής οικονομίας» εμφανίζει εναλλακτικά είδη ονομασίας και μετάδοσης της οικονομικής αυτάρκειας αλλά και σύγχρονες προσαρμογές. Ενδεικτική η αναφορά, όπως είναι η ενεργειακή αυτάρκεια και η τεχνολογική αυτάρκεια, η αυτάρκεια σε προϊόντα εθνικής άμυνας, σε πρώτες ύλες, η επισιτιστική αυτάρκεια, η αγροτο-διατροφική αυτάρκεια, η

²⁵² Βλ., Β. Βαρβερόπουλος, «Ο Μονοπωλιακός Χαρακτήρ της Οικονομικής του Καπνού Οργανώσεως: Μερός Β'. Μελέτη Περί της Οικονομικής του Κράτους Πολιτική και της Μονοπωλιακής του Καπνού Οργανώσεως», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 1935, σ. 148.

²⁵³ Βλ., R.M. Ebeling & A. Ala, «Autarky and its consequences» The Ludwig von mises institute, Norwell Mass: Kluwer Academi Publishers, 1990 <https://mises.org/library/money-method-and-market-process/html/p/384>, Ημερομηνία Ανάκτησης 26/01/2019.

²⁵⁴ Βλ., D. Maye, «Autarky or Interdependence: U.S. vs. European Security and Defence Industries in a Globalized Market», *Journal of Strategic Security*, 2017, 10/2, Article 3, σ. 45.

ενεργειακή αυτονομία και (πρόσφατα) αειφορία, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, οι κοινωνικές ομάδες αυτάρκειας.²⁵⁵

Στη σκιά της προσέγγισης αυτής εντοπίζονται εδώ οι κοινωνικές ομάδες που συντελούν στην αυτάρκεια και που διαχωρίζονται ανάλογα με την κατηγορία επαγγέλματος, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, το πολιτικό ή κοινωνικό κύρος, τα γλωσσικά χαρακτηριστικά και την εθνική ταυτότητα. Θα επισημανθεί επίσης ότι οι κοινότητες που ομαδοποιούνται με βάση τη γλωσσική κατηγορία δυσκολεύονται να εφαρμόσουν το καθεστώς της κοινωνικής αυτάρκειας, σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη, αφού δεν αποτελούν μέρος των μεγαλύτερων οικονομικών συνόλων.²⁵⁶

Γ. Πρακτικές Εφαρμογές της Εθνικής Αυτάρκειας: Το δόγμα της εθνικής αυτάρκειας στη ρεαλιστική του εφαρμογή συνταυτίζει διάφορες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές προδιαγραφές(όπως θα δούμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο) που συγκλίνουν σε μια πλήρη ταύτιση και υποβολή του πεδίου της οικονομικής οργάνωσης στην πολιτική διακυβέρνηση.²⁵⁷

Ειδικότερα, στην περίπτωση του σεναρίου της εθνικής αυτάρκειας το κράτος ασκεί ισχυρή κυβερνητική εξουσία, ενώ η υπαγωγή της οικονομίας στο καθεστώς της αυτάρκειας πραγματοποιείται με ένα πλήρη συνεχή τρόπο και σκοπό. Ο παραγωγός καθίσταται εντολοδόχος των κυβερνητικών αποφάσεων, ενώ συμπληρώνει την οικονομική διαδικασία ανταλλαγής και προσφοράς των αγαθών, μέσω ορισμένων ιδιοτήτων κοινωνικής ευταξίας και καθήκοντος. Μεταξύ των οποίων αναφέρονται οι όροι «ευσυνειδησία», «επιδεξιότητα», «πειθαρχία προς το κράτος», θετική και αρνητική κριτική, ως προς την ποιότητα και ποσότητα παραγωγής των αγαθών.²⁵⁸ Ανάλογη η πρακτική στον τομέα της κατανάλωσης των ειδών της τοπικής αγοράς. Η ενίσχυση της εσωτερικής πελατείας και η επιδίωξη των νόμων και των λόγων για την αυτάρκεια προειδοποιεί για κάποιο εσωτερικό, τακτικό πρόγραμμα, εθνικής

²⁵⁵ Βλ., R. Hardin, *Communities and Development: Autarkic Social Groups and the Economy*, Oxford University Press, 2000, σσ. 226 – 227.

²⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 227.

²⁵⁷ Βλ. Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 38.

²⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 39.

εμβέλειας. Ως οικονομικό περιστατικό η έννοια της εθνικής αυτάρκειας σε ένα προγραμματισμένο επίπεδο άσκησης του περιεχομένου και των όρων της, έχει μια μόνιμη επιρροή στην εθνική και πολιτειακή κοινότητα. Στο μεσοπόλεμο οι πολιτικές του προστατευτισμού και της «αυτοδιάθεσης» των εσωτερικών πόρων λειτούργησαν στο πλαίσιο της απομάκρυνσης από τις διεθνείς αλληλεξαρτήσεις,²⁵⁹ με άξονα την εσωτερική κοινωνική προστασία από τους εξωτερικούς κινδύνους, είτε πολιτικούς αναθεωρητισμούς σε κεκτημένα εδάφη μετά τον πόλεμο, είτε εμπορικές, εταιρικές, οικονομικές συνδιαλλαγές, με στόχο την πτώχευση των πιο αδύναμων εθνικών επικρατειών και την κερδοφορία.

Γενικά, μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, αναδυόμενα έθνη από τους εδαφικούς, γεωγραφικούς ανασχηματισμούς και τις συνθήκες ειρήνης ακολούθησαν την πολιτική της αυτάρκειας. Ειδικότερα τα κράτη που υιοθέτησαν τα μέτρα του δόγματος αλλά με διαφορετικές εκδοχές και εννοιακές περιγραφές της ασκούμενης πολιτικής του θεωρήθηκε ότι ήταν κατά αρχάς η Ιταλία και η Γερμανία (αγροτική, «πρωτογενής» μορφή αυτάρκειας), κατά δεύτερον με διαφορετική σύλληψη η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία (καθεστώς αποικιακής - αυτοκρατορικής αυτάρκειας), τέλος δε η Ε.Σ.Σ.Δ. (βιομηχανική αυτάρκεια) και οι Η.Π.Α (μείωση ανεργίας, απορρόφηση εργατικού δυναμικού).²⁶⁰

Στο «σενάριο» της ιταλικής αυτάρκειας στο διάστημα μεταξύ των δύο πολέμων, έχει επισημανθεί ότι το κράτος παρουσίασε «αυτό-επάρκεια» σε δύο βασικά αγαθά, όπως το σιτάρι και ο άνθρακας.²⁶¹ Στην γερμανική περίπτωση η αυτάρκεια αποτυπώθηκε σε δύο διατάγματα που προωθούσαν τον απόλυτο οικονομικό εθνικισμό: στο «Νέο Σχέδιο» του 1934 (24/09/1934), απαγορεύτηκε η εισαγωγή ορισμένων ειδών και δύο χρόνια αργότερα με το «Τετραετές Σχέδιο» (18/12/1936) τα είδη αυτά εντάχθηκαν στο «προγραμματισμό της αυτάρκειας» για τη γερμανική επικράτεια.²⁶² Οι συνέπειες έχουν γίνει σαν αντικείμενο έρευνας: «στη διάρκεια του

²⁵⁹ Βλ., A. Junior, «What is Autarky», 2017, URL: <https://www.worldatlas.com/what-is-autarky.html>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 02/02/2019.}

²⁶⁰ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 59 - 60.

²⁶¹ Στο ίδιο, σ. 62.

²⁶² Στο ίδιο, σ. 60.

Α' παγκοσμίου πολέμου η αδυσώπητα αυξανόμενη δυσαρέσκεια στη Γερμανία, λόγω της δραστηκής πτώσης του επιπέδου διαβίωσης και των οξυμμένων ελλείψεων σε τρόφιμα, ήταν βαθιά εμπεδωμένη στην πολιτική συνείδηση των ναζιστών ηγετών²⁶³{...}ο πόλεμος και κατόπιν ο προστατευτισμός και ο οικονομικός εθνικισμός στη διάρκεια της μεγάλης ύφεσης τη δεκαετία του 1930 έπληξαν και επιβράδυναν την παγκοσμιοποίηση που είχε επιτευχθεί πριν το 1914.²⁶⁴

Πρόκειται για «Σχέδια» τα οποία αποτυπώνουν την κατάσταση έκτακτης ανάγκης στην οποία είχε περιέλθει το γερμανικό κράτος μετά τους δυσμενείς όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Το δόγμα της εθνικής αυτάρκειας είναι φανερό πως ιστορικά και οικονομικά εφαρμόζεται σαν πλήρες και απόλυτο πρόγραμμα σε πολεμικές καταστάσεις και σε συνθήκες που εξυπηρετούν τις κλειστές, αυταρχικές κοινωνίες του μεσοπολέμου. Επρόκειτο για ένα είδος κοινωνικής και εθνικής επιταγής προς όφελος της οικονομικής ισορροπίας και της επιβίωσης του πληθυσμού.²⁶⁵ Για τη δεκαετία του 1930, η διάδοση των προστατευτικών αρχών σε διεθνές επίπεδο και η μείωση του όγκου του διεθνούς εμπορίου σηματοδοτούν μια καινούργια οικονομική πρακτική ή οικονομικό κανόνα που αντιστοιχεί στο πεδίο της εθνικής αυτάρκειας.

Το πρόγραμμα της εθνικής αυτάρκειας, όσον αφορά τις πολιτικές της σταθερότητας, της εθνικής οργάνωσης συμπλέκεται και με άλλους παράγοντες: αντιστοιχεί σε ορισμένες συντεταγμένες, μεταξύ των οποίων είναι η έκταση της οικονομικής ανεξαρτησίας, σε σχέση με τις δημογραφικές εξελίξεις, η διαφοροποίηση, ποσότητα των υλικών μέσων και μεθόδων, προκειμένου να επιτευχθεί το σχέδιο της αυτάρκειας, τα δημόσια όργανα που αναλαμβάνουν τη συνολική επιτήρηση του έργου, τα στάδια εξέλιξης του προγράμματος, το ειδικό χρονικό διάστημα που

²⁶³ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 – 1949*, ό.π., σ. 418.

²⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 416.

²⁶⁵ Στον απόηχο αυτής της ισορροπίας στην ελληνική επικράτεια, η Τράπεζα της Ελλάδας, ως εγγυήτρια της νομισματικής σταθερότητας ιδρύεται ένα χρόνο πριν το κραχ του 1929, αποτελεί δε σταθερό παράγοντα υπέρβασης της κρίσης. Ταυτόχρονα, «το τέλος της κρίσης σηματοδότησε και το τέλος τη πρώιμης εποχής της παγκοσμιοποίησης» Βλ., Τράπεζα της Ελλάδος, «Η Κρίση του 1929, η Ελληνική Οικονομία και οι Εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928 – 1940», Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδας, Νοέμβριος, 2009, σ. 9

απαιτείται για την εκπλήρωσή του, οι συγκεκριμένες ποσότητες, τα είδη των αγαθών που πρέπει να εμπλέκονται στις εμπορευματικές ανταλλαγές και ο ρυθμός της αυξομείωσης των εισαγωγών/εξαγωγών.²⁶⁶

Στη σχετική συζήτηση ένα κεντρικό σημείο αναφοράς για την ιστορία και επιτέλεση της αυτάρκειας, τις επιχειρηματικές, βιομηχανικές δραστηριότητες και δράσεις θα σημειωθεί ότι τρεις ομάδες άσκησαν αρνητική επίδραση στην εδραίωση της νοοτροπίας, της οικονομικής συντήρησης και εθνικής αυτορρύθμισης των κρατών. Η πρώτη εντοπίζεται στο χώρο της αριστοκρατικής τάξης των γιούνκερ στη Πρωσία.²⁶⁷ Η δεύτερη κοινωνική ομάδα αναφέρεται στους παραγωγούς χάλυβα και σιδήρου που αντιπροσωπεύουν την τάξη των βιομηχάνων. Τέλος οι αντίθετοι οπαδοί των αυταρχικών πολιτικών στη Γερμανία, οι οποίοι ως παραγωγοί προβάλλουν τη φιλελεύθερη ανταγωνιστικότητα και την υψηλή τεχνολογική καινοτομία.²⁶⁸ Το θέμα της συμμετοχής στο εμπόριο των αντίθετων οικονομικών ομάδων, όπως αναφέρονται οι παραπάνω συντελεστές διαμόρφωσης της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των πολιτικών συμφερόντων διεκδικούσαν τα αντίστοιχο μερίδιο, εμπορικού κέρδους από τους υποστηρικτές της αυτάρκειας.

Ωστόσο, στη μελέτη προστίθεται η συζήτηση γύρω από τον όρο του εθνικού προϊόντος, ο οποίος διερευνάται από τους ιστορικούς της οικονομίας, στο πεδίο σύγκλισης της οικονομικής ιστορίας και της κοινωνιολογίας, με βάση ορισμένους δείκτες της διαδικασίας της παραγωγής, όπως είναι η εργατική δύναμη, το σταθερό κεφάλαιο, η ενέργεια και οι πρώτες ύλες.²⁶⁹ Η θεωρητική προσέγγιση της αυτάρκειας σε σχέση με την πρακτική της εφαρμογή διαχωρίζεται σε πεδία και μεθόδους που οδηγούν σε ένα ευρύ φάσμα ρεαλιστικού σχεδίου. Τα οικονομικά,

²⁶⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», σ. 41.

²⁶⁷ Βλ., Α. Ζενάκος, «Όθων βον Βίσμαρκ 1815 –1898», *Το Βήμα*, 2008,

<https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/othwn-fon-bismark/>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 30/01/2019.

²⁶⁸ Βλ., T. E. Hall & J. D. Ferguson, *The Great Depression: An International Disaster of Perverse Economic Policies*, The University of Michigan Press, USA, 1998, σ. 136.

²⁶⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α. Ε., Αθήνα, 1997, σ. 107.

πολιτικά σενάρια της θεώρησης της αυτό- επάρκειας και αυτοδιάθεσης των εθνών που στόχο έχουν την οικονομική ευημερία και την κοινωνική πρόοδο ευνοούν τη συνολική στάση των κυβερνητικών αποφάσεων: «τάση μείωσης της εξάρτησης από το εξωτερικό (αποικίες, αυτοκρατορικά κράτη)»²⁷⁰

Το παραγωγικό δίκτυο δημιουργίας, μεταφοράς και κατανάλωσης των προϊόντων, όπως και οι εμπορικές συμφωνίες ή συνδιαλλαγές με τα έθνη κράτη καθορίζουν τις πολιτικές ή μη εφαρμογής της αυτάρκειας. Εντούτοις ένα από τα βασικότερα γνωρίσματα της χάραξης εθνικών πολιτικών και σχεδιασμών, όπως είναι η έννοια της διαβαλκανικής συνεργασίας «εντάσσεται στο κλίμα του οραματισμού, της ουτοπίας και της πραγματικότητας».²⁷¹ Οι τρεις έννοιες που προσδιορίζουν το αποτέλεσμα των νομοθετικών πράξεων, το περιεχόμενο, τις προϋποθέσεις, τους κανόνες, τους χρόνους, το χώρο, το ιστορικό και κοινωνικό υπόβαθρο, τις εξαιρέσεις και αποκλίνουσες γύρω από τον ορισμό της οικονομικής αυτάρκειας, όπως επίσης και τις συγκλίνουσες θεματικές της εθνικής σωτηρίας κατά το μεσοπόλεμο αναλύονται κάθε φορά, με ένα ειδικό σκοπό.

Δ. Ανάμεσα στην ουτοπία και την πραγματικότητα: Έτσι, το δίπολο πολιτική «ουτοπία»²⁷² ή «πραγματικότητα» ταλαντεύεται γύρω από το θέμα της εθνικής πορείας των κρατών και την συνολική αποτίμηση των δράσεων για αυτοσυντήρηση και αυτονομία. Όσο αναφερόμαστε στην χρονική περίοδο του Μεσοπολέμου κατανοούμε περισσότερο τις εθνικές προδιαγραφές που οδήγησαν στη εφαρμογή του οικονομικού δόγματος για τα περισσότερα κράτη. Για τις μελλοντικές κοινωνίες, οι οικονομικές προκείμενες και η κοινωνική συγκυρία που προτάσσει το είδος, τα βασικά χαρακτηριστικά της παρακολούθησης και χρησιμότητας της θεωρίας δεν ταυτίζονται με τα αντίστοιχα του υπό μελέτη, ιστορικού διαστήματος. Τα διαφοροποιημένα στοιχεία προκύπτουν από το αποτέλεσμα και το εύρος της

²⁷⁰ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 40.

²⁷¹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 270.

²⁷² Βλ., Μ. Thomas, *Ουτοπία*, Αθήνα, Ιάμβλιχος, 2003.

αποδοχής ή άρνησης των εφαρμογών της αυτάρκειας σε βασικούς τομείς ή μοντέλα οικονομικής ζωής.²⁷³

Η εξουσία που «ασκεί» το κράτος στην «αυτάρκεια» μοιράζεται σε διάφορες δραστηριότητες που αφορούν την παραγωγή και την κατανάλωση των προϊόντων. Για την παραγωγή, ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής χάνει τις ιδιότητες, ενώ θεωρείται κοινωνικός λειτουργός, αφού με «ευσυνειδησία, προσαρμόζεται στην παρουσία της διευθυνόμενης οικονομίας».²⁷⁴ Στην περίπτωση της μη προσαρμοστικότητας ο ιδιοκτήτης χάνει την κατοχή των μέσων παραγωγής. Η εξουσία του κράτους στην αυτάρκεια εκτείνεται στα έγγεια έργα αλλά και το ενεργειακό ζήτημα, τη βιομηχανική πίστη. Όσο για την «κατανάλωση» μείζον ζήτημα καθώς το κράτος επεμβαίνει στις καταναλωτικές συνήθειες του λαού και ασκεί «προπαγάνδα» γύρω από τις καταναλωτικές συνήθειες. Η κατάστρωση ενός σχεδίου αναπτύσσεται σε έναν αριθμό σταδίων: Α) Τα υλικά αγαθά και μέσα παραγωγής που ενδείκνυται να παρέχει ο κρατικός οργανισμός, αφορούν τις ανάγκες της παραγωγής, την καταβολή εργασιακής δύναμης. Τα υλικά μέσα αναφέρονται στις μονάδες βιομηχανικής δράσης και στις μεθόδους καλλιέργειας της γης. Η εισαγωγή τρακτέρ και τα εγγειοβελτιωτικά έργα αποτελούν μορφές των υλικών αγαθών. Β) Η χρηματοδότηση της αυτάρκειας από τα εσωτερικά κεφάλαια για την αγορά των μέσων -υλικών προϊόντων κρίνεται απαραίτητη. Γ) «όργανα της τάξης και δημοσιονομικής σταθερότητας που θα αναλάβουν να διεκπεραιώσουν το σχέδιο για

²⁷³ Μια παρέκβαση στην ανάλυσή μας και στην οποία ήδη αναφερθήκαμε: η εφαρμογή του σχεδίου του οικονομικού δόγματος της αυτάρκειας παρουσιάζει διαφορετικές εντυπώσεις και συνέπειες, ανάλογα με το ιστορικό, γεωγραφικό υπόβαθρο και το οικονομικό επίπεδο των ορίων της εθνικής ενότητας. Η έννοια του περιβάλλοντος ενσωματώνει διάφορα επιχειρήματα για τη σωστή επιλογή των μεθόδων, των τεχνικών και των τρόπων άσκησης της θεώρησης. Για παράδειγμα, η ισορροπία της αγοράς προϊόντων που πραγματοποιείται εντός των εθνικών ορίων καθορίζεται από το ζήτημα του περιβάλλοντος χώρου. Δύο ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν όσον αφορά τη συσχέτιση μεταξύ αυτάρκειας και περιβάλλοντος συμπυκνώνονται ως εξής: α) Η προστασία του περιβάλλοντος ενισχύεται μέσω της επιβολής μονομερών μέτρων, όπως είναι οι φόροι, οι επιδοτήσεις, οι ποσοτώσεις, οι μεταφορές και οι εφάπαξ πληρωμές; β) Το θέμα της παρεμβολής στους μηχανισμούς της προσφοράς- ζήτησης, τι είδους αντίκτυπο έχει για την οικονομική ευημερία μιας χώρας; Για το θέμα κα βλ., S. Weber & H. Wiesmeth, «From Autarky to Free Trade: The Impact on Environment», *Social Science Research Network Electronic Paper Collection*, April, 2001, σ. 3 – 5.

²⁷⁴ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 39.

την αυτάρκεια διαχωρίζονται σε συντεχνιακά ή κρατικά.²⁷⁵ Ο έλεγχος, η εποπτεία του προγράμματος της αυτάρκειας θεωρείται μείζονος σημασίας για την επιτάχυνση του ρυθμού αφομοίωσης του οικονομικού εθνικισμού. Με τον όρο συντεχνία εννοείται η ένωση επαγγελματιών για την προώθηση των στόχων τους. Δ) Το είδος και η ποσότητα των προϊόντων τα οποία παράγονται εντός της επικράτειας του κράτους, συνηθέστερα η εισαγωγή ειδών και υπηρεσιών από το εξωτερικό. Οι βιοπολιτικές παρεμβάσεις αφορούν τα λιγότερο αναπτυγμένα κράτη στο δίκτυο της κοινωνικής πρόνοιας ενώ καθορίζονται με βάση την βιολογική καθαρότητα (βιολογικός, εθνικός και κοινωνικός), όπως και την επιτήρηση των μειονοτήτων.²⁷⁶ Ε) η διάσταση της εκτιμώμενης έκτασης της εδαφικής ελευθερίας θα καθοριστούν από τις ανάγκες του πληθυσμού. Τα εδαφικά όρια περιγράφονται με άξονα την εργασιακή συμπεριφορά των εργατών. Η τόνωση της περιφέρειας για την παραγωγή σπάνιων ειδών και η εξεύρεση εργασίας στην ύπαιθρο μετατοπίζουν την εικόνα της αστικής τάξης. Την τοποθετούν εντός της εικόνας της υπαίθρου. Σε χώρους όπου η παραδοσιακή εκπόνηση εργατικής δύναμης θα συνδυάζεται με τις σύγχρονες ενέργειες άσκησης αγροτικής πολιτικής. ΣΤ) Τα διανυόμενα στάδια εκτέλεσης της ανθρώπινης εργασίας και ο χρόνος καταβολής της δύναμης των αγροτών θα περιγράφονται από το πρόγραμμα για την αυτάρκεια.

Υπό τον όρο του προγράμματος για την αυτάρκεια οριοθετείται ένα πλαίσιο εύχρηστο σε χρόνο και χωρητικότητα. Ο απαραίτητος υπολογισμός των συνολικών προσπαθειών για επεμβάσεις, διεκπεραιώσεις θεωρείται ότι ωφελεί το σύνολο των δυνατοτήτων του προγράμματος. Οι προτεινόμενες παρατηρήσεις και ο έλεγχος των θέσεων, αρχών του σχεδίου εφαρμογής της αποτελούν συμπληρωματικά στοιχεία. Το πρόγραμμα ως διεθνικό, εθνικό, τοπικό και αστικό ή αγροτικό απαιτεί κάποιες αξιώσεις. Ο ρόλος του είναι, ως καταστατικός χάρτης να εμπεριέχει κάποιες μελλοντικές επενδύσεις τόσο στο κοινωνικό κεφάλαιο, το συμβολικό πεδίο, όσο και στο πολιτικό, εμπορικό κεφάλαιο. Εδώ και μία άλλη εκδοχή του Σχεδίου για την αυτάρκεια: η διακίνηση ανθρώπων, αγαθών στο εσωτερικών των κρατών. Η

²⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 41.

²⁷⁶ Βλ., C. Promitzer, S. Trubeta, M. Turda, (επιμ) «Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945», *Μνήμων*, 32/2012, σ. 285.

πνευματική συμπεριφορά του πληθυσμού, τα ήθη και έθιμα, οι καταναλωτικές συνήθειες μεταφέρονται μαζί με το εμπορικό, οικονομικό κεφάλαιο.²⁷⁷

Το σχέδιο για την αυτάρκεια διαμορφώνεται λοιπόν από ένα «δέον»: πρέπει να εμπεριέχει έτοιμες αρχές, κανόνες, ορισμούς που μεταβιβάζουν τις ιδιότητες του κράτους μεταξύ άλλων στην πολιτιστική κληρονομιά των κατοίκων μιας εθνότητας. Η επιρροή από τα ξένα κράτη και η δόμηση ενός διεθνικού σχεδίου πραγματοποιείται στα πλαίσια των εσωτερικών υποθέσεων. Ο κρατικός έλεγχος, υπολογισμός, καταγραφή των κινήσεων της αγοράς, των συνηθειών θεωρείται ότι γίνεται με έναν τρόπο ανεξάρτητο και αυτόνομο από τα υπόλοιπα έθνη κράτη. Κάθε χώρα φέρει τις δικές της, μοναδικές αρχές - ορίζουσες, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία ή την ιδιαίτερη πτυχή του έθνους. Το πρόγραμμα γίνεται σκοπός να επιτευχθεί με τη συνδρομή διεθνών οργανισμών, εν προκειμένω την Κοινωνία των Εθνών. Αυτό, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες αξίες και συμπεριφορές του κράτους και των πολιτών του. Η ομοιότητα των σχεδίων κάθε χώρας πιθανότατα οφείλεται στη διαδικασία της μίμησης και του ωφελιμισμού των κρατών. Το θέμα ενός έτοιμου, ολοκληρωτικού προγράμματος που θα εμπεριέχει κάθε πτυχή της καθιέρωσης ρόλων μπορεί να θεσμοθετηθεί και να νομιμοποιηθεί τόσο ως άτυπη πρακτική ευχέρειας, όσο και ως τυπική διαδικασία.²⁷⁸

Ένα ακόμη ζήτημα είναι η χρηματοδότηση του σχεδίου της αυτάρκειας: στην ουτοπία του αυτή θα ανήκει στις εσωτερικές υποθέσεις του κράτους. Όπως και στην περίπτωση της δημιουργίας εθνικού πλούτου, η συνέχιση των μεθόδων της αυτάρκειας θα αντλεί χρηματικά εμβάσματα από το εσωτερικό. Επιπλέον στην χρηματοδότηση του προγράμματος θα εμπλέκονται οι εισαγωγές συναλλάγματος των ομογενών του εξωτερικού.²⁷⁹ Οι ομογενείς, ως ξεχωριστή ομάδα θα ωφελήσουν

²⁷⁷ Μικρή παρένθεση στην έννοια της μεταφοράς και της κυκλοφορίας: λ.χ. στην ελληνική χερσόνησο ήδη από τον 18 αιώνα η μετακίνηση αφορούσε την εξυπηρέτηση των εμπορικών σχέσεων, τη διακίνηση του υλικού και πνευματικού πολιτισμού στην οθωμανική επικράτεια. Βλ., Δ. Ανωγιάνης - Πελέ, *Δρόμοι και Διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 18αίωνα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1993, σ. 248.

²⁷⁸ Βλ. Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 41.

²⁷⁹ Βλ., Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π., σ. 42

του έμπορους και τους πολίτες του εθνικού κράτους. Το σύνολο των εκπατρισμένων πολιτών του εξωτερικού μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση, διοίκηση, χρηματοδότηση του σχεδίου.

Επιπλέον σε περίπτωση πολεμικής διαμάχης η χρηματοδότηση λαμβάνει σοβαρότερη διάρκεια, μορφή. Το ξένο συνάλλαγμα είναι βοηθητικό μόνο για τις επιχειρήσεις που δύναται να αποσβέσουν τα παλαιά χρέη και να συνεχίσουν να παράγουν εθνικό πλούτο. Στον πόλεμο, όπου το πρόγραμμα για την αυτάρκεια λαμβάνει επιτακτική συμβολή στο έθνος, οι πόροι που θα αντληθούν προέρχονται από τις εσωτερικές, αναγκαστικές αποταμιεύσεις.²⁸⁰ Εκτιμάται πως η αυξανόμενη φορολογία στους τομείς των έκτακτων κερδών και της πολυτέλειας είναι απαραίτητη.

Ε. Από τα χαρακτηριστικά του δόγματος της αυτάρκειας στην κρατική διοίκηση:

Ο βαθμός αφομοίωσης του δόγματος της αυτάρκειας φέρει συνδέεται τέλος με μία σειρά από χαρακτηριστικά τα οποία διαμορφώνουν στο μεσοπολεμικό κλίμα την εικόνα του οικονομικού εθνικισμού.²⁸¹

Κατά πρώτο, η ολοκληρωτική κοινωνική και διοικητική οργάνωση της πολιτείας, γίνεται έτσι ώστε να εφαρμοστούν οι κανόνες και τα αποτελέσματα της παραγωγής της αυτάρκειας.²⁸² Κατά δεύτερον, ο θεσμός της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι απαραίτητος για την εγκαθίδρυση του κράτους της αυτάρκειας. Σε περίπτωση πτώχευσης η ανάληψη ευθυνών δεν δύναται να αντληθεί από τους πολιτικούς παράγοντες που επηρεάζουν την κρατική λειτουργία.²⁸³ Κατά τρίτον χαρακτηριστικό είναι ότι, η επιτυχής, ταυτόχρονη ισορροπία μεταξύ της ανάπτυξης των κλάδων της γεωργίας και της βιομηχανίας προετοιμάζουν το έδαφος για τις επιλογές της αυτάρκειας στις οικονομικές ζώνες. Η ανάπτυξη του ενός μόνο κλάδου της οικονομίας αποτελεί δυσάρεστη συνέπεια των προσπαθειών του κράτους για

²⁸⁰ Στο ίδιο, σσ. 42 – 43.

²⁸¹ Βλ., Έ. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας* ό.π., σ. 44.

²⁸² Στο ίδιο, σ. 43.

²⁸³ Στο ίδιο.

επιβολή της αυτάρκειας.²⁸⁴ Τέταρτον η εδαφική επικράτεια φέρει τα στοιχεία για διεύρυνση της παραγωγής σε ποσότητα και είδος, με την συμπλήρωση των δραστηριοτήτων των αποικιών.²⁸⁵ Πέμπτον, η οργάνωση και δικτύωση των συγκοινωνιακών μέσων μεταφοράς συνιστά καθοριστικό παράγοντα διευκόλυνσης της αυτάρκειας. Καθώς τα σταυροδρόμια, οι δρόμοι του εμπορίου και οι διασταυρώσεις ωφελούν τους νόμους της παραγωγής, στο βαθμό που καθίσταται εξυπηρετικοί και σύντομη για τη μεταφορά των αγαθών.²⁸⁶ Έκτον η εφαρμογή των τεχνολογικών εξελίξεων, η εισαγωγή επιστημονικών δεδομένων συμπεριφοράς πλουτίζουν το περιεχόμενο της αυτάρκειας και οδηγούν στην συμπλήρωση των σχέσεων του αγρότη με τη γη ή το εργοστάσιο.²⁸⁷ Έβδομον χαρακτηριστικό στην ελληνική εμπειρία είναι ότι η αποκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού, η τοποθέτησή του σε καίριες επαγγελματικές θέσεις διευκολύνει το έργο της αυτάρκειας. Η σωστή διανομή του καταμερισμού της εργασίας στους πολίτες δημιουργεί μια σίγουρη πρόοδο για τις αρχές της παραγωγής, κατανάλωσης της αυτάρκειας.²⁸⁸ Συνάμα προστίθεται η στήριξη του θαλάσσιου εμπορίου μέσω ενός ισχυρού πολιτικού και πολεμικού στόλου δύναται να στηρίξει το σχέδιο της αυτάρκειας για την γρήγορη εφαρμογή του.²⁸⁹ Επιπλέον η αποκατάσταση συνεπώς του άνεργου πληθυσμού, η υποστήριξη της αύξησης των εσόδων, η διάδοση από πλευράς των εμπόρων ιδεών της αυτάρκειας, η ρύθμιση των εισαγωγών και των εξαγωγών θα τονώσει το προτεινόμενο σχέδιο της δοκιμαστικής αυτάρκειας.²⁹⁰ Τέλος, η τελειοποίηση ορισμένων κλάδων, πιο εξειδικευμένων, όπως είναι η χημική βιομηχανία, για την παραγωγή όπλων, ο τομέας της ενέργειας για την παραγωγή εξειδικευμένων αγαθών κρίνεται απαραίτητος για την εφαρμογή της οικονομικής αυτάρκειας.²⁹¹

²⁸⁴ Στο ίδιο.

²⁸⁵ Στο ίδιο.

²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 44.

²⁸⁷ Στο ίδιο.

²⁸⁸ Στο ίδιο.

²⁸⁹ Στο ίδιο.

²⁹⁰ Στο ίδιο.

²⁹¹ Στο ίδιο.

Γενικώς, οι εξωτερικές συναλλαγές με τις υπόλοιπες χώρες θα πρέπει να είναι ωφέλιμες για το σύνολο του πληθυσμού και όχι για ένα μέρος πολιτών που κινούν το εμπορικό ή βιομηχανικό κεφάλαιο. Η απόδοση στο σύνολο του πληθυσμού καλύπτει τις ανάγκες ενός αυξανόμενου εργατικού δυναμικού που ζει, εργάζεται από την παραγωγή των εξειδικευμένων αγαθών.

Ο πολύπλοκος, εξειδικευμένος τρόπος συμπεριφοράς, ενεργειών που προτάσσει το δόγμα ορισμένες φορές απλοποιείται και γίνεται πιο ξεκάθαρος για τα μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Η ικανοποίηση των ζωτικών αναγκών του πληθυσμού για εργασία, ενσωμάτωση στα καινούργια εδάφη, ανάπτυξη των πρόσφορων κλάδων της οικονομίας, η αίσθηση κοινότητας και η διατήρηση των τοπικών εθιμοτυπικών, η ενασχόληση με τεχνολογικά εξελισσόμενους κλάδους της οικονομίας εμπεριέχονται στα σχέδια για το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας.

Το οικονομικό σχέδιο για την αυτάρκεια θα πρέπει να εμπεριέχει κοινωνικούς προσδιορισμούς και λόγους δια τους οποίους η αυτάρκεια γίνεται αποδεκτή. Εκκινώντας από τις αρνητικές στοχεύσεις θα εκτίθενται η ανεπάρκεια της αυτάρκειας για την κάλυψη των ζωτικών αναγκών της κοινωνίας. Κάθε κυβερνητικός στόχος εμπεριέχει και αρνητικά μηνύματα, όταν αφορούν την εφαρμογή των καταστατικών θεωρήσεων.

Το πνεύμα της αυτάρκειας παρουσιάζει ορισμένες αρνητικές επιπτώσεις προς το κοινωνικό σύνολο. Μεταξύ των οποίων αναφέρεται η αυταρχική πολιτική, ο κίνδυνος πολεμικής σύγκρουσης, η οικονομική πτώχευση. Κανένα σχέδιο εφαρμογής της αυτάρκειας δεν είναι ικανό να παρουσιάσει τις αρχές που διέπουν την αυτάρκεια, καθώς σημαντικό ρόλο παίζει η τυχαία πιθανότητα των διεθνών συγκυριών.

Η πιθανότητα έναρξης πολεμικών γεγονότων, η πιθανή ανακωχή των παγκόσμιων δυνάμεων, η μαζική ανεργία εντός των αστικών σχηματισμών ή η μετακίνηση του πληθυσμού στις περιφέρειες των πόλεων καθορίζονται από τον παράγοντα της τύχης. Οι μελλοντικές κινήσεις των εθνών – κρατών, οι πολιτικές στρατηγικές, η

χάραξη εθνικών πολιτικών, η ανάδειξη πολιτικών θεωριών ή θέσεων, η επιβολή των δογμάτων της αυτάρκειας διατάσσονται, αναδιαμορφώνονται, περιχαράσσονται από τον νέο συσχετισμό δυνάμεων.²⁹²

Ο δυνάμενος συσχετισμός δυνάμεων αφορά την ισορροπία των σχέσεων μεταξύ των χωρών, την εύρυθμη λειτουργία των εμπορικών κόμβων, την εξισορρόπηση της εσωτερικής οικονομικής λειτουργίας του κράτους, την επικράτηση σύγχρονων δογμάτων για την οικονομική ζωή, την ανταλλαγή ιδεών και πολιτιστικών στοιχείων, την συνύπαρξη εντός του παγκόσμιου χάρτη των διάφορων εθνοτήτων. Η χάραξη ενός σχεδίου για την αυτάρκεια απαιτεί συλλογική ευθύνη και περίσκεψη. Καθόσον το πνεύμα της αυτάρκειας είναι αρκετά διευρυμένο, δεν μπορεί να παρατεθεί σε ένα κλειστό κύκλωμα οδηγιών και κανόνων. Η διεύρυνση του αφορά τα κρίσιμα χρόνια του μεσοπολέμου, τις αλλαγές των καθεστώτων, τις κοινωνικές και πολιτικές επιταγές της κοινωνίας, το πνεύμα του εντεινόμενου προστατευτισμού, τα συμφέροντα της πολιτικής τάξης, τα σταυροδρόμια του διεθνούς εμπορίου. Η επιλογή, κατάρτιση ενός σχεδίου για την αυτάρκεια μπορεί να συντελεσθεί τμηματικά. Δηλαδή ο διαχωρισμός σε στάδια είναι αισθητός όταν πραγματοποιείται μέσω της προαγωγής προ-σταδίων προετοιμασίας. Στα πρώτα στάδια εκτιμάται η συμπεριφορά του γενικού πληθυσμού και οι δημογραφικές εξελίξεις. Η δημογραφία αποτελεί έναν επιστημονικό κλάδο που ασχολείται με την στατιστική μελέτη του πληθυσμού ανά φύλο, ηλικία, λαμβάνοντας υπόψη τις γεννήσεις και τους θανάτους.²⁹³

Το σχέδιο για την αυτάρκεια και οι πρακτικές εφαρμογές του προσαρμόζονται ανάλογα με τα δεδομένα που προκύπτουν από τις οικονομικές συμπεριφορές του μεσοπολέμου. Η γνώση του προγράμματος για την αυτάρκεια προϋποθέτει την γνώση των ιστορικών συνθηκών, όπου δομούνται οι πολιτικές κοινωνίες και των προσώπων που καθοδηγούν τα κυβερνητικά πρότυπα. Η επέκταση των αρχών και των νόμων που εμπεριέχονται στο σχέδιο για το πνεύμα της αυτάρκειας ξεπερνά τα εθνικά σύνορα ενώ υιοθετείται από τις χώρες της αυτοδιάθεσης.

²⁹² Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σσ. 25 – 26.

²⁹³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα μεθόδου ή περιεχομένου*, ό.π., σ. 19.

III.4 Μεταξύ αρνητικών και θετικών όψεων της «αυτάρκειας» στο πνεύμα του «οικονομικού εθνικισμού»

Α. Μία προβληματική διάκριση: Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που ανιχνεύονται στο δόγμα της αυτάρκειας είναι πολυδιάστατα. Η αυτάρκεια διαχωρίζεται στο πολεμικό στρατιωτικό πεδίο, την οικονομική ζώνη, την πολιτική ζωή και τα πολιτιστικά δρώμενα. Η αυτάρκεια που ακμάζει τον μεσοπόλεμο φέρει ορισμένες αρχές και κανόνες που διέπουν την καθημερινή ζωή και την τυπική εξουσία – πραγματικότητα. Οι συγκεκριμένες αρχές και νόμοι, όπως και οι πολέμιοι δρώντες της αυτάρκειας δεν συμφωνούν με την συνολική πολιτικής της αυτοσυντήρησης.

Στην οικονομική ζώνη η επιλογή της απόλυτης αυτάρκειας είναι ουτοπική, καθώς κανένα Κράτος δεν δύναται από μόνο του να καλύψει τις γενικές ανάγκες του πληθυσμού. Για παράδειγμα οι ΗΠΑ, η Σοβιετική Ρωσία και η Μεγάλη Βρετανία ως μεγάλες ιμπεριαλιστικές αυτοκρατορίες στο πνεύμα της μεσοπολεμικής περιόδου δεν μπορούν να σταθούν και να υποστηρίξουν ένα σύστημα απόλυτης αυτάρκειας. Μια ερμηνεία που δίνεται είναι ότι η αυτάρκεια απωθεί τις μεγάλες μεταβολές στην πρόοδο των έργων των ξένων κρατών.²⁹⁴ Η εισαγωγή νέων επιστημονικών μεθόδων στη διαδικασία της παραγωγής που προέρχεται από τις αλλοδαπές χώρες δεν υιοθετείται άμεσα στο εσωτερικό.

Η ουτοπία της αυτάρκειας αποτυπώνει τη στάση των ανθρώπων να θέλουν να βάλουν σε τάξη τα συναφή φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα, σηματοδοτώντας ταυτόχρονα την ύπαρξή τους ή την θέση τους στο φυσικό, πολιτικό και κοινωνικό κόσμο. Η ουτοπία ως χαρακτηρισμός μιας ιδέας που μπορεί να είναι φανταστική ή να μην πραγματοποιηθεί ή ως μια φανταστική χώρα με δικό της δίκαιο και οργάνωση διαπερνά τις ορίζουσες του οικονομικού προστατευτισμού, της αυτάρκειας και του οικονομικού εθνικισμού.

²⁹⁴ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 29.

Η πτώση του εθνικού εισοδήματος, καθώς στην αυτάρκεια των κλειστών θυρών, η παραγωγή με αυξημένο κόστος γίνεται σε βάρος της παραγωγής με χαμηλό κόστος, οδηγεί σε παρακμή και πλήρη αποτυχία. Τομείς που επηρεάζονται από τις ιδέες της αυτάρκειας και την μελλοντική εφαρμογή είναι λ.χ. ο ναυτιλιακός κλάδος. Η ναυτιλία στο μεσοπόλεμο δρούσε με εθνικούς ρυθμιστικούς κανόνες σε ένα παγκόσμιο, μεταβαλλόμενο περιβάλλον ανταγωνισμού. Τυπικό το παράδειγμα: ο ελληνικός εμπορικός στόλος και ο ελληνικός εφοπλισμός διακρίθηκε στις εμπορικές συνδιαλλαγές με τις μεγάλες βιομηχανικές χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Αγγλία και η Ιταλία. Ο παγκόσμιος χαρακτήρας της ναυτιλίας και ταυτόχρονα οι περιορισμένες επιλογές σε είδος, κατηγορία ειδών και προϊόντων διαπερνούν τις σχέσεις των εφοπλιστών και του κεφαλαίου με το ναυτικό εργατικό δυναμικό. Κατά τη διάρκεια του Α' παγκοσμίου πολέμου η ναυτιλία διαπέρασε τα γεωγραφικά όρια της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου, φτάνοντας έως τον Ατλαντικό και τον Ινδικό Ωκεανό.²⁹⁵

Στα μειονεκτήματα για την αυτάρκεια ένα από τα μεγάλα ζητήματα είναι αυτό των «τιμών». Η διαφορά στις τιμές των προϊόντων του εσωτερικού και εξωτερικού ισοζυγίου διαμορφώνονται σε βάρος της κατανάλωσης και εσωτερικής πελατείας. Οι δυσκολίες της κατανάλωσης εντοπίζονται στη μερική στέρηση, στα ακριβά προϊόντα, στην άσκηση προπαγάνδας και πειθαναγκασμού.²⁹⁶ Η προπαγάνδα αναφέρεται στην προσπάθεια της διάδοσης ιδεών, απόψεων και αντιλήψεων που έχουν στόχο να επηρεάσουν τη δημόσια σφαίρα. Ο πειθαναγκασμός συνιστά την απόπειρα εξαναγκασμού της μάζας να πειθαρχήσει ή να υπακούσει με τη βία, τον «προσηλυτισμό»²⁹⁷ ή ακόμη την άσκηση συμβολικής βίας. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για «μέτρα» οι οποίες κατέχουν κεντρική θέση στο ζήτημα της αυτάρκειας και της δύναμης επιβολής της.

²⁹⁵ Βλ., Γ. Θεοτοκάς, Τ.Χαρλαύτη, Έλληνες εφοπλιστές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις- Οργάνωση, διοίκηση και στρατηγική, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2007, σσ.132 - 134.

²⁹⁶ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 34.

²⁹⁷ Βλ., J. Finucane & R.M. Feener, *Proselytizing and the Limits of Religious Pluralism in Contemporary Asia*. Ari, Springer Asia Series, 2014, σσ. 125 - 146.

B. Η αυτάρκεια και ο πόλεμος: Μία ευρύτερα συζητήσιμη άποψη είναι ότι ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος συνδέθηκε με τη διάχυση των συμπλεγμένων ιδεών από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.²⁹⁸ Ένα ερευνητικό ερώτημα το οποίο διατυπώθηκε είναι αν ο τύπος και η προπαγάνδα συντήρησαν την ιδεολογία του πολέμου και αν σε αυτήν είχε θέση η «αυτάρκεια»; Είναι αλήθεια ότι η προσπάθεια επιρροής του κοινού μέσω της προπαγάνδας ενέχει τον κίνδυνο της παραπληροφόρησης από μέρους μιας μερίδας ατόμων που υποστηρίζουν μια συγκεκριμένη στάση ζωής και απόψεις. Ενδεικτική η αναφορά ότι «[...] η γερμανική προπαγάνδα ήταν στο πνεύμα προπαγάνδας ακαδημαϊκών διανοούμενων, ανακτοσυμβούλων και καθηγητών. Πώς να μπορέσουν αυτοί οι έντιμοι και πνευματικοί άνδρες να τα βγάλουν πέρα με τα δαιμόνια της δημοσιογραφίας, αυτούς του βιρτουόζους στο να δηλητηριάζουν τις μάζες;»²⁹⁹

Παρότι η περίοδος του μεσοπολέμου θεωρείται η περίοδος των μεγάλων αντιφάσεων και της ανακωχής των εχθροπραξιών παρατηρούνται και διάφορες κατευθύνσεις θεωρητικές στο πλαίσιο του ειρηνευτικού διαστήματος. Η ανάδυση των δογμάτων στην οικονομική και πολιτική ζωή εμπερικλείει έντονα την ανάγκη ανόρθωσης και σταθεροποίησης των νέων οικονομιών. Η φιλελεύθερη σκέψη παράδειγμα σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου αμφιταλαντεύονταν με τους κρατικούς περιορισμούς και τον έλεγχο των εμπορευματικών συναλλαγών.

Στο πλαίσιο αυτό η εφαρμογή και περάτωση των δογμάτων της αυτάρκειας προετοιμάζονταν και επικρατούσε διεθνής και εθνικός αναβρασμός στην περίοδο που προηγήθηκε η επιβολή τους. Η αυταρχική διαχείριση και η σύνδεση της με την αυτάρκεια αποτελούσε «λύση» στο αδιέξοδο των κρατών να εφαρμόσουν μια σταθερή μορφή διακυβέρνησης και να εξασφαλίσουν την επιβίωση του πληθυσμού μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Η δεκαετία του 1920 είναι δεκαετία της παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων και συνεπώς αρνητικού επηρεασμού της αυτάρκειας και όχι μόνον: η γεωργία εκσυγχρονιζόταν με αργούς ρυθμούς, μέσω της εισαγωγής των τρακτέρ, στη βιομηχανία και την κτηνοτροφία εισήχθησαν επιστημονικές μέθοδοι με

²⁹⁸ Βλ., F. Nail, *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 - 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, σ. 425.

²⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 426.

νέες επιπτώσεις στη ζήτηση των τεχνολογικών προϊόντων τους, ενώ η γεωπονία τροφοδότησε τις νέες βελτιωτικές μεθόδους για την καλλιέργεια, όπως φάνηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες – φυσικά και στην Ελλάδα.³⁰⁰ Βέβαια, η δεκαετία του 1930 σηματοδεύτηκε από την μεγάλη οικονομική χρηματιστηριακή κρίση. Στην Ευρώπη στη διετία, 1930-1932 μειώθηκε το εμπόριο και εφαρμόστηκε αυστηρός έλεγχος στο συνάλλαγμα.³⁰¹ Το γενικό κλίμα των δεκαετιών του μεσοπολέμου, η έξοδος από τον ένα πόλεμο και η εισαγωγή στον δεύτερο πόλεμο προετοίμασαν το έδαφος για την εφαρμογή συντηρητικών και ακραίων δογμάτων.

Έτσι τα μειονεκτήματα για την αυτάρκεια που αφορούν τον οικονομικό τομέα και ειδικά το εμπόριο, αυξάνονται ανάλογα με την ένδεια του πληθυσμού, την ανισοκατανομή στο εισόδημα των κοινωνικών τάξεων την «λύση» πολεμικής διαμάχης ή σύρραξης. Στα αρνητικά αυτά χαρακτηριστικά εμπελέκεται η «επιλογή» της παραγωγής αλλά και της κατανάλωσης (με την προβληματική θεώρηση ότι τους παραγωγούς «ωφελεί η αυτάρκεια», όταν τους καταναλωτές «ωφελεί η ελεύθερη συναλλαγή και το εμπόριο. Ένα πολεμικό γεγονός «θεωρητικά» προμηνύει ή υπονοεί την εισαγωγή των μηχανισμών αυτάρκειας.³⁰²

Στα «μειονεκτήματα» για την αυτάρκεια εντάσσεται λοιπόν η πολεμική σύρραξη. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται από την μακρά χρονική διάρκεια του «εν δυνάμει» πολέμου και από την προσπάθεια επέκτασης. Η διαμάχη για αυτονομία μεταξύ των κρατών, την οποία θεωρητικά καλλιεργούν οι «αρχές» της αυτάρκειας οδηγεί αναπόφευκτα στον πόλεμο. Οι στρατιωτικοί λόγοι που επιβάλλουν την αυτάρκεια μετατρέπονται «εν τέλει» σε επιχειρήματα κατά της επιλογής της αυτάρκειας.³⁰³

Το ζητούμενο της αυτοτέλειας, στήριξης ενός κράτους στις εσωτερικές του πηγές και δυνάμεις, οι στρατιωτικές δαπάνες και ο στρατιωτικός εξοπλισμός στη διάρκεια της ειρήνης, ο ξένος ανταγωνισμός για τα πολεμοφόδια και τις προετοιμασίες του

³⁰⁰ Βλ., Μ. Ψαλιδόπουλος, *Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα, Αίολος, 2002, σ. 6.

³⁰¹ Στο ίδιο, σ. 9.

³⁰² Βλ. Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σσ. 25 - 26

³⁰³ Στο ίδιο, σσ. 37 - 38.

πολέμου περιθωριοποιούν την ποιότητα ζωής του πληθυσμού ενός κράτους έθνους. Το βασικό μειονέκτημα για την σύλληψη της οικονομικής αυτάρκειας είναι πως τα στρατιωτικά έξοδα υπερέχουν της στάθμης του εισοδήματος και των οικονομικών εξόδων ανά νοικοκυριό ή αγροτική οικογένεια.³⁰⁴

Παρέλκει η αναφορά για την αρνητική εικόνα του πολέμου, δηλαδή η μετάβαση από την αυτάρκεια μιας κοινωνίας στις καταστάσεις καταστροφής, κατάληψης, απώλειας ανθρώπων και υλικών αγαθών αλλά και οι λιγότερο ορατές αρνητικές συνέπειες. Η άνθηση των οικονομιών, η ανεξαρτησία βάσει διπλωματικών κειμένων συμβάσεων και συμφωνιών παρέρχεται μόνο σε περιόδους ειρηνικών συνθηκών. Στην περίπτωση του Α' παγκοσμίου πολέμου, ο πόλεμος έθεσε υπό πίεση ακόμα και τις νικήτριες δυνάμεις. Από την επομένη: η κρατική διεύθυνση της οικονομίας, η παρεμβατικότητα στη ζωή των πολιτών οξύνθηκαν. Το κράτος συγκέντρωσε όλες τις λειτουργίες αναδιανομής του πλούτου ή πολιτικής ένταξης του πληθυσμού, προστέθηκε δε και η συνεπής αμοιβή πλέον της εργασίας στο βιομηχανικό τομέα.³⁰⁵

Στην αντιπέρα όχθη, ακόμη και η πιο σύντομη επισκόπηση των αρχών του φιλελευθερισμού στο μεσοπόλεμο καταδεικνύει ότι το ελεύθερο εμπόριο δύναται να εφαρμοστεί μόνο σε συνθήκες ειρήνης ενώ ο έντονος ανταγωνισμός των ανεξάρτητων κρατών γεννά εχθροπραξίες και αντιζηλίες. Αντίστοιχα οι επιπτώσεις του κλονισμού μετά την οικονομική κρίση του 1929 και όχι ενός πρόσφατου πολεμικού γεγονότος οδήγησε στην καταστροφή. Πολύ πριν από την έκρηξη του Β' παγκοσμίου πολέμου οι αρνητικές επιπτώσεις στον οικογενειακό οικονομικό βίο έγιναν ιδιαίτερα αισθητές.

Κοντολογίς, οι διεθνείς συνθήκες, συγκυρίες επηρέασαν τις λαϊκές κοινωνικές τάξεις ανάλογα με μια πολεμική διαμάχη. Ο όρος του εθνικισμού επεκτείνεται στην εθνική υπερηφάνεια και αξιοπρέπεια και η σύγκρουση μεταξύ των μεγάλων ή μικρών

³⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 29 – 32.

³⁰⁵ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 - 1949*, 'ο.π., σσ. 76 – 77.

κρατών είναι άνιση οδηγώντας τα μικρά έθνη – κράτη στη πτώχευση και καταστροφή.³⁰⁶

Γ. *Κρατικός ανταγωνισμός*; οι διαφορές μεταξύ των κρατικών οντοτήτων αμβλύθηκαν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, καθώς οι νικήτριες ή ηττημένες χώρες μετά τον Α΄ Μεγάλο Πόλεμο οχυρώθηκαν στο πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού. Η επιβολή των δυνατότερων κρατών σε πιο ασθενή, αδύναμα κράτη μέσω των ιμπεριαλιστικών πολιτικών είναι η φυσιολογική επέκταση του κόσμου σε παγκόσμιο επίπεδο. Ταυτόχρονα η έννοια της ηγεμονίας υφίσταται μεταξύ της ηγετικής ομάδας, των καθοδηγούμενων ομάδων, σε ένα περιβάλλον δημοκρατίας.³⁰⁷

Οι συμπεριφορές των ηγέτιδων ομάδων των κρατών για αξιώσεις που υπερβαίνουν τα στενά όρια του έθνους επεκτείνονται στο εθνικό όραμα για ηγεμονική επέκταση και ενδυνάμωση του κράτους, με κάθε τρόπο. «Η δεκαετία του 1930 είναι η δεκαετία των δικτατοριών»³⁰⁸ Στις αρνητικές αντιλήψεις για την αυτάρκεια εντάσσεται ο βαθμός εμπλοκής των κρατών στα υπόλοιπα κράτη, σε βαθμό πλήρους ή μερικής εξάρτησης. Στο μεσοδιάστημα μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο ή πριν τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίζεται από μεταβλητότητα, αστάθεια, εικόνες καταστροφής, μια περίεργη ανακωχή, αλλαγή καθεστώτων, εθνικούς ανταγωνισμούς, καθεστώς απολυταρχίας, προστατευτικά μέτρα στους οικονομικούς ρυθμούς.³⁰⁹

Στο οικονομικό πεδίο οι αντιοικονομικές θεωρίες και η διακοπή του ελεύθερου εμπορίου δύναται να οδηγήσουν σε εξασθένηση των οικονομικών ρυθμών, σε καθεστώς απολυταρχίας. Μετά την οικονομική κρίση του 1929, καθώς οι

³⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 38.

³⁰⁷ Βλ., Θ. Γιαλκέτσης, «Ηγεμονία και Δημοκρατία», Η Έφημερίδα των Συντακτών, 2017, https://www.efsyn.gr/themata/idees-palies-kai-nees/118164_igemonia-kai-dimokratia {Ημερομηνία Ανάκτησης: 11/10/2021}.

³⁰⁸ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 - 1949*, ό.π., σ. 260.

³⁰⁹ Βλ., Ρ. Σπάθη, «Ο ιός του προστατευτισμού επιστρέφει», Καθημερινή, 2020, URL: <https://www.kathimerini.gr/economy/international/1071375/o-ios-toy-prostatteytismoy-epistrefei/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 12/11/2021}.

ευρωπαϊκές χώρες ακολούθησαν καθεστώς οικονομικής αυτάρκειας, οι οικονομικές δραστηριότητες σε εθνικό επίπεδο ευνοήθηκαν από τις προστατευτικές πολιτικές.³¹⁰ Στην Ευρώπη από το 1930 - 1932 το εμπόριο μειώνεται, ενώ εφαρμόζεται αυστηρός έλεγχος στο συνάλλαγμα. Στα πλεονεκτήματα για την αυτάρκεια έως το 1937 είχαν συνομολογηθεί 170 συμφωνίες κλήρινγκ, όπου το 70 με 75% του διεθνούς εμπορίου αφορούσε τις ιδιωτικές συμφωνίες.³¹¹ Ο εθνικός ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών και η χάραξη της εθνικής αυτάρκειας σε ένα διευθυνόμενο περιβάλλον οδηγεί στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Δ. Η μνήμη του πολέμου: οι εμπόλεμες καταστάσεις που ακολούθησαν τον Α' παγκόσμιο πόλεμο δεν ακολούθησαν τη θέση περί μαζικής φιλοπόλεμης στάσης.³¹² Αντίθετα τα αισθήματα άγχους, πανικού ή ακραίας θρησκευτικότητας αποτέλεσαν κλασσικές λαϊκές αντιδράσεις. Οι πολιτικοί ή στρατηγοί που ξεκίνησαν την πολεμική διαμάχη δεν διακατέχονταν από πλούσιο ενθουσιασμό:

«Δεν μπορεί κάποιος να κινείται από θέση σε θέση σε μάχες διάρκειας 12 ημερών για ένα διάστημα ενός ή δύο χρόνων, μέχρι οι εμπόλεμοι να εξαντληθούν εντελώς, να ικετεύουν και οι δυο για ειρήνευση και να αποδεχθούν και οι δυο το status quo.»³¹³

Στη Γερμανία στα χρόνια της δημοκρατίας της Βαϊμάρης το κράτος υποβάθμισε τη μνήμη του μεγάλου πολέμου.³¹⁴ Στην Ιταλία προσπάθησαν να ξεχάσουν τον πόλεμο, καθώς απογοητεύτηκαν από τα μεταπολεμικά κέρδη. Στη Γαλλία και τη Βρετανία δημιουργήθηκαν μεγάλα κοιμητήρια για να τιμήσουν τους νεκρούς, ενώ εκδόθηκαν απομνημονεύματα, σχετικά λευκώματα ή έντυπες εκδόσεις. Για την Ελλάδα ο Α' παγκόσμιος πόλεμος είναι ο λιγότερο γνωστός πόλεμος. Στο χρονικό διάστημα του

³¹⁰ Βλ., Μ. Ψαλιδόπουλος, *Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική. Η Βρετανική Προσέγγιση*. Αθήνα, Αίολος, 2002, σ.

³¹¹ Βλ., Μ. Ψαλιδόπουλος, «Οικονομική Σκέψη και Πολιτικές στο Μεσοπόλεμο και τη Μεταπολεμική περίοδο», 1989, σ. 9, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ECON185/201918-89.pdf>

³¹² Βλ., F. Nail, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 - 1918*, ό.π., σ. 374.

³¹³ Στο ίδιο, σ. 393.

³¹⁴ Βλ., Β. Βλασίδης, «Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου» Καθημερινή, 2018, URL: <https://www.kathimerini.gr/world/994585/i-mnimi-toy-megaloy-polemoy/{Ημερομηνία Ανάκτησης: 19/11/2021}>

μεσοπολέμου το κράτος ασχολήθηκε κυρίως με τη συνέχιση του εθνικού διχασμού ή την ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική επικράτεια.

Η επιβίωση των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας έγινε αισθητή υπό την αιγίδα της εθνικής ελληνικής κυριαρχίας. Η δεκαετία 1912 – 1922 έχει τοποθετηθεί στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων, ως η περίοδος των εθνικών πολέμων. Οι βαλκανικοί πόλεμοι, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσαν κεντρικούς σταθμούς για την εφαρμογή του δόγματος της αυτάρκειας ή θετικά προμηνύματα για την εθνική ολοκλήρωση της Ελλάδας. Οι ριζοσπαστικές τομές που προκάλεσαν οι πόλεμοι διαιρούν την ελληνική ιστορία σε προπολεμική, μεταπολεμική και μεσοπολεμική (1922 – 1940).

Οι μεταβολές που συντελέστηκαν στη νεοελληνική κοινωνία δεν ήταν διαφορετικές από τις αλλαγές που σημειώθηκαν ξεχωριστά στην υπόλοιπη Ευρώπη. Έτσι η μνήμη του πολέμου είναι κομμάτι της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης των Ευρωπαίων. Η εμπειρία του πολέμου, ειδικότερα του Μεγάλου Πολέμου είναι βαθιά ριζωμένη στη ζωή των Ευρωπαίων, γεγονός που δεν σημαίνει πως οι ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι φιλοπόλεμες κοινωνίες, αλλά έμπειρες του πολέμου.³¹⁵ Ο μαζικός θάνατος και ο κλονισμός που προκάλεσε στις ευρωπαϊκές κοινωνίες αποτέλεσαν το θεμέλιο της συγκρότησης της συλλογικής μνήμης του πολέμου. Παντού σε κάθε άκρη της Ευρώπης (πόλη, χωριό, ενορία) κατασκευάστηκαν μνημεία. Επίσης μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου «φανταστείτε μια χώρα που έχασε το 22% της εθνικής της επικράτειας. Που από τα δάνεια που είχε συνάψει και ανέρχονταν στο 136% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της, το 1/5 οφειλόταν σε ξένες δυνάμεις»³¹⁶

Στο καθεστώς των ειδικότερων οικονομικών συνθηκών, η επιλογή των προστατευτικών μέτρων και η εφαρμογή της εθνικής αυτάρκειας κρίνεται απαραίτητη για την αναμόρφωση της εθνικής ευταξίας. Στα πλεονεκτήματα για την εθνική ομοιογένεια, η διεκδίκηση της εδαφικής συνέχειας, η διατήρηση των εθνικών συντεταγμένων περιβάλλει το πνεύμα του οικονομικού εθνικισμού. Η πολυδιάσπαση

³¹⁵ Βλ., F. Nail, *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, ό.π., σ. 46 – 50.

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 703.

των μεγάλων αυτοκρατοριών και η αναζήτηση των εθνικών ριζών, μέσω της υπεράσπισης των τοπικών, εγχώριων συμφερόντων των κρατών κατοχυρώνει τις μεταπολεμικές επανορθώσεις. Η μνήμη του πολεμικού κλίματος εντείνει την λογική της εθνικής, διευθυνόμενης οικονομίας.

Παράλληλα, είναι φανερό πως για εκατομμύρια Ευρωπαίους, ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος, περισσότερο από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν ότι κοντινότερο στην κόλαση γνώρισαν πάνω στη γη.³¹⁷ Ο αριθμός των νεκρών σε σύγκριση με τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο είναι υπερ-τετραπλάσιος. Στη Σοβιετική Ένωση οι νεκροί ξεπερνούν τα 25.000.000. Στη Γερμανία ανέρχονται περίπου στα 7.000.000 και στην Πολωνία τα 6.000.000.

Γενικότερα ο πόλεμος ή τα δίκτυα επικοινωνίας που δομούνται μας μεταφέρουν στο ρόλο ή τη θέση της κοινότητας. Οι θετικές απολήξεις της αυτάρκειας δείχνουν να αποτιμούν την εξέλιξη της κοινής διαβίωσης, παραγωγής, κατανάλωσης μέσα στο χρόνο.³¹⁸ Η μνήμη του πολέμου είναι μια πλούσια αποσκευή μέσω του οποίου η κοινότητα προσδίδει στο κοινό κύρια διδάγματα προερχόμενα από εμπειρικά δεδομένα.

Η μνήμη των πολέμων συνιστά κοινό τόπο αναμνήσεων και συμπεριφορών, όπου η ομάδα των χωρικών μπορεί να διαχωρίσει την ταυτότητά της ή την θέση της στο γεωγραφικό πλάνο. Το ζητούμενο της διατήρησης μιας αγροτικής ή αστικής μνήμης δομείται με βάση το ιστορικό παρόν και τις συνθήκες επιβίωσης της κοινωνικής ομάδας. Τα διδάγματα, ο τρόπος διαχείρισης των πολεμικών συνθηκών, η προετοιμασία για τον πόλεμο, η αντιπαράθεση των αντιξοοτήτων και δοκιμασιών πλαισιώνουν την εμπόλεμη περίοδο, την ανάδειξη της κοινότητας και της κοινής μνήμης.

³¹⁷ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 - 1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016, ό.π., σ. 346.

³¹⁸ Βλ., Μ. Θαναπούλου, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 2000, σ. 404

Ε. Αναφορά στις «θετικές αποχρώσεις» της οικονομικής αυτάρκειας: τα θετικά χαρακτηριστικά της αυτάρκειας αποτυπώνονται στις προσπάθειες των εθνικών κρατών κατά τον μεσοπόλεμο να επιτύχουν οικονομική ανεξαρτησία από τον ιμπεριαλιστικό, άκρατο καπιταλισμό.³¹⁹ Στο διεθνές περιβάλλον οι ισχυρότερες οικονομίες τείνουν να απομονώνουν, να υπερισχύουν έναντι των πιο μικρών χωρών. Οι προστατευτικές αρχές και η θεώρηση της αυτάρκειας περισώζουν τις μικρότερες χώρες μέσω των ειδικών προϊόντων που παράγονται και εξάγονται. Άλλωστε τα πλεονεκτήματα για την αυτάρκεια στο οικονομικό επίπεδο συγχέονται με την αύξηση του πληθυσμού και την εργατική καταβολή δύναμης.³²⁰

Η απαγόρευση του δανεισμού από το εξωτερικό στο καθεστώς της αυτάρκειας και η χρηματοδότηση από τις εσωτερικές πηγές του κρατικού μηχανισμού ωφελούν τα μικρά κράτη. Η νοοτροπία που υιοθετείται προσαρμόζει στους δεσμούς της ελεύθερης αυτοδιάθεσης του λαού. Η λαϊκή μάζα δεν εξαρτάται πλέον από τους εξωτερικούς παράγοντες – δυνάμεις, ενώ η αναζήτηση κεφαλαιουχικών αγαθών αυξάνει στο εσωτερικό, το επίπεδο διαβίωσης των κατοίκων. Η διεύθυνση των πλουτοπαραγωγικών πηγών των κρατών ενέχει θετικές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο.

Η στροφή σε πιο αυτοτελείς τρόπους παραγωγής, η αυτοδύναμη μορφή αξιοποίησης του προσωπικού, η αυτόνομη διοίκηση των μέσων παραγωγής, η παύση της επιρροής από τα ξένα συμφέροντα εντάσσονται στα οικονομικά της αυτάρκειας. Στο σημείο αυτό η απόρριψη των συγκριτικών εξόδων παραγωγής είναι καθοριστικής σημασίας. Κάθε έθνος κράτος είναι ένας ιδιαίτερος ή ξέχωρος χώρος με εξειδικευμένες θέσεις ή στάσεις απέναντι στα διεθνή οικονομικά. Η σύγκριση των εθνοτήτων θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη με βάση τις ιδιότυπες συνθήκες περάτωσης των οικονομικών έργων και των πολιτικών αποφάσεων.

³¹⁹ Βλ., Newsroom, «Επιχείρηση αυτάρκεια σε τσιπ στην Ευρώπη», Καθημερινή, 2021, URL: <https://www.kathimerini.gr/economy/561263065/epicheirisi-aytarkeia-se-tsip-stin-eyropi/> {Ημερομηνία ανάκτησης: 14/11/2021}

³²⁰ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», ό.π., σ. 21.

Παρόλα αυτά η συνύπαρξη των οικονομικών αναγκών, της πολιτικής ελευθερίας ενώνονται στο εξής τρίπτυχο: α) πολιτική ή κοινωνική συμμετοχή, β) εργαλειακή δυνατότητα υποστήριξης των εθνικών διεκδικήσεων και δικαιωμάτων απέναντι στις οικονομικές ανάγκες, γ) εποικοδομητικός ρόλος ως προς την έννοια της ανάγκης.

Συμπέρασμα

Ο οικονομικός εθνικισμός σε αντιδιαστολή με την παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στον έλεγχο της κοινωνίας των κρατών με βάση το όφελος του κράτους έθνους. Παρουσιάζεται ο τοπικός έλεγχος των τιμών και η κίνηση των κεφαλαίων από και προς τα έθνη, όπως και η επιβολή δασμών. Ο οικονομικός εθνικισμός συγχέεται με τις αρχές του εθνικού συνόλου περατώνοντας διαδικασίες που αφορούν την εθνική οικονομία. Στο μέτρο που οι εξωτερικές δυνάμεις επεμβαίνουν στα οικονομικά των πιο αδύναμων χωρών, η πορεία προς τον οικονομικό εθνικισμό δεν λήγει, αλλά μεταμορφώνεται από τις εσωτερικές διεργασίες, τον πολιτικό αναβρασμό εντός του κράτους. Στο Μεσοπόλεμο ο οικονομικός εθνικισμός μετατρέπεται σε ένα σταθερό παράγοντα εμπρός στη ρευστότητα των διεθνών κρίσεων.

Η αντίθεση μεταξύ της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων της ελευθερίας συμπυκνώνονται ως εξής:³²¹ α) οι ελευθερίες και τα δικαιώματα επηρεάζουν την οικονομική ευημερία, β) τα χαμηλά οικονομικά στρώματα θα επέλεγαν την ικανοποίηση των προσωπικών τους αναγκών και όχι την ελευθερία. Η δημοκρατία σε αυτό το στάδιο δεν δικαιώνεται. Έτσι διαχωρίζεται το τι πραγματικά επιλέγουν οι άνθρωποι και τι λόγο έχουν να το επιλέξουν. Η αναπόφευκτη σύγκρουση, αντίθεση μεταξύ των πολιτικών ελευθεριών, της πρόσβασης σε αγαθά και προϊόντα είναι φανερή, γ) οι πολιτικές ελευθερίες είναι αποτέλεσμα των δυτικών πρακτικών. Ανάλογα με την χώρα, τις δυνατότητες της, σε οικονομική, πολιτική ανάπτυξη, η σύγκλιση προς την ελευθερία τεκμηριώνεται με διαφορετικό τρόπο. Τα μικρότερα κράτη ακολουθούν πιο κλειστές πολιτικές, υπό τον φόβο του ανταγωνισμού.

³²¹ Βλ., Α. Σεν, *Η ανάπτυξη ως ελευθερία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2006, σσ. 195 – 196.

Κεφάλαιο τέταρτο

Στοιχεία διεθνών σχέσεων στην μεσοπολεμική κοινωνία του οικονομικού εθνικισμού

Εισαγωγή

Το τριπλό πλέγμα (διεθνές εμπόριο, οικονομικός προστατευτισμός, οικονομική αυτάρκεια) στη διάρκεια του μεσοπολέμου αποκτά τον υψηλότερο βαθμό συνεκτικότητας και διάκρισης του οικονομικών και πολιτικών σχέσεων. Στον αφρό των πολιτικών γεγονότων, από πρώτη ματιά βλέπουμε ότι με τη λήξη του Α' ΠΠ η συνθήκη των Βερσαλλιών θα δώσει το νέο χάρτη που προκύπτει από τη χάραξη νέων συνόρων στην Ευρώπη και την Εγγύς Ανατολή βασίζεται στη διάλυση δύο αυτοκρατοριών (Αυστροουγγαρία, Οθωμανική αυτοκρατορία), την παράδοση ενός κράτους (Γερμανία) με απώλεια αποικιών (σε περιοχές της Αφρικής και την εκχώρησή τους σε άλλες μεγάλες δυνάμεις), την αρχή των εθνικοτήτων και της αυτοδιάθεσης των λαών (δήλωση του Προέδρου των ΗΠΑ Ουίλσον το 1918) και φυσικά το μεγάλο ζήτημα των πολεμικών αποζημιώσεων και τη αποστρατιωτικοποίησης γερμανικών περιοχών (Ρηνανία κ. ά.). Εξίσου σημαντικό ότι η Γερμανία έχασε εμπορικά δικαιώματα (και άλλες οικονομικές και στρατιωτικές παραχωρήσεις) στην Αίγυπτο και την Κίνα. Οι νικητές του πολέμου, είναι γνωστό ότι ενσωμάτωσαν στη συνθήκη των Βερσαλλιών, το σύμφωνο για τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών ώστε να ενισχύσουν το σύστημα συνεργασίας τους και της ασφάλειας τους. Την επομένη του Α' ΠΠ και του κλίματος που δημιουργείται για τις δομικές αδυναμίες της συνθήκης των Βερσαλλιών και με σκοπό τα κράτη, νικητές του πολέμου, να ενισχύσουν την ανεξαρτησία τους αφενός εισήγαγαν τον όρο περί

«ενοχής του πολέμου» στη Γερμανία (με οικονομικά, στρατιωτικά, και πολιτικά μέτρα για την επιβολή των ποινών) αφετέρου στράφηκαν στα εθνικά τους συμφέροντα. Έκφραση αυτής της στροφής είναι η ανάδειξη στην εξουσία φασιστικών, βασιλικών ή εθνικιστικών κυβερνήσεων (Ισπανία το 1923, Ιταλία, Πολωνία, Πορτογαλία το 1926, Αυστρία Γερμανία το 1933, Ελλάδα, Βουλγαρία 1936, Ρουμανία το 1938). Η σύγκρουση εθνικών συμφερόντων αποτελεί μία πρώτη εκδήλωση της διάβρωσης των αρχών της συμμαχίας των νικητών του Α ΠΠ είναι η σύγκρουση εθνικών συμφερόντων και η δημιουργία της Μικρής Αντάντ (1920), η μετέπειτα (δεκαετία του 1930) εισβολές σε διάφορες χώρες (λ.χ. Ιαπωνία στη Μαντζουρία 1931, εισβολή Ιταλίας στην Αιθιοπία το 1935 κ.α.).³²²

Η λήξη του Α' ΠΠ θα αναδείξει έναν κόσμο ο οποίος γνωρίζει πολλών επιπέδων οικονομικούς ανταγωνισμούς. Κατά αρχάς αναδεικνύει τον ανταγωνισμό δύο παγκόσμιων οικονομικών συστημάτων (ένα παλαιό ο καπιταλισμός – ένα νέο ο σοσιαλισμός). Κατά δεύτερο η μη συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης στο διεθνές εμπόριο, σε τελική δηλαδή ανάλυση ο περιορισμός του παραδοσιακού διεθνούς εμπορίου. Κατά τρίτον η άνοδος της αμερικανικής οικονομίας στη διεθνή οικονομία με τη διπλή ιδιότητα του εμπορικού εταίρου, της αυξημένης με σημαντικό ρυθμό της παραγωγικής ικανότητας των ΗΠΑ, του διεθνούς ρόλου του δολαρίου (και ιδίως της «διπλωματίας του δολαρίου»). Ένας ακόμη παράγοντας με τη λήξη του πολέμου είναι η «εθνικοποίηση» για το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα που συνδέεται με την πολιτική διατήρησης των αποθεμάτων χρυσού.

Μέσα στο πλέγμα αυτών παραγόντων που διαμορφώνουν το περιβάλλον του μεσοπολέμου, οι εμπορευματικές αλλαγές, ροές, μετατοπίσεις ανά εθνική επικράτεια διαμορφώνονται στο κλίμα των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων, τις οποίες μπορούμε να διακρίνουμε σε τρεις υποπεριόδους, που έχουν αποτυπωθεί στο σχήμα IV.1.³²³

³²² Βλ., Ε. Πρόντζας, «Η παγκόσμια μεσοπολεμική οικονομία και κοινωνία», *Η Μεγάλη Ιστορία του 20ου αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα – Τα Νέα, 2002, Τ.4, passim.

³²³ Βλ., Ε. Πρόντζας, «Η παγκόσμια μεσοπολεμική οικονομία και κοινωνία», ό.π., P. Bairoch, *Victoires et déboires*, T. III, Paris 1977. *Dictionnaires d'histoire économique*, Paris 1987. S. Glough, R. Rapp, *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, Παπαζήση, Τ.Β., Αθήνα, 1980. A. Phillip, *Ιστορία της Οικονομικής και*

IV.1 Θεωρίες και συνθήκες για το Διεθνές Εμπόριο (1919 – 1939)

Το Μεσοπολεμικό περίγραμμα σε σχέση με το διεθνές εμπόριο διαχωρίζεται σε δύο φάσεις σε σύγκριση με την τριμερή των ιστορικών γεγονότων: Η πρώτη εκκινεί μετά το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου (λαμβάνοντας υπόψη τα προηγούμενα έτη για το διεθνές χαρακτήρα του εμπορίου), ενώ λήγει με την Χρηματιστηριακή Κρίση του 1929 στην Αμερική. Το έτος 1918 σηματοδοτεί μια σειρά από εξελίξεις στις συμφωνίες που υπέγραψαν μεταξύ τους, τα ανερχόμενα έθνη – κράτη και που επέδρασαν, επί των εμπορευματικών χρηματο – πιστωτικών σχέσεων, των ιδιοκτητών γης και αυτό – καταναλωτών ή των παραδοσιακών εμπόρων, επαγγελματιών.

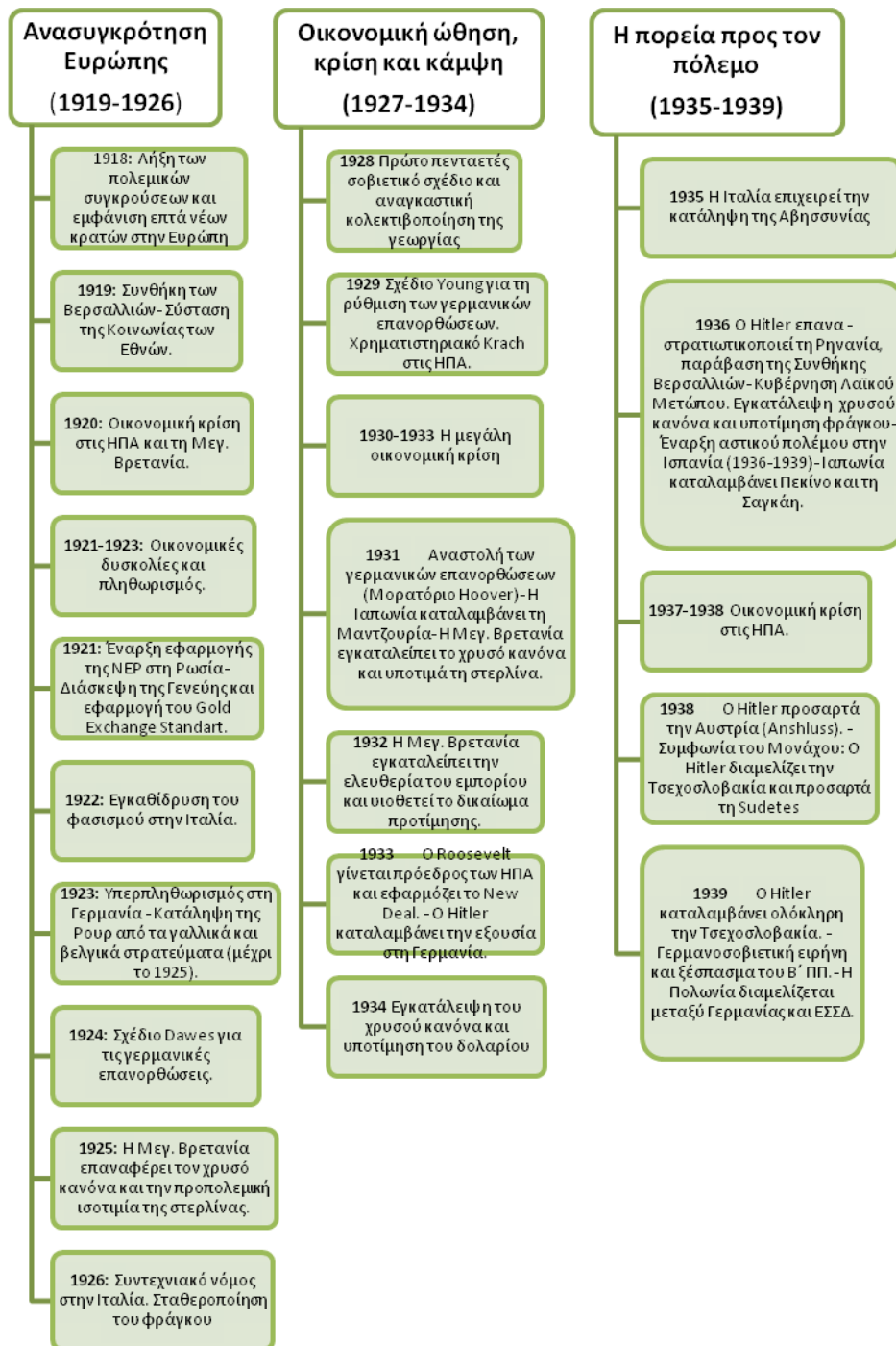
Η λειτουργία του εμπορίου σε παγκόσμια βάση κινείται γύρω από το κόστος παραγωγής του συνόλου της προσφοράς και ζήτησης των προϊόντων και των υπηρεσιών ανά κράτος. Η έννοια του διεθνούς εμπορίου διαχωρίζεται σε δύο αλληλένδετους πόλους. Από την μία πλευρά, η περιγραφική έννοια της ακατάπαυστης ροής εμπορευμάτων, επεξεργασμένων προϊόντων ή υπηρεσιών και από την άλλη η επεξηγηματική παράθεση και διερεύνηση του όρου, του διεθνούς εμπορίου, όπως ξετυλίγεται κατά το Μεσοπολεμικό διάστημα. Σύμφωνα με τις θεωρίες για το εμπόριο στην κλασσική ερμηνευτική προσέγγιση, προβάλλεται τόσο η «αρχή του απόλυτου πλεονεκτήματος», όσο και η «αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος».³²⁴

Κοινωνικής Αναπτύξεως, Αθήνα, 1982. Ρ., Krugman, Μ Obstfeld,, *Διεθνής Οικονομική, Θεωρία και Πολιτική*, Αθήνα, Κριτική, 1995, Τ. Α'.

³²⁴ Βλ., Α. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Metalibri, 2007, σσ. 4 – 5.

Σχήμα IV.1

Σχηματική τριμερής των γεγονότων διαίρεση Μεσοπολεμικής περιόδου

Στην πρώτη περίπτωση, ένα έθνος είναι αποδοτικότερο, όταν ωφελείται μακροπρόθεσμα από την συμμετοχή του, στο διεθνές εμπόριο εφόσον επιτελεί δύο λειτουργίες: εισάγει τα προϊόντα που παράγονται σε άλλες Χώρες φθηνότερα και εξαγει τα προϊόντα που παράγει με το πιο χαμηλό κόστος. Ειδικότερα, η έννοια του απόλυτου πλεονεκτήματος κόστους εντάσσει την πολιτική της παραγωγής ενός ειδικού προϊόντος μέσω της καταβολής του μικρότερου κόστους. Συγκεκριμένα, «το μονοπώλιο της εσωτερικής αγοράς ενθαρρύνει την παραγωγή και αποθήκευση συγκεκριμένων ειδών παραγωγής{...} κανένας κανονισμός του εμπορίου δεν μπορεί να αυξήσει την ποιότητα των αγαθών, όσο το κεφάλαιο»³²⁵

Στη δεύτερη περίπτωση της ρικαρδιανής ισοδυναμίας διαπιστώνεται πως σε περίπτωση που ένα κρατίδιο είναι παραγωγικό σε όλους τους τομείς και υπερτερεί σε δύναμη και κυριαρχία έναντι άλλων περιφερειών, τότε τα προϊόντα που παράγει προς κατανάλωση και διανομή πραγματοποιούνται, με το χαμηλότερο δυνατό κόστος και η δυνάμενη υποψήφια, συμμετοχική του ικανότητα στη διεθνή χρηματαγορά, εμπορευμάτων είναι επιτυχημένη και ασφαλής. Κοινός τόπος, συμπερασμάτων, υποθέσεων και κριτικής ανάλυσης είναι οι θεωρίες του διεθνούς εμπορίου που έχουν ως αντικείμενο τις αιτίες της ανταλλαγής των αγαθών και τις μεθόδους της ιδιωτικής ή κρατικής ρύθμισης.

Στα προάστια του Παρισίου, τη διετία 1919 – 1920³²⁶ θα υπογραφούν εμπορικές συμφωνίες, μεταξύ των νικητριών και ηττημένων συμμετεχόντων στο Μεγάλο Πόλεμο³²⁷ (Κεντρικές Δυνάμεις, Δυνάμεις της Συνεννόησης): ανάμεσα τους η Συνθήκη των Βερσαλλιών (28/06/1919),³²⁸ Συνθήκη του Αγίου Γερμανού (Σεπτέμβριος 1919), Συνθήκη του Νειγύ, (Νοέμβριος 1919), Συνθήκη του Τριανόν (Ιούλιος 1920), Συνθήκη των Σεβρών (Αύγουστος 1920), Πρόγραμμα δεκατεσσάρων

³²⁵ Στο ίδιο, σσ. 347 – 348.

³²⁶ Υπενθυμίζεται ότι μεταξύ των ετών 1919 – 1920 υπογράφονται οι Συνθήκες της ειρήνης ή της σκοπιμότητας ή της εκδίκησης ή της ταπείνωσης.

³²⁷ Βλ., F. Nail, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος. Στρατιωτική, διπλωματική οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, σσ. 31 – 35.

³²⁸ Βλ., United States Holocaust Memorial Museum «World War I Treaties and Reparations <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/world-war-i-treaties-and-reparations>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 24/03/2019.

σημείων του Αμερικανού Προέδρου Ουίλσον περί αυτοδιάθεσης των λαών. Ο γεωπολιτικός χάρτης της Ευρώπης, με την πολυδιάσπαση των μεγάλων αυτοκρατοριών αναδιαμορφώνεται και ανασυντάσσεται με κριτήριο τα σύγχρονα, αστικά φιλελεύθερα πολιτεύματα.

Μετά την λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα νέα κράτη που σχηματίστηκαν από τον διαμελισμό των αυτοκρατοριών, όπως και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, νικήτριες ή ηττημένες προετοίμασαν το έδαφος για τον εδαφικό αναθεωρητισμό και τις συντηρητικές πολιτικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα βαλκανικά κράτη κατά τον Μεσοπόλεμο προσδιορίζονται από τρία πολιτικά και κοινωνικά, χαρακτηριστικά στοιχεία: α) πτώση του κοινοβουλευτισμού, β) εμπλοκή του στρατού στην πολιτική, γ) δικτατορικά πολιτεύματα.³²⁹

Τα νεοϊδρυθέντα κράτη μετά την διάσπαση των αυτοκρατοριών, όπως Κροατία, Σλοβενία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Φινλανδία, Μεγάλη Ρουμανία, Βασίλειο των Σέρβων, Βαλτικά Κράτη προσπάθησαν να αναχαιτίσουν την πορεία της Γερμανίας, όσο και της Σοβιετικής Ένωσης. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών το 1919, με το άρθρο 231 «περί πολεμικής ενοχής» αποτέλεσε χαρακτηριστική περίπτωση αφαίρεσης των κυριαρχικών δικαιωμάτων της ηττημένης Γερμανίας, έναντι των νικητριών χωρών, σε εδαφικές κτήσεις και αποικίες. Ταυτόχρονα η στρατιωτική έκπτωση της Γερμανίας, δηλαδή η απόσυρση στρατευμάτων και η καταβολή πολεμικών αποζημιώσεων στο εσωτερικό της χώρας αυξάνουν την λαϊκή δυσαρέσκεια, ενώ ευνοούν την ανάπτυξη αλληλοσυγκρουόμενων τάσεων, θέσεων και νοοτροπιών.³³⁰ Ακολουθεί η εγκαθίδρυση του πολιτεύματος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, η χρηματοπιστωτική κρίση στην Αμερική³³¹ και η άνοδος του ναζιστικού κόμματος, με αποκορύφωμα την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.³³²

³²⁹ Βλ., Σ. Σφέτας, *Εισαγωγή στην Βαλκανική Ιστορία: Από τον Μεσοπόλεμο στην λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919 – 1989)*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2011, σ. 14.

³³⁰ Βλ., Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, National Geographic Society 2009, Τ. 24, σ. 9.

³³¹ Βλ., T.C.W, *Blanning, Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης*, Αθήνα, Τουρική, 2009, σσ. 232 – 234.

³³² Βλ., Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σσ. 137-142.

Τα κρίσιμα, χαρακτηριστικά γνωρίσματα των εμπορικών σχέσεων στα κρατικά – συνοριακά σταυροδρόμια συμπυκνώνονται ως εξής: μεταναστευτικά υποδείγματα και δημογραφικές εκτροπές (Συνθήκη της Λωζάννης, 1929). Υψηλή θνησιμότητα μετά τις καταστροφικές επιπτώσεις του πολέμου, όπως επίσης και εθνικοί, σαφείς σχηματισμοί και εμπορικά προνόμια μεταξύ των νικητριών χωρών. Παράλληλα επικρατεί εμπορική παράδοση και έμφαση στην έννοια της αποικιοκρατίας, ως ισχυρός σύνδεσμος μεταφοράς προσώπων, υπηρεσιών και εμπορεύσιμων, ξενικών αγαθών,³³³ ενώ εντοπίζονται μονομερείς ή διμερείς υποχρεώσεις ενός εμπλεκόμενου σε πολεμική, έκτακτη συνθήκη κράτους προς τις άλλες διαπλεκόμενες Χώρες.

Επιπρόσθετα καθιερώνεται η ευρεία ελευθερία συναλλαγών και εμπορικών αποθεμάτων μέσω της μετάβασης από τις ελεγχόμενες, ιμπεριαλιστικές, αυτοκρατορίες στις φιλελεύθερες, εθνικές δημοκρατίες. Η ανταλλαγή παραγωγικών συντελεστών πραγματοποιείται ανάμεσα σε σχετικά αποθέματα. «Το μοντέλο ΗΟΝ αποδεικνύει ότι η καθαρή ροή των εξαγωγών κάθε χώρας έχει περιεχόμενο σε συντελεστές που είναι τόσο υψηλότερο, όσο μεγαλύτερο απόθεμα των εν λόγω συντελεστών διαθέτει η χώρα»³³⁴

Τα κυριότερα παραθέματα από τα οποία προσδιορίζεται η περίοδος του Μεσοπολέμου (1930 – 1939) παρατίθενται με σημασιολογική σειρά, καταδεικνύουν δε το πέρασμα από το εθνικό – φιλελεύθερο παράδειγμα στο εννοιολογικό πλέγμα των προστατευτικών, αυταρχικών και εθνολογικών μορφών στο πεδίο της εξωτερικής, εμπορικής πολιτικής. Η κρίση του καπιταλιστικού προτύπου, μετά την μεγάλη οικονομική του 1929 αναδεικνύει νέες μορφές διακυβέρνησης των εθνών-κρατών. Ο όρος του κοσμοπολίτικου εθνικισμού, σε αντίθεση με τον όρο του

³³³Βλ., Κ. Μ. Φούμης, «Τα εκ του Ευρωπαϊκού εν γένει πολέμου και εκ του τελευταίου αποκλεισμού της Ελλάδος αγαθά δι' αυτήν πορίσματα», *Πολιτική Επιθεώρηση*, Αθήνα, 1916, ό.π., σσ. 829 – 838.

³³⁴Βλ., Β. Guillochon, Α. Kawecki, Β. Venet, *Διεθνής Οικονομική, Διεθνές Εμπόριο και Μακροοικονομία*, Προπομπός, Αθήνα, 2015, ό.π., σ. 57.

εθνικισμού που αναφέρεται στα έθνη – κράτη του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα,³³⁵ εγγράφεται δε στο περιεχόμενο του παγκόσμιου πολιτισμού.³³⁶

Έτσι, απεναντίας η έννοια του καπιταλισμού που κλονίζεται ως οικονομικό – κοινωνικός σχηματισμός μετά την Κρίση του 30' φέρεται να ενσωματώνει το προτεσταντικό έθος³³⁷ ένα μείγμα μερκαντιλιστικών στοιχείων, αλλά και την λογική, οργανωτική αρχή της επίσημης, ελεύθερης αγοράς εργασίας. Το μερκαντιλιστικό, εθνικό ύφος επιτρέπει τις συνδέσεις με το προστατευτικό εμπορικό περιχάρκωμα της δεύτερης δεκαετίας του 1930 – 1940. Η φυσικότητα των σχέσεων που ερμηνεύουν τον πραγματολογικό χαρακτήρα της ιεραρχικής καινοτομίας μετασχηματίζονται στις μερκαντιλιστικές θεωρίες, στην εμπορική θεωρία της Πολιτικής Οικονομίας. Χαρακτηριστικά γύρω από τη φύση της σχολαστικότητας, της λογικής και της ηθικής, στην εξέλιξη της θετικής προσέγγισης της φιλοσοφίας.

Παράλληλα, τη δεκαετία του 1930 εμφανίζονται οι θεωρίες του δομικού λειτουργισμού. Σε αυτή την προσέγγιση, η έννοια του δομο-λειτουργισμού αντιπαραβάλλεται ως προς ορισμένες εξελικτικές, ιστορικές θεωρίες, ορισμένων κοινωνικών ανθρωπολόγων. Έτσι, οι λειτουργικοί όροι συντήρησης και επιβίωσης ενός κοινωνικού συνόλου προϋποθέτουν αρμονικές σχέσεις διατήρησης ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον, το εμπόριο, τους κόμβους εμπορικών ανταλλαγών, τους

³³⁵ Βλ., ΤΟ ΒΗΜΑ «Εθνικισμός και Κοσμοπολιτισμός» <https://www.tovima.gr/2011/02/27/opinions/ethnikismos-kai-kosmopolitismos/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 31/03/2019.}

³³⁶ Βλ., U. Beck, «Η κοσμοπολίτικη κοινωνία και οι εχθροί της» *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Τ. 4, Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα, 2000, σσ. 129 – 130: «Δεν αφορά έναν ομογενοποιημένο χώρο συμβόλων, σημασιών και εκφράσεων, αλλά τη σύγκρουση σε όλα τα επίπεδα μεταξύ θεμελιωδών διαφορών και συνάμα την αναγκαιότητα να συμβιώνουμε με κάποιο τρόπο με αξίες και ιδέες, τις οποίες θεωρούμε βέβαιες και στην πραγματικότητα είναι αντιφατικές»

³³⁷ Βλ., M. Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη 2010, σσ. 61 – 62. Η έννοια του Προτεσταντισμού υπενθυμίζω ότι αναπτύχθηκε στα έργα του Γερμανού Κοινωνιολόγου εμπνέεται από τη γερμανική φιλοσοφία και το πνεύμα της οικονομικής ιστορίας του 19^{ου} αιώνα που διαφοροποιείται από τη Βρετανική παράδοση.

επικοινωνιακούς κώδικες³³⁸ (γλώσσα, αξίες και συμβολικά πρότυπα), τις διαδικασίες της ένταξης των μελών της κοινωνίας σε ένα ενιαίο σύνολο και τους εσωτερικούς ή εξωτερικούς ελέγχους.

Μία ακόμη διάσταση στο μεσοπολεμικό εμπορικό επίπεδο εμφανίζει σημαίνουσες οριοθετήσεις κατά τη δεύτερη δεκαετία κυρίως, λόγω των εμπορικών σχέσεων που διαμορφώνει το «κλήρινγκ». Στη συγκεκριμένη εμπορική ρύθμιση οι εισαγωγικές ροές θα έπρεπε να ανταμείβονται με τα εξαγόμενα, εθνικά προϊόντα. Αφενός εισάγονται με αυτό τον τρόπο, τα προϊόντα της αλλοδαπής χώρας, με προϊόντα ίσης αξίας. Η έννοια του μηχανισμού κλήρινγκ, η οποία επανήλθε μετά την οικονομική κρίση του 1929, εκκινεί το συμψηφιστικό εμπόριο. Υπό την οπτική, του αμοιβαίου μοντέλου των εμπορευματικών συναλλαγών, καθιερώνεται η βάση των εξωτερικών εμπορικών πολιτικών. Ενδεικτικό το παράδειγμα: λίγο πριν την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι κινήσεις των δυνάμεων του Άξονα με την Ελβετία, απέναντι σε ζητήματα που περιστρέφονται γύρω, από το διαμετακομιστικό εμπόριο και την εξωτερική, εμπορική πολιτική καταγράφονται ως εξής:

Το 1940, παρά τις ανησυχίες που διατυπώθηκαν στους οικονομικούς κύκλους, η ένταξη της Ελβετίας κυριάρχησε στην ένωση πληρωμών που κυριαρχούσε στη Γερμανία ("European Central Clearing"). Η ναζιστική Γερμανία ελέγχει πλήρως το ελβετικό εξωτερικό εμπόριο με τις κατεχόμενες χώρες των Κάτω Χωρών, του Βελγίου, της Νορβηγίας και της Πολωνίας.

Ταυτόχρονα το 1935 αναφέρεται πως η αναταραχή στο παγκόσμιο σύστημα του ισοζυγίου πληρωμών³³⁹ επηρεάζεται από δύο επιλεκτικές, συνισταμένες που είναι συμπληρωματικές με τη Δημόσια Οικονομική κάθε Χώρας: το Ισοζύγιο εμπορικών συναλλαγών, το Ισοζύγιο κινήσεως κεφαλαίων και το Ισοζύγιο κινήσεως χρυσού.³⁴⁰

³³⁸ Βλ., G. Ritzer, «Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις» στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.) *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, μετ. Β. Καπετανγιάννης – Γ. Μπαρουκτσής τ.1., Πεκ, Ηράκλειο 2003, σ. 50.

³³⁹ Βλ. Παράρτημα.

³⁴⁰ Βλ., Π. Χριστοδουλόπουλος, «Η Εξισορρόπηση των Διεθνών Πληρωμών», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 15/1935, σ. 310.

Πίνακας IV. 1
Εξέλιξη εξωτερικού και εισαγωγικού εμπορίου (1851-1940)

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ. κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1851	23,180	12,327	35,507	-10,852	47,516	1,015.7	0.0438	0.0824	-0.0936		
1852	22,234	9,258	31,492	-12,976	47,516	1,025.6	0.0461	0.1108	-0.0790	-4%	-33%
1853	17,987	8,000	25,987	-9,987	47,516	1,035.5	0.0576	0.1294	-0.1037	-24%	-16%
1854	18,930	6,051	24,982	-12,879	47,516	1,044.5	0.0552	0.1726	-0.0811	5%	-32%
1855	23,544	9,651	33,195	-13,892	47,516	1,053.5	0.0447	0.1092	-0.0758	20%	37%
1856	26,700	23,140	49,840	-3,560	47,516	1,062.6	0.0398	0.0459	-0.2985	12%	58%
1857	32,606	21,683	54,289	-10,923	47,516	1,069.4	0.0328	0.0493	-0.0979	18%	-7%
1858	35,961	22,271	58,232	-13,689	47,516	1,076.2	0.0299	0.0483	-0.0786	9%	3%
1859	41,158	21,744	62,902	-19,414	47,516	1,083.0	0.0263	0.0498	-0.0558	13%	-2%
1860	48,042	23,969	72,011	-24,073	47,516	1,089.9	0.0227	0.0455	-0.0453	14%	9%
1861	42,644	25,015	67,659	-17,628	47,516	1,096.8	0.0257	0.0438	-0.0622	-13%	4%
1862	39,284	24,945	64,229	-14,340	47,516	1,110.7	0.0283	0.0445	-0.0775	-9%	0%
1863	50,282	20,497	70,779	-29,785	47,516	1,124.8	0.0224	0.0549	-0.0378	22%	-22%
1864	48,935	22,433	71,367	-26,502	50,211	1,359.1	0.0278	0.0606	-0.0513	-3%	9%
1865	67,198	36,902	104,100	-30,296	50,211	1,375.0	0.0205	0.0373	-0.0454	27%	39%
1866	68,594	37,012	105,605	-31,582	50,211	1,391.2	0.0203	0.0376	-0.0441	2%	0%
1867	66,866	43,388	110,254	-23,478	50,211	1,407.6	0.0211	0.0324	-0.0600	-3%	15%
1868	66,001	36,112	102,113	-29,889	50,211	1,424.2	0.0216	0.0394	-0.0476	-1%	-20%
1869	74,836	41,535	116,371	-33,301	50,211	1,440.9	0.0193	0.0347	-0.0433	12%	13%
1870	76,084	33,780	109,864	-42,303	50,211	1,457.9	0.0192	0.0432	-0.0345	2%	-23%
1871	86,833	56,490	143,323	-30,344	50,211	1,481.0	0.0171	0.0262	-0.0488	12%	40%

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ. κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1872	88,171	50,019	138,190	-38,152	50,211	1,504.5	0.0171	0.0301	-0.0394	2%	-13%
1873	82,047	57,390	139,437	-24,657	50,211	1,528.3	0.0186	0.0266	-0.0620	-7%	13%
1874	87,930	57,981	145,911	-29,948	50,211	1,552.5	0.0177	0.0268	-0.0518	7%	1%
1875	101,892	67,430	169,322	-34,462	50,211	1,577.1	0.0155	0.0234	-0.0458	14%	14%
1876	86,883	53,479	140,362	-33,403	50,211	1,602.1	0.0184	0.0300	-0.0480	-17%	-26%
1877	96,107	52,454	148,561	-43,653	50,211	1,627.5	0.0169	0.0310	-0.0373	10%	-2%
1878	90,542	57,127	147,669	-33,416	50,211	1,653.3	0.0183	0.0289	-0.0495	-6%	8%
1879	101,570	55,637	157,208	-45,933	50,211	1,679.5	0.0165	0.0302	-0.0366	11%	-3%
1880	97,618	60,262	157,880	-37,356	50,211	1,695.2	0.0174	0.0281	-0.0454	-4%	8%
1881	116,294	69,887	186,182	-46,407	63,606	2,005.0	0.0172	0.0287	-0.0432	16%	14%
1882	142,554	76,344	218,899	-66,210	63,606	2,026.8	0.0142	0.0265	-0.0306	18%	8%
1883	121,340	82,643	203,983	-38,697	63,606	2,048.9	0.0169	0.0248	-0.0529	-17%	8%
1884	115,953	73,621	189,574	-42,332	63,606	2,071.3	0.0179	0.0281	-0.0489	-5%	-12%
1885	113,575	76,337	189,912	-37,238	63,606	2,093.9	0.0184	0.0274	-0.0562	-2%	4%
1886	116,760	79,096	195,856	-37,664	63,606	2,116.8	0.0181	0.0268	-0.0562	3%	3%
1887	131,749	102,657	234,407	-29,092	63,606	2,140.0	0.0162	0.0208	-0.0736	11%	23%
1888	109,149	95,654	204,803	-13,495	63,606	2,163.4	0.0198	0.0226	-0.1603	-21%	-7%
1889	132,653	107,778	240,431	-24,875	63,606	2,187.2	0.0165	0.0203	-0.0879	18%	11%
1890	120,786	95,792	216,577	-24,994	63,606	2,220.8	0.0184	0.0232	-0.0889	-10%	-13%
1891	140,360	107,490	247,849	-32,870	63,606	2,255.0	0.0161	0.0210	-0.0686	14%	11%
1892	119,306	82,261	201,567	-37,045	63,606	2,289.7	0.0192	0.0278	-0.0618	-18%	-31%
1893	91,485	88,034	179,519	-3,451	63,606	2,324.9	0.0254	0.0264	-0.6737	-30%	7%
1894	109,959	74,291	184,250	-35,668	63,606	2,360.6	0.0215	0.0318	-0.0662	17%	-18%
1895	107,907	73,170	181,077	-34,737	63,606	2,396.3	0.0222	0.0328	-0.0690	-2%	-2%
1896	116,276	72,477	188,753	-43,798	63,606	2,433.8	0.0209	0.0336	-0.0556	7%	-1%

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ. κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1897	116,363	81,709	198,072	-34,655	63,211	2,451.2	0.0211	0.0300	-0.0707	0%	11%
1898	138,267	88,222	226,489	-50,046	63,211	2,468.7	0.0179	0.0280	-0.0493	16%	7%
1899	131,259	93,803	225,062	-37,456	63,211	2,486.3	0.0189	0.0265	-0.0664	-5%	6%
1900	131,386	102,739	234,125	-28,647	63,211	2,504.1	0.0191	0.0244	-0.0874	0%	9%
1901	140,506	93,994	234,500	-46,512	63,211	2,522.0	0.0179	0.0268	-0.0542	6%	-9%
1902	137,229	79,663	216,893	-57,566	63,211	2,540.0	0.0185	0.0319	-0.0441	-2%	-18%
1903	137,494	85,924	223,419	-51,570	63,211	2,558.1	0.0186	0.0298	-0.0496	0%	7%
1904	137,016	90,570	227,586	-46,447	63,211	2,576.4	0.0188	0.0284	-0.0555	0%	5%
1905	141,756	83,691	225,447	-58,065	63,211	2,594.8	0.0183	0.0310	-0.0447	3%	-8%
1906	144,636	123,526	268,162	-21,110	63,211	2,613.3	0.0181	0.0212	-0.1238	2%	32%
1907	149,068	117,620	266,688	-31,448	63,211	2,632.0	0.0177	0.0224	-0.0837	3%	-5%
1908	154,633	110,713	265,346	-43,920	63,211	2,649.2	0.0171	0.0239	-0.0603	4%	-6%
1909	157,549	101,690	259,239	-55,859	63,211	2,666.6	0.0169	0.0262	-0.0477	2%	-9%
1910	160,536	144,571	305,108	-15,965	63,211	2,684.1	0.0167	0.0186	-0.1681	2%	30%
1911	173,510	140,903	314,413	-32,608	63,211	2,701.7	0.0156	0.0192	-0.0829	7%	-3%
1912	157,657	146,163	303,820	-11,494	63,211	2,719.4	0.0172	0.0186	-0.2366	-10%	4%
1913	177,933	119,001	296,934	-58,932	121,794	4,819.8	0.0271	0.0405	-0.0818	11%	-23%
1914	318,846	178,564	497,411	-140,282	121,794	4,818.2	0.0151	0.0270	-0.0343	44%	33%
1915	289,390	218,356	507,747	-71,034	121,794	4,817.0	0.0166	0.0221	-0.0678	-10%	18%
1916	399,439	154,842	554,281	-244,597	121,794	4,816.1	0.0121	0.0311	-0.0197	28%	-41%
1917	223,075	112,627	335,702	-110,449	121,794	4,815.4	0.0216	0.0428	-0.0436	-79%	-37%
1918	733,907	296,860	1,030,767	-437,047	121,794	4,815.0	0.0066	0.0162	-0.0110	70%	62%
1919	1,552,179	764,220	2,316,399	-787,960	121,794	4,815.0	0.0031	0.0063	-0.0061	53%	61%
1920	2,177,530	686,311	2,863,841	1,491,219	127,000	5,007.5	0.0023	0.0073	-0.0034	29%	-11%
1921	1,764,469	944,210	2,708,679	-820,259	127,000	5,049.5	0.0029	0.0053	-0.0062	-23%	27%

Αικατερίνη Σταθάκου, *Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία*

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ. κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1922	3,169,762	2,489,119	5,658,881	-680,643	127,000	5,097.0	0.0016	0.0020	-0.0075	44%	62%
1923	6,075,622	2,544,317	8,619,939	3,531,305	127,000	6,010.0	0.0010	0.0024	-0.0017	48%	2%
1924	8,038,963	3,266,185	11,305,148	4,772,779	127,000	6,000.0	0.0007	0.0018	-0.0013	24%	22%
1925	10,176,822	4,574,266	14,751,088	5,602,556	127,000	5,957.5	0.0006	0.0013	-0.0011	21%	29%
1926	9,967,250	5,439,630	15,406,880	4,527,620	127,000	6,041.5	0.0006	0.0011	-0.0013	-2%	16%
1927	12,600,215	6,040,196	18,640,411	6,560,019	127,000	6,127.0	0.0005	0.0010	-0.0009	21%	10%
1928	12,416,936	6,330,861	18,747,798	6,086,075	129,281	6,210.3	0.0005	0.0010	-0.0010	-1%	5%
1929	13,276,098	6,960,424	20,236,522	6,315,673	129,281	6,286.0	0.0005	0.0009	-0.0010	6%	9%
1930	10,524,285	5,985,677	16,509,962	4,538,609	129,281	6,367.1	0.0006	0.0011	-0.0014	-26%	-16%
1931	8,763,321	4,203,591	12,966,911	4,559,730	129,281	6,462.8	0.0007	0.0015	-0.0014	-20%	-42%
1932	7,869,988	4,757,367	12,627,354	3,112,621	129,281	6,543.6	0.0008	0.0014	-0.0021	-11%	12%
1933	8,426,006	5,154,570	13,580,576	3,271,436	129,281	6,624.5	0.0008	0.0013	-0.0020	7%	8%
1934	8,831,349	5,473,317	14,304,666	3,358,032	129,281	6,726.9	0.0008	0.0012	-0.0020	5%	6%
1935	10,765,999	7,095,055	17,861,054	3,670,943	129,281	6,837.0	0.0006	0.0010	-0.0019	18%	23%
1936	11,847,510	7,383,730	19,231,241	4,463,780	129,281	6,936.2	0.0006	0.0009	-0.0016	9%	4%
1937	15,547,890	9,546,394	25,094,285	6,001,496	129,281	7,028.5	0.0005	0.0007	-0.0012	24%	23%
1938	14,758,579	10,148,865	24,907,443	4,609,714	129,281	7,121.8	0.0005	0.0007	-0.0015	-5%	6%
1939	12,280,705	9,199,875	21,480,579	3,080,830	129,281	7,221.9	0.0006	0.0008	-0.0023	-20%	-10%
1940	12,244,353	9,079,041	21,323,393	3,165,312	129,281	7,318.9	0.0006	0.0008	-0.0023	0%	-1%

Σύμφωνα, με αυτά τα στατιστικά δεδομένα, της περιόδου 1911-1940 διαπιστώνεται σταθερή αύξηση των εμπορευματικών ροών που εκφράζονται με τις εισαγωγές/εξαγωγές των χωρών αποστολής και προορισμού από και προς την Ελλάδα (πίνακας IV.2).³⁴¹

Ένας πρόσθετος παράγοντας είναι οι δημογραφικές εξελίξεις την χρονική περίοδο του Μεσοπολέμου. Ειδικώς στην Ελλάδα τόσο ο πληθυσμός της Ελλάδας, όσο και η εδαφική έκταση αυξάνονται. Το έτος 1911, λίγο πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912 -1913), ο ελληνικός πληθυσμός αγγίζει τους 2.700.700 κατοίκους και η εθνική έκταση ορίζεται στα 63.211 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Το 1922 μετά την έλευση των προσφύγων από την Μικρά Ασία ο πληθυσμός ανέρχεται στους 5.077.000 κατοίκους, ενώ η εδαφική επικράτεια μετά τις αλλαγές που προκάλεσαν οι διεθνείς συμφωνίες φθάνει τα 127.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Οι διεθνείς πληθυσμιακές εξελίξεις και οι σχολές σκέψης που διαμορφώθηκαν δείχνουν ότι η παγκόσμια σφαίρα του εμπορίου και της μεταφοράς προϊόντων επηρεάζεται από τις πληθυσμιακές μεταβολές. Πολύ περισσότερο πρόσθετος λόγος επιρροής είναι η θνησιμότητα, σε περίοδο πολεμικών συγκρούσεων και της βίαιης μετακίνησης ή μετανάστευσης πληθυσμιακών ομάδων επηρεάζει τις ροές διεθνούς εμπορίου και τις ροές κεφαλαίων.

³⁴¹ Η συνολική αξία των εμπορευματικών συναλλαγών, στα οποία πραγματοποιήθηκε στατιστική συλλογή και επεξεργασία από την Ελληνική στατιστική υπηρεσία αφορά Κράτη, δηλαδή οι υπό εξέταση αλλοδαπές προς την Ελλάδα επικράτειες. Γενικότερα για τις εμπορικές ροές επίσης: S. Fraser, «The International Gold Standard: Lessons of Inter – War Experience, Simon Fraser University, July 1968, J. Cowa & R. Hicks, «Politics, Institutions and Trade: Lessons of the Interwar Era», *International Organization*, Cambridge 2014. C. Carrère & M. Schiff, «On the Geography of Trade: Distance is alive and Well», *Revue Economic*, 2005, σσ. 1250 -1270, G Williamson, *Globalization and the Poor Periphery before 1950*, Cambridge, MIT Press, 2006, J – M., Albertrini & A. Silem, *Comprendre les Théories Économiques*, Παρίσι, 1968.

Πίνακας IV.2

Αλλοδαπές προς την Ελλάδα επικράτειες (κατά την ελληνική στατιστική αρχή)

1. Bahamas,	52. Βερμούδες,	96. Δυτική Σαμόα,
2. Brunei,	53. Βιρμανία,	97. Δωδεκάνησος,
3. Côte d'ivoire,	54. Βοημία – Μοραβία,	98. Ελβετία,
4. Gilhert et elice Νήσοι,	55. Βολιβία,	99. Ελιγολάνδη,
5. Guam,	56. Βόρεια Βρετανική Βόρνεος,	100. Ερυθραία,
6. Haute – Volta,	57. Βορειοανατολική Ροδεσία,	101. Εσθονία,
7. Kenya και Uganda,	58. Βορειοδυτική Ροδεσία,	102. Ζανζιβάρη,
8. Kerguelen,	59. Βουλγαρία,	103. Ζώνη Διώρυγος Καναδά,
9. Νήσοι Nauru,	60. Βουτάνη,	104. Η.Π.Α,
10. Νήσοι της Ωκεανίας – Ιαπωνίας,	61. Βραζιλία,	105. Ήπειρος,
11. Νήσοι Φαλκλάνδ,	62. Βρετανία,	106. Θιβέτ,
12. Reunion,	63. Βρετανικές Αντίλλες,	107. Θράκη,
13. Rio de Oro,	64. Βρετανική Nyassaland,	108. Ιαπωνία,
14. Ruanda Urundi,	65. Βρετανική Αφρική,	109. Ινδία,
15. Saint Pierre et Miquelon,	66. Βρετανική Μαλαισία,	110. Ινδικές
16. Sao Thome et Principe,	67. Βρετανική Σομαλιλάνδη,	111. Ιράκ,
17. Tristan de Kunha,	68. Βρετανικό Ονδούρας,	112. Ιράν,
18. Turks & Caicos Νήσοι,	69. Βρετανικοί Νήσοι Solomon,	113. Ιρλανδία Ελ. Κράτους,
19. Wei – Hai – Wei,	70. Γαλλία,	114. Ισημερινός,
20. Αγγλική Ινδοκίνα,	71. Γαλλικές Αντίλλες,	115. Ισλανδία.
21. Αγγλο – Αιγυπτιακό Σουδάν,	72. Γαλλικές Εγκαταστάσεις Ωκεανίας,	116. Ισπανία,
22. Αγγλονορμανδικές Νήσοι,	73. Γαλλικές Κτήσεις Ινδιών,	117. Ισπανική Αφρική,
23. Αγγόλα,	74. Γαλλική Ακτή των Σομάλης,	118. Ισπανική Γουινέα,
24. Αγία Ελένη,	75. Γαλλική Αφρική,	119. Ισπανική Γουινέα,
25. Αγία Λουκία,	76. Γαλλική Γουινέα,	120. Ιταλία,
26. Άγιος Βικέντιος,	77. Γαλλική Γουινέα,	121. Ιταλική Αφρική,
27. Αίγυπτος,	78. Γαλλική Ινδοκίνα,	122. Ιταλική Σομαλία,
28. Αιθιοπία,	79. Γαλλική Νιγηρία,	123. Ιταλικοί Νήσοι Αιγαίου Πελάγους,
29. Αιτή,	80. Γαλλική Ωκεανία,	124. Καμερούν
30. Ακαθόριστες Χώρες.	81. Γαλλικό Σουδάν,	125. Καμερούν υπό Γαλλική Εντολή,
31. Ακτή Ελεφαντοστού,	82. Γαλλικός Ισημερινός Αφρικής,	126. Καναδάς,
32. Ακτή Χρυσού,	83. Γαμβία,	127. Κανάριοι Νήσοι,
33. Αλάσκα,	84. Γερμανία,	128. Καστελόριζο,
34. Αλβανία,	85. Γεωργία,	129. Κάτω Χώρες,
35. Αλγερία,	86. Γιβραλτάρ,	130. Κεϋλάνη,
36. Αμερ. Σαμόα,	87. Γιουγκοσλαβία,	131. Κίνα,
37. Ανδόρρα,	88. Γουαδελούπη,	132. Κιουρασώ,
38. Ανταρκτικές Χώρες,	89. Γουατεμάλα,	133. Κοβέτ,
39. Αργεντινή,	90. Γουινέα,	134. Κολομβία,
40. Αρκτικές Χώρες,	91. Γρενάδα,	135. Κονγκό Άδεν,
41. Αυστραλία,	92. Γροιλανδία,	136. Κόστα Ρίκα,
42. Αυστρία,	93. Δανία,	137. Κύπρος,
43. Αφγανιστάν,	94. Δαχομέη,	138. Λεττονία,
44. Β. Ήπειρος,	95. Δομικάνικη Δημοκρατία,	139. Λιβηρία,
45. Bardabos,		140. Λιβύη (Τριπολίτιδα),
46. Βάδης,		141. Λιθουανία,
47. Βαλτικά Κράτη,		142. Λοιπές Βρετανικοί Νήσοι της Ωκεανίας,
48. Βελγική Γουινέα		143. Λουξεμβούργο,
49. Βελγικό Κονγκό,		144. Μ. Βρετανία,
50. Βέλγιο,		145. Μαδαγασκάρη,
51. Βενεζουέλα,		146. Μακεδονία,
		147. Μάλτα,
		148. Μαντζουρία,

149. Μαρόκο – Ισπανία,	202. Σλοβακία,
150. Μαρόκο – Τάγγερη,	203. Σοκότρα,
151. Μαρόκο Γαλλικό,	204. Σουηδία,
152. Μαρόκο,	205. Σπιτςβέργη,
153. Μαρτινίκα,	206. Συρία,
154. Μαυρίκιος,	207. Ταγκανίκα,
155. Μαυριτανία,	208. Τζαμάικα,
156. Μεξικό,	209. Τογκό Βρετανική
Εντολή,
157. Μεσημβ. Ροδεσία,	210. Τογκό Γαλλική
Εντολή,
158. Μοζαμβίκη,	211. Τουρκία,
159. Ν. Νήσοι,	212. Τράνσβααλ,
160. Νατάλη,	213. Τριάς κ' Tobago,
161. Νέα Γη,	214. Τσεχοσλοβακία,
162. Νέα Γουινέα,	215. Τύνις,
163. Νέα Ζηλανδία,	216. Φινλανδία,
164. Νέα Καληδονία,	217. Φιούμε,
165. Νέες Εβρίδες,	218. Χαβάι,
166. Νήσοι Cayman,	219. Χαδραμαούντ,
167. Νήσοι Fudgi,	220. Χεδζάζ και Νεδζέζ,
Αραβία,
168. Νήσοι Leeward,	221. Χιλή,
169. Νήσοι Virgin ΗΠΑ,	222. Πορτογαλικές
Κτήσεις,
170. Νήσοι Κουκ,	223. Κορέα ή Χοζέν,
171. Νήσοι της Union,	224. Macao,
172. Νήσοι του
Πράσινου
Ακρωτηρίου,	225. Νεπάλη,
173. Νήσοι Φερόες,	226. Ομάν,
174. Νιγηρία υπό
Βρετανική Εντολή,	227. Μογγολία,
175. Νικαράγουα,	228. Νήσοι Bahrein,
176. Νορβηγία,	229. Πορτογαλία Timor,
177. Νοτιοαφρικάνικη
Ένωση,	230. Surawak, Σμύρνη,
178. Νοτιοδυτικό
Αφρικανικό έδαφος
υπό Εντολή,	231. Περσία,
179. Ολλανδικές
Αντίλλες,	232. Υεμένη,
180. Ολλανδικές Ινδίες,	233. Σιάμ,
181. Ολλανδική Γουινέα,	234. Αγγλικές Ινδίες,
182. Ονδούρος,	235. Γαλλικές Ινδίες,
183. Ουγγαρία,	236. Φιλιππίνες,
184. Ουρουγουάη,	237. Φορμόζα ή Ταιβάν,
185. Παλαιστίνη,	238. Χόνγκ Κόνγκ.
186. Παναμάς,	
187. Παπούα,	
188. Παραγουάη,	
189. Περού,	
190. Πολωνία,	
191. Πόρτο Ρίκο, Κούβα,	
192. Πορτογαλία,	
193. Πορτογαλική
Αφρική,	
194. Πορτογαλική
Γουινέα,	
195. Προτεκτοράτο
Τόνγκα,	
196. Ρουμανία,	
197. Ρωσία,	
198. Σαλβαδόρ,	
199. Σενεγάλη,	
200. Σευχέλες,	
201. Σιέρρα Λεόνε,	

Η δημογραφική εξέλιξη έχει συνδεθεί, με ποικίλους τρόπους,³⁴² με τους παράγοντες της πολιτικής της αυτάρκειας οι οποίοι υποδεικνύονται σταθερά, μέσω της αφήγησης των γεγονότων των πολέμων. Η έννοια του πληθυσμού σε εξαιρετικές περιπτώσεις και κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις ή κριτήρια μετασχηματίστηκε σε ανταγωνιστικό μηχανισμό μεταξύ κρατών με βάση το εκτιμώμενο εθνικό εισόδημα.³⁴³ Χαρακτηριστικό ότι «εθνολογική διαφορά ή ταξινόμηση» αποκτά ιδιαίτερη θέση στις μεσοπολεμικές εθνικές αντιπαραθέσεις.

Πίνακας IV.3

Ενδεικτικές τάσεις στους δημογραφικοί δείκτες ισχυρών μεσοπολεμικών κρατών (1911/1913, 1926/1930)

Δείκτες	Χώρα	1911/1913	1926/1930
Γεννητικότητα (ανά 1000 κατ.)	Ισπανία	31,8	29,2
	ΗΠΑ	30,0	19,8
	Γαλλία	18,8	18,2
	Ιαπωνία	33,6	33,6
	Μεγ. Βρετανία	24,1	17,4
Θνησιμότητα (ανά 1000 κατ.)	Ισπανία	22,1	18,3
	ΗΠΑ	14,1	11,8
	Γαλλία	18,1	16,8
	Ιαπωνία	19,8	19,4
	Μεγ. Βρετανία	14,3	12,5
Παιδική θνησιμότητα (ανά 1000 γεν.)	Ισπανία	151	123
	ΗΠΑ	109	68
	Γαλλία	124	89
	Ιαπωνία	155	137
	Μεγ. Βρετανία	109	70

³⁴² Ο Α. Ανδρεάδης στο *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* αναφέρει: «Ο διαπρεπής στατιστικός Sir Bernard Mallet αναρωτείται εάν τα μέσα διατροφής αυξάνονται ταχύτερα ή οι άνθρωποι; Ένα εξέχων μέλος της Μαλθουσιανής Ένωσης απαντά στα ερωτήματα περί πληθυσμού. Το ένστικτο της πατρότητας θα παραμείνει τόσο ισχυρό εις τον άνθρωπο, ώστε οι γεννήσεις να παραμείνουν πάντοτε επί του επιπέδου της παραγωγής των αγαθών. Υποθετικά ως παράδειγμα, το νέο σιδηροδρομικό οδικό δίκτυο και τα μεγάλα υδραυλικά έργα είναι ικανά να πενταπλασιάσουν τον αυστριακό πληθυσμό. Προς τούτο απαιτείται όμως χρόνος, πολλά χρήματα και προς παντός άνθρωποι δια τα γεωργικά έργα».

³⁴³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press / Έκφραση, 1999, σ. 27.

Ελπίδα ζωής με τη γένεση (έτη ζωής)	Ισπανία	42,0	47,0
	ΗΠΑ	53,0	58,0
	Γαλλία	50,0	55,0
	Ιαπωνία	42,0	46,0
	Μεγ. Βρετανία	53,0	59,0
Αναλογία πληθυσμού άνω των 65 ετών	Ισπανία	5,0	6,1
	ΗΠΑ	4,3	5,4
	Γαλλία	7,1	9,6
	Ιαπωνία	5,8	4,5
	Μεγ. Βρετανία	5,6	9,5

Πηγή: P. Bairoch, *Victoires et déboires*, T. III, Paris 1977.

Στο κλίμα αυτό δεν απουσιάζουν θεωρητικές συζητήσεις για τη σχέση κοινωνικών τάξεων, ροών εμπορίου και εισοδημάτων και τύπου πολιτεύματος. Ενδεικτική η αναφορά: μεταξύ των ετών 1883 και 1892 διαπιστώθηκε μαζί με την ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων και των εμπορευμάτων ότι ευνοούν την οικονομική ζώνη στην ιταλική επικράτεια. Η ευρεία αιτιολόγηση αυτών των επιλογών βρίσκεται στην έννοια του «αποτελέσματος», καθώς σε περίπτωση που δύο ή περισσότερες χώρες συσχετιστούν εμπορικά μεταξύ τους, καθιστώντας τις εκάστοτε πλευρές οικονομικά φερέγγυες, προκειμένου να διαμορφώσουν τις εμπορικές συνδιαλλαγές τους, τις φέρνει απέναντι σε κατάσταση δυνητικής κινητικότητας πόρων. Η διεθνής κατανομή των πόρων δεν είναι ωφελιμιστική και, όπως επισημαίνεται, η έννοια του «αποτελέσματος» εμφανίζεται «επικίνδυνη έως ριψοκίνδυνη και καταστροφική για το διεθνές εμπόριο».³⁴⁴

³⁴⁴ Βλ., V. Pareto, *Manual of Political Economy*, A Critical and Variorum Edition, 1906, edit by Aldo Montesano, Alberto Zanni, Luigino Bruni, John S. Chipman and Michael Mclure. Η θεωρία των ελίτ του V. Pareto (= *Ανοδος και Πτώση των Ελίτ*, Αθήνα, Κουκκίδα, 2017, με τη συμβολή του G. Mosca αναπτύσσεται σε ένα εξορισμού, καινοτόμο τρόπο. { Σε όλες τις κοινωνίες δύο τάξεις εμφανίζονται μόνο μια τάξη που κυριαρχεί και μια τάξη που κυριαρχείται. } Οι βασικοί στοχαστές της θεωρίας των ελίτ έθεσαν τον ορισμό των ελίτ με βάση κάποια, προαναφερθέντα κατάλοιπα. Οι διαμάχες μεταξύ των ελίτ επεξηγούνται ως συγκρουσιακές καταστάσεις μεταξύ λεόντων και αλεπούδων. Λέοντες ονομάζονται οι κοινωνικές τάξεις που διατηρούν την κοινωνική, ευνομούμενη ευταξία και έχουν ένα είδος κληρονομικών, εξουσιαστικών ιδιοτήτων, ενώ οι Αλεπούδες συνίσταται στην αναδυόμενη ελίτ που συμμαχούν με το λαό και χρησιμοποιούν θεμιτά και αθέμιτα μέσα προκειμένου να ανέλθουν στους εξουσιαστικούς κόμβους. Η έννοια των καταλοίπων συνδυάζεται με την εννοιολογική ερμηνεία των ιδεολογικών παραγωγών που εντοπίζουν και συνθέτουν την κοινωνική κατασκευή ενός Έθνους – Κράτους. Ειδικά, αναφέρεται ότι μια ουσιώδης εφαρμογή στο σύγγραμμα των παραπάνω συγγραφέων εντοπίζεται στο έργο του Ιταλού Κοινωνιολόγου με

Όπως θα δούμε σε άλλο σημείο, στο πεδίο της οικονομικής αυτάρκειας σε διεθνές επίπεδο και σε σύγκριση με τον τρόπο έκβασης των διεθνών συναλλαγών και των διεθνών ροών εμπορευμάτων αναδεικνύεται η αξία των στατιστικών στοιχείων σε εθνικό επίπεδο, όπως αυτό που μας απασχολεί με τα δεδομένα της εθνικής στατιστικής υπηρεσίας της Ελλάδας.

Αν και η αυτάρκεια εμπερικλείει διατυπώσεις που συσχετίζονται με την εσωτερική κατανάλωση και την απεμπλοκή από τις διεθνείς ανταγωνιστικές αγορές, παρόλα αυτά για τη δεύτερη κυρίως φάση του Μεσοπολέμου επιστρατεύουν, ορισμένες παραλλαγές του ελεύθερου εμπορίου, εγκιβωτίζοντας την αξία των συναλλαγών, επιβάλλοντας ποσοτικούς περιορισμούς και φορολογικά, δασμολογικά μέτρα. Η έννοια του Προστατευτισμού είναι αναγκαία στην εκτίμηση των τάσεων του Διεθνούς Εμπορίου.

Στην περίπτωση αυτή των αναλύσεων η έννοια του ισχυρού προστατευτισμού³⁴⁵ συνιστά όψη «βίαιου» εμπορικού περιορισμού, αλλά και ως μια αλλαγή στη συμπεριφορά και τις ροές της κατανάλωσης των λαών. Παρά τον αρνητικό απόηχο της έννοιας του εντεινόμενου προστατευτισμού, ως σημείο απαγόρευσης του ακραίου ελέγχου στις εμπορευματικές συναλλαγές των κρατών, η ανάμειξη στο διεθνές εμπόριο των εθνών εντάσσει την έννοια της ανταγωνιστικότητας. Χαρακτηριστική η πρόσφατη αναφορά:

θέμα την μαρξιστική και ελιτιστική προσέγγιση σε μια συνδυασμένη προοπτική που διαπλέκει το πνευματικό χαρακτήρα της θρησκευτικής λατρείας. Στην έννοια του εφικτού αποτελέσματος προστίθεται ο Νόμος - Διάγραμμα 20/80. Βλ. επίσης στο Dr Mustafa. Delican, «Elite Theories of Pareto, Mosca and Michels και στο M. Wright Notes on Mosca σς. 161 -163 in Pareto and Mosca. J. H. Meisel (Eds). Englewood Cliffs. N. J: Prentice Hall αναφέρονται κάποια δημοκρατικές θεωρίες. Ορισμένες παρατηρήσεις, με άλλα λόγια που αναφέρονται στο Νόμο 20/80 και συνδέονται με την Αυτάρκεια προάγουν την αυτό - ανάπτυξη που επιφέρει 80% όφελος.

³⁴⁵ Βλ., Ε. Μαραμής, «Αποτελεί λύση ο εμπορικός προστατευτισμός και ο περιορισμός στο εξωτερικό εμπόριο;», *Ελεύθερη Αγορά, Austrian Economics*, Αθήνα 2018, <https://www.eleytheriagora.gr/2545-2/>, Ημερομηνία Ανάκτησης, 24/03/2019.

«Η άρση της λογικής του προστατευτισμού διακρίνεται από θετικές και αρνητικές συνέπειες για τα οικονομικά συμφέροντα των κρατών»³⁴⁶

Αυτό γιατί στην τοπική αγορά, οι αρνητικές δράσεις του προστατευτισμού αφορούν τον τομέα της απασχόλησης. Κατά δεύτερον θεωρείται ότι, στο εθνικό επίπεδο διακρίνεται ένα κοινό, περιοριστικό πρότυπο ένταξης της οικονομικής λειτουργίας. Τέλος, η πολιτική της νομισματικής κυκλοφορίας ανά κράτος συνδυάζεται με τους περιοριστικούς παράγοντες του οικονομικού προστατευτισμού. Εδώ, η αρχή των «τελωνιακών δασμών» δεν παραπέμπει στο δόγμα, αλλά λειτουργεί εθνικά μέσα προς τις ροές του διεθνούς εμπορίου.³⁴⁷

Κατά το μεσοπολεμικό διάστημα προκύπτει η αποσάθρωση των μεγάλων αυτοκρατοριών (Οθωμανική, Γερμανική, Αυστροουγγαρία) των προηγούμενων

³⁴⁶ Βλ., «Άποψη: Προστατευτισμός και ανταγωνιστικότητα» *Η Καθημερινή* <http://www.kathimerini.gr/950488/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apoyh-prostateytismos-kai-antagwnistikothta>, Ημερομηνία Ανάκτησης, 25/03/2019.

³⁴⁷ Μια παρέκβαση στο σημείο αυτό: αφορά τη θεωρητική διάσταση προκύπτει για την κοινωνιολογική σκέψη στη συζήτηση αυτή. Οφείλεται στη δάνεια χρήση της έννοιας του «πεδίου» και του «habitus», ως κοινωνική και οικονομική θεωρία για την παρατήρηση και συσχέτιση των εμπορικών κόμβων του Μεσοπολέμου. Καταρχάς, η έννοια της «έξις» στο σύνολο των προδιαθέσεων όταν τα άτομα δρουν στις αντίστοιχες, κοινωνικές περιστάσεις, εμπλέκεται στη θεωρία του P.Bourdieu. Το Habitus ως όρος εμπλέκεται με τις ιδιότητες του διαφανούς, διαυγούς, αυτό – παρουσιαζόμενου, οικουμενικής υπόθεσης. Κατά δεύτερο, ζήτημα αποτελεί το ανοιχτό, συσχετιστικό πεδίο δράσης και ανταλλαγής ή κατανομής των μορφών κεφαλαίου. Η εμπορική διάδραση παραλληλίζεται με την εμπορική διανομή των μερισματικών μορφών των εμπορευμάτων. Ανάμεσα στα διάφορα πεδία, υπάρχει έντονη, σχέση εξάρτησης που κορυφώνεται δια μέσω, της κοινωνικής διαδρομής των υποκειμένων, αλλά και επιμέρους σε κάθε αυτόνομο, μεμονωμένο πεδίο. Στην ευρωπαϊκή ήπειρο και στην Αμερική με επίκεντρο το θέμα της αυταρκειακής θέσπισης και ετοιμότητας στην δημόσια πολιτική σκηνή, το διεθνές εμπόριο γνωρίζει διάφορες μεταβάσεις και επικερδείς ωσμώσεις ανά κρατική επιφάνεια. Η έννοια των εμπορικών διασταυρώσεων και διακανονισμών με επίκεντρο τις επικερδείς, προσοδοφόρες ανταλλαγές αποκτά ένα νόμιμο, κοινωνικο – οικονομικό χώρο που το πεδίο της Οικονομικής Κοινωνιολογίας εντάσσει σε διεθνή αμφισβήτηση ή εμπορική κατάχρηση, διχασμό, υφειακό κύκλο δραστηριοτήτων ή μετονομασία σε ειδική σύνθεση εμπορικών και οικονομικών συμβάσεων.

αιώνων σε πολιτειακά έθνη κράτη. Η άνοδος του φιλελευθερισμού και των αστικών, δημοκρατικών θεσμών που νομοθετήθηκαν με τα Εθνικά Συντάγματα συμπίπτει με την είσοδο του δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας, στο παγκόσμιο σύστημα οικονομικής και δημοσιονομικής διακυβέρνησης. Οι αρχές του εμπορίου στις γεωγραφικές και ζώνες προσπέλασης και διέλευσης των εμπορευμάτων εφαρμόζονται σε μια προσδοκία ελέγχου των οικονομικών αποδόσεων του εμπορίου σε εθνική βάση.

Στη συμμετοχή στους όρους και τις συμβιβαστικές ή εμπορικά ενταγμένες συνθήκες, του οικονομικού παράγοντα, κατά το πρώτο διάστημα του Μεσοπολέμου διακρίνεται η απελευθέρωση από τα κλειστά όρια των θεσμικών κανόνων και διακρίσεων από μέρους, των εθνικών κρατών. Κάθε κρατικός, μονοπωλιακός πυλώνας διεκδικεί για την τοπική του πελατεία, μερίδιο, με τη μορφή εμπορικής διείσδυσης και ανάδυσης των εκμεταλλευόμενων, προπορευόμενων εξαγωγικών/εισαγωγικών ροών. Η έννοια της αναδιανομής του παγκόσμιου, εθνικού πλούτου τίθεται σε πρώτο δημόσιο, πλάνο. Δύο ερευνητικά ερώτημα τίθενται:

- Ποιοι ήταν οι κυριότεροι πυλώνες συγκρότησης των εθνικών κρατών, του διεθνούς εμπορίου κατά το Μεσοπόλεμο;
- Υπό ποιο γνωστικό – σηματοδοτημένο σχήμα θα συνέγραφε ο ερευνητής του μέλλοντος, εάν δεν προϋπήρχε η έννοια της αυτό – εκπληρωμένης, οικονομικής επάρκειας τα χρόνια του Μεσοπολέμου;

Το πρώτο σκέλος της απάντησης που δύναται να οριστεί έχει επιβεβαιωθεί από τα πραγματικά συμβάντα και τους περιορισμούς ή μη που έλαβε το διεθνές εμπόριο, ειδικά κατά τη δεύτερη, προστατευτική φάση (1930 – 1939). Σε αυτό το ζήτημα οι περιφερειακές, τακτικές και συζητήσεις διαπνέονται από το πνεύμα των βαλκανικών συνεννοήσεων.³⁴⁸ Οι διεκδικούμενες διεθνείς σχέσεις

³⁴⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός*, ό.π., σ. 267.

καθοδηγούνται από τις Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία), εστιάζοντας στην περιοχή των Βαλκανίων, ενώ επισύρονται από τον εθνικιστικό χαρακτήρα των νέων Κρατών, τα οποία έχουν διαποτιστεί με τις οικονομικές συμπεριφορές του Προστατευτισμού και της στροφής, σε πιο αυτοδύναμες μορφές διαχείρισης, των κρατικών υποθέσεων.

Το δεύτερο σκέλος των παραπάνω, δύο ερωτημάτων εντοπίζεται στην έννοια του εθνικού συμφέροντος το οποίο πρότασε ολόκληρο το κοινωνικο –πολιτικό περίγραμμα, των οριοθετημένων γεωγραφικών κτήσεων, του Μεσοπολέμου. Ο όρος εθνικισμός ή οι εθνικές κατασκευές του διαστήματος μεταξύ των δύο Παγκοσμίων Πολέμων περιλαμβάνει μια σειρά από ορισμένα κριτικά γεγονότα: ο εθνικισμός «προσέρχεται» πριν τα έθνη. Τα έθνη δεν δημιουργούν κράτη και εθνικισμούς αλλά το αντίθετο μπορεί να συμβεί. Ωστόσο, οι αρχές του εθνικισμού τείνουν να νομιμοποιούνται όταν ενώνονται σε ένα ενιαίο σύνολο διασπείρονται σε τμήματα του πληθυσμού.³⁴⁹

Με άλλα λόγια, το διεθνές εμπόριο άντλησε πρακτικές και τεχνικές ανάκαμψης ή επανόδου σε ένα αρνητικό περιβάλλον και πολεμικό κλίμα, για ανταλλακτικές ιδέες, προϊόντα, υπηρεσίες, στρατηγικά και οικονομικά σχέδια. Ένα ενδιάμεσο επίπεδο, παραχάραξης της ομαλής πρόσβασης και μετακίνησης ή μεταφοράς εμπορευμάτων, ανά Κράτος συνιστά το δόγμα της Οικονομικής αυτό – ανάπτυξης το οποίο εκφράστηκε όταν επανήλθε η αναταραχή στις προσχηματικές, συμφωνίες ειρήνης και φιλελεύθερης συνύπαρξης των νέο – ιδρυμένων, εθνικών επικρατειών. Στην ισορροπία δυνάμεων, μεταξύ των μεγάλων, οικονομικών σχηματισμών προστίθεται ή έννοια του γοήτρου, της στρατιωτικής υπεροχής, της δημογραφικής αύξησης, της ομοιογένειας, των αντιτιθέμενων, μηχανισμών εμπορικών, συνεταιριστικών πράξεων. Ορισμένες χώρες, όπως η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Τουρκία, η Γερμανία και άλλα Βαλκανικά Κράτη αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για οικονομική συνεργασία.

³⁴⁹ Βλ., E. J. Hobsbawn, *Nations and nationalism since 1780 , Programme, myth, reality*, Cambridge University Press, 1990, σ. 33.

Διαπιστώνεται δηλαδή πως η εξάπλωση της πολιτικής της αυτάρκειας είναι η εξίσωση των σκοπών και των εργαλειακών/λειτουργικών ιδιοτήτων ενός Έθνους – Κράτους σε συνδυασμό με τις εξωτερικές βλέψεις. Με άλλα λόγια «ένα μεγαλύτερο μέρος εθνικής αυτάρκειας και οικονομικής απομόνωσης ανάμεσα στις χώρες από το 1914, πιθανώς να υπηρετούσε τους σκοπούς της ειρήνης»³⁵⁰ Οι ενδιάμεσοι στοχασμοί και παρατηρήσεις που παρατίθενται στο πλαίσιο συλλογής και επεξεργασίας των στατιστικών δεδομένων αλλά και οι θεωρήσεις, η κατάθεση των συνθηκών και των επανορθωτικών, εμπορικών συμβάσεων μαρτυρούν τις διακυμάνσεις των εθνικών κλιμακίων κατά το Μεσοπολεμικό διάστημα (1919 – 1939). Κατά, τον M. Friedman³⁵¹ και την Οικονομική Σχολή του Σικάγο, η Μονεταριστική θεωρία όπως αναπτύχθηκε μια δεκαετία αργότερα, γεννά το ερώτημα: *ποιο είδος πολιτικής είναι κατάλληλο σε περίοδο ύφεσης;* Ενδεικτική στο πνεύμα αυτό η σχηματική συζήτηση που αναπτύσσεται για τους «οικονομικούς κύκλους»:

Πίνακας IV.4

Σχηματική αναφορά στη μεσοπολεμική ανάλυση των οικονομικών κύκλων

Όνομα	Έργο
Κύκλος εργασιών Kitchin	J. Kitchin, «Cycles and Trends and Economic Factor», <i>Review of Economic Statistics</i> , 5, 1923, σσ. 10 – 16.
Κύκλος Kuznets	S. Kuznets, «Secular Movements in Production and Prices, Boston, Houghton Mifflin, 1930
Μακροχρόνιος κύκλος Kondratiev	N. D. Kondratieff, «The Long Waves in Economic Life», <i>Review of Economics Statistics</i> , 17, 1935, σσ. 105 - 110

³⁵⁰ Βλ., J. M. Keynes, «Εθνική Αυτάρκεια», Θέσεις – τριμηνιαία επιθεώρηση, Αθήνα, Νήσος, 2009, σ. 2

³⁵¹ Βλ., M. Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago, The University of Chicago Press, 1962, σσ. 10 – 15.

IV.2 Οι ροές στις εμπορικές σχέσεις (1919 – 1939)

Οι δρόμοι του εμπορίου συνιστούν τόσο ένα πεδίο παρατήρησης και ανταλλαγής ιδεών, αξιών, εμπορευμάτων, οριοθέτησης των εθνικών, γεωγραφικών θέσεων, κοινωνικών συμπεριφορών, οικονομικών συμφερόντων όσο και μια μορφή διασύνδεσης των μικρότερων οικονομικά, κοινωνικά και πολιτειακά κρατών με τα μεγαλύτερα ιμπεριαλιστικά κράτη ή τις χώρες με πλούσιο εμπορικό και αποικιακό παρελθόν. Οι πολιτικές εμπορικής επέκτασης και κυριαρχίας, υπό τη μορφή εκτεταμένης κυριαρχίας βασίζονται σε διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, ενώ προσπίπτουν σε κατηγορίες πολιτικών με ανοιχτές ή κλειστές εμπορικές προδιαγραφές.

Αρχικά, μετά το τέλος των μεγάλων, ιμπεριαλιστικών αυτοκρατοριών, ανασυντίθενται τα εμπορικά σταυροδρόμια, με βάση τη δημιουργία και διάλυση των γεωγραφικών σχηματισμών. Ειδικότερα, οι παγιωμένοι δεσμοί μεταξύ των υπερπόντιων επικρατειών και των αποικιακών συγκροτημάτων διασπώνται. Τα νέο – ιδρυθέντα κράτη λαμβάνουν μέρος στο διεθνές εμπόριο, με βάση την εθνική τους κυριαρχία και τα εδαφικά προνόμια μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. «Οι συνεχείς ανατροπές των βαλκανικών κοινωνιών μετά την αποδιάρθρωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τις συνακόλουθες γεωγραφικές και εθνικές μεταβολές»³⁵² υποδηλώνει πέρα από την εδραίωση της δημιουργίας των εθνικών κρατών και την προσπάθεια εισόδου σε μια διεθνοποιημένη, εμπορική αγορά.

Η διατήρηση των εμπορικών διασταυρώσεων και σχέσεων, σε σύγκριση με τις τακτικές και τα σχέδια για την εφαρμογή της αυτάρκειας του προστατευτισμού και του εθνικισμού, στα περισσότερα κράτη του Μεσοπολέμου ακολούθησαν διαφορετικές ροές με αυξομειωμένες τάσεις. Ως εκ τούτου, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης που ανακόπτεται κατά τον Μεσοπόλεμο έρχεται σε αντίθεση με τις ροές των διεθνοποιημένων εμπορευμάτων, ενώ διαφαίνονται

³⁵² Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 51.

διαφορετικά πρότυπα μεταφοράς των εμπορικών αγαθών. Στο σημείο αυτό οι απόψεις που αντιπαραβάλλονται είναι πως από την μία οπτική τα πλεονεκτήματα του όρου της παγκοσμιοποίησης είναι η αύξηση της «παραγωγικότητας» και του «βιοτικού επιπέδου» και από την άλλη η ύπαρξη της πολιτικής των κλειστών θυρών, η οποία εξισώνεται ορισμένες φορές με την έννοια του εθνικού εμπορικού αποκλεισμού.

Επιπλέον, το παράδειγμα των παγκόσμιων ανισορροπιών στα εμπορικά ισοζύγια εντείνει τις «πολυάριθμες αναλύσεις και διαμάχες»³⁵³ στο εξωτερικό εμπόριο, ανά χρονικό διάστημα. Η λέξη εμπορικά σταυροδρόμια ή εμπορικοί δρόμοι, ή εμπορικές ροές αγαθών, προϊόντων έχει πολυάριθμες επεξηγηματικές ερμηνείες. Ταυτίζεται με τα πολιτιστικά, οικονομικά και πολιτικά σταυροδρόμια, καθώς η ανταλλαγή αγαθών εντάσσεται σε ένα πνεύμα νομισματικής κυκλοφορίας και μεταφοράς εθνικών αξιών και παραδοσιακών, σπάνιων ειδών. Ειδικά οι θαλάσσιες μεταφορές συνδυάζονται άμεσα με το διεθνές εμπόριο, ενώ θεωρούνται ο πιο εξελιγμένος και αποτελεσματικός τρόπος μεταφοράς των προς συναλλαγή ειδών (εισαγωγές/εξαγωγές σε σταυροδρόμι).³⁵⁴

Η ιστορική εξέλιξη των διεθνών ροών και των διεθνών κεφαλαιακών ροών παρουσιάζεται εντυπωσιακή σε εύρος και κλίμακα, καθώς οι κοινωνίες των

³⁵³ Βλ., B. Guillochon, A. Kawecki, B. Venet, *Διεθνής Οικονομική, Διεθνές Εμπόριο και Μακροοικονομία*, Αθήνα, Προπομπός, 2015, ό.π., σ. 277.

³⁵⁴ Μια παρένθεση από το ιστορικό βίο του Ελληνικού κράτους: Τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης επικράτησε έξαρση της πειρατείας, κυρίως από τους προσφυγικό πληθυσμό και από άνεργους ναυτικούς, με σημαντικότερες πειρατικές θέσεις τις περιοχές της Γραμβούσας και τις Σποράδες. Ο ορισμός του ΟΗΕ για το φαινόμενο της πειρατείας αναφέρεται στην πράξη άσκησης βίας από ένα σκάφος προς ένα άλλο. Οι οικονομικές συνέπειες της πειρατείας έχουν αρνητικό αντίκτυπο για το διαμετακομιστικό εμπόριο και τη διεθνή επικοινωνία των λαών. Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας 15^{ος} - 19^{ος} αιώνας*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997, σ.39: «Ο καιρός του Αιγαίου και οι εποχιακές του μεταβολές, σε συνδυασμό με τη γεωφυσική διαμόρφωση των ακτών και τη διάταξη των νησιών σε συγκροτήματα ή σε διάσπαρτες μεταξύ τους μονάδες, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ναυτικών δρόμων». Βλ. επίσης: «Τοπικές Κοινωνίες στο Θαλάσσιο και Ορεινό Χώρο στα Νότια Βαλκάνια 18^{ος} -19^{ος} Αιώνας» *Πρακτικά Συμποσίου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα*, 24 - 26 Μαΐου, σσ. 137 - 145.

ανεπτυγμένων οικονομικά χωρών, της μεσοπολεμικής περιόδου ενσωματώνονται στις παγκόσμιες αγορές, συγκριτικά προς τις ανεπτυγμένες χώρες.³⁵⁵ Συνεπώς, η εξέλιξη, η δομή, η διάρθρωση, η πορεία και τα ποσοστά του εμπορικού ισοζυγίου (εισαγωγές/εξαγωγές) επανακαθορίζονται από τους δρόμους των εμπορικών ροών.

Ήδη από τον 18^ο αιώνα, «η μετατόπιση του ανατολικού εμπορίου προς την ευρωπαϊκή Τουρκία, μετακινεί τα εμπορικά σημεία συναλλαγών ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση»³⁵⁶ Το γεγονός αυτό δικαιολογεί το ιστορικό, οικονομικό, δημογραφικό και κοινωνικό πλαίσιο, κάτω από το οποίο αναπτύσσεται το εμπόριο στο βαλκανικό χώρο, την Οθωμανική αυτοκρατορία και τον δυτικό χώρο. Η έννοια της μετακίνησης είναι συνυφασμένη με τα μεταφορικά μέσα, τον τρόπο μεταφοράς, τα εφόδια μεταφοράς και το οικονομικό κόστος του ταξιδιού. Η έννοια της διακίνησης των εμπορευμάτων συνδυάζει τη διαχείριση εμπορευμάτων, ως διαδικασία ροής των εμπορευμάτων από την παραγγελία μέχρι και την παράδοση στον πελάτη. Συγκεκριμένα «εμπεριέχεται κάθε διανοητικό, εκτελεστικό και ελεγκτικό μέτρο, ενώ κλάδοι της διακίνησης και επεξεργασίας αγαθών είναι η διακίνηση εμπορευμάτων, αποθηκών, προμηθειών, παραγωγής, διανομής και απόρριψης».

Τα αποτελέσματα από τις ροές των εμπορευμάτων κατά τον Μεσοπόλεμο μπορούν να αποτυπωθούν από τα στατιστικά μεγέθη και τα κοινωνικά οφέλη της πραγματικής οικονομίας, αλλά και της παρα-οικονομίας. Ο όρος πραγματική οικονομία αναφέρεται στα δομικά χαρακτηριστικά της οικονομίας, δηλαδή στην ρευστότητα των χρηματικών συναλλαγών, στον παραγωγικό, κοινωνικό

³⁵⁵ Βλ., Κ. Ντιροκάλτσης, «Παγκοσμιοποίηση και Διεθνές Εμπόριο: Ποιος ο ρόλος τους διεθνώς και ποιες οι επιπτώσεις τους για την ελληνική οικονομία;», Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015, σ. 11.

³⁵⁶ Βλ., Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και Διακίνηση στον Ελλαδικό Χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1993, σ. 12.

προσανατολισμό, στις αναπτυξιακές δυνατότητες στην ναυτιλία, στον τουρισμό, στην ενέργεια, στις μεταφορές και στη συγκέντρωση όλων των εμπορικών και οικονομικών δραστηριοτήτων το Κράτος.³⁵⁷ Η εννοιολογική οριοθέτηση της παρα - οικονομίας αποτελεί το «τμήμα εκείνο της οικονομική ζωής, όπου θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στο εθνικό προϊόν, εφόσον δημιουργεί προστιθέμενη αξία, με άξονα την εθνικολογιστική πρακτική, αλλά δεν καθίσταται δυνατό να αποτυπωθεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες μέτρησης.³⁵⁸

Παράλληλα, στο επίκεντρο της πραγματικής οικονομίας τίθενται «η προστιθέμενη αξία», δηλαδή η διαφορά μεταξύ της αξίας των εισαγωγών και της τιμής, για τις οποίες το αγαθό πωλείται. Στο πεδίο της παραγωγής της αυτάρκειας, η αυτοκατανάλωση στον πρωτογενή τομέα, η λειτουργία και η οργάνωση ενός νοικοκυριού δεν λαμβάνεται υπόψη στην αποτίμηση των πραγματικών οικονομικών δεδομένων και αποκλείεται. Στόχος των εμπορικών συνδιαλλαγών που δεν καταγράφονται είναι η αποφυγή της φορολογίας και η επιβολή δασμολογικού χαρακτήρα προστατευτικών μέτρων.

Συμπερασματικά, στο παρα-εμπόριο, στο «άτυπο» δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο διακίνησης εμπορευμάτων εντάσσεται το μικρό εμπόριο, και οι πλανόδιοι έμποροι - πωλητές, αλλά και το εμπόριο μεγάλων ποσοτήτων εμπορευμάτων. Κατά το μεσοπολεμικό διάστημα (1919 - 1939) παρατηρούνται ορισμένες δραστηριότητες, περιορισμένης τυπικής αναγνώρισης. Η έννοια της περιθωριοποίησης δεν πρέπει να συγχέεται με τον αρνητικό απόηχο του σχεδιασμού της αυτάρκειας, υπό τη μορφή του μικρού εμπορίου, αλλά και με το συγκεκριμένο είδος της αυτάρκειας. Η εγχώρια παραγωγή, η έλευση της μαζικής

³⁵⁷Βλ., Ναυτεμπορική, «Δημ. Ιωάννου: Η Επιστροφή στις αγορές και η πραγματική οικονομία. Διάλογος για τα δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας» <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/803404/dimioannou-i-epistrofi-stis-agores-kai-i-pragmatiki-oikonomia>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 13/04/2019.}

³⁵⁸ Βλ., B. S. Frey & W. W. Pommerchne «The Hidden Economy: States and Prospects of Measurement, in V. Tanzi (ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Βλ., Blackwell, Oxford. 1982. M. Carter, «Issues in the Hidden Economy - A Survey», *Economic Record*, 1985, σσ. 209 - 215.

προσέλευσης των προσφύγων το 1922 ευνόησε την ανάπτυξη μη οργανωμένων μορφών παραγωγής αγαθών και την μελλοντική μετακίνησή τους, προς την αγροτική περιφέρεια. Οι πιο οργανωμένες μορφές εκμετάλλευσης της γης επαναφέρουν το σχέδιο της αυτάρκειας σε μια διεθνής εμβέλειας παραγωγή και συνεργασία των κρατών – εθνών.

Οι ροές των εμπορευματικών αγαθών και τα σταυροδρόμια των εμπορικών συναλλαγών κατά τον Μεσοπόλεμο ακολούθησαν τις εξελίξεις στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πεδίο. Οι κομβικές έννοιες οικονομική παγκοσμιοποίηση³⁵⁹, προστατευτισμός, αυτάρκεια, εθνικισμός αναδεικνύουν νέες θεματικές και εξελίξεις στην πορεία του διεθνούς εμπορίου. Οι καινούργιοι κανόνες το διάστημα μεταξύ της λήξης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της έναρξης του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου προωθούν την «παγκοσμιοποίηση των ροών της εργασίας».³⁶⁰ Στο διάστημα 1919 – 1939 παρατηρούνται δυο ειδών εμπορικές, πολιτικές και στρατηγικές δράσεις από τα Έθνη - Κράτη: επιστροφή στις τοπικές οικονομικές προτεραιότητες με την «οπισθοχώρηση των διεθνών ροών» και περιορισμός του διεθνούς εμπορίου, μέσω της επιβολής δασμών από χώρα σε χώρα (πολεμικό κλίμα)³⁶¹

³⁵⁹ Βλ., Κ. Μελάς, Βιβλιοκριτική στο Θ. Πελαγίδη «Πόσο έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση;» *Θέσεις*, Νήσος, Αθήνα, 2001, Τ. 78, Ιανουάριος – Μάρτιος 2002: «Το πρώτο ζήτημα που διερευνάται αφορά την έκταση και τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης των εμπορικών ροών»

³⁶⁰ Βλ., Θ. Πελαγίδη, «Παγκοσμιοποίηση των ροών εργασίας;», *Θέσεις*, Αθήνα, Νήσος, Τ. 77, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2001.

³⁶¹ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 – 1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016, σ. 93 – 94.

IV.3 Το Σχέδιο της Αυτάρκειας και η ανάπτυξη «Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους»

Το δόγμα της Οικονομικής Αυτάρκειας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου συνδέθηκε κυρίως με τον διεθνή Οργανισμό της Κοινωνίας των Εθνών³⁶² που ιδρύεται το 1919 στο Παρίσι. Χαρακτηριστικά, η δημιουργία της Ένωσης, πέρα από το γεγονός ότι παγίωσε την έννοια του διεθνισμού έναντι του εθνικισμού, καθιέρωσε ένα καινούργιο είδος διεθνικότητας.³⁶³ Στο μεταπολεμικό προσκήνιο, την επαύριον της λήξης του Α' Παγκόσμιου Πολέμου προσδιορίζεται η έννοια της Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους. Υπό το ειδικότερο πρίσμα, της ευνοϊκότερης ορίζουσας για τα συμβαλλόμενα μέρη, οι αμφοτέρως Συμβάσεις καταλήγουν προς τα πεδία των οικονομικών συναλλαγών, του εμπορίου, των δασμολογιών και των ακτοπλοϊκών.

Πιο συνοπτικά, η Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους αποτελεί τη Ρήτρα που εμπεριέχεται στη διεθνή σύμβαση με το συμβαλλόμενο Κράτος να υποχρεούται να παρέχει στο αντισυμβαλλόμενο Κράτος τα πλεονεκτήματα, τα οποία ενέχει ή δύναται να παραχωρήσει σε Τρίτο Κράτος. Ενδεικτικά, το καθεστώς της Οικονομικής Αυτάρκειας προσιδιάζει με τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις των εμπορικών ροών από και προς την ελληνική επικράτεια. Η ελληνική οικονομία προσδιορίζεται την περίοδο αυτή από την συστηματική παραγωγή αναλυτικών και στατιστικών δεδομένων και μελετών πρόβλεψης σχετικά με την πορεία της.³⁶⁴

³⁶² Βλ., Β. Α. Φουρνάρη, «Περιορισμοί Διεθνούς Εμπορίου, Η «Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους» και η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο», Διπλωματική, ΠΜΣ, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, ΠΕΔΙΣ, 2016, <https://www.loc.gov/collections/woodrow-wilson-papers/about-this-collection/>.

³⁶³ Βλ., S. Wertheim, «The League of Nations: a retreat from international law?» *Journal of Global History*, New York, 2012, σ. 211.

³⁶⁴ Βλ., Β. Α. Φουρνάρη, «Περιορισμοί Διεθνούς Εμπορίου, Η «Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους» και η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο», ό.π.

Ωστόσο τόσο στη νομική, όσο και στην οικονομική ορολογία και τη βιβλιογραφική επισκόπηση παρέχεται ένα ευρύ φάσμα διατυπώσεων, για την λειτουργική φύση του όρου της Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους. Στο μέτρο του εφικτού, η εξωτερική εμπορική πολιτική διαιρείται σε δύο μέρη: α) αυτόνομη, β) συμβατική. Η εναπόθεση των σχετικών στόχων, των δυνάμενων πολιτικών ή ενεργειών συνοψίζονται τόσο ως προώθηση του εξωτερικού εμπορίου ενός Κράτους, όσο και ως περιοριστική προοπτική (ρήτρες, τέλη, φόροι). Με βάση, τις Εκθέσεις της Κοινωνίας των Εθνών προετοιμάζεται ήδη το έδαφος για την ελληνική γεωγραφική εξέλιξη των εμπορικών σχέσεων από το 1880, με σκοπό την διεκπεραίωση των συμφωνιών που προβλέπει η ειδική σύναψη της Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους.³⁶⁵

Διαφορετικά, οι Ρήτρες του Μάλλον Ευνοούμενου Έθνους προτάσσονται με την λογική: «Η πείρα του έθνους, οι όροι που προβλέπονται από τη συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και από τους οποίους η κατάσταση είναι ίση με την κατάσταση που επικρατεί στην πηγή. Η προϋπόθεση της ομοιομορφίας, η οποία συνάπτεται με την παρούσα σύμβαση, συνιστά μια βασική προϋπόθεση εφαρμογής. Επιπλέον, τα κρούσματα παρόμοιας φύσης, καθώς και η κατάστασή τους και η υποχρέωση έναντι του κράτους».³⁶⁶

Το κράτος και η οργάνωση του εκθέτουν ένα πολύ - παραγοντικό επιχείρημα στην ίδρυση εμπορικών, συνεταιριστικών προτύπων που εφαρμόζονται σε διεθνή βάση. Με προέλευση, από τον τομέα του Διεθνούς Νομικού Δικαίου η Ρήτρα εμπλέκει δύο υποκείμενα. Τα πρόσωπα και οι ενέργειες του αγοραστή και του πωλητή μετέχουν σε όρους πιο εφαρμόσιμους και ρεαλιστικά πραγματοποιήσιμους. Στο πεδίο των ελεύθερων, ανοιχτών συνδιαλλαγών σημειώνεται ότι ο ρόλος της Ρήτρας συμβαδίζει με το ισχυρό παράγοντα,

³⁶⁵ Στο ίδιο.

³⁶⁶ Βλ., «Traitement de la Nation la plus Favorisée», Nations Unites, New York et Genève, 2010.

αντιμετωπίζοντας το υπόλογο μέρος με όρους δυσνόητους και μακροπρόθεσμα επικερδείς για την ανακύκλωση του δυνάμενου εμπορικού κύρους.

Η έννοια της Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους αποκτά νέο νόημα χωρίς να αποφεύγεται η συρρίκνωσή της. Στην Ελλάδα η πολιτική λ.χ. του ελληνογερμανικού «κλήριγκ» που υιοθετείται, κυρίως τη δεκαετία του 1930 ανακόπτει τις πολυμερείς ρήτρες που εφαρμόστηκαν υπό την επίβλεψη της Κοινωνίας των Εθνών. Ο επανακαθορισμός των κινήτρων που ανέπτυξαν οι αυτοδύναμες νομοθεσίες για τη συνδιαλλαγή αγαθών πριν τον Μεγάλο Πόλεμο μετατράπηκαν σε Συμφωνίες με τρία είδη Ρήτρας (Ρήτρα Αμοιβαιότητας, Ρήτρα Εξομοίωσης και Ισοτιμίας, Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους). Εν τέλει, η μερική αποδυνάμωσή του θεσμού της Ρήτρας του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους ολοκληρώθηκε με την επάνοδο εθνικών προοπτικών και την επιλογή του επιλεκτικού Προστατευτισμού.

Διαμεσολαβητικά, η έννοια της Ελληνικής Οικονομικής Αυτάρκειας εφάπτεται στη Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους στο σημείο της επιβεβαίωσης ή απόρριψης της, από το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Εναρκτήρια κατάθεση της χρησιμότητας, για το Ελληνικό Κράτος και το μέσο νοικοκυριό του Μεσοπολέμου αποτελούν τα είδη των εξαγόμενων και εισαγόμενων προϊόντων από την Ελλάδα και προς τις χώρες του εξωτερικού, μέσω των πρακτικών του διεθνούς εμπορίου.³⁶⁷ Από την ιστορική – επιστημονική δεοντολογία και την οικονομική, κοινωνική εμβάθυνση καταλήγουμε στο εξής ρεαλιστικό αποτέλεσμα, για το διεθνές εμπόριο, γύρω από τον ελλαδικό χώρο:

Σε γενικές γραμμές, η Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους ή η Μεταχείριση του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους, ως εξωτερικός μηχανισμός ρύθμισης εννοείται το μέσο ορισμένων, εμπορικών, διμερών συμφωνιών με βάση τα οποία

³⁶⁷ Βλ.,G. Lacharrière, «Aspects récents de la clause de la nation la plus favorisée», *Annuaire Français de Droit International*, Centre National de la Recherche Scientifique 1961, σσ. 107 - 110.

τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύονται να αναγνωρίζουν στις μεταξύ τους ανταλλαγές, δασμολογικά πλεονεκτήματα, όχι κατώτερα εκείνων που παραχωρούν σε κάποιο άλλο Κράτος. Ειδικές, περιπτωσιολογικές καταστάσεις εναποθέτουν δύο θέσεις εντοπισμού και προσδιορισμού:

- Σπάνιες σε περιεχόμενο και προέλευση πρώτες ύλες.
- Επικράτειες, ηπειρωτικές χερσόνησοι.
- Αποικιακού τύπου Ρήτρες.
- Ρήτρες αποφυγής ή διασφάλισης.
- Τελωνειακές Ενώσεις και Ζώνες Ελεύθερων Συναλλαγών.
- Αναπτυγμένες και Αναπτυσσόμενες Χώρες.³⁶⁸
- Εξαιρέσεις στα εμπορεύματα.
- Οθωμανική Ρήτρα (Συνθήκη της Λωζάνης, 1923).

Ο ορισμός της ειδικής κατηγορίας της Μεταχείρισης του Μάλλον Ευνομούμενου Κράτους δεν αποτελεί μόνο χαρακτηριστικό γνώρισμα των μεταβατικών, ανασυγκροτημένων κοινωνιών, έτσι όπως εμφανίστηκαν τα μεταπολεμικά χρόνια των δεκαετιών του Μεσοπολέμου, αλλά συντίθεται λόγω της επίκτητης ιδιότητας, ορισμένων καινοφανών χαρακτηριστικών, των πολυεθνικών Κρατών, τα οποία φέρουν τάσεις συρρίκνωσης, μετά τον πολύ-διαμελισμό των ιμπεριαλιστικών αποικιακρατικών συνδέσμων με το διεθνές εμπόριο. Η επικράτηση της Αυτάρκειας μέσω ή δια των διάφορων συμβάσεων επιβεβαιώνει τον διαμεσολαβητικό χαρακτήρα της πρώτης και την υπάρχουσα δεκτικότητα σε νεότερα εμπορικά σχήματα, ενέχοντας όχι απλά τη βάση για την επιλογή των κλειστών θυρών, αλλά και το υποστηρικτικό περιβάλλον για την εφαρμογή της.

³⁶⁸Βλ., Χ. Παρασκευόπουλος, «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 106 Γ', Αθήνα, 2001, σ. 61 – 62.

Το μοντέλο της αυτάρκειας απέναντι στα οφέλη και τα εμπόδια για την εθνική άνοδο των κρατικών πυρήνων, το ανοιχτό πλαίσιο της εμπορικής αλυσίδας, τις διμερείς συμφωνίες που επισυνάφθηκαν τα προηγούμενα έτη, τις διαρκείς, εναλλακτικές, συμπληρωματικές λύσεις για τους εμπορικούς διακανονισμούς και τις μεσαίες, συμβιβαστικές εμπορικές περατώσεις λειτουργεί λυτρωτικά, με συντηρητική αναδόμηση και μελλοντική κορύφωση, όσο πλησιάζουμε προς το δεύτερο διάστημα του Μεσοπολέμου (1930 - 1939). Χαρακτηριστικά, η έννοια της παγκοσμιοποίησης,³⁶⁹ η οποία αντιπαραβάλλεται προς τα κλειστά δόγματα του προστατευτισμού και της αυτάρκειας προβάλλει δύο ερωτήματα: Η έννοια της παγκοσμιοποίησης είναι αντίθετη κατάσταση προς τις πολιτικές της αυτάρκειας και θεωρείται πηγή οικονομικής ευημερίας και ανάπτυξης. Το δεύτερο αναζητά δομές διακυβέρνησης που οδηγούν στην παγκοσμιοποίηση των εμπορευματικών συναλλαγών και στην διεθνοποίηση των παγκόσμιων αγορών.

IV. 4 (Νέο)φιλελεύθερο Μοντέλο και Αυτάρκεια στο Μεσοπόλεμο

Το Φιλελεύθερο ή Νεοφιλελεύθερο παράδειγμα³⁷⁰, αντλεί περιεχόμενο στο πνεύμα της μεσοπολεμικής περιόδου από τους κλασσικούς φιλελεύθερους θεωρητικούς.³⁷¹ Η έννοια του φιλελεύθερου πεδίου εντάσσει, στην ιστορική του διαδρομή, τις πολιτικές, οικονομικές και φιλοσοφικές θεωρήσεις, λογισμούς και δράσεις, διασκευές ορισμών και οικονομικών – εμπορικών θεωρημάτων, όπως

³⁶⁹Βλ., Γ. Αργεΐτης, *Παγκοσμιοποίηση ΟΝΕ και Οικονομική Προσαρμογή, Η περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, 2002, σ. 21.

³⁷⁰ Ας θυμίσω ότι η έννοια Φιλελευθερισμός προέρχεται από τη λατινική λέξη *liber*. Οι Διαφωτιστές χρησιμοποίησαν εκτεταμένα τον όρο φιλελεύθερος για να περιγράψουν την απαλλαγή από τις προκαταλήψεις και την ένταξη σε καινούργιες πραγματολογικές οντότητες. Ο πολιτικός Σαίξπηρ εκφράζει την αρνητική χροιά για τον όρο *liberal*, καθώς το ταυτίζει με το λιμπερτίνο (ακόλαστο).

³⁷¹ Βλ., Μ. Δραγούμης, *Το μικρό βιβλίο του Φιλελευθερισμού*, Friedrich Naumann Stiftung Für die Freiheit, Berlin, 2013, σσ. 10 -14.

εμφανίστηκαν ήδη από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τον Μεσοπόλεμο. Σε μία σύγχρονη προσέγγιση οι φιλελεύθερες αρχές και δομές ανευρίσκονται στις βάσεις των πολιτικών και κοινωνικών καταστάσεων ανά κοινωνία και εθνικής εμβέλειας εδαφικό χώρο. Πρωτογενής διάκριση, του φιλελεύθερου ρεύματος είναι η άποψη ότι η οργάνωση των κοινοτήτων εδράζεται στην ελευθερία και την ισότητα των ατόμων.³⁷²

Παρεμφερής έννοια που πλησιάζει το κλίμα της αδέσμευτης έκφρασης και οικονομικής εμπορικής επιλογής, αλλά μας προδιαθέτει σε ένα φιλελεύθερο, μη περιορισμένο πλαίσιο ανταλλαγής ιδεών και εννοιολογικών, εργαλειακών προτύπων ή κοινωνικών στάσεων είναι ο όρος του ατομικισμού, του φορμαλισμού, της νεωτερικότητας, του κοινοτισμού και του εκσυγχρονισμού. Ήδη η έννοια του φορμαλισμού ως «μαθηματική συνάρτηση πιθανοτήτων» εκπέμπει την αναδρομή και την θεωρητική, εμπειρική τεκμηρίωση των ζητούμενων, άγνωστων ορισμών ή εννοιών. Ορισμένες κοινωνιολογικές μελέτες τυποποιούν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα της εννοιολογικής δόμησης και μορφολογίας, σχετικά με το χαρακτηριστικό ιδεότυπο.³⁷³

Στο Μεσοπόλεμο, η δημοκρατική φιλελεύθερη θεωρία³⁷⁴ ενέχει τα χαρακτηριστικά του ερμηνευτικού όρου, της καθολικότητας και της ισότητας, αλλά παρουσιάζει υπολείμματα που αποσαφηνίζονται προς τις θέσεις του σχετικισμού, και του «ντεσιζιονισμού». Η έμφαση στην έννοια της κοινότητας το διάστημα του Μεσοπολέμου αντίκειται προς τις έννοιες της δημοκρατικότητας, ενώ υπερτερεί για την καθιέρωση της «αυταρχίας». Η κατάργηση και αντικατάσταση των φιλελεύθερων προοπτικών, τόσο στους εμπορικούς

³⁷² Βλ., Παύλος Κ. Σούρλας, «Τι είναι τελικά ο φιλελευθερισμός;», *Το Βήμα* 24 Νοεμβρίου 2008, www.tovima.gr/opinions/article/?aid=82238, Ημερομηνία Ανάκτησης, 12/05/2018.

³⁷³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία, Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας 1997, σ. 105.

³⁷⁴ Βλ., Θ. Λίποβατς, «Ούτε ατομικιστικός φιλελευθερισμός, ούτε κοινοτιστικός συντηρητισμός: φιλελεύθερος ρεπουμπλικανισμός στη δεύτερη νεωτερικότητα», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 4, Αθήνα 2000, σ. 20.

διακανονισμούς όσο και στο οικονομικό πλαίσιο των μεταπολεμικών, διεθνοποιημένων κοινωνιών με την έννοια της εθνικής διάσωσης ή περιχαράκωσης γίνεται πιο εμφανής, όσο πιο έντονα διανύουμε, με αύξουσα σειρά τα χρόνια του Μεσοπολέμου. Η αυτάρκεια και η δυναμική της επίδραση στα έθνη κράτη, καθ' όλη τη διάρκεια της δεύτερης κυρίως φάσης (1930 - 1939) αποκτά πλέον πολυδιάστατο, εξειδικευμένο ρόλο στους σκοπούς οικονομικής οργάνωσης - λιτότητας των Κρατών.

Σε ένα γενικό περίγραμμα που συμπυκνώνεται στο Μεσοπόλεμο, αλλά εξαφανίζεται παρόμοια ως οικονομικό σχήμα, όσο πλησιάζουμε προς τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και στη λήξη των αναμνήσεων ή ειρηνευτικών επιφυλάξεων του Μεγάλου Πολέμου παρατίθεται η οπτική σκοπιά της ερμηνευτικής προσέγγισης του νέο-φιλελευθερισμού. Δηλαδή οι καπιταλιστικές, δημοκρατικές δυνάμεις της Δύσης υπόκεινται στους Νόμους της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού, ικανοποιώντας τους ατομικούς στόχους για κοινωνική καταξίωση και παγκόσμια αναγνώριση. Στην περίπτωση της Αμερικής, μόλις από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα εντοπίζονται τα πρώτα ψήγματα του ελεύθερου ανταγωνισμού.³⁷⁵

Η ταχεία διάδοση των χρηματιστηριακών αγορών, ως κινητήριοι μοχλός αναμόρφωσης και επέμβασης στις δομές και τα δεδομένα των κρατικών, μονοπωλιακών πυλώνων διαμορφώνει ένα φιλελεύθερο πεδίο. Ήδη, το έτος 1876, σύμφωνα με την κλασική προσέγγιση του Νεοφιλελευθερισμού επισημαίνεται πως η λειτουργία του αόρατου χεριού, η ελεύθερη αγορά επιδρά στην ανάπτυξη της παραγωγής και του βιοτικού επιπέδου. Συνεπώς η πολιτική οικονομία έχει ως μέλη της «τους ανεξάρτητους κατόχους εμπορευμάτων» και την «οικονομία των ανεξάρτητων εμπορευματοκατόχων και της γενικευμένης ανταλλαγής». Η έννοια της κρατικής παρέμβασης συνδυάζεται με τη θεωρία του κοινωνικού φιλελευθερισμού «Το δημόσιο μεριμνά για την άνοδο του επιπέδου

54 Βλ., F Fukuyama, *The End of the History and the Last Man*, , Macmillan, New York, 1992, σσ. 287 - 289.

ευημερίας, ασκώντας μια σταθεροποιητική επίδραση στο κοινωνικό καθεστώς».³⁷⁶

Το έτος 1929 συνιστά τομή, στην εξέλιξη της ευθύγραμμης πορείας της φιλελεύθερης παράδοσης, όπως εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η Μεγάλη Ύφεση ή το Χρηματιστηριακό Κραχ επηρεάζει την ανάπτυξη αντιδραστικών και συντηρητικών καθεστώτων, ειδικά στην Γερμανία, την Αυστρία και την Ιταλία. Ως εκ τούτου, το καπιταλιστικό - κεφαλαιοκρατικό πνεύμα, οι ανταγωνιστικές δυνάμεις της αγοράς αντικαθίσταται από το Κράτος και τις δημοσιονομικές του ανάγκες. Διακρατικά εκτίθενται η άποψη πως η έννοια της ανθρώπινης οντότητας αποκτά υπαρκτό νόημα όταν συνδυάζεται με τις εκάστοτε σχέσεις κοινωνικής οργάνωσης και οικονομικής συνύπαρξης³⁷⁷

Έτσι αναδύεται ο προστατευτισμός, μέρος των πολιτικών της αυτάρκειας, ανάμεσα στα βαλκανικά Κράτη, επιδρώντας καταλυτικά στο διεθνές εμπόριο (ζήτημα που μας απασχόλησε στο πρώτο μέρος). Ένα από τα παραδείγματα: Η ελληνική παραγωγή καπνού (ιδίως στη Μακεδονία και την Θράκη), οι εμπορικές σχέσεις με τη Σουηδία, οι ελεγχόμενες διμερείς συμφωνίες και συνεργασίες των καπνο - παραγωγών χωρών, όπως και η τυποποίηση του ιδιωτικού, ελληνο-γερμανικού «κλήρινγκ» στα καπνά προτάσσουν μια νέα εμπορική πολιτική³⁷⁸ Το πραγματολογικό και σημασιολογικό περιεχόμενο του «κλήρινγκ» περιλαμβάνει διεθνείς συναλλαγές και εντάσσεται στο πλέγμα των βαλκανικών συνυπολογισμών και των διακρατικών συνεννοήσεων.

³⁷⁶ Βλ., Μ. Ψαλιδόπουλος, *Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική. Η Βρετανική Προσέγγιση*, Αθήνα, Αίολος, 2002, σ. 104.

³⁷⁷ Βλ., Α. Λύτρας, *Δοκμές στην Ταξική Ανάλυση. Προσεγγίσεις στην Κλασική Θεωρία των Κοινωνικών Τάξεων*. Αθήνα, Παπαζήση, 2004, σ. 183.

³⁷⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία -Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996, σσ. 411.

Οι πάγιες τακτικές του συμψηφισμού σε εμπορικά θέματα, τίθενται υπό διαπραγμάτευση. Η προοπτική της ευημερίας σε τοπικό επίπεδο, σε συνδυασμό με την βελτιστοποίηση των διεθνών σχέσεων, με τα βιομηχανικά κράτη αναδομούν ένα νέο χάρτη σύμπλευσης των κρατών. Η έννοια του οικονομικού εθνικισμού, ως αφετηριακή βάση ή ιδεολογικό έναυσμα των Βαλκανικών κυβερνήσεων, οι τάσεις για αναπροσδιορισμό της εδαφικής κυριαρχίας και οι πολιτικές, της οικονομικής αυτάρκειας συνθέτουν το κοινωνικό – οικονομικό σκηνικό.

Στο ίδιο διερευνητικό πεδίο, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ανέκαθεν, η νεοελληνική κοινωνία συνταύτιζε διάφορα ρεύματα ή καταβολές. Από την μία πλευρά επισημαίνονται οι μακρόπνοες σχέσεις και επιδράσεις από τους βαλκανικούς λαούς, λόγω της βυζαντινής και οθωμανικής κυριαρχίας και από την άλλη οι δυτικές συνεισφορές.³⁷⁹ Στο επίμαχο θέμα του προοδευτικού φιλελευθερισμού και του κρατικού μηχανισμού της αυτάρκειας εντάσσεται η παρακάτω διάσταση:

«Κάποιος ισχυρός μπορεί ελεύθερα να ασκήσει ψυχολογική βία σε κάποιον αδύναμο και να του κλέψει την δική του ελευθερία. Υπό το σύστημα του ανεξέλεγκτου καπιταλισμού, οι οικονομικά ισχυροί διατηρούν την ελευθερία να ασκούν ψυχολογική βία στους οικονομικά αδύναμους και να τους στερούν την δική τους ελευθερία. Υπό αυτές τις συνθήκες, η απεριόριστη οικονομική ελευθερία μπορεί να είναι εξίσου επικίνδυνη με την σωματική βία[...]Πρέπει να απαιτήσουμε η πολιτική της απεριόριστης οικονομικής ελευθερίας να αντικατασταθεί με την σχεδιασμένη οικονομική παρέμβαση του κράτους»³⁸⁰

Στο ακραίο ελεύθερο εμπόριο, όπως πραγματοποιείται στις αρχές του 1919 και λήγει το 1929 ή με άλλα λόγια στο παρεμβατικό, ελεγχόμενο εμπορευματικό κύκλο μετά το 1930 εμπίπτουν ορισμένες παρατηρήσεις, εμπεριστατωμένες, ως

³⁷⁹ Βλ., Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σσ. 155-156.

³⁸⁰ Βλ., «Ο Φιλελευθερισμός του Κάρλ Πόππερ», *Όμιλος Ανοιχτή Κοινωνία & Ινστιτούτο Διπλωματίας και Διεθνών Εξελίξεων*, 23 Οκτωβρίου 2014.

προς τις ιστορικές και κοινωνικές του προεκτάσεις, τις αλληγορικές και προνοητικές θέσεις του για τα δημόσια και ιδιωτικά φέροντα, πεπραγμένα των εμπορευματικών αγαθών:

- Ο «μοντερνισμός» στις εμπορευματικές σχέσεις³⁸¹ δεν κατάφερε να εδραιωθεί μετά την πολυδιάσπαση των μεγάλων αυτοκρατοριών (Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Τσαρική Αυτοκρατορία, Γερμανική Αυτοκρατορία), ενώ η παύση των ιμπεριαλιστικών - αποικιακών δεσμεύσεων αναστράφηκε προς την εμπορική πολιτική του προστατευτισμού και των εθνικών αξιώσεων με ένα μέσο, προσωρινό μεταβατικό στάδιο προς το φιλελεύθερο μοντέλο.³⁸²
- Η εισαγωγή δασμολογικών μέτρων είναι ανεξάρτητη από τις τιμές ισορροπίας των προτύπων του περιβάλλοντος, όπως διαμορφώνονται ανά Χώρα. Εν τέλει, «το διαρκές, αθέμιτο εμπόριο, είναι προβληματικό, ως προς τους διαφορετικούς προσδοκώμενους τύπους του περιβάλλοντος που τυχαίνει να είναι είτε διεθνικοί είτε περιφερειακοί»³⁸³ Οι τοπικοί ή αλλοδαπής προέλευσης μηχανισμοί προκύπτουν ή εφάπτονται ενάντια στους διαύλους εγκατάστασης, ενός ασύδοτου διακυβερνητικού περάσματος, ανταλλαγής προϊόντων.

IV.4.1 Νομοθετικό πλαίσιο από διεθνή παραδείγματα

Το θεσμικό πλαίσιο των ελεύθερων, εμπορικών ροών κατά τον Μεσοπόλεμο διαμορφώνεται, δια μέσω των ειρηνευτικών συνθηκών και των υπογεγραμμένων, εμπορικών συμβάσεων που αφορούν πολυμερείς και διμερείς, εμπορικές συμφωνίες. Η ιστορική αναδρομή και ο επιστημονικός στοχασμός –

³⁸¹ Βλ., W. Henderson, «Prince Smith and Free Trade in Germany» *Economic History Review*» *The Economic History Review*, Vol. 2, No. 3. 2 (3): 1950, σσ. 295–302.

³⁸² Βλ., Α. Σεν, *Η ανάπτυξη ως ελευθερία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2000, σ. 347.

³⁸³ Βλ., S. Weber & H. Wiesmeth, «From Autarky to Free Trade. The Impact on Environment», Milano, *Social Science Research Network Electronic Paper Collection*, 2001, σ. 3 - 5.

προς τη διερεύνηση του παγκόσμιου συστήματος, των εμπορικών συνδιαλλαγών από την ολοκληρωτική διάλυση και χαμηλή ποιοτική/ ποσοτική στάθμη, εμπορικής χρησιμότητας μεταβαίνει σε ένα στάδιο ελεύθερης ή ημι-ελεύθερης περάτωσης και κλείνει στην αυξητική διαδρομή των δασμών και την επιβολή περιοριστικών αρχών.

Η επιστροφή του «laissez faire» από τον 18^ο αιώνα, στο εγχρήματο, καταναλωτικό εμπόριο τον Μεσοπόλεμο, η ενίσχυση της Αυστριακής-Γερμανικής Οικονομικής Σχολής, περί της ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών της αγοράς, η έκρηξη της μεγάλης ύφεσης του 1929, οι πολιτικές – διπλωματικές σχέσεις, οι βαλκανικές συνδιασκέψεις και τα εμπορικά σύμφωνα, οι συσκέψεις της Κοινωνίας των Εθνών, οι αποφάσεις των αντίστοιχων Υπουργείων Εξωτερικών, των Κρατών και οι δημοσιεύσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου διαμόρφωσαν την τυπική, νομική και ορθολογική πλευρά, των επικυρωμένων, δια-δραστικών τύπων των εμπορικών πολιτικών, σε συνδυασμό με την Αυτάρκεια. Η αντικατάσταση του εμπορικού έναντι του οικονομικού και το αντίστροφο είναι συμβατή, στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις.

Το χρονικό διάστημα 1930 - 1933 λαμβάνουν χώρα οι εμπορικές ζυμώσεις, γύρω από τις Βαλκανικές Διασκέψεις³⁸⁴ ή τα Βαλκανικά Σύμφωνα Φιλίας, τα οποία επέρχονται συμπληρωματικά, με την υπογραφή συνθήκης ειρήνης. Το τετραμερές, βαλκανικό σύμφωνο που πραγματοποιήθηκε στις 9 Φεβρουαρίου 1934, μεταξύ των υπουργών της Ελλάδας, Βουλγαρίας, Γιουγκοσλαβίας, Τουρκίας και Ρουμανίας, έλαβε χώρα σε συνάρτηση με τις αναδυόμενες δυνάμεις, της οικονομικά αναρριχώμενης Γερμανίας. Στα αντίστοιχα, άρθρα δίνεται έμφαση στη συνέχεια και επάρκεια των ειρηνευτικών προτάσεων στα Βαλκάνια, στον σεβασμό των θέσεων και εμπορικών ενεργειών της διεθνούς

³⁸⁴ Βλ., L - M. Herța, « La Roumanie et la Yougoslavie entre les deux guerres: évolution, coopération, construction de la sécurité. Interprétations constructivistes », Synergies Roumanie n° 10 – 2015, σσ. 103 -108.

νομιμότητας. Από την άλλη πλευρά, η Γερμανία προέβη σε διμερείς, συμψηφιστικές συμφωνίες με τα Βαλκανικά Κράτη.³⁸⁵

Μετά το 1935, στο παγκόσμιο κύκλωμα και όσο πλησιάζουμε προς την καμπή και σηματοδότηση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο στην Ελλάδα αλλά και μέχρι το τελευταίο προπύργιο του Βαλκανικού κόσμου απαντώνται εθνικιστικές, δικτατορικές τάσεις που συνιστούν ζωτικό κομμάτι, υπεράσπισης του εδαφικού τοπίου και των πληθυσμιακών, λαϊκών, συνοριακών μαζών.³⁸⁶ Συνεπώς, οι ευνόητοι όροι της αμοιβαιότητας,³⁸⁷ της αυτό - ανάπτυξης, τα άμεσα μέτρα εμπλοκής και η προσπάθεια ανοιχτής, εμπορευματοποίησης των προς πώληση αγαθών σε ξενικά καθεστώτα εμπίπτουν στα διεθνοποιημένα πρότυπα, εμπορικής/εμπερικής προβολής κατά τον Μεσοπόλεμο.

IV.4.2 Η Διεθνής Κοινωνική Διαστρωμάτωση στο Μεσοπόλεμο

Μια μικρή παρένθεση: η ερμηνεία του όρου της κοινωνικής διαστρωμάτωσης έχει διαφορετικές, θεωρητικές κατευθύνσεις. Συνολικά, διακρίνονται τέσσερα είδη κοινωνικής διαστρωμάτωσης:

- Δουλεία (τα άτομα αποτελούν ιδιοκτησία των άλλων ατόμων).
- Κάστα (φυλές ινδικής υπο - ηπείρου, βάρνα, τζάντι).
- Νομο-κατεστημένες Τάξεις.

³⁸⁵ Βλ., A. Grosser, «France – Allemagne: 1936 -1986», *Politique étrangère*, Année 1986 51-1, σσ. 247-255.

³⁸⁶ Βλ., Ιστορικό Αρχείο Υπουργείο Εξωτερικών {στο εξής ΙΑΥΕ}, 1936, Φάκ.23, Υπουργείο Εξωτερικών, Διεύθυνση Συμβατικών και Εμπορικών Υποθέσεων, προς την Ελληνική Πρεσβεία στη Σόφια. Αριθμός: Α/6915/Γ/6/XX, Αθήνα 9 Απριλίου 1936. Πιο ειδικά: Έως την 1^η Σεπτεμβρίου για την προσωρινή διάβαση να χρησιμοποιείται το τμήμα των συνοριακών γραμμών που περιλαμβάνονταν μεταξύ του τριεθνούς σημείου του γεωγραφικού συνόρου μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας και ανατολικά από το τριεθνές σημείο σε υψόμετρο 1897, 10 μέτρα[...]Επιπρόσθετα, ως μόνιμη διάβαση των συνόρων, επιτρεπόταν το νοτιότερο σημείο τομής των συνόρων με τον ποταμό Νέστο και σημείο που απείχε από τα σύνορα τέσσερα χιλιόμετρα.

³⁸⁷ Βλ., A. Seiti, «Des Guerres Balkaniques à la Grande Guerre: un regard Stratégique», *Les Cahiers de la Revue Défense Nationale*, 2014, σ. 7 – 8.

- Κοινωνικές τάξεις.³⁸⁸

Στο μεσοπόλεμο (1919-1939), αλλά ήδη από τα προηγούμενα χρόνια διακρίνεται μια ανακατανομή στη σύνθεση και τη μορφή των κοινωνικών τάξεων της εποχής. Ευκρινέστερα, η εργατική/αγροτική τάξη η οποία εμφανίστηκε με την άνοδο του κινήματος του αναθεωρητισμού και τις οικονομικές αλλαγές, την επόμενη ημέρα της λήξης του Πολέμου αποτελούνταν από γηγενείς και ετερόχθονες, άτομα, των μειονοτήτων, ανά Κράτος. Η χρησιμότητα τους έγκειται στην λειτουργία των αγροτικών και βιομηχανικών καναλιών, ανά περιοχή. Η ευκολία στις σκόπιμες, οικονομικές μετακινήσεις, η ανταλλαγή των πληθυσμών, με βάση την υπογραφή συνθηκών ή ο εδαφικός αναθεωρητισμός δημιουργούσε μια λαϊκή, εργατική μάζα, με άλλα λόγια εξειδικευμένο ή μη εργατικό δυναμικό, το οποίο επάνδρωνε τους χειρωνακτικούς ή μη μηχανισμούς της εργασίας.³⁸⁹

Ένα δεύτερο, παράδειγμα κοινωνικής σύνθεσης του δημογραφικά μεταβαλλόμενου πληθυσμού αποτελεί η τάξη των μικροαστών και εμπόρων, ελεύθερων επαγγελματιών, επιχειρηματιών η οποία διαμορφώνεται με την άνοδο των φιλελεύθερων, αστικών πολιτευμάτων και τη διακήρυξη του Αμερικανού Προέδρου, Γούντροου Ουίλσον (1856-1924), περί αυτοδιάθεσης των λαών. Αν και γίνεται αντιληπτό, πως η θεμελίωση των αστικών δικαιωμάτων παροτρύνεται από την ύπαρξη και την κινητήρια είσοδο, στις οικονομικές διακυμάνσεις των εργατικών και αγροτικών τάξεων.³⁹⁰

³⁸⁸ Βλ., A. Giddens, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg, 2002, σ. 338.

³⁸⁹ Βλ., P. Willis, *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, London, Routledge, 2017, σσ. 1-5.

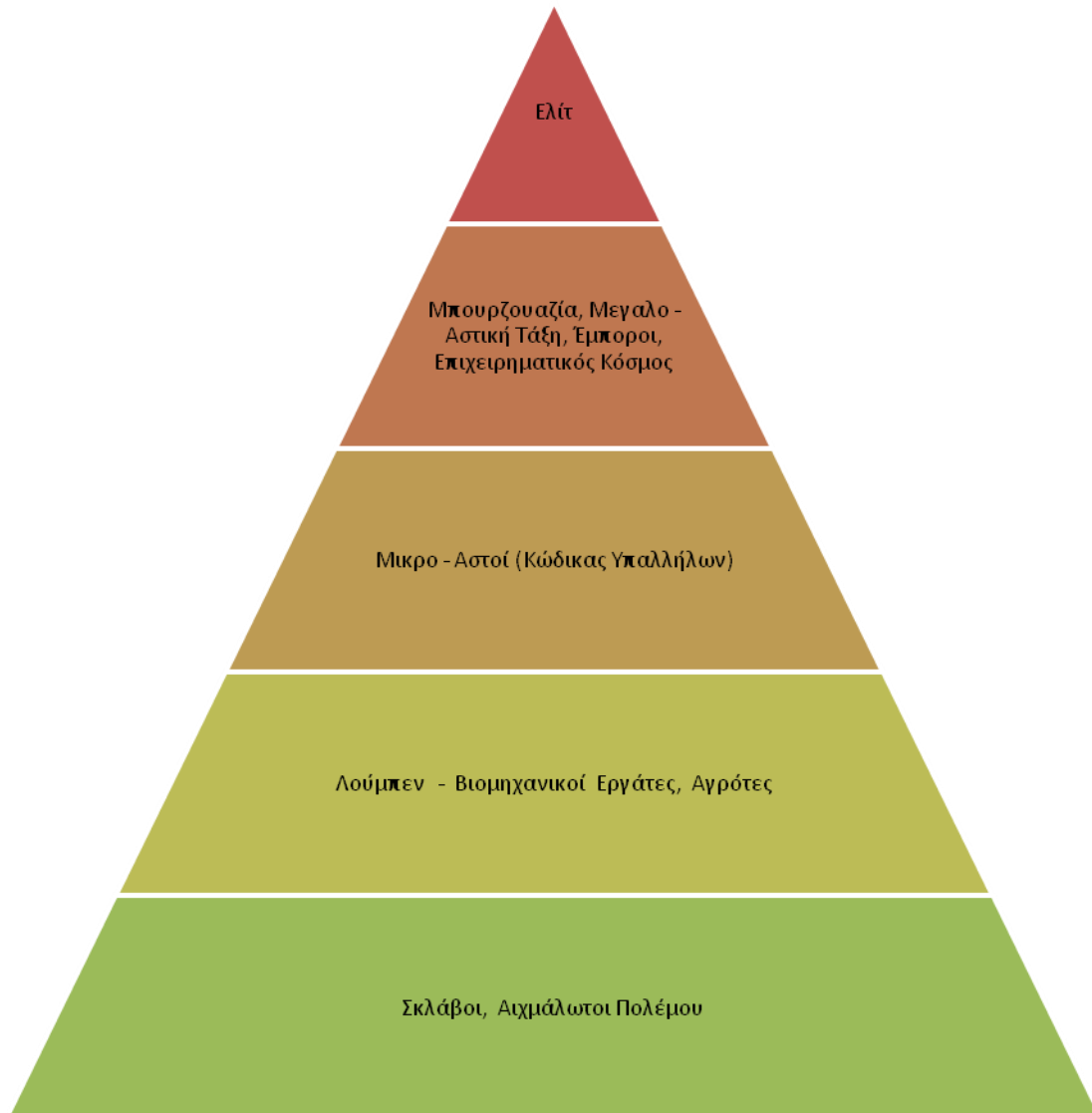
³⁹⁰ Βλ., Α. Λύτρας, *Αναλύσεις περί Κοινωνικής Δομής. Κοινωνική Οργάνωση και Πολιτική στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 2007, σ. 104.

Τέλος, οι παραδοσιακές ελίτ³⁹¹ και οι κυρίαρχοι πρωταγωνιστές των εξελίξεων του Μεσοπολέμου αναφέρονται τόσο στην στρατιωτική - θρησκευτική εξουσία των ηγέτιδων μονάδων, αλλά και στους πολιτικούς, κυβερνητικούς παράγοντες που καθοδηγούσαν τις επιχειρησιακές εκστρατείες, ανά Έθνος-Κράτος, όσο και τα πολιτικά δρώμενα και τις κατευθυντήριες γεωπολιτικές αποφάσεις, των διασυνοριακών και διακρατικών συνδέσμων, στα πλαίσια των διεθνών ανταλλαγών. Όσον αφορά τις θέσεις της αυτάρκειας, σε σύγκριση με το οικονομικό και πολιτικό στοιχείο αναγνωρίζεται η διάθεση της εμπλοκής, όλων των κοινωνικών τάξεων ή των παραλλαγών, υπό - τυπων ανά κρατική περιοχή.

Η συντεταγμένη γνώμη, από συγκεκριμένες ή μη πλευρές και κοινωνικές επιρροές, διάφορων οικονομικών επιπέδων συνθέτουν το επίκεντρο των θεσμοθετημένων επιχειρημάτων και επικυρώσεων γύρω από τον ορισμό της πολυπλοκότητας που δύναται να εμφανίσει ένα δογματικό θεώρημα, όπως είναι η Οικονομική Αυτάρκεια. Στο πρακτικό, συνοδευτικό κομμάτι της εφαρμοστέας περίπτωσης της Αυτάρκειας οι θέσεις, οι προτάσεις, το σχέδιασμα και οι γνωματεύσεις των εκπροσώπων και των τριών κοινωνικών στρωμάτων ή των εναλλακτικών πυρήνων τους επαληθεύουν την ισχύ ή την κατάργηση των αρχών του δόγματος.

³⁹¹ Βλ., Στο: B. S., Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge University Press, 2006, σσ. 162 - 163, αναφέρεται, ότι ενώ στην Παραδοσιακή Κλασική Ανάλυση ο όρος ελίτ μας μετα- φέρει την συνειδητοποίηση της ανωτερότητας, στην Σύγχρονη Κλασική Ανάλυση ορίζεται με έναν μη αξιολογήσιμο τρόπο, δηλαδή εννοείται ως μια παντοδύναμη μειοψηφία που επηρεάζει την ιδιωτική και δημόσια σφαίρα με έναν ιδιότυπο τρόπο. Η δύναμη της ελίτ επιδρά επί του ελέγχου των αντιδράσεων/αντανακλάσεων σε συνάρτηση με τις πηγές εξουσίας, εμμένει να προσεταιρίζεται μεγάλες οργανώσεις ή οργανισμούς, για παράδειγμα την κεφαλαιουχική πόλη, εννοώντας την αρχή του τυπικού εξαναγκασμού, τα ΜΜΕ, συνδυάζοντας τη γνώση και το χάρισμα, όπως και την ικανότητα μια επίλεκτης ομάδας να ενεργεί από κοινού. Η τάξη των ελίτ αναδύεται σε όλες τις οργανωμένες κοινωνίες, ειδικά σε εκείνες με ισχυρό, γραφειοκρατικό κέντρο. Νεώτερα, οι επιστήμονες επικεντρώνουν τις μελέτες τους στην ανάπτυξη των ανώτερων τάξεων, ρυθμιστών της παγκόσμιας διακυβέρνησης, οι οποίες απασχολούνται με τομείς όπως: α) διαδικτυακή - διακρατική δύναμη μέσω της έννοιας της παγκοσμιοποίησης, τρομοκρατία, μειονότητες, Σοβιετικός Κομμουνισμός στην Ανατολική Ευρώπη και Κινέζικη Οικονομία, έμφαση στην προσωπικότητα των ηγετών και εθνικο - θρησκευτικές κατηγορίες.

Γράφημα 4.1
Κοινωνική Πυραμίδα στο Μεσοπόλεμο

Πηγή: D. Lejeune, «Les classes moyennes en France entre les deux Guerres mondiales» Deug. Khâgne de lycée Louis le Grande, France, 2008, σ. 8., T. Stoianovich, « Ο Κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος» στο Σ. Ασδραχας (επιμ.) *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος - 19ος αι.)*, Αθήνα, Μέλισσα, 1979, σ. 292 - 295. Ν. Πουλατζάς, *Κοινωνικές Τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984

IV.5 Κρατικός Παρεμβατισμός έναντι Αυτάρκειας στο Μεσοπόλεμο

Η κλασική προσέγγιση για τον κρατικό παρεμβατισμό και την ανάπτυξη του κρατικού τομέα εντοπίζεται στις οικονομικές θεωρίες της Κεϋνσιανής Σχολής. Το οικονομικό μοντέλο του κρατικού παράγοντα κινείται προς δύο κατευθύνσεις: τον ελεγχόμενο ρυθμό επενδύσεων και την πολιτική αύξησης των καταναλωτικών ροών.³⁹² Παράλληλα, η κλασική θεωρία προβάλλει δύο αρχές, οι οποίες συμπυκνώνονται στην περίπτωση όπου ο «μισθός είναι ίσος προς το οριακό προϊόν της εργασίας», αλλά και στη «χρησιμότητα του μισθού».³⁹³

Πιο συγκεκριμένα, παρατίθενται τα δεκατέσσερα σημεία του Προέδρου Ουίλσον περί ειρηνευτικών προθέσεων, και διεθνούς συγκατάβασης, σε ένα θεσμικό επικυρωμένο περίγραμμα, εν όψει των αναδυόμενων δυνάμεων, των χωρών και της ανακατανομής του δημόσιου πλούτου. Η γέννηση των σύγχρονων εθνών – κρατών θα μπορούσε να τεθεί υπό διαχρονική, οπτική και αμφισβήτηση, αλλά και διεισδυτική, επιστημονική εντρύφηση, εάν ληφθεί υπόψη το διεθνές – πολιτικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων χωρών στην συνθήκη ειρήνης του 1919.

Οι πύλες του κρατικού παρεμβατισμού υπό μια μορφή και εννοιολογική κατεύθυνση παραμένουν σε όλη τη διάρκεια του μεταπολεμικού συμβάντος και μέχρι το τελικό γεγονός της σήμανσης και απροσδιόριστης, καταστροφικής εμβέλειας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μόνιμοι ρυθμιστές του εμπορικού ισοζυγίου των Κρατών, προοιωνίζοντας την εποχή του Προστατευτισμού, του Εθνικισμού και της Αυτάρκειας. Ο όρος οικονομικός δεν μειώνεται απέναντι στο πολιτικό διακύβευμα, αντίθετα επιχαράσσεται σε πολιτικές και εμπορικές συμφωνίες που θα επακολουθήσουν τα επόμενα χρόνια του Μεσοπολέμου.

³⁹² Βλ., Τ. Μ. Κέυνς, *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*. Αθήνα, Παπαζήση, 2001, σσ. 42 – 44.

³⁹³ Στο ίδιο, σ. 42.

Αντίστοιχα, σημαντικές παρατηρήσεις, όπως εκφράζονται στα γραπτά έγγραφα, της «σχολής» του Κρατικού Παρεμβατισμού³⁹⁴ αφορούν τα αποτελέσματα των οικονομικών μεταπτώσεων και διακυμάνσεων στις παγκόσμιες οικονομίες, δηλαδή σε ένα άκρως διεθνοποιημένο περιβάλλον. Η επιζητούμενη έννοια της κοινωνικής διανομής ή δικαιοσύνης από την εύχρηστη και διευκολυμένη φορολογία των προϊόντων επικαιροποιείται στις λειτουργίες της κατανάλωσης και σε συνθήκες απασχολησιμότητας του ανθρώπινου δυναμικού. Τέλος, οι θεσμικές, κρατικού χαρακτήρα παρεμβάσεις συναρτώνται από την ατομική πρωτοβουλία και αίσθηση της ελευθερίας κινήσεων είτε στο εσωτερικό, είτε στην εξωτερική, εμπορική πολιτική. Η κοινή επιχειρηματική δράση και οι πελατειακές, καταναλωτικές ρυθμίσεις συναποτελούν ένα μείγμα ικανών, μέγιστων προσπαθειών για την ανόρθωση των Οικονομιών από το κρατικό μονοπωλιακό εγχείρημα.

Στο αναλυτικό, δοκιμαστικό, εξελικτικό στάδιο της οικονομικής επάρκειας σε τοπικό, εθνικό – περιφερειακό και διακρατικό επίπεδο (1919 -1939) υπενθυμίζεται τόσο η κρατική επάρκεια αλλά και ο ρόλος της στάθμης της

³⁹⁴ Πρβλ., J. M. Keynes, *A Treatise on Probability: The Connection Between Philosophy and the History of Science*, Paperback – September 16, 2010. Η αντίθετη Σχολή από εκείνη που συνδέθηκε με το όνομα του Βρετανού φιλοσόφου είναι η Σχολή του Laissez – Faire. Εξελικτικά, η Οικονομική Σχολή των Φυσιοκρατών διακήρυττε το περίφημο «αφήστε το ελεύθερο», εισάγοντας την έννοια της ελεύθερης αγοράς. Ο ιδρυτής και θεμελιώτης της Σχολής F. Quesnay στα έργα του *Οικονομικοί Πίνακες* και *Γενικά Αξιώματα Οικονομικής Διακυβέρνησης* τονίζει ότι η κινητικότητα των οικονομικών ροών επανακαθορίζεται από την επάρκεια του ιδιωτικού, εξατομικευμένου συμφέροντος. Επιπλέον, ο πρώην Κεϋνσιανός M. Friedman στράφηκε προς το δόγμα του Νέο – Φιλελευθερισμού και στις δομικές αρχές της θεωρίας του Μονεταρισμού. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο ρεύμα, ή ποσότητα της κυκλοφορίας του χρήματος από τις κρατικές κεντρικές Τράπεζες και την ρευστότητα των επιτοκίων επανακαθορίζουν το καπιταλιστικό σχήμα. Έτσι μακροπρόθεσμα η Σχολή του Σικάγο και ο κυριότερος εκπρόσωπός της, τα μεταγενέστερα χρόνια, αντιτέθηκαν εν μέρει στα σχέδια, των κρατικών επεμβάσεων στην κοινωνική, προγραμματική κατάσταση. Ο ίδιος, ο Αμερικανός Οικονομολόγος – Στατιστικολόγος, στις κατοπινές του δημοσιεύσεις είναι επηρεασμένος από την Κεϋνσιανή Σχολή και τους παραδοσιακούς Γερμανούς Ορντοφιλελεύθερους. Η έννοια Ορντοφιλελευθερισμός, είναι γερμανικής προέλευσης, εμπλέκεται με τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης ενώ προέρχεται από το ακαδημαϊκό Περιοδικό *Ordo*, χρονολογικά, μεταξύ του 1948 - 1974 από τις εκδόσεις Helmut Kupper στο Ντίσελντορφ, ενώ το 1975 συναντάται στις εκδόσεις Gustav Fischer στη Στουτγάρδη.

εθνικής παντοδυναμίας. Από αυτό το γεγονός συρρέονται και αντιπαρατίθενται ταυτόχρονα η έννοια της ατομικότητας και της ωφελιμότητας, όπως συναντώνται στους σκοπούς της πολιτικής κοινωνίας των επιστημολόγων,³⁹⁵ και πολιτικών στοχαστών.³⁹⁶ Τελικά, εγκιβωτίζοντας την εννοιολογική παράθεση και κατανόηση του κρατικού σοσιαλισμού, όταν σε ορισμένες Χώρες (Γερμανία, Ιταλία) και περιπτώσεις μετατρέπεται στον εθνικό σοσιαλισμό, καταλήγουμε σε ορισμένες υποθέσεις.

Κατά αρχάς, πως «το μεγαλύτερο ιδεώδες για την ενιαία οργάνωση και τον ενιαίο έλεγχο βρίσκεται στη σχέση μεταξύ ατόμου και Κράτους. Για αυτό τον λόγο δικαιολογείται ο όρος της προόδου να εντοπίζεται στην κατεύθυνση της εξέλιξης και της εγκαθίδρυσης ημιαυτόνομων οργανισμών στα πλαίσια των οργανισμών του Κράτους που δρουν με το κριτήριο της κοινής ωφελείας»³⁹⁷ Οι λέξεις - κλειδιά κοινός, όφελος, άτομο και οργανισμός φέρουν σημασιολογικές και πραγματολογικές μεταφορές που παρουσιάζουν αυτόματα τα ειδοποιά χαρακτηριστικά των κοινωνιών του Μεσοπολέμου της δεύτερης φάσης (1930 - 1939). Η κατεύθυνση της χρησιμότητας της εσωστρέφειας και των συντηρητικών, κλειστών πολιτικών επιλογών της Αυτάρκειας εξοστρακίζουν το φιλελεύθερο παρελθόν ως τον προσωρινό, αλλά επιβλαβή παράγοντα οικονομικής εξουθένωσης και εξάρτησης, ορισμένων κρατών έναντι κάποιων άλλων μειοψηφικών προνομιούχων, επικρατειών.

Κατά δεύτερον, η παρόμοια κατάθεση των θεωρημάτων ή στατιστικών αποδόσεων μέσω των υπολογίσιμων συντελεστών τα οποία προϋπάρχουν ή μεσουραρούν την περίοδο του Μεσοπολέμου συγκλίνουν σε μια λογική σειρά αντιθέσεων. Από την μία πλευρά το φιλελεύθερο, ανοιχτό πεδίο ανταλλαγών και

³⁹⁵ Βλ., Μ. Αγγελίδης - Θ. Γκιούρας, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Αθήνα, Σαββάλας, 2005, σ. 148.

³⁹⁶ Βλ., R. S. Woolhouse, *Φιλοσοφία της Επιστήμης Β': Οι εμπειριστές*, Αθήνα, Θεωρία Πολύτροπον Ιδέες, 2003, σ. 214

³⁹⁷ Βλ., J. M. Keynes, «Το Τέλος του Laissez Faire, Ιδέες προς Συνύφανση της Ιδιωτικής και της Κοινωνικής Οικονομίας», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 8/1928, σ. 250.

ελεύθερων μετακινήσεων από τις χώρες προορισμού προς τις Χώρες αποστολής και από την άλλη το πολιτειακό καθεστώς του κρατικού, δημοσιονομικού ελέγχου εμπερικλείει μια συλλογή αντιφατικών και συστηματικών παραθέσεων, με εστίαση στο ζητούμενο της Οικονομικής Αυτάρκειας, την περίοδο του Μεσοπολέμου.

«Το κράτος παρεμβαίνει για να ενισχύσει τις ανταλλαγές, τα κέρδη των Εμπόρων, τη συσσώρευση και την επανεπένδυση των κερδών σε νέες δραστηριότητες που δημιουργούν τον πρόσθετο πλούτο και διευρύνουν τα κέρδη. Η σημασία των ανταλλαγών και των εμπορικών διεξόδων[...]η ενίσχυσή τους ανήκει στους στόχους του Κράτους, που επιτυγχάνονται με τη δημιουργία πολεμικού θησαυροφυλακίου»³⁹⁸

Η τελική φράση ταυτίζεται με την έκτακτη εφαρμογή, της Οικονομικής Αυτάρκειας. Στο πλάνο του τρίτου επιχειρήματος, για την πολιτική εφαρμογή του σχεδίασματος της αυτάρκειας³⁹⁹ αναφέρεται η άποψη πως οι υποστηρικτές του Προστατευτισμού αναζητούν ένα έκτακτο πολεμικό θησαυροφυλάκιο, υπό τους όρους της ικανότητας διεξαγωγής αμυντικού ή επιθετικού πολέμου. Ακόμα και σε συνθήκες ειρηνικής εξομάλυνσης και διπλωματικής επίλυσης των γεω-στρατηγικών τακτικών ενδυναμώνεται η ανάγκη προσφυγής σε ένα ανώτερο, εθνικό μέσο, προστασίας της δημόσιας, οικονομικής ιδιοκτησίας.

Η ασφαλέστερη προϋπόθεση για την διασφάλιση ενός θεσμικού πυλώνα διατήρησης της εθνικής κυριαρχίας και επιτέλεσης των μελλοντικών, εφικτών εμπορικών διακανονισμών είναι η επιτακτική επαναφορά των μηχανισμών της αποταμίευσης είτε σε είδος, είτε σε χρηματικό συνάλλαγμα. Η θεματική της οικονομικής αυτάρκειας εγγυάται την προσφυγή σε ένα δημόσιο, ισχυρό

³⁹⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία, Ζητήματα μεθόδου και περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., 1997, σ. 127.

³⁹⁹ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας» *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα 1940, ό.π., σ. 25.

παράγοντα εξισορρόπησης των εσωτερικών, καταναλωτικών αναγκών με τη διεθνή προσφορά ή ζήτηση.

Τα κυριότερα πρότυπα, οικονομικής πολιτικής μετά το 1929, προσέγγιζαν την μείωση των διαφορών, μεταξύ της υπερδύναμης των ΗΠΑ και των Ευρωπαϊκών Χωρών. Η αντικατάσταση των όρων, ανάμεσα στον Προστατευτισμό, τον Φιλελευθερισμό, την Κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής, τον Κανόνα του Χρυσού, των «Αυταρκειακών» μοντέλων και υπο - παράγωγων σχεδίων στο εξωτερικό εμπόριο ή ξέχωρα στη Βιομηχανία, την Αγροτική Οικονομία και τα ελεύθερα επαγγέλματα δεν κατέχουν συγκεκριμένη, εξουσιοδοτημένη αλληλουχία, κατόπιν σειράς προτεραιότητας. Αντίθετα, η έμφαση σε ένα ειδικό τομεακό κύκλωμα, εμπορικής επένδυσης κατά τον Μεσοπόλεμο αντανάκλασε το Κράτος και τις υποκείμενες του δυνατότητες. Η σύνθεση του πληθυσμού και η κοινωνική διαστρωμάτωση έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο, στις στρατηγικές κατευθύνσεις ή προωθήσεις που δόθηκαν τα χρόνια της ανασυγκρότησης.

Η ύφεση που επήλθε μετά την κλιμακούμενη πτώση των επιχειρήσεων, την παύση της εμπορικής διασύνδεσης, σε καθιερωμένα κλιμάκια, στην Αμερική και την Ευρώπη δημιούργησε νέους τυπικούς και άτυπους κανόνες, οικονομικής συνδιαλλαγής. Στο παρελθόν, οι βασικοί άξονες που ενδυνάμωναν τους ρυθμούς της καπιταλιστικής μεγέθυνσης ανά Κράτος ήταν τα πολύπλοκα, διασταυρωμένα δίκτυα του εμπορίου, η εξειδικευμένη εργασιακή καταβολή δύναμης, η παρωχημένη ρευστότητα και συσσώρευση πλούτου.⁴⁰⁰ Κατ' επέκταση, η εμπορική δραστηριότητα δρομολογούνταν σε καθεστώς άμεσης διάθεσης των καταναλωτικών αγαθών, συνδυάζοντας τον εξειδικευμένο καταμερισμό εργασίας, με τις ανταλλακτικές ιδιότητες σε πρωτογενείς, σπάνιας γεωγραφικής έκτασης, πλουτοπαραγωγικές πηγές.

Η αντιμετάθεση της ιδιότητας που φέρουν τα εμπορεύματα, αποδίδουν τον «φетиχισμό των προϊόντων» στους ίδιους τους δημιουργούς και όχι στο

⁴⁰⁰ Βλ., P. Samuelson και W. Nordhaus, *Οικονομική*, Τόμος Α', Αθήνα, Παπαζήση, 2000, σσ. 399 - 408.

Κράτος.⁴⁰¹ Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης δεν συντελείται εντός του εργοστασιακού συγκροτήματος, αλλά διαχέεται έξω από τα σενάρια των καθιερωμένων μοντέλων. Στη θέση, περί των καπιταλιστικών διεργασιών και την πρόσφορη αναζήτηση, νέων καινοτομιών, με στόχο το καθαρό κέρδος, οι διαρθρωτικές αλλαγές που συντελούνται υποκινούν τις χρηματοοικονομικές θύελλες της δημιουργικής καταστροφής.⁴⁰²

Το «New Deal»⁴⁰³ που εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια, της θητείας του Franklin Roosevelt, ήρθε να επιλύσει τον φαύλο κύκλο της ύφεσης του Αμερικανικού Κραχ, το 1929. Το δόγμα του Κρατικού Προστατευτισμού και της Αυτάρκειας επαναφέρεται στις υποθέσεις, ως κυρίαρχο διακύβευμα, αναγνωρισμένο κυρίως στη λίστειο θεωρία, ο οποίος αντιτίθεται στις επιχειρηματολογίες για τον κοσμοπολιτισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η «Πράξη Smoot – Hawley Tariff» στην Αμερική και οι ρυθμίσεις των ανταποδοτικών δασμών στις υπόλοιπες χώρες.

IV.6 Κυβερνητικοί σχηματισμοί και παγκόσμια ειρήνη (1919 - 1939)

Η κυβερνητική στελέχωση και ιεραρχία μετά τον Πόλεμο, ως θεσμική πορεία στην ανάπτυξη και διαμόρφωση των εθνικών κρατών στα χρόνια της ειρηνευτικής συγκατάβασης πραγματοποιήθηκε με επιλεκτικό και προσωρινό τρόπο, για τα περισσότερα Κράτη. Η υπαγωγή, ορισμένων πολιτικών σχημάτων είχε εναλλακτικές και πολλαπλές επιλογές, ειδικά για τις επικράτειες οι οποίες τελούσαν υπό υποτέλεια και δεν είχαν πλήρη ανεξαρτησία. Ο διαχωρισμός στους νικητές και τους ηττημένους ήταν καθοριστικός για τη διαμόρφωση των συμβάσεων και των περαιτέρω διαπραγματεύσεων, ενώ αφορούσαν την έννοια του «εδαφικού αναθεωρητισμού». Η Κοινωνία των Εθνών ως οργανισμός

⁴⁰¹ Βλ., Δ. Δημούλης, *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 19.

⁴⁰² Βλ., J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London and New York Routledge, Taylor and Francis e-library, 2003, σσ. 134-139.

⁴⁰³ Βλ., HISTORY «New Deal», <https://www.history.com/topics/great-depression/new-deal>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 06/04/2019.}

προβολής της παγκόσμιας ειρήνης, προώθησε τους σκοπούς και τις πρωταρχικές της επιδιώξεις, επιφορτίζοντας με γόνιμα χαρακτηριστικά, τις δομές και την συνολική της εργασία.

Στο βαθμό που τα μέλη των χωρών, της επέτρεψαν να απονεμίει την κοινωνική δικαιοσύνη και εξισορρόπηση, ανασχημάτισε τις δυνάμεις της, σύμφωνα με τις επικρατούσες συνθήκες. Ο πρώτος πόλεμος προετοίμασε την εναρκτήρια της λειτουργία, θέτοντας σε κατάσταση άμεσης ανάγκης, τις ενδότερες βλέψεις που πρότεινε συστηματικά ή τα κατοχυρωμένα σχέδια των διεθνών σχέσεων. Οι προειδοποιήσεις του δεύτερου πολέμου έπαυσαν τις παγιωμένες, συμβουλευτικές τις προτροπές προς τα νέα κρατίδια, εξασθενώντας τον διαιτητικό της ρόλο.

Αναπόδραστη πηγή των πολιτευμάτων, της χωρικής οριοθέτησης των Κρατών και της στρατηγικής, αναπτυξιακής τους στάσης, μπροστά στο σύνδεσμο της παγκοσμιοποίησης και της οικονομικής ευταξίας, η Κοινωνία των Εθνών προώθησε εύστοχα πέρα από τους φανερούς, προδιαγεγραμμένους στόχους και δόγματα: «Η έννοια της κυριαρχίας αν και δεν αναφέρεται σε κάποιο πρακτικό σενάριο, αλλά σε ασαφή, συχνά έντονη συναίσθηση, μολαταύτα ενσαρκώνει μια έκφραση, ευρισκόμενη στα δυσνόητα, νόμιμα δόγματα. Ένα είδος, λαϊκής

θεολογίας, που αναπτύσσεται έξω, από τα παλαιά δόγματα της απολυταρχίας και μεταφράζεται στη νέα θρησκεία του εθνικισμού».⁴⁰⁴

Αναζητώντας ένα νόμιμο περίγραμμα, της κίνησης του διεθνούς εμπορίου από και προς την Ελλάδα, αλλά και επιχειρώντας την εγγραφή του πεδίου της Οικονομικής Πολιτικής, στα σχέδια της Κοινωνίας των Εθνών προκύπτουν οι ανάλογες δυνατότητες και συμπεριφορές που κατευθύνονται στις Οικονομίες της Αυτάρκειας. Η αντίστροφη μετάθεση των ιδιοτήτων της Αυτάρκειας προς ή

⁴⁰⁴ Βλ., C. H., Ellis, *The Origin, Structure & Working of the League of Nations*, , Boston, Houghton Mifflin Company 1929, σ. 120.

απέναντι στις στάσεις και τα συμφέροντα της Ένωσης θα ήταν αδύνατη, καθώς τέτοιου είδους μεταλλαγές δεν ευνοούν, σύμφωνα με τα παραπάνω αποσπάσματα, τις εθνικές βλέψεις των Κρατών.

Αναπόσπαστο κομμάτι των εθνικών επικρατειών, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι ο «κρατικός αναθεωρητισμός». Η έννοια της γεωγραφικής περιοχής αλλάζει με απροσδιόριστη σηματοδότηση, τις ιστορικές εξελίξεις. Στην περίοδο του Μεσοπολέμου (1919 - 1939) εμφανίζεται μια μορφή σοβαρής ανασυγκρότησης, των διοικούμενων, των «αλύτρωτων» περιοχών. Στη δημοκρατία της Βαϊμάρης, η πλέον αξιοσημείωτη αλλαγή εντοπίζεται προς τη νέα γη της Θουριγγίας, από σημαντικό αριθμό, διασκορπισμένων μονάδων. Έπειτα, οι Ναζιστές αφαίρεσαν μερικές από τις παλιές, εδαφικές, ακατάστατες περιοχές, οι οποίες αποτέλεσαν αντικείμενο διαμάχης. Εντός, μικρού χρονικού διαστήματος μεταμόρφωσαν τον ιδανικό χώρο της Ευρώπης, σε ένα πλαισιωτή, ζωτικού χώρου που οριζόταν από τις δυνάμεις του Τρίτου Ράιχ. Η έννοια του πολιτικού και οικονομικού χώρου (Lebensraum) εξυπηρετεί τόσο δημογραφικές, όσο και αποικιακού τύπου ανάγκες.⁴⁰⁵

Η επιλογή της ελληνικής οικονομικής αυτάρκειας απορρέει από τις γερμανικές αξιώσεις κατά τον Μεσοπόλεμο, όμως εμπίπτει και εντός του περιγραμματού ζωτικού χώρου, όχι όπως περιγράφεται στις διεθνείς συμβάσεις ή συνθήκες της εποχής, αλλά όπως ελλοχεύει στο δημόσιο λόγο και τις γραπτές, τεκμηριωμένες ιστοριογραφικές έρευνες, τα έτη μετά τον Μεσοπόλεμο. Πράγματι, αποτελεί διαχρονικό εγχείρημα, η παρουσίαση των στοιχειοθετήσεων που αφαιρούν ή προσθέτουν συνοριακά όρια στα έθνη. Μια εξίσου συμπληρωματική κριτική που συναντάται γύρω από τον ακριβή, περιστοιχισμένο χώρο συμπυκνώνεται στην έννοια της ομοιογένειας, όπως περιγράφουν οι αρχές της ακραίας, εθνικιστικής αυτάρκειας.

⁴⁰⁵ Βλ., A. Shallow, (επιμ.), *Readings on Fascism and National Socialism Selected by members of the department of philosophy*, University of Colorado. <http://www.gutenberg.org/ebooks/14058>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 06/04/2019.

Το σενάριο της ομοιογενούς σύστασης εφάπτεται επί των τεσσάρων τύπων, της διπλωματικής κουλτούρας. Μια πολιτική – κρατική οντότητα ενσωματώνει διάφορες τεχνικές αφομοίωσης, των μελών της που στρέφονται προς μια φιλοσοφική, κοσμο-θεώρηση. Η συγκεκριμένη παρουσία που συνοδεύει το ελληνικό Κράτος, ως προς τη δημογραφική του σύνθεση, αλλά και τις έκτακτες ροές του πληθυσμού προς την Ελληνική περιφέρεια έχει εθνοτική καταγωγή και ενέχει θεωρητικές προσεγγίσεις από τη γερμανική, γαλλική, πολιτική ζωή. Οι τέσσερις γνωστικοί πυλώνες που εξουσιοδοτούν την εμφάνιση της ομοιοστασίας, στον ελλαδικό χώρο είναι οι παρακάτω:

- Έμφαση στην εθνική δύναμη, έναντι της διπλωματίας.
- Απόρριψη των πολυμερών κανόνων.
- Παράλειψη των βασικών διπλωματικών κανόνων ευγένειας.
- Αντικατάσταση των Πρεσβευτών με τους στρατιωτικούς διοικητές.⁴⁰⁶

Ο όρος παγκόσμια ειρήνη, συνήθως αναφέρεται σε ένα εφησυχασμένο περιβάλλον, σε συνθήκες απόλυτης, οικονομικής, εμπορικής ελευθερίας και περαιτέρω πνευματική, πολιτιστική ανάπτυξη. Μελλοντικά, στο άμεσο τοπικό και διεθνικό κλίμα οι σχέσεις μεταξύ των κρατών, περισσότερο η συγκρατητική σχέση του ατόμου με το κράτος και την παραγωγική διαδικασία δεν περιλαμβάνει τάσεις εξουδετέρωσης, με την πολεμική σημασία, αλλά συνεπάγεται κάποιου είδους, διαβεβαιωτικές κυρώσεις και σε έναν ορισμένο βαθμό ένα φαινομενικό, οικονομικό πόλεμο. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δικαιολογημένα παραπέμπει σε ένα τελικό απολογισμό των επιθετικών, υποφέρων τάσεων που ανέκυψαν στα προηγούμενα χρόνια, της προετοιμασίας. Τα διοικητικά σχήματα των Εθνών – Κρατών δεν έμειναν έξω από τις καθιερωμένες συγκρούσεις και τα επιμέρους συμφέροντα που δίχασαν την ανθρωπότητα, κατά την τελευταία φάση του Μεσοπολέμου.

⁴⁰⁶ Βλ., M. Sumberovà, «Investigating the Idea of Diplomatic Culture», *6th Pan - European Conference on International Relations in Turin*, 2007, σσ. 3 - 8.

Το χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών 1914 και 1945 χαρακτηρίζεται ως «Τριαντακονταετής Πόλεμος» και «ο 20^{ος} αιώνας της Ευρώπης ήταν αιώνας πολέμου». ⁴⁰⁷ Η επιλογή της ένταξης του πολεμικού στοιχείου, στη διαδρομή, μιας μεταβατικής αναδιάταξης και το πέρασμα σε ένα σημειωτέο διάστημα οδηγούν σε μια διττή κατάσταση. Η προσπάθεια ερμηνευτικής σύνθεσης των πραγματικών γεγονότων, ⁴⁰⁸ όπως διαδραματίστηκαν ξεχωριστά ή γενικευμένα παρουσιάζονται σε εναντίωση με τις μεγάλες, μετασχηματιστικές αλλοιώσεις των μεσοπολεμικών κοινωνιών, ως προς το Κράτος, το θεσμικό περιεχόμενο των Συνταγματικών άρθρων των νέο – ιδρυθέντων Κρατών, τις περιοδικές Κρίσεις (Οικονομικές/Πολιτικές) και την διαχείριση των εδαφικών κτήσεων, μαζί με την μάζα του υπό ανταλλαγή πληθυσμού.

IV.7 Κριτική επεξήγηση της έννοιας του Έθνους –Κράτους

Το θεωρητικό πλαίσιο, της εννοιολογικής προσέγγισης του Έθνους – Κράτους στο Μεσοπόλεμο εντάσσεται στην αλλαγή καθεστώτος, δηλαδή περιγράφεται στο πέρασμα από τις μεγάλες, ιμπεριαλιστικές Αυτοκρατορίες προς τη δέσμη των Εθνικών Κρατών. Στα Βαλκανικά Κράτη οι ενδότερες αντιπαραθέσεις, σε σχέση με το διεθνή καταμερισμό δυνάμεων και ισχύος οδήγησε στους εθνικούς ανταγωνισμούς και τις εδαφικές διεκδικήσεις. ⁴⁰⁹ Το ζητούμενο της εγκαθίδρυσης νέων ιστορικών και θεσμικών τοπίων που λειτουργούν σε ένα παρατεταμένο επίπεδο, ως χώρος εθνικής τελμάτωσης αποτελούν οι λεγόμενες, νέες πατρίδες. Για παράδειγμα, η ειδική αναφορά, εξέταση εμπλέκεται με την πολυδιάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την παρουσίαση του ελληνικού στοιχείου σε έναν θεμιτό, εθνικό, πεπερασμένο χάρτη.

⁴⁰⁷ Βλ., I. Kershaw, ό.π., σ. 1.

⁴⁰⁸ Βλ., P. Wagner, «As Intellectual History Meets Historical Sociology: Historical Sociology after the Linguistic Turn», *Handbook of Historical Sociology*, Sage Publications, London, 2003, σ. 175.

⁴⁰⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός, Δοκίμιο στη Νεοελληνική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999, σ. 56.

Στην Ελλάδα σωρευτικά, η ανταλλαγή των πληθυσμών που συντελέστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάννης το 1923 αποτέλεσε ένα επίμαχο θέμα σχετικά με την ομοιογένεια, τη θρησκευτική, εθνική ταυτότητα της ελληνικής επικράτειας.⁴¹⁰

Το δόγμα της ελληνικής, οικονομικής αυτάρκειας συσχετίστηκε εξ αρχής, με το ζητούμενο της κριτικής επεξήγησης, των εθνικών διασυνοριακών γραμμών. Κάποια επιπλέον ερευνητικά ερωτήματα που εξετάζονται αφορούν: α) η οικονομική αυτάρκεια στην Ελλάδα σε ποιο είδος, κρατικής οντότητας δύναται να εξελιχθεί; β) ποιος είναι ο πολλαπλός ρόλος της δημογραφικής σύνθεσης στη συγκρότηση της θεσμικής Αυτάρκειας; γ) Τα εθνικά κράτη συνεπάγονται αυτόματα την μετατροπή στην μερική ή ολική κατάσταση της αυτάρκειας;

Συνακόλουθα, ο εθνικός απόηχος και οι εθνικές αποτυπώσεις που καταγράφονται ως αναφορές αλλά και ως πρότυπα, δηλαδή ιδανικά μοντέλα επισυνάπτουν διάφορα θεωρητικά ρεύματα και συγγραφείς ανά Χώρα. Ένας

⁴¹⁰ Σύμφωνα με τα επίσημα αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου της Η Συνθήκη της Λωζάννης αποτελεί συνέχεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αφού ορίζεται το πολιτειακό καθεστώς της Τουρκίας. Νομοθετικό Διάταγμα Υπ' Αριθμόν. 238/ΦΕΚ Α' /25 Αυγούστου 1923: Στο άρθρο 1 ορίζονται τα εξής: Η μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ιαπωνίας, Ελλάδας, Ρουμανίας, και του Βασιλείου των Σερβών, Κροατών και Σλοβένων αφ' ενός και της Τουρκίας αφ' ετέρου, συνομολογηθείσα και εν Λωζάνη της Ελβετίας υπογραφείσα την 24 Ιουλίου 1923 Συνθήκη περί Ειρήνης εξ' άρθρων 143, μετά των εξής συναφών Συμβάσεων, Δηλώσεων και Πρωτοκόλλων, υπογραφέντων εν Λωζάνη τη 24 Ιουλίου 1923: 1) Συμβάσεως περί του Καθεστώτος των Στενών, 2) Συμβάσεως περί των Συνόρων της Θράκης, 3) Συμβάσεως περί της εν Τουρκία εγκαταστάσεως των αλλοδαπών και δικαστικής δικαιοδοσίας. Στο άρθρο 5 ορίζονται τα εξής: Επιτροπή οροθετήσεως θέλει επιφορτιστεί να χαράξη επί του εδάφους τα εν τω άρθρω 2 εδ. 2 περιγραφόμενα σύνορα. Η Επιτροπή αυτή θα αποτελεσθή εξ ενός αντιπροσώπου της Ελλάδος, ενός αντιπροσώπου της Τουρκίας και ενός Προέδρου εκλεγόμενου υπ' αυτών μεταξύ των υπηκόων τρίτης Δυνάμεως. Βλ. επίσης: E. Spencer, *Travels in European Turkey in 1850: Through Bosnia, Servia, Bulgaria, Makedonia, Thrace, Albania, and Epirus; With a visit to Greece and the Ionian Isles. A Homeward Tour through Hungary and the Slavonian Provinces of Austria on the Lower Danube*, London Colbourn & Co. Vol II. Bl., Θρ. Βλησίδης, «Αι βάσεις της Πολιτικής του Νέου Κράτους είναι Επιστημονικώς Ορθαί», *Το Νέον Κράτος*, Τόμος 4^{ος}, Αύγουστος 1939, σσ. 554 -556.

σύντομος ορισμός, κοντινός στην εθνική ολοκλήρωση και τον συντονισμό, των μαζικών ενεργειών, προς αυτή την κατεύθυνση είναι:⁴¹¹

- «Τι είναι τελικά ένα έθνος-κράτος; Δύσκολη η απάντηση, όπως με δυσκολία μπορούμε να ορίσουμε οτιδήποτε εμπεριέχει τον όρο «έθνος»[...] Στην πιο ιδεατή εκδοχή σε κάθε έθνος αντιστοιχεί ένα και μόνο κράτος. («Η Ρουριτανία στους Ρουριτανούς. Όλοι οι μη Ρουριτανοί έξω!»). Η ιστορική πραγματικότητα σπάνια, ακόμη και στις καλύτερες περιπτώσεις, επιβεβαιώνει το ουτοπικό αυτό σχήμα και ως εκ τούτου για μεθοδολογικούς λόγους επιβάλλεται ο ορισμός των αναλυτικών κατηγοριών «εθνικισμός» και «έθνος»[...] Παράλληλα, το «έθνος» ως «συλλογικότητα» υπερισχύει κάθε κοινωνικής, θρησκευτικής, τοπικής ή φυλετικής ομάδας που ενυπάρχει σε αυτό· ως εκ τούτου καλείται ο καθένας να δηλώνει την υποταγή του[...] Δίχως αμφιβολία η εθνότητα, όπως εξάλλου και το έθνος, αποτελεί μια κατασκευή (Μ. Βέμπερ, Ε. Ντυρκέμ)»⁴¹²

⁴¹¹ Βλ., Η - J. Puhle, «Εθνικά Κράτη, Εθνικισμός και Δημοκρατία στην Ευρώπη 19^{ος} - 20^{ος} αιώνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 3/1994, σσ. 9-11.

⁴¹² Βλ., P. Alter, «Nationale Organisationen in Irland 1801-1921», στο T. Schieder - O. Dann (επιμ.), *Nationale Bewegung und soziale Organisation I*, Μόναχο 1978· G. Brunn, *Die Organisationen der katalanischen Bewegung 1859-1923*, σσ. 281-571· L. Mees, *Nacionalismo vasco, movimiento obrero y cuestión social*, Μπιλμπάο 1992· του ίδιου, *Entre naciión y clase. El nacionalismo vasco y su base social en perspectiva comparativa*, Μπιλμπάο 1991· K.J. Nagel, *Arbeiterschaft und nationale Frage ni Katalonien zwischen 1898 und 1923*, Saarbrücken 1991· A. Helle, «Identitäten und Strategien», και τα σχετικά άρθρα των Mees, Nagel και Helle στο *Geschichte und Gesellschaft*, 20, 1994 (υπό δημοσίευση).

Πίνακας 1.3

Σχολές στο Πεδίο των σπουδών για το Έθνος και τον Εθνικισμό

Νεωτεριστές	Αρχεγονιστές	Εθνοσυμβολιστές	Μετανεωριστές
<u>ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ</u>			
B. Anderson	P. van den Berghe	A. D. Smith	H. Bhabha
E. Gellner	C. Geertz	J. Hutchinson	P. Chatterjee
M. Mann	E. Shils		N. Yuvai - Davis
A. Giddens			D. Kandlyoti
M. Hroch			M. Billig
E. Kedurie			
E. Hobsbawn			
J. Breuilly			
M. Hechter			
T. Nairn			
<u>ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ</u>			
Το Έθνος και ο Εθνικισμός είναι προϊόντα των διαδικασιών της Νεωτερικότητας. Έμφαση στην προσπάθεια των ελίτ να εξισώσουν τους πληθυσμούς ενός Κράτους σε ενιαίο εθνικό σύνολο μέσω των γνωστών γραφειοκρατικών μηχανισμών.	Διακρίνεται σε δύο τομείς: Πολιτισμική, Κοινωνιο-βιολογική.	Καθώς ένα προ-νεωτερικό συλλογικό μόρφωμα εισέρχεται στη νεωτερικότητα, μετεξελίσσεται σε Έθνος, όχι όμως γραμμικά. Τα προ-νεωτερικά στοιχεία (σύμβολα, μνήμες, αξίες, παραδόσεις) επανερμηνεύονται και διασταυρώνονται με νεωτερικά στοιχεία (αυτοδιάθεση, πρόοδος).	Έμφαση στις περιθωριακές ομάδες, Υβριδικότητα των εθνικών ταυτοτήτων στο σύγχρονο κόσμο.

Πηγή: Μ. Χατζόπουλος «Έθνος και Εθνικισμός», 2002, <https://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/13161/1/ethnos.pdf> {Ημερομηνία Ανάκτησης 30/06/2022}

IV. 8 Αυτάρκεια και Οικονομικός Εθνικισμός στο Μεσοπόλεμο

Το πλαίσιο των οικονομικών θεωριών και προτάσεων του Οικονομικού Εθνικισμού πηγάζει από τον αναβρασμό (ή «προετοιμασία») πολεμικών γεγονότων, με ιδιαίτερη ένταση στη δεκαετία του 1930. Ένα σύνθετο και αναμενόμενο φαινόμενο σε έκταση, είναι το αναγκαίο αποτέλεσμα του Οικονομικού Εθνικισμού, το οποίο εξαπλώνεται με ένταση σε διάφορα ευρωπαϊκά κράτη. Σε αυτό το κλίμα κατανοούμε την αναφορά στις «αναζητήσεις στον καθημερινό οικονομικό βίο».⁴¹³

Στην περίπτωση των Βαλκανίων γίνεται αντιληπτή η τάση της ανεξαρτητοποίησης των λαών, και η αναζήτηση των «δρόμων» για την εκβιομηχάνιση, στα πρότυπα των δυτικά ανεπτυγμένων Κρατών. Η επίλυση του προβλήματος συναντάται τόσο στην ιδέα της αποκόλλησης από τις συμβατικές, γενεσιουργίες αιτίες δέσμευσης με τον ιμπεριαλιστικό, αποικιοκρατικό χαρακτήρα των Μεγάλων δυνάμεων. Η έννοια του εκσυγχρονισμού⁴¹⁴ και η ιδέα του οικονομικού εθνικισμού απέδωσαν στις προσπάθειες των αναδυόμενων εμπορικών κρατιδίων, μεγαλύτερες πιθανότητες απεμπλοκής από το πλέγμα της ξένης κοινωνικής κυριαρχίας και του δημοσιονομικού ελέγχου από ισχυρές ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Μια πρόσθετη διάσταση: η αδυναμία, των δημοκρατικών θεσμών να ανταποκριθούν στις εθνικές απαιτήσεις της εποχής και τις άμεσες ανάγκες επιβίωσης του πληθυσμού. Είναι η περίπτωση που Έλληνες στοχαστές της «οικονομικής αυτάρκειας», από την αρχή περίπου του ελληνικού Μεσοπολέμου, θεωρούν ότι αποτελεί συστατικό στοιχείο των ελληνικής κοινωνίας: οι όροι του οικονομικού εθνικισμού και της αυτάρκειας λειτουργούν ως πολιτικές αντιμετώπισης της προσφυγικής ροής. Το 1922, έτος που συνδέεται με την

⁴¹³ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*. ό.π., σσ. 105 – 110.

⁴¹⁴ Στο ίδιο, σ. 117.

Μικρασιατική Καταστροφή και την αυξανόμενη προσφυγική βοήθεια-αλλά και την-εξάρτηση από τους Διεθνούς Οργανισμούς και πρόσθετα από τις αποφάσεις, των ξένων δυνάμεων. Ενδεικτικό το σχόλιο του αγροτιστή Κ. Καραβίδα:

«Άραγε γιατί συμβαίνει αυτή η ανακολουθία: γιατί δηλαδή και αυτή η Δημοκρατία, το ηρωικότερο φάρμακο, από όσα οι επίσημοι γιατροί πρότειναν τότε, δείχνει αλυσιτελές μπρος στην αρρώστια του τόπου; ένα δοθέν γεωγραφικό και φυσικό περιβάλλον επιβάλλει μια ορισμένη σύνθεση, οργάνωση και διοίκηση στους βασικούς εκείνους σχηματισμούς, δηλαδή στην γεωργική οικογένεια και την αγροτική κοινότητα»⁴¹⁵

Η δημοκρατική σύνθεση και διακυβέρνηση, στα αστικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου δείχνει αναντικατάστατη και αδιαπραγμάτευτη. Όμως μολονότι η αξία του οικονομικού εθνικισμού αναγνωρίζεται ότι τείνει προς αυταρχικές, παραγωγές διαχείρισης, των οικονομικών δεδομένων μιας χώρας, στο πολιτικό πνεύμα της περιόδου ο οικονομικός εθνικισμός είναι μια πολιτική επιλογή σε καταστάσεις έντονου πολιτικού και κοινωνικού κινδύνου από τα έθνη - κράτη και, για μερικά από αυτά, με τις επεμβατικές τους προθέσεις. Ως εκ τούτου ελαχιστοποιείται, όπως παραπάνω, η δημοκρατική οργάνωση μπροστά στον αποτυχημένο κίνδυνο μιας ενδεχόμενης, κλιμακούμενης καταστροφής. Ο λόγος που τείνει μια κοινωνία σε πιο αυταρχικές λύσεις⁴¹⁶ και αναζωπυρώνει τις εθνικιστικές απόψεις περί κρατικής αυτάρκειας, συγκρατεί αφενός τη λαϊκή δυσαρέσκεια και αφομοιώνοντας σε κατεπείγουσες συνθήκες (όπως η οικονομική κρίση του 29') τη στροφή προς τα συντηρητικά, δικτατορικά καθεστώτα. Είναι συζητήσεις γύρω από το Έθνος και την ανεξαρτησία του.

⁴¹⁵ Βλ., Κ. Δ. Καραβίδα, «Η Δημοκρατία και η Αυτοδιοίκηση εν Ελλάδι», Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, 10/ 1930, σσ. 136 - 137.

⁴¹⁶ Βλ., Δ. Θ. Πάνος, *Η Αγροτική Πολιτική του Εθνικοσοσιαλισμού και η Σωματειακή Οργάνωση της Γερμανικής Γεωργίας*, Αθήνα, 1939, σσ. 28 - 33.

Οι πολιτικές επιλογές λοιπόν στην εποχή του Μεσοπολέμου φαίνεται ότι καθοδηγούνται από ένα μείγμα κρατικών μονοπωλιακών κατευθύνσεων, που ενώ δείχνουν επαρκείς για τα αστικά κοινοβούλια και τις φιλελεύθερες διαρθρωτικές εξελίξεις στα έθνη κράτη, εμβολίζονται από τις περιοδικές ή μόνιμες, οικονομικές κρίσεις που οδηγούν σε αυστηρά ελεγχόμενες «οικονομικές ζώνες». Η εξωτερική εμπορική πολιτική, στα περισσότερα Κράτη, ακολουθεί το δόγμα του Προστατευτισμού και της Αυτάρκειας.

Επιπλέον, η εννοιολογική παράθεση του οικονομικού εθνικισμού αφορά τους αποσπασματικούς όρους «εθνικός», «έθνος», «εθνικισμός». Συμβολικά η πραγματολογική ορολογία του εθνικισμού παραπέμπει στη σχέση του έθνους με το πολιτειακό καθεστώς. Δυο ενδογενή ερωτήματα που γεννώνται γύρω από τις ρίζες της έννοιας του έθνους είναι το πρώτο ποιους περιλαμβάνει το έθνος και το δεύτερο τι είναι τελικά η εθνική ταυτότητα;⁴¹⁷

⁴¹⁷ Για τη σχετική συζήτηση βλ. *The Cambridge Dictionary of Sociology*, ό.π., σ. 412. Παρόμοιες εκθέσεις και δημοσιεύματα για την εθνικοποίηση και τον εθνικισμό των J. P. Dermois, (*The World Economy and National Economies in the Interwar Slump. The Journal of Economic History*, Macmillan, 2003. σελ 285 -287), H. James, (*The Role of Banks in the Interwar Economy*, Cambridge University Press, August 22, 2002.), (*Economic Change and the National Question in Twentieth - Century Europe*, Cambridge University Press, 2000, σελ 229 -233.), Αρχεία Ελευθερίου Βενιζέλου (ΑΕΒ) / Μουσείο Μπενάκη Αρχεία Ιωάννη Μεταξά (Γενικά Αρχεία του Κράτους), Ν. Αλιβιζάτος, (*Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε κρίση 1922 -1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Πρόλογος : Α. Μάνεσης Georges Vendel, μετάφραση Βενετία Σταυροπούλου, Θεμέλιο, Αθήνα 1995), Θ. Καλαφάτη κ' Ε. Πρόντζα (*Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, τ. Β, *Οικονομικές Λειτουργίες και Επιδόσεις*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011), Σ. Μαркеζίνης (*Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 -1964*, Αθήνα, Πάπυρος, 1966). Εδώ ο N. Ferguson, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 -1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, σελ 703 -704 θα σημειώσει ότι: «... ένα έθνος χωρίς αρχές, που κρατείτο υγιές πιο πολύ από ξεθωριασμένες αναμνήσεις παρά ακαταμάχητα παραδείγματα. Που ακόμα παρελάνουμε με την πένθιμη μουσική των μεγάλων παραδόσεων, αλλά δεν υπάρχει κανένας επικεφαλής για τον πολιτισμό στις γραμμές μας. Πράγματι, έχουμε σχεδόν πάψει να είμαστε ένας στρατός που προχωρά με αυτοπεποίθηση προς τον εχθρό και έχουμε γίνει ένας όχλος που ξεφεύγει με ανυπομονησία από την πειθαρχία και τα ιδανικά του παρελθόντος μας... Είμαστε.. (ένα) έθνος ημιμαθών ατόμων και το διακριτικό γνώρισμα των ημιμαθών είναι ο σκεπτικισμός, η απάθεια, η έλλειψη φαντασίας και η ιδιοτροπία». Τέλος, ο G. Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα, 1821 -1936*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας,

Στη συζήτηση αυτή προστίθεται ένα ακόμη ζήτημα: η έννοια του «εθνοτικού εθνικισμού».⁴¹⁸ Το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας στο Μεσοπόλεμο ενυπάρχει και επαναφέρεται λοιπόν άλλοτε με ήπια και πότε με δεσμευτική, ενδυναμωμένη μορφή, συνδέοντας τις τοπικές εθνικές οντότητες με το διαπεριφερειακό εμπόριο και τις εξωτερικές διασυνδέσεις, χωρίς να απουσιάζει η φιλοσοφική του διάσταση.⁴¹⁹

Ένας προστατευτικός, κύκλος, οικονομικών δραστηριοτήτων, με τομείς όπως η αγορά προϊόντων, ως χώρος ιεραρχίας και μετάδοσης, σπάνιων εμπορευματικών προϊόντων, κεφαλαιουχικής συσσώρευσης, αναμόχλευσης και εργασιακής απόδοσης ευθύνεται για την μεταφορά των προστατευτικών

Τόμος 1, Αθήνα 2004, σελ 555 επισημαίνει ότι «Υπερασπιζόμενος αυτή την τακτική του, ο Κουμουνδούρος διατύπωσε τις αρχές της Εξωτερικής του Πολιτικής...Λέγοντες όχι {στη μείωση των εδαφικών απαιτήσεων}, στείλαμε στο σφαγείο χιλιάδες άνδρες και μεταβάλλαμε την Ήπειρο και τη Θεσσαλία σε πεδίο καταστροφής και ερήμωσης· δικαιούμαστε να πούμε στους Θεσσαλούς: όχι· σας δίδεται η ελευθερία, αλλά εμείς την αρνούμαστε, θέλουμε την πατρίδα σας να μεταβάλλουμε σε στάχτη και ερείπια...θέλουμε να πενθοφορήσει η Ελλάς και δυνατόν, επειδή οι τύχες του πολέμου είναι αβέβαιες να ατιμασθεί επιτέλους και επιτέλους να δούμε τους Τούρκους εν αυτή!».

⁴¹⁸ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 -1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016, σ. 116: «Το όραμα της αυτοδιάθεσης, στο οποίο στηρίχθηκαν οι διαβουλεύσεις στη συνδιάσκεψη των Βερσαλλιών το 1919 θα ήταν το πλαίσιο για μια παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Όμως το υποβόσκον πρόβλημα ήταν ότι ακριβώς στα μέρη της ηπείρου στα οποία επικρατούσε η μεγαλύτερη αναστάτωση η απαίτηση για λαϊκή κυριαρχία βασιζόταν στον *εθνοτικό εθνικισμό*»

⁴¹⁹ Είναι θέμα που υπερβαίνει το στόχο της έρευνας μας. Παρενθετικά θα σημειώναμε ότι Η φιλοσοφική και επεξηγηματική έννοια της αυτονομίας στην προκειμένη περίπτωση ταυτίζεται με το προϊόν της αυτάρκειας, δύναται να εξυπηρετεί τους οικονομικούς σκοπούς ή τις πολιτικές στοχεύσεις, αλλά «δεν είναι διαύγαση που δεν αφήνει κατάλοιπο και ολοκληρωτική εξάλειψη του λόγου του Άλλου, που αγνοείται ως λόγος του Άλλου». Η απάρνηση της διαχείρισης και εικόνας του δόγματος της αυτάρκειας, σε περιπτώσεις που σχετίζονται με την φέρουσα τάση της ανεξαρτητοποίησης, από τα κλασσικά, επαληθευμένα σχήματα της οικονομικής πολιτικής είναι φορτισμένη με την έννοια της νεωτερικής αποδέσμευσης, αποτροπής, από τις παραδοσιακές, επικρατούσες απόψεις. Βλ., Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσπιση της Κοινωνίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1978, σ. 154.

συμπεριφορών, στο οικονομικό πεδίο της εθνικής αυτάρκειας.⁴²⁰ Στο ειδικό πλέγμα συμπεριλαμβάνονται οι εμπορικές συμβάσεις των βαλκανικών, νέο – ιδρυμένων κρατών, με τις Δυτικο – Ευρωπαϊκές εμπορικές Ενώσεις και συνεταιρισμούς. Η πορεία της οικονομικής αυτάρκειας μπορεί φαινομενικά να ταυτίζεται, με έναν προκαθορισμένο επιταχυντή σύγχρονων θεμάτων, αλλά ουσιαστικά επιτάσσει μια καινοτόμο, ιδιότυπη παραγωγική διαδικασία, εμπορευμάτων στην αλυσίδα της δημοσιονομικής χρησιμότητας και οικονομικής ευταξίας, των χρόνων του Μεσοπολέμου.

Η ευρύτητα και σύνδεση της κατάστασης της αυτάρκειας σε ένα περιβάλλον αξιόπιστο, όταν ακμάζει η θεώρηση του οικονομικού εθνικισμού⁴²¹ μπορεί να περιγραφεί σε διαφορετικής προέκτασης στάδια. Η σειρά διαδοχής των σταδίων ή μεθοδολογικών αξόνων που περιστρέφονται, γύρω από την θέσπιση της αυτάρκειας δεν τυγχάνουν, κάποιας διερευνητικής απόφασης, όμως διαμορφώνονται με βάση την βαρύτητα ή μη υποδοχής της, από την λαϊκή μάζα και την άρχουσα, προνομιούχα τάξη. Παραπλήσια παραδείγματα, θετικής συμπύκνωσης, ορόσημο για τις τάσεις, εφαρμογής ενός Προγράμματος για την Αυτάρκεια αποτελούν τα κράτη, της Ευρωπαϊκής Ηπείρου, ιδιαίτερα η Αυστρία, η Γερμανία και η Ιταλία.

1. Η Γαλλική Σχολή Σκέψης και Παρατήρησης

Στη Γαλλική Σχολή και προσέγγιση, σε σχέση με το ζήτημα της εθνικής αυτάρκειας, στην περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης γεννάται η ιδέα του Εθνικισμού. Ο J. J. Rousseau,⁴²² ως θεμελιωτής του Γαλλικού Διαφωτισμού

⁴²⁰ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία – Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996, ό.π., σσ. 326 – 327.

⁴²¹ Βλ., Παπαδάκη, «Ε. Gelner, Εθνικισμός: Πολιτισμός, Πίστη και Εξουσία», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Τόμος 11, 2003, σ. 168.

⁴²² Βλ. J. J. Rousseau, *Discours sur les sciences et les arts, Oeuvres Completes*, Vol. 3, St. Martin's Press, 1964, σσ. 5 -15.

εκθέτει τις απόψεις του, σχετικά με το ρεύμα του εθνικής συνείδησης και του πατριωτισμού, αφιερώνοντας ένα ειδικό απόσπασμα για το Ελληνικό Έθνος. Το έτος 1789, στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ορίζονται τα εξής:

- Η αρχή κάθε κυριαρχίας εδρεύει ουσιαστικά στο έθνος. Κανένα σώμα και κανένα άτομο δεν μπορεί να ασκήσει οποιαδήποτε εξουσία η οποία να μην απορρέει απευθείας από το έθνος

Συνακόλουθα, με τον Γαλλικό Νασιοναλισμό διατυπώνονται οι συλλογικές θεωρίες περί του ατομικισμού και της εντεινόμενης ανόδου του Εθνικισμού στα Κράτη, της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Το αναδυόμενο πλέγμα των εθνικιστικών ροπών συνδέεται με το κίνημα του Ρομαντισμού. Ήδη, από το 1870 προετοιμάζεται το έδαφος και εκκινούν οι διεργασίες για την εξάπλωση των θεωριών που σχετίζονται με την εθνική, κρατική οντότητα. Μέχρι το 1913 παρατηρούνται τα πρώτα ψήγματα απαγορεύσεων στο διεθνές εμπόριο και συγκρουσιακών εμπλοκών, των ιθυνοσών περιφερειών.

2. Η Ιταλική Προσέγγιση στη δόμηση της Αυτάρκειας

Ξέχωρα, από τον Γαλλικό Νασιοναλισμό, αναγνωρίζονται και τα εθνικιστικά ιδεώδη, άλλων λαών, όπως είναι οι Αγγλοσαξωνικές Χώρες, η Ισπανία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Ιταλία. Στο πλαίσιο της αναφοράς των Ιταλών διανοούμενων και συγγραφέων που ορίζουν, διαδίδουν και δοκιμάζεται η έννοια της Οικονομικής Αυτάρκειας, με επίκεντρο το Μεσοπόλεμο.

Με αφορμή, την ιταλική οικονομία κατά το Μεσοπόλεμο και τη στενή της διασύνδεσή, με τον κύκλο των υποστηρικτών της αυτάρκειας διαπιστώνεται ένας παραδοσιακός, συντεχνιακός τομέας, δράσης και συντονισμού με γνώμονα την αυτό - επάρκεια. Πιο εξειδικευμένα, παρέχονται εξειδικευμένα κριτήρια, για την χρηματοδότηση του αυταρκειακού προγράμματος τα έτη 1938 μέχρι το

1941. (22 με 24 δισεκατομμύρια λιρέτες).⁴²³ Το χρονικό διάστημα 1930 -1935 αναζωπυρώνεται το μέτωπο του εθνικισμού, στην αρχικά εξουθενωμένη Ιταλία έναντι των Μεγάλων Δυνάμεων, διά των γεω-στρατηγικών βλέψεων του Β. Mousolini.

3. Οι Γερμανικές Επιδράσεις προς την εφαρμογή του δόγματος της Αυτάρκειας

Η Γερμανική Ιστορική Σχολή, εδράζεται περί τον 19^ο αιώνα, προς δύο γεωγραφικές περιοχές. Εκτείνεται προς την ανατολική όχθη του Ρήνου και στο μέρος της Μάγης.⁴²⁴ Η μέθοδος και οι τεχνικές της σχολής θεμελιώνονται κατά το Μεσοπόλεμο στο ρόλο των ιδιωτικών μονοπωλίων, στο εξωτερικό εμπόριο και τις βιομηχανικές δομές. Χαρακτηριστικά, η αποτίμηση της θέσης, της Γερμανίας μετά την ταπεινωτική ήττα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, η Δημοκρατία της Βαϊμάρης, οι μελλοντικοί στόχοι των ναζιστικών τακτικών, όπως η αναδιάταξη του δεύτερου Ράιχ του Μπίσμαρκ, σε συνέχεια του Πρώτου Ράιχ, της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο οικονομικός ανταγωνισμός με τα υπόλοιπα ηπειρωτικά Κράτη και οι τάσεις διεκδίκησης, των χαμένων αξιών και του ζωτικού χώρου διαμόρφωσαν το προγραμματικό, πρόκριμα του δόγματος της Οικονομικής Αυτάρκειας.

Με άλλα λόγια, ο πυρήνας της ανόδου του εθνικιστικού χαρακτήρα στη Γερμανία του Μεσοπολέμου είχε διάφορες, θεωρητικές και πρακτικές απηχήσεις. Το θεωρητικό υπόβαθρο διαμορφώνεται, μεταφράζεται και εμπεδώνεται στη συλλογική σκέψη, από τους διανοούμενους της περιόδου του Μεσοπολέμου, ενώ αντίθετα το πρακτικό κομμάτι επέρχεται ως απάντηση, στην μεγάλη ήττα του πρώτου Πολέμου και τα υπαρκτά αποτελέσματα της

⁴²³ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, 1940, ό. π., σ. 45.

⁴²⁴ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., Αθήνα, 1997, ό.π., σσ. 192 -193. (Με κυριότερους εκπροσώπους τους W. Roscher, K. Knies, G. Schmoller, A. Wagner, T. Hildebrand, F. Brentano, οι οποίοι θα σχηματίσουν τις κυριότερες, οικονομικές προσεγγίσεις που επηρέασαν την πολιτική οικονομία, του 19^{ου} αιώνα)

οικονομικής λιτότητας, των εσωτερικών προβλημάτων που αντιμετώπισε η Γερμανία.

Το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας πηγάζει κατά τον Μεσοπόλεμο και αντλεί την υπόστασή του, από τις γερμανικές αξιώσεις στον Ευρωπαϊκό Χώρο. Οι εντάσεις, τα σχέδια και η αναβίωση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας ανανεώνουν και γιγαντώνουν μια ακραία υπόθεση ορισμού, της πολιτικής αυτάρκειας. Είναι γνωστό, πως κατά το διάστημα 1935 – 1940, η εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία προπαγάνδισε τα ζητήματα της εθνικής, οικονομικής αυτάρκειας, με διάφορες προτάσεις που αφορούσαν την επιστροφή των αποικιών και την διακρατική εξάπλωση του εμπορίου, σε γεωγραφικά μερίσματα εντός της κεντρικής, νοτιοανατολικής και ηπειρωτικής Ευρώπης.⁴²⁵

Η έμφαση στη γερμανική παντοδυναμία αντλείται ιστορικά, από την εστίαση στις αρχές και τις δομικές αναλύσεις της Οικονομικής Αυτάρκειας. Ανά κρατική επιφάνεια και με γνώμονα τις δημογραφικές μεταβολές, από τους πολέμους και τις αναθεωρήσεις στα διασυνοριακά πλέγματα της Κεντρικής, Νοτιοανατολικής και Ηπειρωτικής Ευρώπης επιχειρείται να αποδοθεί η συνολική εικόνα και σηματοδότηση των εννοιολογικών υπο – ορισμών, καθώς και του κεντρικού, πραγματολογικού ορισμού και της έκτασης που τυγχάνει να λαμβάνει, το θέμα της Αυτάρκειας.

Συμπέρασμα

Οι δημόσιες συζητήσεις και ο διάλογος γύρω από την αυτάρκεια επεκτείνεται σε ένα μεσοπολεμικό ορισμό, που παρέχει τις δυνατότητες για την εφαρμογή ενός «σχεδίου». Το εξειδικευμένο αυτό είδος της αυτάρκειας, αναμειγνύεται με τις εισαγωγικές/εξαγωγικές κατευθύνσεις από και προς τις χώρες αποστολής. Η Κοινωνία των Εθνών (με τους εκπροσώπους των κρατών μελών της και το πνεύμα τους) θα αναγνωρίσει ότι η σύνδεση «ζωτικών κλάδων της οικονομίας»

⁴²⁵ Βλ., Σ. Αγαπητίδης, «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, 1940, ό.π., σ. 43.

είναι εξίσου γενικευμένη με παρακλάδια εμπορικών κατηγοριών. Ο Προστατευτισμός θα ενσωματώσει αρχές και πλαίσιο πολιτικών της αυτάρκειας και θα διαπεράσει κράτη.

Κεφάλαιο πέμπτο

Ζητήματα αυτάρκειας «εντός» και «εκτός» οικονομικής σκέψης στη μεσοπολεμική Ελλάδα

Εισαγωγή

Στον χώρο της παγκόσμιας λογοτεχνίας παρουσιάζονται διάφορες μορφές και τυπολογίες, γύρω από την έννοια της αυτάρκειας, είτε πολιτικής, είτε οικονομικής, εντός του συνόλου της κοινωνικής οργάνωσης και δόμησης σε ένα πολιτειακό καθεστώς. Η έννοια της οικονομικής αυτάρκειας δεν αναφέρεται μόνο σε ένα εθνικό ή διεθνές περιβάλλον, σε ένα κοσμοπολίτικο περιβάλλον. Ορίζεται και μελετάται ιστορικά στο χρονικό μεσο-διάστημα μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων. Το πολιτικό περίβλημα στο οποίο αναπτύχθηκαν τα δόγματα εντάσσονται στην αισθητική, περιγραφική πλευρά των πολεμικών συνθηκών, ενώ αποτυπώνονται με φράσεις όπως ο «θάνατος του συναισθήματος», «φυσιολογικά δεδομένα». Η απόκοσμη πτυχή των δύο οικονομικών πολέμων και η έννοια της ουδετερότητας και τη πειθάρχησης στη επερχόμενη φυσικότητα, συντέλεια των δύο πολέμων είναι αναπόφευκτη. Στο σημείο αυτό το κίνημα του ρομαντισμού εναντιώνεται στο ρεύμα του νεοκλασικισμού και του ορθολογισμού. Το συγκεκριμένο μοντέλο εμφανίζεται στην πνευματική, πολιτική, κοινωνική και καλλιτεχνική ζωή. Η μεταφορά από την εννοιολογικό περιεχόμενο της κυριαρχίας του λόγου στο φαντασιακό λογικό, με άλλα λόγια σε μια ιδανική, πολιτειακή κατάσταση ή καθεστώς

εκφράζεται μέσω των εκπροσώπων του Ρομαντισμού, ή των διαλεκτικών συζητήσεων σχετικά με απόηχο της κουλτούρας, του ρομαντικού στοιχείου.

Οι κυριότεροι εκφραστές της αντιορθολογικής και αντι-διαφωτιστικής η εστίαση σε ένα χώρο με ιδεατές αντιλήψεις, δηλαδή η επιστροφή στα πατροπαράδοτα, εθιμοτυπικά και τις αξίες του παρελθόντος εκφράζουν το λογοτεχνικό, θεωρητικό υπόβαθρο και τις σχολές σκέψης, διά-αντίδρασης που ανατροφοδοτούν το δόγμα της γερμανικής, ιταλικής, αυστριακής, ελληνικής, και βαλκανικής αυτάρκειας, κατά το μεσοπόλεμο. Χαρακτηριστική παραμένει η επιρροή του γερμανικού ρομαντισμού, στην γεωπολιτική και τις οικονομικές πολιτικές της δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Δεν είναι καθόλου, ασήμαντης σημασίας το γεγονός, ότι ένα προτέρημα των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών των μεγάλων δυνάμεων, των νικητών ή χαμένων του Μεγάλου Πολέμου εναποτίθεται στις εδαφικές κτήσεις ή τα λάφυρα του πολέμου. Ο «εδαφικός αναθεωρητισμός» είναι σημαντικός για τις φιλελεύθερες δημοκρατίες και τα αστικά καθεστώτα, περισσότερο δε προσεταιρίζεται τον οικονομικό εθνικισμό.

V.1 Το εύρος της αγροτικής αυτάρκειας

Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας αφορά τις οικονομικές δραστηριότητες που έχουν σκοπό την απόκτηση ή απόσπαση αγαθών που προέρχονται από φυσικές πηγές. Οι όροι γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία συνιστούν αλληλένδετους τομείς ή εμπορικές πηγές πλούτου για την ελληνική οικονομία. Στον ελληνικό μεσοπόλεμο, η διανομή των γαιών σε άμεσους καλλιεργητές, κυρίως σε αγρότες και πρόσφυγες, δηλαδή η πολυδιάσπαση της γης σε μικρούς κλήρους συνθέτει την ιδέα για μια αυτάρκη, παραγωγική βάση που τοποθετείται στο επίκεντρο της οικονομικής ζωής.⁴²⁶

⁴²⁶ Βλ., Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η Κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας*, Αθήνα, Εξάντας, 1975, σ. 179.

Οι δημόσιες συζητήσεις και ο διάλογος, γύρω από την αγροτική, διατροφική, επισιτιστική αυτάρκεια επεκτείνεται σε ένα μεταπολεμικό ορισμό, που παρέχει τις δυνατότητες για την εφαρμογή ενός αγροτικού σχεδίου, σε ζητήματα που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη, στον ελλαδικό χώρο. Το εξειδικευμένο αυτό είδος της αυτάρκειας, αποτυπώνεται στα επίσημα στατιστικά δεδομένα για τις εισαγωγικές/εξαγωγικές κατευθύνσεις από και προς τις χώρες αποστολής, σε σχέση με την Ελλάδα. Σύμφωνα με σχετική έκθεση της Κοινωνίας των Εθνών, η διασύνδεση των ζωτικών κλάδων της οικονομίας που επικρατεί στο μεσοπόλεμο είναι παρωχημένη, εξίσου γενικευμένη με τα τυχόν παρακλάδια των εμπορικών κατηγοριών, ενέχοντας στοιχεία σημαντικής αξίας. Η γεωργική αγοραστική δύναμη επηρεάζει τον ρυθμό της βιομηχανικής παραγωγής και αντίστοιχα τον πληθωρισμό και τα επίπεδα ανεργίας. Όπως προσθέτει ο Χρυσός Ευελπίδης «(...)εις την κρίσιν των γεωργικών προϊόντων συνέτειναν σοβαρά και οι μεταπολεμικά διαμορφωθέντες όροι των μεταφορών αυτών».⁴²⁷

Η ειδοποιός διαφορά της βιομηχανικής εξάρτησης – γεωργικής υπαγωγής σε «αστάθμιστες αιτιολογήσεις», διατυπώνεται στο μεσοπόλεμο ως εξής: «η βιομηχανική παραγωγή υπόκειται σε κυκλικές κρίσεις, ενώ η γεωργική διαδικασία επηρεάζεται από τις ατμοσφαιρικές συνθήκες».⁴²⁸ Η δικαιολόγηση του προβλήματος που μελλοντικά προκύπτει στο γεωργικό πεδίο δικαιολογείται από τις φυσικές μεταπτώσεις. Η αποδιδόμενη μεταφορά της αιτιολόγησης και συσχέτισης της γεωργίας με τα καιρικά, φυσικά, γεωλογικά φαινόμενα ενσωματώνει το παράγοντα του αναμενόμενου ή /και του απρόσμενου.

Οι όροι του μονοπωλιακού γνωρίσματος και του επικρατέστερου βαθμού μονοπώλησης της αγροτικής οικογενειακής εργασίας συναντώνται στον τομέα της ελληνικής αγροτικής οικονομίας, επικαλύπτοντας τον βιομηχανικό κλάδο που είναι διακλαδωμένος από ανταγωνιστικά πρότυπα: «(...)Πριν να αρχίσει η

⁴²⁷ Βλ., Χ. Ευελπίδης, «Η Γεωργική Κρίσις ιδία εν Ελλάδι», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 1, Αθήνα 1931, σ. 168.

⁴²⁸ Στο ίδιο, σ. 105.

ανόρθωση της Ευρώπης από την αυτοπυρπόληση της, έπρεπε να υπάρξει κάποιο ξεκαθάρισμα λογαριασμών με εκείνους που ήταν υπεύθυνοι για τη φρίκη του πρόσφατου παρελθόντος. Στο τέλος του πολέμου η Ευρώπη δεν ήταν απλώς μια ρημαγμένη ήπειρος. Ήταν μια άγρια ήπειρος. Παντού υπήρχαν χάος και αταξία. Στην Ηπειρωτική Ευρώπη τα σιδηροδρομικά δίκτυα, τα κανάλια, οι γέφυρες και οι δρόμοι είχαν ισοπεδωθεί από τους βομβαρδισμούς[...]πολλές περιοχές δεν είχαν φυσικό αέριο, ηλεκτρισμό ή νερό. Η αγροτική παραγωγή είχε μειωθεί σχεδόν κατά το ήμισυ. Ο υποσιτισμός ήταν διαδεδομένος».⁴²⁹

Στην πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου και όσο πλησιάζουμε προς το τέλος της φάσης του μεταπολεμικού κλίματος, στις 27 Ιουνίου του 1929 ιδρύεται η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, με διοικητή τον Κωνσταντίνο Γόντικα (1930 – 1935).⁴³⁰ Ο θεσμικός και πιστωτικός ρόλος που χρειαζόταν για την άσκηση δημοσιοοικονομικής πολιτικής της χώρας είχε ήδη επισημανθεί ως ανάγκη από τους γεωργούς της Θεσσαλίας, το 1921 αλλά και ιδίως της αγροτικής έρευνας και στατιστικής. Εν τέλει, οι κυβερνητικές προσπάθειες του Α. Παπαναστασίου⁴³¹ και του Ε. Βενιζέλου⁴³² εντοπίζονται στη ίδρυση της ΑΤΕ και την περαιτέρω υλοποίηση των κυβερνητικών στόχων.⁴³³

⁴²⁹ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων, 1914 -1949*, ό.π., σ. 470. Θα επισημάνει ότι μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων, έχει επισημανθεί ότι, η ακριβής ευθυγραμμισμένη συνέπεια των πολεμικών μαχών έχει διαρκή αμετάβλητη ροή στην έκθεση των πολεμικών σκηνών και αφηγήσεων από τους τόπους υποδοχής και διεξαγωγής των δύο κλιμακούμενων πολέμων. Η ένταση των ιστορικών στρατιωτικών πληροφοριών παρέχεται με την κατεύθυνση της αυτό-συντήρησης και επιβεβαίωσης των ανθρώπινων απωλειών. Παράλληλα η απότομη, αναγκαία όψη από την οποία προβάλλεται το ζήτημα της οικονομικής αυτάρκειας διεκπεραιώνεται, ως μια "περίοδο χάριτος", δηλαδή μέσω του ειρηνευτικού και διχαστικού διαστήματος του Μεσοπολέμου. Στο ίδιο, σσ. 44-45.

⁴³⁰ Βλ., Ε. Πρόντζας, (επιμ) *Η Διοίκηση της Α.Τ.Ε στις Απαρχές της - Κωνσταντίνος Β. Γόντικας (1930-1935)*, Ιστορικό Αρχείο Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, Σειρά 2: Αρχεία Διοικητών, Αθήνα 2007, σ. 26.

⁴³¹ Βλ., IV e Conference Balkanique Salonique 5-12 novembre 1933, Documents officiels, Αθήνα 1934, σσ. 7-8.

⁴³² Βλ., Θ. Βερεμής, *Ο Οραματιστής του Εφικτού*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017, σ. 157.

Με επίκεντρο, τον αγροτικό χώρο και τις συνθήκες, οικονομικής αγροτο – οικολογικής οργάνωσης του βαλκανικού, γεωγραφικού ορίου στο Μεσοπόλεμο εντοπίζονται κάποιες προκείμενες: Οι βαλκανικές συνεννοήσεις⁴³⁴ και η αγροτική αυτάρκεια μετασχηματίζουν τα κλασικά ζητήματα (γη, παραγωγή, παραγωγικότητα, καλλιέργειες...) στην αγροτική οικονομία.

Το κυριότερο παράδειγμα, εμπορικής εξωστρέφειας και παραδοσιακής ζήτησης στα Βαλκάνια, ενδεικτικά το εμπόριο του καπνού που διενεργούνταν κυρίως στην Ελλάδα, την δεκαετία του 1930, ενείχε ευεργετικές ιδιότητες, για τον γεωργό του βαλκανικού χώρου. Ο γεωργικός κλάδος απασχολεί το 60% με 70% του συνολικού πληθυσμού, των όμορων βαλκανικών κρατών, ενώ η γεωργική μετεξέλιξη ευνοεί την εξαγωγική, εμπορική πολιτική, με βάση τα αριθμητικά

⁴³³ Μετά την ίδρυση της ΑΤΕ το 1929, προωθήθηκαν οι αγροτικοί συνεταιρισμοί. Ο Σωκράτης Ιασεμίδης δημοσίευσε το 1919, το Καταστατικό της Ομοσπονδίας Γεωργικών Συνεταιρισμών Ελλάδας. Το 1922 ανέλαβαν οι ενωτικές, συντεχνιακές δυνάμεις της Πελοποννήσου να ρυθμίσουν την οργανωτική, νομοθετική διάσταση των συνεταιρισμών. Το 1936, με την κυβέρνηση Μεταξά επιδόθηκε προτεραιότητα, στο καθεστώς μεγαλύτερης αυτάρκειας προϊόντων. Έτσι, παρουσιάζεται στο προπολεμικό προσκήνιο ή Εθνική Συνομοσπονδία Γεωργικών Συνεταιρισμών Ελλάδας, ενώ με τον θεσμό των Οίκων του Αγρότη και την οργάνωση της Αγοροφυλακής, όπως και με τον προσοδοφόρο Ν. 1722/39 ρυθμίζονται και διανέμονται οι γεωργικοί κλήροι. Ημερολογιακά, η 7^η Ιουνίου του 1929 για την Ελλάδα σηματοδοτεί μεγάλες εξελίξεις και αλλαγές στο χώρο της γεωργικής οικονομίας. Η προσέγγιση του τομέα της Πολιτικής Οικονομίας προς το πνεύμα της θεσμικής βοήθειας από ένα Τραπεζικό, δημόσιο, χρηματοπιστωτικό οργανισμό αναπροσδιόρισε την ουσία της αγροτικής πίστης, ενώ με αφορμή την παγκόσμια λιτότητα μετέφερε ένα κλίμα εγγύτητας και ασφάλειας, στην παραδοσιακή αγροτική Ελλάδα του Μεσοπολέμου και το μέσο νοικοκυριό του εν δυνάμει, αγρότη. Βλ επίσης: V. Patronis, «Greek co-operatives and the agricultural experimentation of the 1900's» in Catherine Bregianni, Helen Gardikas- Katsidakis (editors), *Agricultural Co-operatives in South and Central Europe, 19th-20th century: A comparative approach*, Athens, 2013, σσ. 270-278. Επίσης βλ., G. Draheim, «The cooperative as a type of enterprise», *Vandenhoeck & Ruprecht*, Göttingen, 1952, σ.16.

⁴³⁴ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία, Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996, σσ. 290 - 298.

δεδομένα, των εθνικών εισοδημάτων του Μεσοπολέμου.⁴³⁵ Η εντατική καπνοκαλλιέργεια κάλυπτε τόσο τα έξοδα της παραγωγής, μειώνοντας σημαντικά την δανειακή πίστη και την ανάγκη κεφαλαιουχικής στήριξης, καθώς οι πόροι που προέκυπταν συντηρούσαν την αγροτική οικογένεια, σε κάποιες περιπτώσεις αυξάνονταν σταδιακά η έκταση του κλήρου και η ποσότητα των καπνών.⁴³⁶

Το δόγμα του Προστατευτισμού εμπεριέχει τις αρχές και το πλαίσιο των πολιτικών της αυτάρκειας, το οποίο θέτει ένα πρόσθετο ζήτημα, στη αγροτική ελληνική περιφέρεια: η σιτάρκεια ταυτίζεται με το παλιό καθεστώς της «μέγιστης απόδοσης της γεωργικής παραγωγής και της αυτάρκειας, μέσω του δασμολογικού αποκλεισμού, του εξωτερικού συναγωνισμού».⁴³⁷ Οι δασμολογικές πολιτικές, επί των διακρατικών εμπορευμάτων που απασχόλησαν μεταπολεμικά το ελληνικό κράτος, ερμηνεύονται με άξονα τη θεωρία του ελληνικού προστατευτισμού. Η διαφορά του, από τα υπόλοιπα διεθνή, προστατευτικά συστήματα, οφείλεται στην ιδιότυπη συνάρτηση των σχέσεων αλληλεξάρτησης της Ελλάδας με τα βαλκανικά Κράτη και την Γερμανία.

Από στατιστικά δεδομένα που εμπερικλείουν τις καλλιεργούμενες γεωργικές εκτάσεις, στις παλιές και τις καινούργιες εδαφικά, προσαρτημένες κτήσεις διαπιστώνεται ότι η κατηγορία των σιτηρών ενσωματώνει την μεγαλύτερη χρηματική αξία, στις τεχνικές και μεθόδους της καλλιεργούμενης αξιοποίησης. Ακολουθούν, σε δευτερογενή σειρά, τα Ψυχανθή και τριτογενή σειρά τα Ζωοκομικά. Στην πραγματικότητα, η αξία της πρωτογενούς παραγωγής υπερβαίνει τους άλλους σημαντικούς, ενεργούς τομείς της οικονομικής ζώνης, καθώς τα πρώτα χρόνια του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα ανακύπτει το ζήτημα

⁴³⁵ Βλ., Μ. Αλιβιζάτος, «Το Πρόβλημα της Αγροτικής Πίστης από Βαλκανικής Άποψης» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 14, Αθήνα 1934, σσ. 103 -104.

⁴³⁶ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία, Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 192.

⁴³⁷ Βλ., Κ. Σάντης, «Η Δασμολογική Προστασία και η Άμεσος Φορολογία των Σιτηρών» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 7, Αθήνα 1927, σσ. 302 -305.

του προσφυγικού πληθυσμού και η αποκατάστασή του στις κτηματικές περιουσίες της περιφέρειας, ιδίως στις κτήσεις της Μακεδονίας και της Θράκης.

Οι πιθανές απαντήσεις στα ερωτήματα που σχετίζονται με την ρεαλιστική εφαρμογή της πολιτικής της αυτάρκειας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου έχουν διττό χαρακτήρα. Αφενός, η γεωπολιτική στάση της Ελλάδας σε διεθνή, εμπορικά θέματα επηρέασαν τις πολιτικές για την αγροτική οικονομία και τη σιτάρκεια και αφετέρου οι ιστορικές συγκυρίες και οι ενδογενείς/εξωγενείς παράγοντες διαμόρφωσαν τον ιδιότυπο της γεωργικής παραγωγής σε συνθήκες της αυτάρκειας.⁴³⁸

Η προώθηση της πολιτικής της αυτάρκειας, η εγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού και η κατανομή τους στις περιφέρειες της χώρας, η χορήγηση επιδοτήσεων από την Εθνική Τράπεζα προς τους αγρότες ήδη από το 1915, η δημιουργία γεωργικών συνεταιρισμών, η αντικατάσταση των παραδοσιακών φυτειών από τις εξαγωγικές φυτείες συνιστά το πλαίσιο της αγροτικής πολιτικής στον Μεσοπόλεμο. Κατά την περίοδο αυτή, ειδικότερα μετά τη διεθνή οικονομική κατάσταση του 1929 πάρθηκαν μια σειρά μέτρα που σχετιζόνταν με την αγροτική πολιτική και τις μεταρρυθμίσεις. Η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην στελέχωση αυτοτελών οργανισμών. Έτσι η απορρόφηση των πλεονασμάτων, η συγκέντρωση, διανομή των προϊόντων, η εξασφάλιση των σίγουρων, σταθερών τιμών συνάδει με την αποστολή των αυτόνομων οντοτήτων. Η εξοικονόμηση του συναλλάγματος μέσω της εξάπλωσης της ελληνικής αυτάρκειας στους τομείς της αγροτικής πολιτικής, διευκόλυνε την εσωτερική επάρκεια και κατανάλωση.

⁴³⁸ Στη σύγχρονη θεματολογία για την αυτάρκεια στον αγροτικό χώρο τείνουν να ενταχθούν έννοιες όπως «αιεφορία», «κτηρευτική αυτάρκεια», «γεωργία ποιότητας», «γεωργική βιοτεχνολογία» κ.ά.

Ενδεικτικό το πρόβλημα: η καλλιέργεια σιτηρών σχετίζεται με το πάγιο έλλειμμα της Ελλάδας σε δημητριακά.⁴³⁹ Το σιτικό θέμα δεν λύθηκε άμεσα με την ενσωμάτωση της Μακεδονίας στον ελληνικό ιστό μόλις το 1913. Τα έτη 1920 και έπειτα το έλλειμμα σε σίτο ανερχόταν στο ποσοστό του 70%. Άμεσος στόχος υπήρξε η αποκατάσταση και η δημιουργία της αυτάρκειας σε σιτηρά. Η κατανάλωση σίτου, μετά την εγκατάσταση και επίλυση του προσφυγικού ζητήματος φτάνει τις 90.000.000 οκάδες. Τα έτη 1923 και μετέπειτα δημιουργείται δημόσια συζήτηση περί της επιζητούμενης σιτάρκειας. Η ελληνική αυτάρκεια σε σιτηρά ήταν επείγουσα και σοβαρή.

Το 1927, συντάχθηκε νομοσχέδιο «περί διαθέσεως και συγκεντρώσεως εγχώριου σίτου».⁴⁴⁰ Υπό την προοπτική της παραγωγής σίτου συντάχθηκε ο Νόμος 3598, περί προστασίας της εγχώριας σιτοπαραγωγής. Οι Έλληνες γεωπόνοι συντέλεσαν προς μια κρατική εκστρατείας που θα βασιζόταν στην σιτάρκεια. Η έννοια της σιτάρκειας γρήγορα εξαπλώθηκε στους τομείς της αγροτικής πολιτικής. Με επίκεντρο το έτος 1927 έως την κρίσιμη τετραετία 1928 - 1932, οι αγροτικές διασταυρώσεις διακυμάνθηκαν προς τις θεωρητικές και πρακτικές τεχνικές των γεωργικών κατευθύνσεων. Οι εντεινόμενες θέσεις προς καλλιέργεια σιτηρών υπάχθηκε στις πρώτιστες ανάγκες της αυτάρκειας. «Η χείριστη οικονομική κατάσταση της αγροτικής τάξης και η επικίνδυνη εξάπλωση της αστυφιλίας στην Αθήνα, την Θεσσαλονίκη και τον Πειραιά, όπου ο πληθυσμός της Ελλάδας, αυξήθηκε δυσανάλογα λόγω της εργασιακής ανακατάταξης των προσφύγων» δικαιολογεί τις πολιτικές προς το δόγμα της αυτάρκειας ή των προστατευτικών θεωρήσεων.

Η παραγωγή σιταριού, για την κάλυψη των αναγκών της χώρας συνάδει με την προτεραιότητα της κυβέρνησης να στραφεί προς την σιτοπαραγωγή. Η καλλιέργεια νέων σιτηρών και η εισαγωγή ξένων ποικιλιών από τις χώρες με

⁴³⁹ Βλ., Α. Καραμάνος, *Αναλαμπές δημιουργίας στη νεώτερη Ελλάδα: Ο βίος και το έργο του Ιωάννη Καραμάνου*. Αθήνα, Παπαζήση, 2020, σ. 92.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 93.

όμοιο έδαφος ή κλίμα είναι βασική από το 1923 και έπειτα. Η χρησιμότητα του γενετικού υλικού τόσο στις τοπικές ποικιλίες, όσες και στα είδη του εξωτερικού είναι σημαντική. Η νέα ανερχόμενη τάξη ελίτ στην γεωργία, οι ειδικοί διανοούμενοι του κράτους εμπίπτουν με την τάξη των γεωπόνων.⁴⁴¹

Έτσι οι γεωπόνοι ανέλαβαν να διερευνήσουν τις παραμέτρους ή τις αιτίες της αγροτικής κρίσης, να προστατεύσουν το αγροτικό εισόδημα, τον αγροτικό πληθυσμό από τις παγκόσμιες δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς. Παράλληλα με το δυσεπίλυτο πρόβλημα της οργάνωσης της γης και της εκμετάλλευσης, εξαγωγής των κατάλληλων ειδών, οι γεωπόνοι επιφορτίστηκαν να μεταφέρουν θετικά μηνύματα στον αγροτικό τομέα, σχετικά με την καλλιέργεια της αγροτικής γης. Η διάδοση των σύγχρονων τεχνικών μεθόδων, γνώσεων πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της επέμβασης ειδικών επιστημόνων για την γεωργία.

V.2 Η Βιομηχανική αυτάρκεια

Η σχέση ανάμεσα στην αυτάρκεια και τη βιομηχανική παραγωγή στο μεσοπόλεμο διαμορφώνεται με κριτήριο το σύνολο και το μέγεθος των ιδρυθέντων βιομηχανικών μονάδων, τον αριθμό του εργατικού δυναμικού, το είδος των παραγόμενων εμπορευμάτων, την εμφάνιση των ανώνυμων εταιρειών και τον δια-δραστικό ρόλο τους, με τις βιομηχανική-τραπεζική ρευστότητα.⁴⁴² Εν τέλει, λαμβάνεται υπόψη η μεγέθυνση των βιομηχανικών συντελεστών, για την τελική αποτίμηση της συμβολής της βιομηχανίας στην εφαρμογή των πολιτικών της αυτάρκειας.⁴⁴³ Η Ελλάδα την περίοδο του μεσοπολέμου μιμείται το παράδειγμα, των χωρών της Δυτικής Ευρώπης.

⁴⁴¹ Α. Καραμάνος, *Αναλαμπές δημιουργίας στη νεώτερη Ελλάδα: Ο βίος και το έργο του Ιωάννη Καραμάνου*. ό.π., σ. 103.

⁴⁴² Α. Κυρκιλίτσης, «Νομοθετική Ρύθμιση των Τραπεζών στην Ευρώπη» *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 5/1936, σ. 37.

⁴⁴³ Η ίδρυση των Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου φαίνεται πώς είχε αύξουσα τάση, κυρίως κατά τη δεύτερη φάση (1930 - 1940). Με βάση τα στατιστικά δεδομένα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, στο στάδιο του ελληνικού Προστατευτισμού ιδρύθηκαν

Στη Ελλάδα οι πρώτες βιομηχανικές επιχειρήσεις, οι οποίες αργότερα εξελίχθηκαν σε ισχυρούς δομικούς πυλώνες αναδιανομής του ελληνικού πλούτου ήταν α) Σιδηρουργεία, β) Ναυπηγεία, γ) Τυπογραφεία, δ) Σαπωνοποιία, ε) Μεταλλεία, ζ) Βυρσοδεψεία, η) Αλευρόμυλοι, θ) Υφαντουργεία. Η απεικόνιση της ελαφριάς βιομηχανίας εξελίσσεται σταδιακά με την εμφάνιση περισσότερων μεταποιητικών κλάδων, αναβαθμισμένων εργοστασιακών πυρήνων, επεξεργασίας και τυποποίησης μεικτού υλικού. Η βαριά μεταλλουργική βιομηχανία η οποία αναπτύσσεται κυρίως, μετά το 1930, θα αποτελέσει ένα ζωτικό κέντρο παρασκευής οικονομικού, εθνικού συναλλάγματος. Οι πολεμικές προπαρασκευές και τα εφόδια για τις πολιτικές της πολιτικής άμυνας, προς τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, θα προκαλέσουν μεταβολές που μπορεί να εκφράζει αυτό το πνεύμα της οικονομικής αυτάρκειας: θα εξαχθούν από τον κλάδο της χημικής βιομηχανίας και της παρασκευής όπλων και πολεμοφοδίων.

Ένας κρίσιμος παράγοντας στο δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας αποτελεί η ίδρυση της Α.Ε Χαλυβουργικής.⁴⁴⁴ Μετά από μια μακρά προετοιμασία δημιουργήθηκε ξ λειτουργική της υποδομή και η σχέση της με τους

περίπου 980 ΑΕ) Βλ. επίσης, Α. Αγγελόπουλος, Αι Ανώνυμαι Εταιρείαι εν Ελλάδι από Οικονομικής και Δημοσιονομικής Απόψεως, Τύποις Ελλάς, Αθήνα 1928. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας: Η Ελληνική Βιομηχανία (Εκθέσεις και Πορίσματα), Αθήνα 1931, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας: Απολογισμοί των ετών 1900 – 1939, Τράπεζα Βιομηχανίας: Απολογισμοί των ετών 1920 -1925. Εκθέσεις επί των ισολογισμών των Α.Ε: Ανώνυμος Ελληνική Εταιρεία Χαρτοποιίας, Τιτάν, ΧΡΩΠΕΙ, Πειραική Πατραϊκή, Α.Γ.Ε.Τ. L. Labrianidis, «Industrial Location – Product on multiple factor»: «The tobacco industry in Greece» στο F.E Ian Hamilton (επιμ.), *Industrialization in developing and peripheral regions*, London 1986. J. Mokyr, «The proto – industrial family economy: the structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism», *Social History*, (1976).

⁴⁴⁴ Βλ., Δ. Χαροντάκης, «Ο Πατριάρχης της ελληνικής Βιομηχανίας. Η Χαλυβουργική σηματοδοτεί την καθετοποιημένη παραγωγή» *Το Βήμα οικονομία*, Αθήνα, 2000, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/finance/o-patriarxis-tis-ellinikis-biomixanias/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 27/05/2018}.

δασμολογικούς και προστατευτικούς δασμούς. Η προστατευτική πολιτική και άρση των ελεύθερων κινήσεων στο εμπορικό κύκλωμα⁴⁴⁵ διαφαίνεται ότι συνάδει με τους αντίστοιχους τραπεζικούς οργανισμούς, όπως είναι η Τράπεζα της Ελλάδας και η Εθνική Τράπεζα. Η ίδρυση της ΕΤΕΒΑ, μέσω του θεσμικού της πλαισίου προχώρησε στην επισύναψη δεσμευτικών επιχορηγήσεων, για την μακροπρόθεσμη πίστωση δημιουργίας βιομηχανικών, εξορυκτικών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων.⁴⁴⁶

Η δημιουργία ισχυρών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, που εδράζουν τη βιομηχανική πίστη σε έναν αναπτυξιακό δρόμο αποτελεί κομβικό σημείο για την εξέλιξη της οικονομίας του Μεσοπολέμου. Τα μεταπολεμικά έτη 1922 - 1925, η συναλλαγματική αρρυθμία αποδιοργάνωσε το ελληνικό κράτος και αυτό απασχολεί όλους και ακόμη τους αγροτιστές.⁴⁴⁷ Ας σημειώσουμε ότι με τη δανειακή σύμβαση⁴⁴⁸- Πρωτόκολλο της Ελλάδας με την Κοινωνία των Εθνών, το 1927 ιδρύεται η Τράπεζα της Ελλάδας, ως ανώνυμη εταιρεία. Άμεσα σταθεροποιείται η ισοτιμία της δραχμής με τα ξένα νομίσματα, ευνοείται η έκδοση χαρτονομίσματος που θα έφερε αποθέματα ίσης αξίας, σε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα και αναπτύσσεται ευνοϊκό, επενδυτικό κλίμα. Σε γενικά πλαίσια ο βιομηχανικός τομέας σταθμίζει μια συγκεκριμένη διοίκηση, σύνθεση και οργάνωση της εργασίας κάθε φορά της κοινότητας και της οικογένειας. Και αυτή η διάσταση στο πνεύμα της «οικονομικής αυτάρκειας».

⁴⁴⁵ Βλ., Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Β' - Σύνοδος Έκτακτος, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1929, σ. 27. Άρθρο 39, Περι Κατώτερων Εμπορικών Σχολείων: «Σκοπός των κατωτέρων εμπορικών σχολείων είναι η επαγγελματική προπαρασκευή των μελλοντικών, να επιδοθούν στο επάγγελμα του μικρο - έμπορου ή να προσληφθούν ως υπάλληλοι εμπορικών καταστημάτων ή εμπορικών επιχειρήσεων»

⁴⁴⁶ Βλ., «Εθνική Τράπεζα. Μια διαδρομή από το 1840 έως το μέλλον», Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2014, σσ. 17 -18.

⁴⁴⁷ Πρβλ., Κ. Καραβίδας, «Η Δημοκρατία και η Αυτοδιοίκηση εν Ελλάδι, *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 10/1930, σσ. 137.

⁴⁴⁸ Η δανειακή σύμβαση αφορούσε την αποπληρωμή δανείων για τους πρόσφυγες του 1922, το δάνειο της πτώχευσης του 1897 και τα δάνεια της επανάστασης του 1821.

Μια άλλη υπόθεση είναι η συσχέτιση της οικονομικής αυτάρκειας με την ενέργεια: το ζήτημα των μεγάλων Εταιρειών Ηλεκτρικής Ενέργειας, αναφέρεται πως κατά την περίοδο του μεσοπολέμου εμφανίζονται έργα ηλεκτρονικού φωτισμού τόσο στην Αθήνα και τον Πειραιά, όσο και στις υπόλοιπες περιφέρειες. Η εισαγωγή της ντιζελομηχανής,⁴⁴⁹ έχει ένα διττό περιεχόμενο, αφού εξυπηρετεί ταυτόχρονα το θαλάσσιο, ελληνικό ποντοπόρο εμπόριο, όσο και τη βιομηχανική διάρθρωση. Υπολογίζεται λ.χ. ότι το 99% του ελληνικού εμπορικού στόλου, καθυστερημένα τον 20^ο αιώνα λειτουργούσε με ντιζελομηχανή. Στην πραγματικότητα, η βιομηχανική καινοτομία, όπως και μια ολοκληρωμένη βιομηχανική πολιτική της εποχής της διεθνοποίησης του ελληνικού εμπορικού στόλου, προϋπέθετε ταυτόχρονα την βελτίωση των μηχανολογικών υποδομών,⁴⁵⁰ ένα εξαιρετικό παράδειγμα αυτάρκους σύνδεσης επιχειρηματικών και τεχνολογικών δράσεων.

Παράλληλα, η ιστορία της ηλεκτρικής ενέργειας και της δυνατότητας τροφοδότησης των μεγάλων βιομηχανικών σχηματισμών καταλήγει στην εσωτερική κατανάλωση και επάρκεια των εμπορευματοποιημένων αγαθών, του κύκλου της αυτάρκειας. Το θέμα των επενδύσεων ανάπτυξης στην Ελλάδα της αυτάρκειας παρουσιάζει ένα «κρυφό» και «λιτό» χαρακτήρα. Η συγκεκριμένη θέση ταυτίζεται με τους κρατικούς προϋπολογισμούς, την βοήθεια των Ελλήνων της διασποράς και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις

⁴⁴⁹ Θυμίζουμε ότι ο εφευρέτης Ρ. Ντίζελ μόλις το 1892 κατασκευάζει τον πρώτο, πετρελαιοκινητήρα εσωτερικής καύσης, στο οποίο εξαιρείται η χρησιμότητα του σπινθήρα, για την καυστική διεργασία. Το 1912, μέσω εξελικτικών, μηχανικών διαδικασιών ο κινητήρας χρησιμοποιείται για τα μεταφορικά μέσα, στο διεθνικό, εμπορικό κύκλωμα.

⁴⁵⁰ Βλ., Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Ολοκληρωμένη Βιομηχανική Πολιτική για την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης. Η Ανταγωνιστικότητα και η Βιωσιμότητα τίθεται στο επίκεντρο», 2010, σσ. 4 – 36. Βλ. επίσης, Ν. Maraveyas & G. Mermigas, CAP Reform –Impact on Greek Mediterranean Products, Cap Reform: The Southern Products. Κ. Γουναράκης, «Ελληνική Ηλεκτρική Οικονομία», Η Οικονομική Έρευνα των μεγάλων τεχνικών ζητημάτων, μέρος Δ', Τ.Ε.Ε, 1933.

της εγκατάστασης του προσφυγικού πληθυσμού στην Ελλάδα προσδιορίζεται από την δημιουργία μονάδων, ηλεκτρικού ρεύματος, τη λειτουργία οδικού δικτύου, με ηλεκτροκίνητα οχήματα (εξυπηρέτηση εμπορικών κόμβων).

Από την άλλη, η ταχεία διάδοση των όρων του κλάδου της φαρμακοβιομηχανίας έλαβε διάτρητες διαστάσεις την εποχή του Ελληνικού Μεσοπολέμου. Η σύνδεση της, με την πολιτική της αυτάρκειας εντοπίζεται στον καταναλωτικό τομέα της Εθνικής Οικονομίας. Ήδη το 1926, η Ελλάδα, η χώρα υποδοχής εκατομμυρίων, προσφύγων αποτέλεσε το προπύργιο για την εξειδικευμένη παροχή ιατρικών υπηρεσιών.⁴⁵¹ Η πρόθεση να τυποποιηθεί το πρότυπο της αυτάρκειας, στον τομέα της υγειονομικής, εμπορευματοποιημένης φροντίδας επήλθε ως προϊόν της αθρόας συνάθροισης προσφύγων στον αστικό, ελληνικό χώρο, αλλά καθιερώνεται αργότερα, ως πρωθύστερο τέχνασμα για την υποστήριξη, των βιομηχανικών πλεονεκτημάτων.

Συνοπτικά, η ελληνική βιομηχανική παραγωγή μετά την αποκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού της Μ. Ασίας. (φθινό, προσφυγικό εργατικό δυναμικό, το επιχειρηματικό «δαιμόνιο») έχει έναν θετικό απόηχο. «Τα αντανάκλαστικά του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας», δηλαδή το εμπορικό ισοζύγιο μαρτυρούν συγκεκριμένα στοιχεία για τις τεκταινόμενες, οικονομικές συμπεριφορές της αυτάρκειας.⁴⁵² Τα κυριότερα, χαρακτηριστικά γνωρίσματα των βιομηχανικών και βιοτεχνικών μεταποιητικών μονάδων είναι η ανάπτυξη βιομηχανιών κατά τα πρώτα χρόνια του Μεσοπολέμου που συναπαρτίζονται με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων. Στον κλάδο της βαριάς βιομηχανίας η ίδρυση του Κρατικού Εργοστασίου Αεροσκαφών και Υδροπλάνων για τις αμυντικές, πολεμικές ανάγκες το 1925 είναι σημαντική.

⁴⁵¹ Δ. Ανωγιάτης – Πελε & Α. Μαρσέλου «Ιατρικές Υπηρεσίες στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. Γεωγραφική Κατανομή σύμφωνα με μια αναλυτική καταγραφή του 1926», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, Τεύχος 104, Αθήνα, 2007, σ. 11.

⁴⁵² Κ. Κωστής, «Η Ιδεολογία της Οικονομικής Ανάπτυξης: Οι Πρόσφυγες στο Μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9/1992.

Το ίδιο θα συμβεί με την ανάπτυξη επιχειρήσεων εκτάκτου ανάγκης, μετά τη δεκαετία του 30' – επιχειρήσεις κλωστοϋφαντουργίας, δέρματος, χαρτοποιίας, χημικών λιπασμάτων. Με τον Ν. 1998/39 κατοχυρώνονται τα βιομηχανικά σήματα. Με τον Ν. 2.948/1922 Βιομηχανική Προστατευτική Πολιτική του Κράτους και προώθηση της ευρύτερης βιομηχανικής εξέλιξης-διαδικασίας. Σταδιακά, η Αμερικάνικη Thomson –Houston, με την συμβολή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος ιδρύουν την Ελληνική Ηλεκτρική Εταιρεία, όπου μέχρι και το 1929 ηλεκτροδοτούν 250 πόλεις (άνω των 5.000 κατοίκων).⁴⁵³

Τέλος, στο πλαίσιο της βιομηχανικής ανάπτυξης στη μεσοπολεμική Ελλάδα εμπεικλείεται η παραγωγή και αξιοποίηση λιγνίτη, ως κινητήρια πρώτη ύλη για τα εργοστασιακά συγκροτήματα.⁴⁵⁴ παρατηρείται σταθερή αύξηση βιομηχανικών εργατών/εργαζομένων, παραγωγής και νέο – ιδρυθέντων εγκαταστάσεων.⁴⁵⁵ Επιπλέον πραγματοποιείται η επένδυση σε μεγάλονοα δημόσια έργα (υπογραφή/σύμβαση του ελληνικού δημοσίου, της Αμερικάνικης Εταιρείας ULEN και της Τράπεζας Αθηνών για την κατασκευή έργων ύδρευσης – Φράγμα Μαραθώνα, αποστραγγιστικά/αντιπλημμυρικά έργα στη Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Δράμα, αναβάθμιση οδικού δικτύου – 1.700 χιλιόμετρα νέοι δρόμοι).

Τα κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, των βιομηχανικών όρων σηματοδοτούν τις συνθήκες και τις αρχές της αυτάρκειας με γνώμονα την παρουσία ισχυρών, δομικών καναλιών εμπλοκής με το ρεύμα των δημόσιων και ιδιωτικών διακανονισμών και μεταβάσεων στην οικονομία. Όσον αφορά τις ανώνυμες εταιρείες, ως κεφαλαιουχικές εταιρείες με νομική προσωπικότητα, η ανεξαρτητοποίηση της επιχείρησης αποτέλεσε κίνητρο της εξέλιξεως τριών κλάδων: της νομικής επιστήμης, της κίνησης της αγοράς και της επιχειρηματικής

⁴⁵³ ΔΕΗ Α.Ε., «Μια ιστορική αναδρομή: ο ηλεκτρισμός στην Ελλάδα» www.dei.gr, {Ημερομηνία Ανάκτησης 25/05/2018.}

⁴⁵⁴ Γ. Χαριτάκης, *Η Ελληνική Βιομηχανία*, Αθήνα, Εστία, 1927, σ. 180.

⁴⁵⁵ Ε.Σαββόπουλος, Ε. Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας*, ό.π, σσ. 104 -105.

τεχνικής.⁴⁵⁶ Το διάστημα 1920-1927 ιδρύονται 161 βιομηχανικές ανώνυμες εταιρείες, από τις 352 συνολικά, που ήταν παντός είδος. Ο θεσμός της ανωνυμίας επικρατεί καθώς οι υπολογισμοί για τα μεγάλα κέρδη επενεργούν επί της συγκέντρωσης κεφαλαιουχικής συσσώρευσης.⁴⁵⁷ Από το 1923 και μετά, λόγω των προσφυγικών ροών και της συγκέντρωσης ειδικού επιστημονικού προσωπικού, η ίδρυση βιομηχανικών, ανώνυμων εταιρειών αυξάνεται:

Πίνακας V.1

Ίδρυση Νέων Ανώνυμων Εταιρειών

Έτος	Αριθμός	Ονομαστικό Κεφάλαιο (δρχ.)
1921 (Υφίστανται)	135	706.000000
1922 (Ίδρυθέντες)	16	40.450000
1923	32	105.000000
1924	53	269.000000
1925	88	889.000000
1926	107	1.807.000000
1927	73	671.000000

Πηγή Α. Αγγελόπουλος, «Αι Ανώνυμοι Εταιρείαι εν Ελλάδι από Οικονομικής και Δημοσιονομικής Απόψεως» ό.π., σ. 28.

Σύμφωνα με τον πίνακα μέχρι το 1922 υπήρχαν 135 ανώνυμες εταιρείες με ονομαστικό κεφάλαιο 706.000000 δρχ. Το έτος 1926 παρουσιάζεται υψηλή καμπή στην ίδρυση νέων επιχειρήσεων (107 εταιρείες, με κεφάλαιο 1.807.000.000 δρχ.) Έχει προηγηθεί από το 1922 και μετά σταθερή αύξηση με νεότευκτες επιχειρήσεις: μέσα σε περιβάλλον νομισματικής αστάθειας, χρηματικής στενότητας η εγκαθίδρυση εταιρειών Α.Ε βασίζεται κατεξοχήν στις καταναλωτικές συνήθειες. Οι βιομηχανικοί κλάδοι των τροφίμων, της υφαντουργίας, του καπνού, της χημικής βιομηχανίας παρέμειναν οι πιο αναπτυσσόμενοι.

⁴⁵⁶ Α. Αγγελόπουλος, «Αι Ανώνυμοι Εταιρείαι εν Ελλάδι από Οικονομικής και Δημοσιονομικής Απόψεως» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 8, Αθήνα 1928, σ. 4.

⁴⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 6.

Ουσιαστικά η βιομηχανική αυτάρκεια στην Ελλάδα διαπερνά από τρία χρονικά διαστήματα που περιγράφονται από το 1922 μέχρι το 1927, την περίοδο της ανάπτυξης, της οικονομικής κρίσης, 1928 – 1933 και της ανάκαμψης 1933 – 1940. Τα τρία στάδια απηχούν τις αμφιταλαντεύσεις της πορείας της «αυτό» – επάρκειας και «αυτό» – εξυπηρέτησης στον βιομηχανικό κλάδο. Το πρώτο διάστημα η οικονομική ευφορία που προκάλεσε η νομισματική ρευστότητα και ο πληθωρισμός οδήγησαν στην αύξηση βιοτεχνικών – βιομηχανικών κεφαλαίων με χαμηλή επένδυση κεφαλαίου. Κατά την διάρκεια της κρίσης περιορίζονται οι εργασίες των βιομηχανικών κλάδων, ενώ ορισμένα δημόσια έργα

επιβραδύνονται και οι επιχειρήσεις κλείνουν. Κατά το διάστημα της ανάκαμψης οι συνέπειες της οικονομικής κατάρρευσης, υπό το πρίσμα της αυτάρκειας δεν έλαβε τις διαστάσεις της ύφεσης, όπως στα μεγάλα, καπιταλιστικά κράτη. Όπως σημειώνεται «μετά την μικρασιατική καταστροφή η εδημιουργήθη πραγματικός βιομηχανικός οργανισμός, ο οποίος όμως εμφανίζει όλα τα στοιχεία των βεβιασμένων και αμελέτητων πράξεων και την έλλειψιν επιμελημένης κρατικής κατευθύνσεως. Πολλά βιομηχανία ιδρύονται, καίτοι αι υπάρχουσα του οικείου βιομηχανικού κλάδου επαρκούν διά την εξυπηρέτησιν της εσωτερικής καταναλώσεως. Άλλαι πάλι εβασίσθησαν επί των φαινομενικών κερδών του πληθωρισμού»⁴⁵⁸ Κατά το πρώτο διάστημα τράπεζες χορηγούν με επαγγελματικά δάνεια τους μικρο – βιοτέχνες και τους βιομήχανους. Η σύνθεση της αυτάρκειας στο βιομηχανικό τομέα σχετίζεται με την αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα στις πόλεις της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, τα έτη 1924, 1925. Έτσι ο καλοπληρωμένος εργάτης των οικοδομών στήριζε την τάξη των μικρο-βιοτεχνών και των μικρέμπορων. Οι κλάδοι της χημικής βιομηχανίας, της βιομηχανίας οικοδομικών κατασκευών, η βιομηχανία παραγωγής ενέργειας,

⁴⁵⁸ Ξ. Ζολώτας, *Νομισματική Σταθεροποίησης*, Αθήνα 1929, σ. 226.

βιομηχανία καπνού,⁴⁵⁹ στήριξαν στο σύνολό τους και στο πνεύμα της οικονομικής αυτάρκειας τη γενική εικόνα της ελληνικής οικονομίας.

V.3 Η Εμπορική αυτάρκεια

Η χρήση του όρου της εμπορικής αυτάρκειας παραπέμπει σε ένα επίσημο τυπικό σχήμα που συγχέει τον προστατευτισμό⁴⁶⁰ με το διακρατικό εμπόριο και τον καταμερισμό της εργασίας. Οι μεταβλητές της μετα - νεωτερικής, κοινωνικής δομής στον ελληνικό χώρο,⁴⁶¹ περιγράφονται τόσο από το εκσυγχρονιστικό μέτωπο, όσο και από την υιοθέτηση του αστικού παραδοσιακού πλαισίου. Ως συμπλήρωμα, στα ιδεώδη και τα εθνικά κατάλοιπα που έμειναν ανολοκλήρωτα,⁴⁶² σε ορισμένες εθνικές ηγεμονίες επινοούνται οι έννοιες του οικονομικού επεκτατισμού και της εμπορικής, μονοπωλιακής επικράτησης ή αυτάρκειας σε σπάνια είδη, περιορισμένης ανταλλαγής.

⁴⁵⁹ Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο* ό.π., σσ. 364 - 368.

⁴⁶⁰ Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο* ό.π., σσ. 59 - 60

⁴⁶¹ Α. Λύτρας, *Προλεγόμενα στη Θεωρία της Ελληνικής Κοινωνικής Δομής*, Αθήνα, «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, 1993, σσ. 151 - 160.

⁴⁶² Η Μεγάλη Ιδέα ενσαρκώνει το όραμα της απελευθέρωσης, των αλύτρωτων περιοχών της Ελλάδας. Στο Σχέδιο συγκαταλέγονται η Μακεδονία, η Θράκη, τα Επτάνησα, τα Δωδεκάνησα, η Κρήτη, η Κύπρος, Μ. Ασία, Πόντος. Κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821, καλλιεργήθηκε η ιδέα πως η Ελλάδα θα ενείχε το ρόλο του φάρου της Δύσεως στην Ανατολή. Ο ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος διατυπώνει την έννοια της Μεγάλης Ιδέας στο έργο του με τίτλο «Ο Πρωθυπουργός». Αργότερα στην ομιλία του Ι. Κωλέττη υποστηρίζει «Κι αν εις το Γένος ήρχετο ιδέα τις μεγάλη, τα νεκρωμένα μέλη του εις κίνησιν να βάλη, κι εζήτει την προγονικήν αυτού κληρονομίαν, τις τολμητίας έμελλεν αντίστασιν να δείξη, την πάνδημον εντός κι εκτός φωνήν αυτού, να πνίξει;» Βλ. επίσης: Μ. L. Smith «Το όραμα της Ιωνίας - Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922», Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2009, σ. 36., «200 Χρόνια της Χάρτας του Ρήγα 1797-1997», Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Κοζάνη, 18 Οκτωβρίου 1997, Χαρτογραφική Επιστημονική Εταιρεία Ελλάδας, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1998.

Ευκρινέστερη εικόνα αποκτάται, με βάση τα στατιστικά στοιχεία, της Ελλάδας με τα είδη των Εμπορευμάτων που εισάγονται και εξάγονται από την Ελλάδα και προς συνολικά τις χώρες προορισμού (βλ. παράρτημα). Είναι γεγονός ότι το εμπόριο του Μεσοπολέμου, δεν ακολουθεί ευθύγραμμη πορεία ανάπτυξης, αλλά παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις.

Πίνακας V.2

Ανταλλάξιμες Κατηγορίες Εμπορευμάτων την Περίοδο του Μεσοπολέμου

1. Ζωοκομικά - Αλιευτικά
2. Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά
3. Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί
4. Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα
5. Φυτικές Βαφές και Βυρσοδειψικές Ύλες
6. Ορυκτά και Μέταλλα
7. Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες
8. Μεταφορικά Μέσα
9. Είδη Ναυπηγίας
10. Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα
11. Δέρματα και Οστά Ζώων Κατεργασμένα
12. Καουτσούκ και Γιουταπέρκα
13. Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία
14. Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά
15. Νήματα και Υφάσματα
16. Είδη Καννάβεως και Πιλοποιία
17. Αγγειοπλαστικά Προϊόντα
18. Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία
19. Είδη Χάρτου, Τυπογραφίας, Χαλκογραφία

Η προσπάθεια ένταξης των βαλκανικών Κρατών σε σχήματα εμπορικών συμφωνιών διεκπεραιώνεται με τις συζητήσεις των Βαλκανικών διασκέψεων (1930 -1933) και τα Βαλκανικά Σύμφωνα.⁴⁶³ Στη συνέχεια, τα χρόνια διακυβέρνησης από το μεταξικό καθεστώς, εκδηλώνεται μια τομή στις Ελληνο – βουλγαρικές Σχέσεις: η Διεθνής Έκθεση της Θεσσαλονίκης θα τονώσει την εμπορική πολιτική στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, τα χρόνια πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: «Η φιλοδοξία των Θεσσαλονικέων είναι η πόλις αυτών να καταστή το κυριώτερον οικονομικόν κέντρο της Βαλκανικής Χερσονήσου. Ο Τσίτσης ευχήθηκε να συμμετάσχει στη Μόνιμη Διεθνή Έκθεση [...] Ας ελπίσουμε ότι οι συνομιλίες στη Γενεύη του Πρωθυπουργού, του Κιοσεβάνωφ και του υφυπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας θα συντελέσει, ώστε να τεθεί τέρμα στις εμπορικές ανωμαλίες μεταξύ της Βουλγαρίας και της Ελλάδας»⁴⁶⁴

Παρόλα αυτά, στη κυβέρνηση του Μεταξά και την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, η θέση της Ελλάδας αναπτύσσεται σε σχέση με τις εμπορικές πολιτικές των δυνάμεων, της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Τουρκίας, της Αυστρίας και της Ιταλίας. Οι εμπορικές συνδέσεις με την Ιταλία είχαν αρνητικό αντίκτυπο μέχρι την επισύναψη του Ελληνοϊταλικού, Συμφώνου Φιλίας, Συνδιαλλαγής και Δικαστικού Διακανονισμού.⁴⁶⁵ Οι εμπορικές σχέσεις με το ολοκληρωτικό καθεστώς του Γερμανικού Κράτους εξέφραζαν την αντιπροσωπευτικότερη πλευρά του ζητήματος της Εμπορικής Αυτάρκειας, στο ελληνικό, εθνικό τοπίο.

⁴⁶³ Μ. Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, *Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η Βαλκανική Συνεννόηση*, Αθήνα, Δωδώνη, 1987, σ. 149.

⁴⁶⁴ ΙΑΥΕ, «Οι εντυπώσεις του Βουλγάρου Δημοσιογράφου Β. Σεϊζώφ», *Εφημερίδα Днес και Зора*, *Δελτία Βουλγαρικού Τύπου*, Φάκ. 36, Σόφια 1936.

⁴⁶⁵ Ι. Φιλίστωρ, «Το Ελληνοϊταλικό Σύμφωνο Φιλίας – Μουσολίνι και το Δωδεκανησιακό Ζήτημα
Θεμάτα Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα, 1928,
<http://www.istorikathemata.com/2012/01/1928.html> {Ημερομηνία Ανάκτησης:
16/06/2019}.

Η οργάνωση του εμπορίου των γεωργικών προϊόντων στα βαλκάνια βασίστηκε στη ρητορική του στο ότι «δεν αρκεί να παράγει κανείς καλώς, αλλά επίσης να πωλεί καλώς»⁴⁶⁶ Άρα οι αρχές της θετικής τεχνικής καλλιέργειας του εδάφους συνδέονται με τις κατάλληλες μεθόδους, οργανωμένης πώλησης των εμπορευματικών ειδών. Για την αντιμετώπιση των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν οι βαλκανικές χώρες στο εμπόριο συστάθηκαν ειδικοί οργανισμοί που θα επέβλεπαν τη συνολική πολιτική των κατευθύνσεων του εμπορίου. Στην Ελλάδα συστάθηκε το 1925, ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός (Α.Σ.Ο.), το 1927 ιδρύεται η Κεντρική Επιτροπή Προστασίας Εγχώριου σιτοπαραγωγής (Κ.Ε.Π.Ε.Σ), ενώ νομοθετείται με τον Ν.5686 του 1932. Για το εμπόριο του καπνού συγκροτείται η Κεντρική Επιτροπή Αγοράς και διαχείρισης καπνών. Ακόλουθα, στη Βουλγαρία ιδρύεται το 1930 η Διεύθυνση αρτοποιήσιμων και ζωοτροφικών σιτηρών, των προοριζόμενων για τις ανάγκες του Κράτους ή τις εξαγωγές.

V.4 Ένας οικονομικός τομέας εκτός του δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας: η ναυτιλία

Η συμβολή της ναυτιλιακής οικονομίας σε παγκόσμιο επίπεδο κατά τον Μεσοπόλεμο είναι σημαντική για την μεταφορά των εμπορευμάτων, στην ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου και τη διασύνδεση των διεθνικών κρατών. Η ναυτιλία, ως ξεχωριστός τομέας της οικονομικής δραστηριότητας διακρίνεται στην κατηγορία του κλάδου της βιομηχανίας των εξαγωγών και δύναται να επηρεάσει τόσο το εμπορικό ισοζύγιο των υπό ανταλλαγή προϊόντων, όσο και την προστιθέμενη αξία, το ΑΕΠ, το εθνικό εισόδημα και τους ρυθμούς της απασχόλησης.

⁴⁶⁶Μ. Αλιβιζάτος, «Το πρόβλημα της Αγροτικής Πίστωσης από Βαλκανικής Απόψεως» ό.π., σ. 230 - 231.

Η έννοια της ναυτιλίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποκτά περιεχόμενο και υλοποιείται σε τεχνικό επίπεδο, καθώς την υπό μελέτη εποχή τίθενται οι βάσεις της ελληνικής ναυτιλιακής ανάπτυξης. Κατά τη δεκαετία του 1930, η ελληνική ναυτιλία «ανοίγεται στις θάλασσες του κόσμου». Με βάση τα στατιστικά δεδομένα, μόλις το 1938, ο ελληνικός εμπορικός στόλος έχει κατακτήσει την ένατη θέση ανάμεσα στους διεθνείς, εμπορικούς στόλους. Πιο συγκεκριμένα, η ναυτιλία στην Ελλάδα συνέβαλε στη διατήρηση και ενίσχυση της εθνικής, εσωτερικής κυριαρχίας,⁴⁶⁷ τα δύσκολα χρόνια του Μεσοπολέμου. Έτσι, η εμπορική ναυτιλία, ως πρόσθετος κλάδος των εμπορικών δρόμων, μέσω θάλασσας προσανατολίζεται την δεύτερη δεκαετία του μεσοπολεμικού διαστήματος προς το είδος της «tramp ναυτιλίας». Δηλαδή, τα γενικά ελεύθερα πλοία πραγματοποιούν την υπερωκεάνια, θαλάσσια μεταφορά πρώτων υλών και εμπορευμάτων.⁴⁶⁸

Συνεπώς ο κλάδος της ναυτιλίας αποδεσμεύεται σε ένα βαθμό από το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας στο επίπεδο των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών αλλαγών, καθώς η επιρροή της βιομηχανίας των εξαγωγών, σε παγκόσμιο επίπεδο είναι σημαντικής εμβέλειας και οδηγεί στην ενίσχυση των εθνικών οικονομικών δεδομένων μια χώρας. Από μια σύντομη ιστορική αναδρομή της ελληνικής ναυτιλίας, παρατηρούμε πως ήδη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους η ναυτιλία συμμετέχει αποφασιστικά στην κίνηση του εμπορίου και γενικότερα υποστηρίζεται η σχέση της με την ανόρθωση της ελληνικής κοινωνίας.⁴⁶⁹ Σε παγκόσμιο επίπεδο η ναυτιλία, ως εμπορικό μέσο μετά από τα μεταφορικά της ξηράς, διαδραματίζει στο μεσοπόλεμο ανταγωνιστικό ρόλο.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Ε. Καρούζου, *Εθνικές Γαίες, Εθνικά Δάνεια και Εθνική Κυριαρχία*, Ακαδημία Αθηνών Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας τους Νεώτερου Ελληνισμού, Αθήνα 2018, σ. 173.

⁴⁶⁸ Χαρακτηριστικά, τα δρομολόγια Βρετανίας – Αργεντινής θεωρούνται τα πιο σημαντικά, τα οποία έχουν κατεύθυνση προς το Ρίο Ντε λα Πλάτα. Τα ελληνικά υπερωκεάνια μεταφέρουν Έλληνες μετανάστες προς την Αμερικάνικη Ήπειρο.

⁴⁶⁹ Βλ., Κ. Παπαθανασόπουλος, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1833 – 1856)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2001, σ. 71 :« Με το Β. Διάταγμα της 15/27 Οκτωβρίου 1833 *Περί Εμπορικής Ναυτιλίας* διατηρείται το αποκλειστικό δικαίωμα της μεταφοράς μέσα στα όρια της

Μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου και σε όλη τη μεσοπολεμική περίοδο επικρατεί οικονομική αστάθεια χωρίς να απουσιάζουν οι κοινωνικές αναταραχές στην ελληνική κοινωνία: ενώ οι κυβερνήσεις του βενιζελικού κόμματος στηρίζουν τις ναυτικές επενδύσεις και το εφοπλιστικό κεφάλαιο, οι συνεχείς αναταραχές, η έλλειψη νομοθετικού πλαισίου, η διαδοχική εναλλαγή των κυβερνήσεων δημιουργούν «πολιτικές ρευστότητας» για τα κρίσιμα διαστήματα 1925 – 1928 και 1932 – 1936.⁴⁷¹ Ο τομέας της εμπορικής ναυτιλίας ακόμη και σε καταστάσεις οικονομικής ευταξίας, δεν τίθενται σε προτεραιότητα, στο πνεύμα της δημοσιονομικής λειτουργίας. Οι κατευθυνόμενες οικονομικές πολιτικές στην Ελλάδα (μισθοί πληρωμάτων, έκδοση πτυχίων, σύνθεση πλοίων) εκφράζονται νομοθετικά, μόνο σε χρονικές περιόδους και στο πνεύμα εφαρμογής της απόλυτης ή σχετικής αυτάρκειας.

Σε γενικά πλαίσια για την εθνική οικονομία, ο κλάδος της ελληνικής ναυτιλίας στο μεσοδιάστημα μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων αποτέλεσε έναν από τους βασικούς πυλώνες στήριξης των εμπορικών δραστηριοτήτων. Βέβαια, η σύνδεση της οικονομικής και πολιτικής ιστορίας μια χώρας με το εξωτερικό εμπόριο επιτυγχάνεται μέσω της θεωρητικής σύλληψης των διεθνών

επικράτειας των προϊόντων του ελληνικού, εσωτερικού εμπορίου και της εθνικής βιομηχανίας[...] Με το Β. Διάταγμα της 14 Νοεμβρίου 1836 *Περί Επορικής Ναυτιλίας* δεν επιτρέπεται σε ξένους να γίνονται μέτοχοι σε ελληνικά εμπορικά πλοία, σε ποσοστό μεγαλύτερο από το 50%»

⁴⁷⁰ Βλ., Β. Σκαρπέτης, «Ναυτιλία» *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Γ', Αθήνα, 1934, σσ. 220 – 225. Το 1934 η ελληνική ναυτιλία κατέχει την 10^η θέση μετά το ναυτικό στόλο της Μ. Βρετανίας, των ΗΠΑ, της Ιαπωνίας, της Βρετανίας, της Νορβηγίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ολλανδίας, και της Σουηδίας, καθώς συγκεντρώνει το 2,4% της παγκόσμιας χωρητικότητας.

⁴⁷¹ Βλ., Β. Σκουντής, *Ναυτική Εργασία και ελληνικό κράτος. Τάσεις εκσυγχρονισμού στο μεσοπόλεμο*, Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 2019, (URL: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/45465#page/1/mode/2up> [Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/01/2020]).

ανταλλαγών.⁴⁷² Η Ελλάδα, λόγω της θέσης της στο γεωπολιτικό χώρο των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων και ως μεσογειακό μέρος των εμπορικών διασταυρώσεων, των εμπορικών δρόμων επιτελεί διάφορους θεμιτούς εμπορικούς σκοπούς και στρατηγικούς στόχους.⁴⁷³

Το φαινόμενο της πειρατείας και η ασφάλεια των θαλάσσιων μεταφορών κατά το Μεσοπόλεμο συνθέτουν την ελληνική εξωτερική πολιτική, ως προς την διακίνηση των προϊόντων,⁴⁷⁴ ένα ζήτημα που κλονίζει ακόμη περισσότερο τη σχέση του θαλάσσιου εμπορίου με την αυτάρκεια. Σε αντίθεση, με τα

προβλήματα μετακίνησης και διακίνησης αγαθών από το οδικό δίκτυο⁴⁷⁵ το δίπολο των θαλάσσιων επαφών ορίζεται από τον όρο του «οικισμού» και του «λιμανιού».⁴⁷⁶ Στο σημείο αυτό παρατίθενται η έννοια του «ναυτικού δρόμου» που καταλήγει στο λιμάνι και στην εθνική αγορά, κάθε εδαφικής – κρατικής ενότητας. Παρόλα αυτά οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν για την ασφαλή, νόμιμη, γρήγορη μεταφορά, διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων (ποσότητα και

⁴⁷² Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία, Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σσ. 67 – 72.

⁴⁷³ Πρβλ. το δόγμα της εμπορικής ή οικονομικής αυτάρκειας και η τάση προς τον θεσμό του Προστατευτισμού.

⁴⁷⁴ Βλ., Δ. Ανωγιάτης – Pele, *Δρόμοι και Διακίνηση στον Ελλαδικό Χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1993, σσ. 100 – 101: «Ας σημειωθεί επίσης ότι ο σκοπός του διακινούμενου ήταν η ασφαλής άφιξη στον προορισμό του και λιγότερο η εξιχνίαση της ποιότητας των οπλισμένων ομάδων[...] λόγω της γενικής ανασφάλειας, οι προθέσεις των άτακτων στρατιωτικών σωμάτων υποκρύπτουν συναισθήματα εμπάθειας, φόβου, υστεροβουλίας, εθνικού μίσους, σκοπιμότητας ή ακόμα και θαυμασμού»

⁴⁷⁵ Δ. Ανωγιάτης – Pele, ό.π., σ. 52: «Ανθρωποι και υποζύγια, μετά από ένα επίπονο και πολλές φορές εξοντωτικό βάδην, αναγκάζονταν να σταματούν για τη διανυκτέρευση και να ξεκινούν την επόμενη πολύ πρωί προκειμένου να συνεχίσουν την πορεία τους».

⁴⁷⁶ Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας 15^{ος} -19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1997, σ.8

ποιότητα υπό ανταλλαγή εφοδίων) συνιστούν μια σημαντική διάσταση στις οικονομίες της Μεσογείου, κατεξοχήν θαλάσσιες.

Η θαλάσσια πειρατεία επηρέασε τους δρόμους του εμπορίου και το καθεστώς αυτάρκειας⁴⁷⁷ που επικράτησε ή τις προσπάθειες προσαρμογής στο περιβάλλον των εμπορικών ροών, της αυτό-επάρκειας, της ενδο-εξυπηρέτησης, των τοπικών ναυτότοπων. Η καθυστέρηση στις εμπορικές συνδιαλλαγές η πιθανή αύξηση στις τιμές των εμπορευμάτων, οι σωματικές βλάβες των εμπόρων και η ληστεία των εμπορευμάτων συνθέτουν το τοπίο των επιπτώσεων της πειρατείας στις διασταυρώσεις ή τις εμπορικές θαλάσσιες οδούς.⁴⁷⁸ Η

«αυτάρκεια» στη ναυτιλιακή δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από μία ιδιαίτερη πρόκληση για την «αυτάρκη οικονομία»: οι καλλιεργητές χωρικοί λόγω της περιορισμένης δυνατότητάς τους να διοχετεύσουν τα προϊόντα τους, στην ανεπαρκή τοπική αγορά, αναζητούν την εξωτερική κατανάλωση, μέσω προνομιακών αγορών στη διοχέτευση των προϊόντων τους.⁴⁷⁹ Είναι μία υπόθεση η οποία απαιτεί άλλου είδους έρευνα από τη δική μας για την επιβεβαίωση ή απόρριψή της για την έκταση της.

⁴⁷⁷ Το 1831 μετά τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια επικράτησε αναρχία και αυξήθηκαν τα κρούσματα πειρατείας. Όσο πλησιάζουμε προς τον 19 αιώνα, οι επιδρομές των πειρατών μειώθηκαν, όμως μετά το τέλος του Πρώτου Πολέμου και με την έναρξη του Μεσοπολέμου ο ελληνικός, εμπορικός στόλος υποδιπλασιάζεται. Τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Ελλάδα συμμετέχει στην παγκόσμια χωρητικότητα με ποσοστό 2,6%, δηλαδή 607 πλοία. Μόλις το 1937 διαθέτει τον πιο μεγάλο στόλο ελεύθερων φορτηγών πλοίων από πλευράς χωρητικότητας μετά τον βρετανικό (1.583.000 grt). <https://m.naftemporiki.gr/story/1338424> { Ημερομηνία Ανάκτησης: 22/01/2020}.

⁴⁷⁸ Π. Λυκούδης, *Στοιχεία Ναυτικού Δικαίου*, Εκπαιδευτικό Κείμενο Ακαδημιών Εμπορικού Ναυτικού, Αθήνα, 2014, σ. 95 :Η μεταφορά εμπορευμάτων από τους χώρους παραγωγής, προς τους τόπους κατανάλωσης και επεξεργασίας πρώτων υλών επιτυγχάνεται με ποικίλα μέσα. Οι μεταφορές μέσω θάλασσας είναι ορισμένες φορές φθηνότερες και διευκολύνουν μεγαλύτερες σε όγκο και αριθμό εκφορτώσεις στα λιμάνια προορισμού, των αγαθών.

⁴⁷⁹ Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και Διακίνηση στον Ελλαδικό Χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, ό.π., σ. 15.

Ο τομέας της ναυτιλιακής ελληνικής ναυτιλίας είναι άμεσα συνυφασμένος με την πορεία άλλων εθνικών οικονομιών. Οι επιπτώσεις του στρατιωτικού μεγάλου πολέμου ήταν η μείωση της χωρητικότητας της παγκόσμιας Ναυτιλίας κατά 15.000.000 τόνους.⁴⁸⁰ Η απασχόληση των εμπορικών στόλων αφορούσε την ανάγκη της τροφοδότησης ειρηνικών αγαθών και πρώτων υλών στη βιομηχανία. Η άνοδος των ναύλων σήμαινε αύξηση της αξίας των πλοίων. Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι συνθήκες εργασίας στα πλοία αποτέλεσε μια συνεχή δοκιμασία αντοχής. Οι Έλληνες εφοπλιστές στην αναπλήρωση των μεγάλων πολεμικών κενών που συνάδουν με τη ναυτιλία εμφανίζονται ως μια ξεχωριστή τάξη πλοιοκτητών. Το μέτρο της επιστροφής των φόρων ψηφίστηκε ως απαραίτητη αρχή για την οικοδόμηση της ναυτιλίας. Δόθηκε αρχικά ως κίνητρο αναμόχλευσης της ελληνικής ναυτιλίας. Ο λόγος περί της πολεμικής φορολογίας συντελεί στην επιστροφή των φόρων επί υπεραξίας πωληθέντων ή αποζημιωθέντων κατά τον πόλεμο σκαφών.

Η πρακτική για την αντιμετώπιση του προβλήματος: Έλληνες προσφεύγουν στην αγορά μεταχειρισμένων πλοίων, καθόσον τα κρατικά ναυπηγήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο ναυπηγήθηκαν πλοία τύπου «Λίμπερτυ» ή «Εμπαιάρ», ενώ κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο ναυπηγούνται πλοία τύπου «Standard» Η ναυπήγηση των τελευταίων πραγματοποιούνταν όχι μόνο στην Αγγλία, αλλά και στο Χονγκ Κονγκ ή τον Καναδά. Στο σύνολό της οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις της χώρας βασίστηκαν σε συμμετοχικές μορφές. Οι ανάγκες, η πορεία του διεθνούς εμπορίου αποδιάρθρωσε την μικρή, οικογενειακή συμμετοχή. Ένα ερευνητικό ερώτημα το οποίο τίθεται από την ανάλυση μας εδώ είναι το εξής: κατά πόσον η Ελλάδα ως χώρα ευάλωτη οικονομικά, με ασταθές πολιτικό καθεστώς μπορεί να ανταπεξέλθει στην παγκόσμια ναυτική κυριαρχία ή τις ναυλαγορές όπου ευθύνονται για τη μεταφορική κινητικότητα στο μεσοπόλεμο;

⁴⁸⁰ Ναυτικά Χρονικά, «Οι αρχές του Μεσοπόλεμου» Τεύχος 710/469, 1^η Ιανουαρίου 1965, σ. 166.

Το κριτήριο της αυτάρκειας και η διατήρηση των μικρών, ναυτιλιακών επιχειρήσεων, αποκτά άλλη διάσταση σε συνδυασμό με τις συνθήκες του μεσοπολέμου αξίωναν τη διατήρηση της ναυτικής δύναμης. Για την εύρυθμη λειτουργία της ναυτιλιακής επιχείρησης απαιτούνταν εξειδικευμένο, εργατικό δυναμικό. Την περίοδο 1930 -1938 ρυθμίζονται θέματα κοινωνικής ασφάλισης, υγείας, ταμείου ανεργίας. Σε σχέση με τις ναυτιλιακές επιχειρήσεις των ξένων κρατών, οι ελληνικές επιχειρήσεις είχαν οικογενειακό χαρακτήρα.⁴⁸¹ Σημαντικό στοιχείο για την αυτάρκεια υπήρξε πως ήταν απαλλαγμένες από τα έξοδα διαχείρισης (δαπάνες πλοίων, υπαλληλικό προσωπικό). Το χαμηλό επίπεδο στη συντήρηση του πληρώματος, η μικρή φορολογική επιβάρυνση, τα μειωμένα έξοδα διαχείρισης, στην αξία αγοράς των μεταχειρισμένων πλοίων άφηναν στους Έλληνες πλοιοκτήτες το περιθώριο για μείωση των ναύλων, κάτω από τα όρια των άλλων εθνικών οικονομικών. Οι έμποροι που επωφελούνταν από την αγορά εμπορευμάτων με χαμηλά κόμιστρα συνέχιζαν την ανταλλαγή – συνεργασία με το ναυτικό εργατικό δυναμικό ή τους εφοπλιστές. Ο όρος της συμπλοιοκτησίας είναι η κυριότερη μορφή της ναυτικής επιχείρησης προς τον συγγενικό χαρακτήρα, των πλοιοκτητών, των μεγάλων ναυτικών οικογενειών. Ο ανταγωνισμός που απαιτούσε η εξειδίκευση των μεταφορών καθιστούσε σε εγγήγορη τις ελληνικές ναυτικές δυνάμεις.⁴⁸²

Τα πλοία της φορτηγού ναυτιλίας κινούνταν στο διεθνή, ανταγωνιστικό πεδίο. Έτσι η δομή της ναυτικής επιχείρησης, στη διαχείριση και τη διοίκηση, το καθεστώς της συμπλοιοκτησίας, οι πλοιοκτήτες με ενυπόθηκα δάνεια, τα γραφεία εφοπλισμού, ο θεσμός του «μοναχοπόβαρου» εμπλέκονται με τις διεθνείς αγορές. Το καθεστώς της μικρής πλοιοκτησίας, κατά τον μεσοπόλεμο αφορά την εύρυθμη λειτουργία, ή την διοικητική διαχείριση του πλοίου. Έτσι το

⁴⁸¹ Βλ., Κ. Χλωμούδης, *Συνεργασία και συμπλοιοκτησία στην ελληνική φορτηγό ναυτιλία. Η περίοδος του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996.

⁴⁸² Στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπήρχε ανάγκη ασφάλισης των Ελληνικών φορτηγών πλοίων που αξιοποιούνταν για δημόσιους κρατικούς λόγους. Με το άρθρο 14 της σύμβασης 31 / 10 /1917 εξουσιοδοτήθηκε η ΕΤΕ να εκχωρεί μέρος του ασφαλιζόμενου ποσού σε συνασφαλιστές.

κατά πόσον ήταν δυνατόν ο ναυτικός εργαζόμενος να μετατραπεί σε εφοπλιστή κεφαλαιούχο της δικής του ιδιοκτησίας αποτελούσε ένα ζητούμενο. Είτε ως εγγενές χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής ανάπτυξης, είτε ως δομική αδυναμία, η διεθνής αντιμετώπιση των επιχειρηματικών σχέσεων στη ναυτιλία συνιστούν βασικό («διεθνή») παράγοντα.

Η παρουσίαση των μορφών της ναυτικής οντότητας, ως αυτοτελής ή μη αυτοτελής οργανισμός λειτουργίας ή κυκλοφορίας των αγαθών – εμπορευμάτων, με βάση τις χρηματοδοτικές ροές επιβραδύνεται κατά τη δεκαετία του 1930.⁴⁸³ Σε σύγκριση με τις συμπλοιοκτησίες της προηγούμενης περιόδου, θα κυριαρχήσουν δομημένες κεφαλαιοκρατικά επιχειρήσεις, με υψηλή συγκέντρωση της χωρητικότητας των πλοίων. Παρότι διατηρείται ο προσωπικός χαρακτήρας στο σύστημα της πλοιοκτησίας, ο θεσμός των ανώνυμων εταιρειών συνεχίζει να απασχολεί την επικαιρότητα του μεσοπολέμου. Ο αριθμός των ανώνυμων εταιρειών κατά το έτος 1923 ανέρχεται στην παρουσία 5 Α.Ε, το έτος 1925 ανέρχεται στη συμβολή 12 Α.Ε, ενώ το 1927 φτάνει στις 15 Α.Ε, το 1929 στις 14 Α.Ε, το 1931 στις 13 Α.Ε, το 1936 στις 23 Α.Ε. το 1937 στις 28 Α.Ε.⁴⁸⁴ Κάθε ανώνυμη εταιρεία περιέχει το σύνολο των πλοίων.

Έτσι, η Ελλάδα παρόλη την μικρή έκτασή της σε συσχέτιση με τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη έχει την πιο μεγάλη ποικιλία «ναυτότοπων». Το πνεύμα της «αυτάρκειας» στη ναυτιλία συνιστά τρόπο ζωής, εργασιακή συμπεριφορά, γενικά διαμορφώνει τη ναυτιλιακή δράση. «Η θάλασσα και όχι η στεριά είναι εκείνη που διανοίγει στην Ελλάδα πάντα καινούργιους ορίζοντες. Της θάλασσας και της παραλίας τη σφραγίδα έχει αιώνες τώρα ο ελληνικός πολιτισμός και όχι της στεριάς»⁴⁸⁵ Συνεπώς η γεωοικονομική θέση του ελλαδικού πληθυσμού ή το

⁴⁸³ Βλ., Κ. Χλωμούδης, «Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1910 – 1939. Συνύπαρξη διαφορετικών τρόπων παραγωγής» Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Θεσσαλονίκη, 1991, σ.125.

⁴⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 127

⁴⁸⁵ Δ. Δανιηλίδης, «Η γεωγραφική οντότητα του νέου ελληνισμού» ό.π., σ. 315.

κλίμα καθορίζουν τις οικονομικές δραστηριότητες και τον κλονισμό του οικονομικού δόγματος της αυτάρκειας στη ναυτιλία. Οι ασχολίες που σχετίζονται με το θαλάσσιο εμπόριο είναι πιο ξεκάθαρες, σημαντικές για το σύνολο των εμπορευματικών σχέσεων της Ελλάδας, σε σύγκριση με τις εργασίες στην ενδοχώρα ή τις περιφέρειες.

V.5 Μία επανάκαμψη στην οικονομική αυτάρκεια για την ελληνική κοινωνία και οικονομία

Η αυτάρκεια στην μεταπολεμική Ελλάδα, ειδικότερα το ζήτημα του οικονομικού εθνικισμού, μεταξύ των ετών 1930 - 1940, διαιρείται σε διάφορες οπτικές μελέτης, προκειμένου να συγκροτηθεί ως δόγμα και να επεξηγηθεί στα ερευνητικά του μέρη. Η συνολική θεώρηση του δόγματος της οικονομικής αυτάρκειας αναφέρεται σε ένα ιδιαίτερο, τρόπο σκέψης, σε σχέση με τη διαδικασία των αποτελεσμάτων ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (όπως είδαμε) και της οικονομικής ανάπτυξης.⁴⁸⁶ Πληθώρα απόψεων αναμειγνύει δύο τύπους, που εναρμονίζονται με τις θεμέλιες αρχές της αυτάρκειας. Ο πρώτος, θεωρεί πως οι ορισμοί, επιστρατεύουν τις πολιτικές της αυτάρκειας, προς μια κατεύθυνση, συγκέντρωσης οικονομικών πόρων. Ο δεύτερος επικεντρώνεται στο ζήτημα του διεθνούς εμπορίου, σε σύγκριση με το εύρος του οικονομικού εθνικισμού, ανά πολιτειακό καθεστώς και οικονομικό τομέα (λ.χ. αγροτικός έναντι ναυτιλιακού τομέα).

Η διερεύνηση της δεύτερης δεκαετίας του Μεσοπολέμου (1930 -1940) επικαιροποιείται με γνώμονα το εσπευσμένο, πρόγραμμα εφαρμογής του προγράμματος του προστατευτισμού,⁴⁸⁷ το οποίο αναπτύσσεται έναντι της ύφεσης του 29' στην Αμερική. Η αιτιολόγηση για την ειδική ύπαρξη της

⁴⁸⁶ P. Godfrey, «What Economic Self – Reliance?» *ESR, Spring* 2008, σ. 4.

⁴⁸⁷ Βλ., Διεθνής Οικονομία, «Εμπορικό Πόλεμο μέσω Δασμών πυροδότησαν οι ΗΠΑ», *Καθημερινή*, Ημερομηνία Ανάκτησης [01/06/2018].

πολιτικής της αυτάρκειας σε ένα μεγάλο εύρος κρατικών ενοτήτων, αλλά και ενδογενώς, στην πολωτική κατάτμηση της ελληνικής κοινωνίας (παραγωγοί, ιδιοκτήτες γης, μισθωτοί – εργαζόμενοι) συνυφαίνεται ολοκληρωτικά σε ένα επισφαλές περιβάλλον.

Συνολικά, λαμβάνοντας υπόψη τους συντελεστές του οικονομικού εθνικισμού, διατυπώνεται η ανάγκη υιοθέτησης εννοιολογικών ορισμών, με αποκορύφωμα την «διπλή ανάμειξη ατόμων και θεσμών».⁴⁸⁸ Η «αυτάρκεια» κινείται διαπεραστικά ανάμεσα σε παγιωμένα, νομικά σχήματα, εδραιωμένα στο πολιτικό, κοινωνικό, στερέωμα της εποχής και στις κοινωνικές προθέσεις ή ατομικές πρωτοβουλίες. Η μελέτη περίπτωσης για την Ελλάδα στο διάστημα 1930-1940, επιτελείται με ορισμένο τρόπο, σε ένα δεδομένο περιβάλλον (εθνικό και διεθνές), Πιο εξειδικευμένα, οι περιπτώσιολογικές μελέτες,⁴⁸⁹ εκπονούνται σε διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα και τις περιοχές του Ελλαδικού χώρου, όπου η αυτάρκεια μπορούσε να επιβληθεί και εξελίχθηκε με τις αναμενόμενες οικονομικές επιδόσεις. Ο τρόπος υπό τον οποίο, οι τοπικές κοινωνίες υποδέχονται την παρουσία, ενός εφαρμοστέου προγράμματος δεν εμφανίζει πάντα εξομοίωση στις τάσεις, της οικονομικής αυτάρκειας.

Ένα ζήτημα: η έννοια της πολιτισμικής κουλτούρας και ιδιομορφίας, στον εσωτερικό χώρο της ελληνικής πολιτείας διαμορφώνεται με βάση τους λαϊκούς μύθους, τις παραδόσεις, την τοπική διάλεκτο, τα ήθη και έθιμα, το ιστορικό παρελθόν που επιχαράσσεσαι στις μνήμες, τον γραπτό και προφορικό λόγο, αλλά και τα τοπικά επαγγέλματα που διαφοροποιούνται από τις τακτικές, εργασιακές διαδικασίες των μεγάλων, αστικών πόλεων. Η Σχολή της Φρανκφούρτης και η Κριτική Θεωρία το 1930, υπολόγισαν πως η έννοια της κουλτούρας δεν σταθμίζει πάντα τα ιδιαίτερα συμφέροντα. Ο όρος κουλτούρα

⁴⁸⁸ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός, Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π. σσ. 25 -26.

⁴⁸⁹ Βλ., J. Rolf. «Ett explikatvt angreppssätt – Fallstudiemetodikens utveckling, logiska grund och betydelse i arkitekturforskningen», *Nordic Journal of Architectural Research*, 53, no 2002, σσ.19-28.

δεν επικεντρώνεται απλά στην ανθρώπινη φύση, αλλά εγείρει πολλαπλές αντιδράσεις απέναντι στις απολιθωμένες αποκρυσταλλωμένες τους σχέσεις, όταν συμβιωτικά παράγονται,⁴⁹⁰ και δεν είναι τολμηρό εδώ να προσθέσουμε την πολιτισμική αυτάρκεια που περικλείει και την οικονομική. Ο πίνακας που ακολουθεί βοηθά στην επανεξέταση του θέματός μου: ⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Ζ. Σαρίκα, *Τέχνη και Μαζική Κουλτούρα*, Αθήνα. ύψιλον/βιβλία, 1984, σσ. 13 -14.

⁴⁹¹ Βλ., P., Godfrey, «What Economic Self – Reliance?» *ESR, Spring*, 2008.

Πίνακας 5.3

Τέσσερις Καπιταλιστικοί Όροι τροφοδότησης της αυτάρκειας

	<i>Θεσμικός Καπιταλισμός</i>	<i>Κοινωνικός Καπιταλισμός</i>	<i>Οικονομικός Καπιταλισμός</i>	<i>Ανθρώπινο Κεφάλαιο</i>
<i>Τόπος δραστηριότητας</i>	Κοινωνικές Ομάδες	Κοινωνικές Ομάδες	Ατομικά	Ατομικά
<i>Ορισμός</i>	Νομικό πλαίσιο δράσης	Κοινωνικές Σχέσεις	Οικονομικό Ατομικό Εισόδημα	Εμπειρία, Εκπαιδευτικό Επίπεδο, Ανθρώπινες Ικανότητες
<i>Στοιχεία</i>	Φυσικά/δρόμοι, τηλεπικοινωνίες, νόμοι Συστημικά/Κυβέρνηση, εκπαίδευση, θρησκευτική παράδοση	Δίκτυο/Οικογένεια /Κύκλος Επαγγελματικές υποχρεώσεις Συμμετοχή ως μέλος, σε εθνικές, θρησκευτικές ομάδες	Ρευστότητα/Εισόδημα, Επενδύσεις, Ασφάλιση Φυσική ύλη/Ακίνητη Ιδιοκτησία, Τρόφιμα, Καύσιμα	Γνωστικό Επίπεδο Προσωπικά Χαρακτηριστικά

	<i>Θεσμικός Καπιταλισμός</i>	<i>Κοινωνικός Καπιταλισμός</i>	<i>Οικονομικός Καπιταλισμός</i>	<i>Ανθρώπινο Κεφάλαιο</i>
<i>Ενισχυτές</i>	Πολιτική Σταθερότητα Προσανατολισμός Αγοράς	Αστική Κοινωνία/ Οργανώσεις	Μισθοί Επιβίωσης, Πρόσβαση στις Οικονομικές Υπηρεσίες	Υγειονομικά Δίκτυα, Πολιτισμός
<i>Αναστολείς/Πεδίο Ανασύστασης</i>	Διαφθορά, Καταστροφή Κινήτρων Δίκτυα Ασφαλείας	Παρασιτικές Οικογένειες Φυσική Απόσταση Φυλετική Εχθρότητα	Χρέος Ανεργία, Χαμηλοί Μισθοί, Αστάθεια	Διάκριση, Έλλειψη Πόρων, Χαμηλά Κίνητρα

Πηγή: P., Godfrey, «What Economic Self – Reliance?» *ESR, Spring, 2008*

Σύμφωνα με τον πίνακα 5.3 διακρίνονται ορισμένες διαστάσεις του όρου της αυτοεξυπηρέτησης, οικονομικής αυτάρκειας στις κοινωνίες του Μεσοπολέμου. Με βάση επιχειρήματα, οι καπιταλιστικές κοινωνίες και τα γόνιμα γνωρίσματα τους επηρεάζουν τις μελλοντικές κοινωνίες της λιτότητας. Ιδιαίτερα, τα είδη του καπιταλισμού (Θεσμικός, Οικονομικός, Κοινωνικός), σε συνάρτηση με το ανθρώπινο κεφάλαιο διαμορφώνουν και σηματοδοτούν το επίσημα τυποποιημένο πεδίο της οικονομικής αυτάρκειας. Οι αστεακές σπουδές που αφορούν τη δόμηση των περιοχών εγγράφονται στο εθνικό πνεύμα, σε συνδυασμό με τις επιρροές του εμπορευματοποιημένου κεφαλαίου, τις διεθνείς επιρροές από και προς τις αγροτικές επαρχίες, του ελλαδικού τοπίου περιβάλλουν το σύνολο της δόμησης της αυτάρκειας, λίγο πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, ο Πειραιάς, είναι κεντρικά αστικά σημεία αντιποσωπεύουν διαφορετικούς τόπους άντλησης δεδομένων. Η έννοια της αστικοποίησης, έτσι όπως εκφράζεται τα μεταπολεμικά χρόνια ενδυναμώνει τις σχέσεις ιδιοκτησίας, 'τις εν δυνάμει διαφορές, μεταξύ υπαίθρου και αστικού χώρου, την πολυδιάσπαση των αγροτικών κλήρων, με σκοπό την αποφόρτιση του κέντρου, τη δημογραφική μεταβολή και μετάβαση από τον αστικό εκσυγχρονισμό στον αγροτικό μετασχηματισμό και τα εργαστήρια καπνού ή τους μηχανισμούς των σπάνιων εξαγωγίμων ειδών.

Βέβαια, η βαλκανιοποίηση δεν ξεφεύγει από την απομονωμένη περιπτωσιολογική μελέτη, των πρωτότυπων εργαστηρίων παραγωγής, πρώτης ύλης. Οι μεγάλες βιομηχανικές μονάδες και οι βιοτεχνικές συντεχνίες, περιφερειακά των πόλεων τέμνονται με την έννοια του άστεως, εγκιβωτίζοντας το τρίπτυχο, Οικονομική Αυτάρκεια, Προστατευτισμός, Οικονομικός Εθνικισμός. Η μορφή της οργάνωσης των εμπορικών δικτύων στην Ελλάδα διατηρεί ορισμένα κοινά, περιπτωσιολογικά χαρακτηριστικά, με τρεις αιώνες πρωτύτερα: «Ας κοιτάξουμε στον χάρτη την ενδοχώρα της «Ελληνικής» χερσονήσου: τα Βαλκάνια. Ποιοι διακινούσαν το εξωτερικό εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας;[...] ήταν μεγαλέμποροι εγκατεστημένοι στη Βιέννη, στη

Βουδαπέστη και την Πράγα, το Κίεβο και την Αγία Πετρούπολη[...] Ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, αν όχι και νωρίτερα τα χερσαία δίκτυα της βαλκανικής ενδοχώρας τα είχε πλέον κατακτήσει ο κατακτητικός βαλκανικός ορθόδοξος έμπορος. Αυτός ο βαλκανικός ιδεότυπος του εμπορίου ήταν κατά κανόνα ελληνορθόδοξος και, πάντως, μιλούσε ή και έγραφε ελληνικά»⁴⁹²

Το στοιχείο της επικράτησης της ελληνικότητας, ανάμεσα στα Βαλκάνια και πέρα από τον Οθωμανικό έλεγχο, δηλώνουν την εμπλοκή των εθνικών, ελληνικών κοινοτήτων στη συμμετοχή προς τις υπερπλήρεις ροές, του εξωτερικού εμπορίου, ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στις διάφορες, τοπικές κοινωνίες της Ελλάδας (Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρος, Ελληνικά Νησιά) αναδύονται παραλλαγές της ιδιότυπης τάσης, της αυτάρκειας.⁴⁹³ Ο εθνικός χαρακτήρας σε όλα τα μήκη και πλάτη της ελληνικής επικράτειας, μας υπενθυμίζει τον πολυδιάστατο επίπεδο και τις διαβαθμίσεις, στην εθνική

⁴⁹² Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830 – 1920*, Τ. Α', Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2010, σ. 86: Ο Νίκος Σβορώνος τονίζει ότι το σύγχρονο Ελληνικό Κράτος από τον ιδιότυπο, συσχετισμό δυνάμεων με τον Βαλκανικό χώρο συμπύκνωσε τους όρους και τις συνθήκες της μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων και του Πολέμου των Χαρακωμάτων: «Ο ρόλος της Ελλάδας στο συνέδριο ειρήνης δεν ήταν εύκολος. Αν τα ζητήματα της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης δεν βρήκαν σχετικά εύκολη λύση – μη τη συνθήκη του Νεϊγύ (27 Νοεμβρίου 1919) η Βουλγαρία εγκατέλειπε την ακτή του Αιγαίου ως τον Έβρο (Μαρίτσα), περιοχή που παραχωρήθηκε στην Ελλάδα – οι διεκδικήσεις της Ελλάδας, που τη θεωρούσαν ως σύμμαχο της τελευταίας ώρας στη Βόρεια Ήπειρο, στα ελληνικά νησιά και στη Μ. Ασία προσέκρουαν στον ιταλικό ιμπεριαλισμό από το ένα μέρος και στο γαλλοβρετανικό ανταγωνισμό από το άλλο. Η συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) έδινε στην Ελλάδα την Ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο, επικύρωνε την κυριαρχία της στα άλλα νησιά του Αιγαίου που κατείχε από το 1913 και της εμπιστευόταν τη διοίκησή της περιοχής της Σμύρνης, από τον κόλπο του Αδραμυττίου ως τον κόλπο της Σκάλα Νόβα» (Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ.122.*)

⁴⁹³ Ένας ερευνητής της τοπικής ιστορίας και παράδοσης συλλέγει τον τύπο, αρχαιακής καταγραφής, πληροφοριών, δημοτικών/κοινοτικών αποφάσεων, (δελτία δημοτικών υπηρεσιών, νόμοι, πρακτικά συνελεύσεων διοικητών, εμβαθύνοντας σε κάποια διερευνητικά, απλά ερωτήματα: «γιατί», «πώς», «πότε»

ομοιογένεια του πληθυσμού, όπως και την προέλευση, γενέτειρα των παραδοσιακών σκευασμάτων, διαδεδομένων στο εξωτερικό. Η διαπίστωση πως ορισμένα αγαθά συσχετίζονται με τους εμπορικούς τόπους και τις περιφερειακές δράσεις, της ομάδας των ελλήνων επιχειρηματιών, μεγαλεμπόρων οδηγεί στην ευρηματική έννοια, της δόμησης της αυτάρκειας.

Ο συμπληρωματικός ρόλος της αυτό-ανάπτυξης, στις κοινωνίες της πολεμικής άμυνας και οικονομικής ανέχειας μετατρέπεται σε κυρίαρχο, καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης και προβολής στο εξωτερικό. Τα προϊόντα λ.χ. του καπνού, επεξεργασμένα από τις φυτείες της Μακεδονίας⁴⁹⁴ και της Θράκης, ή το σταφιδικό κίνημα τη δεκαετία του 1930,⁴⁹⁵ απασχολεί την περιοχή της Πελοποννήσου και της Μεσσηνίας. Επιπρόσθετα, η εντατική καλλιέργεια βαμβακιού στη Μακεδονία,⁴⁹⁶ με άλλα λόγια η βαθμιαία αλλαγή της μορφής της οικονομίας, από οικιακή σε επιχειρηματική⁴⁹⁷ εκφράζουν τον λόγο της μαζικής εγκατάστασης προσφύγων, στην αποκεντρωμένη διοίκηση.

⁴⁹⁴ Βλ., Ανώτατον Οικονομικόν Συμβούλιον, «Έρευνα και γνωμοδότησις επί των βιομηχανιών βάμβακος», Αθήνα, Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο, 1937.

⁴⁹⁵ Η καλλιέργεια της σταφίδας, θεωρήθηκε ο μαύρος χρυσός της Ελλάδας και απασχολούσε προσωπικό, από τις περιοχές της Πάτρας, της Καλαμάτας, της Κορίνθου και του Πύργου (<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=807257>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 01/06/2018).

⁴⁹⁶ Στα πλαίσια του Ανατολικού Ζητήματος για το Μακεδονικό Ζήτημα Ι. Κολιόπουλος & Ι. Μιχαηλίδης, *Οι Πρόσφυγες στη Μακεδονία. Από την τραγωδία, στην εποποιΐα*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2009, Ν. Βλάχος, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος (1878 - 1908)*, Κ. Βακαλόπουλος, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830 - 1912)*, Θεσσαλονίκη 1986.

⁴⁹⁷ Επιπλέον με τον Ν. 1390 ιδρύονται 20 Συνεταιρισμοί Μαστιχοπαραγωγών στα 24 Μαστιχοχώρια. Ο Α.Ν. 1390 προβλέπει την παράδοση της παραγωγής μαστίχας στο Συνεταιρισμό και στη Συνέχεια στην Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου. Η έννοια της εμπορικότητας και της επιχειρησιακής περίπτωσης, αναιρείται στην περίπτωση της μονοπωλιακής και σπάνιας Μαστίχας Χίου, στο Ανατολικό Αιγαίο.

Η απόδοση επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, ή κατ' επέκταση η κάλυψη ζωτικών αναγκών και υποχρεώσεων της ελληνικής κοινωνίας και της Κοινωνίας των Εθνών απέναντι στο προσφυγικό πληθυσμό αναλύεται στις περαιτέρω, εμπορικές, κτηματικές υποθέσεις, καλλιέργειας, οργάνωσης της γης και βιώσιμης ανάπτυξης. Στον βιομηχανικό – ή βιοτεχνικό κλάδο η μεταφορά παραδοσιακών εμπορικών υλικών, για τους υπόλοιπους διακλαδικούς τομείς της Οικονομίας, της Χημείας, των Μεταφορών, των Δημόσιων έργων και επενδύσεων συνέβαλλαν στην βελτίωση των όρων εφαρμογής του ανεξάρτητου νεοελληνικού Κράτους.

Ένα παράδειγμα: στον κλάδο της εγχώριας, πολεμικής βιομηχανίας σε σύγκριση με το διεθνές επίπεδο πολεμικής άμυνας εντοπίζεται η ίδρυση της Εταιρείας Πυριτιδοποιείου κα Καλυκοποιείου. Σε απόλυτη συνάφεια, με τις προηγούμενες κατηγορίες εμφανίζεται ο κλάδος της βαριάς βιομηχανίας, αντιπροσωπευτικός του κλίματος της εποχής. Η διάδοση του Εξορυκτικού και Μεταλλουργικού Τομέα της Οικονομίας, η επένδυση στον Ενεργειακό Τομέα, και στο Ιατρικό – Φαρμακευτικό πεδίο δράσης των βιομηχανικών εργοστασίων αντικατοπτρίζει, το πρίσμα της οικιστικής ανάπτυξης των πόλεων. Για παράδειγμα, οι περιοχές της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης,⁴⁹⁸ ως οι τρεις μεγαλύτερες

⁴⁹⁸ Η Θεσσαλονίκη, βρισκόταν στο σταυροδρόμι των «βαλκανικών συνόρων» και ενσάρκωνε το σχήμα της Μεγάλης Ιδέας.

πόλεις της Ελλάδας έφεραν το βάρος υποστήριξης του διακυβεύματος της αυτάρκειας.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Με τη μορφή μιας εκτεταμένης παρέκβασης θα σημειώναμε ότι: Οι αναπαραστάσεις και εικόνες όταν μεταφέρονται από την εμπορικότητα και επάρκεια των αστικών χώρων, κατά το εντεινόμενο διάστημα 1930 – 1939 διαπλέκονται με τις θεωρήσεις της δημιουργίας ενός εσωτερικού, διαπεριφερειακού πυρήνα εκμετάλλευσης και αξιοποίησης της δημόσιας, ακίνητης περιουσίας, αλλά και της ώθησης κινήτρων για την διαχείριση των εθνικών πόρων. Οι επιστήμες που εμπλέκονται στην αξιολόγηση του κατάλληλου βαθμού επάρκειας των πρωτοπόρων, καινοφανών εμπορευμάτων ή σπάνιων ειδών πρώτης ανάγκης διεκπεραιώνονται με σαφήνεια και επιστημονική εμβάθυνση στους κλάδους της Ιστορίας, της Κοινωνιολογίας, της Οικονομικής και Αμυντικής Πολιτικής, εν ολίγοις στη στρατηγική Εθνική Άμυνα, στην Πολεοδομία και στις Λογοτεχνικές επιφυλλίδες ή τα δημοσιευμένα έργα.

Με βάση τη μέθοδο, που χρησιμοποιεί η Ιστοριογραφία, η Γεωγραφία, η Ιστορική Δημογραφία επικυρώνονται προσφιλή πεδία, οριοθέτησης των ζυμώσεων της απασχόλησης στις τοπικές κοινότητες. Δηλωτικά, η συμμετοχή και η ένταξη στις τοπικές κοινωνίες συνδέεται με τους «εναλλακτικούς», «συμπληρωματικούς» κύκλους των διεθνοποιημένων και ευρωπαϊκών πυλώνων. Εκκινώντας από τον όρους της τοπικότητας, της παγκοσμιοποίησης, της διασύνδεσής τους με την οικονομική αυτάρκεια παρατηρούνται κάποιες, δοθείσες λεπτές, σημειογραφικές γραμμές:

Η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση καθιστά απαραίτητη τη διερεύνηση των διαδικασιών κατασκευής τόπων και ανθρώπων στη σύνθετη πολιτισμική πολιτική, των εθνικών κρατών. Το παγκόσμιο και το τοπικό, η ντόπια σκέψη και δράση και η αντίστοιχη παγκόσμια συνιστούν ένα διπολικό «σύστημα». Η ερμηνεία της παγκοσμιοποίησης επεξηγείται ως βάσιμη κοσμοθεωρία, η οποία εμπλέκει το φαινόμενο της πολύ-πολιτισμικότητας με την δημογραφική, πληθυσμιακή αύξηση. Επεκτείνοντας την χρήση του όρου, και εναλλάσσοντάς την με τον όρο οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι επίκτητες έννοιες που δημιουργούνται αφορούν την εντατικοποίηση των εμπορικών συναλλαγών σε διεθνές περιβάλλον, την ενσωμάτωση των εθνικών οικονομιών σε κεφάλαια, αγαθά, πληροφορίες (J – P. Allegret, P. le Merrer, *Économie de la Mondialisation. Vers une Rupture durable? De boeck Supérieure*, Paris, 2015, σ. 15). Ενίοτε η μορφή της παγκοσμιοποίησης συντίθεται ανάλογα με το κοινωνικό – οικονομικό περίβλημα της εποχής. Την χρονική περίοδο της αυτάρκειας, διαφαίνεται η προσπάθεια αποτίμησης των δασμολογικών φραγμών ή εθνικών μονοπωλίων.

Οι έννοιες της τοπικής παράδοσης αντιπαραβάλλονται προς τις θεωρίες της μεταβολής του τοπίου (M. Bloch, *Mélanges historiques*, Paris, 1963, T. 1, σσ. 111 – 112). Από την μία πλευρά, η

Για την ποιοτική μέτρηση και τον κοινωνικό καταλογισμό της απήχησης του δόγματος της αυτάρκειας σημειώνεται η δημογραφική αλλαγή ανά έθνος και σύνθεση. Ειδικά στην Ελλάδα του 1922, και μετέπειτα την εξεταζόμενη περίοδο του 1930-1939 λαμβάνουν χώρα αξιοσημείωτες μεταβολές. Για παράδειγμα η εισροή περίπου 1.500.000 προσφύγων, η χρεοκοπία της Μεγάλης Ιδέας και η μετεγκατάστασή τους, στις νέες χώρες, των αγροτικών περιοχών της Μακεδονίας⁵⁰⁰ και της Θράκης αποτελεί την απαρχή για τη μετάβαση της θεσμικής μορφής της αυτάρκειας στις κοινωνίες του 30'. Πέραν τούτου, σημειώνεται πως οι εσωτερικές μετακινήσεις εντός της Ελλάδας και η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, ειδικά μετά το 1930 συγκλίνουν προς μία «απρόσμενη» κατεύθυνση, αλλά ερμηνεύσιμη από το θεσμικό ρόλο του φορέα: τις πολιτικές, ιστορικές κατευθύνσεις στήριξης που θα αναλάβει η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.⁵⁰¹

πραγματολογική συζήτηση γύρω από την τυπικότητα των παραδοσιακών κοινωνιών, όπως είναι η ελληνική και από την άλλη πλευρά ο σταδιακός μετασχηματισμός σε μια διαφορετική πτυχή γεω-φυσιογνωμίας, είναι μακροπρόθεσμος. Η ιστορική μέθοδος, σε συνδυασμό με την λαογραφική – φιλολογική προσέγγιση «επινοεί» την ιστορία της κουλτούρας των λαών και τίθεται ως ανάχωμα, για τη θέσπιση των υπαρξιακών, θεσμικά φαντασιακών κοινοτήτων, στο οποίο θα μπορούσε να συζητηθεί και η θέση της «αυτάρκειας». Ο ορισμός βέβαια μιας ολοκληρωμένης θεωρητικής προσέγγισης κατά μία σημαντική φιλοσοφική θεώρηση, παραμένει «χιμαιρικός» (Κ. Καστοριάδης, «Η φαντασιακή θέσμιση των Κοινωνιών», Αθήνα, Κέδρος, 1981, σ. 107).

⁵⁰⁰ Ο Μακεδονικός Αγώνας λήγει τυπικά στις 11 Ιουλίου 1908. Συγκεκριμένα οι Έλληνες της Ελλάδας και οι Έλληνες της Μακεδονίας αντιμετώπισαν την απειλή του Βουλγαρικού επεκτατισμού (το όνειρο της Μεγάλης Βουλγαρίας), μέσω της επιστράτευσης κομιτατζίδων και πρακτόρων απειλούνταν με αφανισμό. Γεωφυσικά τα πλαίσια της πολεμικής διαμάχης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, αλλά και Τουρκίας εκτείνονται στη νότια γραμμή Μοναστήρι – Κερκίνη- Νέστος – Ολύμπου, Χασίων, Πίνδου.

⁵⁰¹ Α. Δεληγεώργης, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις της 23^{ης} Φεβρουαρίου 1898, σ. 181: «Ουδείς κύριοι περισσότερον εμού αναγνωρίζει τας υπηρεσίας, τας οποίας προσέφευεν εις το κράτος η Εθνική Τράπεζα. Ουδείς επίσης αγνοεί, ότι η Εθνική Τράπεζα, προσδεθείσα και εξ ιδίας απροσεξίας και εξ επιβολής των Κυβερνήσεων εις το άρμα του

Το θέμα του οικονομικού εθνικισμού, του προστατευτισμού στις οικονομίες της χρονικής περιόδου (1930-1939), ως εξεταζόμενο πεδίο αναφοράς, σε σχέση με τις πρακτικές της αυτάρκειας καταθέτει την «μοναδικότητα» των συγκριτικών όρων, για κάθε χρονική περίοδο. Ο εντοπισμός της διαχείρισης, του θεμελιώδους σχεδιασμού της αυτάρκειας σε διάφορα μέρη παρουσιάζεται με εμβάθυνση σε (προφορικές) μνήμες και ιστορικά δεδομένα, όπως μπορεί να είναι αυτά της εποχής του Μεσοπολέμου. Ένα ζήτημα που οδηγεί την ανάλυσή μας «έξω» από τον οικονομικό παράγοντα για την κοινωνιολογική σκέψη.

V.6 Οι συμπλέξεις της αυτάρκειας «εκτός» οικονομικής ανάλυσης

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η κοινωνία του μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από μεγάλες οικονομικές αντιφάσεις, μεταξύ νικητών και χαμένων, από πολιτικά διλήματα για την εγκαθίδρυση ή μη των κοινοβουλευτικών τρόπων διακυβέρνησης ή αυταρχικών πολιτικών και από απότομες αλλαγές στον τρόπο ζωής και ενσωμάτωσης των μετακινούμενων πληθυσμών. Ουσιαστικά, η ύπαρξη εθνικών, εθνοτικών και κοινωνικών χασμάτων προετοιμάζουν το έδαφος για μια περικλειστη, οικονομική συγκυρία. Όροι όπως χρεοκοπία, οικονομική κρίση καιρικά φαινόμενα, πτωχυμένη τάξη του προλεταριάτου, καινούργιες μέθοδοι καλλιέργειας, οι νέες τεχνολογικές αλλαγές, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, προτάσσονται σε όλη την έκταση λογοτεχνικών αφηγημάτων. Η στροφή προς το πνεύμα της αυτάρκειας καταγράφεται, μέσω της εθνικής κουλτούρας, της προπαγάνδας του τύπου, της αισθητικής, καλλιτεχνικής πρωτοπορίας, των καινοτόμων αιτημάτων για ριζικές μεταβολές στις εμπορικές, διαβαλκανικές, διηπειρωτικές συνεργασίες. Τα θεμέλια της οικονομικής προόδου των εθνικών κρατών κατοχυρώνονται,

Κράτους, διήλθε τας περιπέτειας, τας οποίας [διήλθε] και το Κράτος, και υπέστη και αυτή εκ τούτου μεγάλας ζημίας».

θεσμικά μέσω της εκτεταμένης ροής προστατευτικών μέτρων, της εφαρμογής της λιτότητας, των πρακτικών, προσχεδίων της αυτάρκειας. Η ολική αναμόρφωση του πεδίου, άσκησης πολιτικής επίδρασης συντελείται, μέσω των θεσμικών οργάνων άσκησης εξουσίας, το νομοθετικό έργο και τον γραπτό ή προφορικό λόγο, των διανοουμένων της εποχής του μεσοπολέμου.

Στον χώρο της παγκόσμιας λογοτεχνικής παραγωγής και του τύπου,⁵⁰² η έννοια του εθνικισμού δεν συναντάται πάντοτε με την εθνική σημασία αλλά επεκτείνεται σε μια σειρά κοινωνικά ζητούμενα και πολιτικούς προβληματισμούς ή την στρατιωτική προπαγάνδα.⁵⁰³ Η έννοια της προπαγάνδας μέσω των δημοσιευμάτων ή των εθνικών εκδόσεων της εποχής του μεσοπολέμου ενσωματώνει διάφορα χαρακτηριστικά στοιχεία. Ως μήνυμα εξυπηρετεί διάφορους θεμιτούς ή συστηματικούς σκοπούς, ενώ διακρίνεται σε πολιτική, κοινωνική, θρησκευτική και εθνική.

Στη διεθνή, στρατιωτική ιστορία του μεσοπολέμου, οι όροι του οικονομικού εθνικισμού και της οικονομικής αυτάρκειας αντιστοιχούν στη «γερμανική παγκόσμια ηγεμονία». Για παράδειγμα, ο ακραίος εθνικισμός και η αυτάρκεια συντηρούνται όταν η έννοια του πατριωτισμού ταυτίζεται με την αντίστοιχη έννοια της οικονομικής αυτάρκειας. Στη συνέχεια, μια παρόμοια πλευρά της στρατιωτικής πληροφόρησης κατά το διάστημα του μεσοπολέμου είναι ο «πόλεμος των γλωσσών»⁵⁰⁴ Εν τούτοις, ο πόλεμος των γλωσσών δεν είναι φυσικός και παράγεται εκεί που η κοινωνία μετασχηματίζει τη διαφορά σε σύγκρουση. Στο πεδίο μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων οι ανακατατάξεις και το χάσμα μεταξύ των διάφορων πληθυσμιακών ομάδων γιγαντώνονταν λόγω της μεταβολής από μια πολεμική κατάσταση σε μια ειρηνευτική περίοδο.

⁵⁰² Βλ., N. Ferguson, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 - 1918*, ό.π.,σ. 426: «Στην εποχή μας οι λέξεις έχουν γίνει μάχες{...} σωστές λέξεις, μάχες κερδισμένες, λάθος λέξεις, μάχες χαμένες»

⁵⁰³ Βλ., Στο ίδιο, σσ. 69 - 75.

⁵⁰⁴ Βλ., R. Barthes, *Απόλαυση - Γραφή - Ανάγνωση*, Αθήνα, Πλέθρον, 2005, σ. 24.

Στο ίδιο πλαίσιο, η χρησιμότητα της στρατιωτικής προπαγάνδας ενέχει κατά τον μεσοπόλεμο έναν πολυσήμαντο ρόλο, μέσω διάφορων δημοσιευμάτων και στρατιωτικών πληροφοριών.⁵⁰⁵ Η έννοια της προπαγάνδας ή οι τεχνικές προπαγάνδας σχετίζονται με τις λανθασμένες ή διαστρεβλωμένες ειδήσεις, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν, ως μέσα χειραγώγησης από τις εθνικές κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου. Λίγο πριν τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η δημιουργία ομάδων για την άσκηση πίεσης ή μη συμμετοχής στον πόλεμο αποτέλεσε σημαντικό πυρήνα λειτουργίας και δόμησης των ΜΜΕ και των ανάλογων δημοσιευμάτων.⁵⁰⁶ Παράλληλα, στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι ΗΠΑ και η Γερμανία διαθέτουν υψηλά επίπεδα ελέγχου του των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Για παράδειγμα, η ναζιστική προπαγάνδα,⁵⁰⁷ δια –μέσω των καινοτομιών της εποχής (ραδιόφωνο, κινηματογράφος και κυρίως του τύπου)⁵⁰⁸ εκφράστηκε μετά την άνοδο στην εξουσία του χιτλερικού κόμματος.

Ο τύπος οι δημοσιευμένες εκθέσεις που αφορούσαν τα πολεμικά γεγονότα που είχαν προηγηθεί με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ή αφορούσαν την είσοδο στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και τα λογοτεχνικά ρεύματα του Μεσοπολέμου επηρεάστηκαν από τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα ή τις αλλαγές των πολιτευμάτων κατά τον μεσοπόλεμο. Οι ραγδαίες μεταβολές μετά τον διαμελισμό των αυτοκρατοριών σε μικρότερα, εθνικά κράτη και η επιλογή των πολιτικών της αυτάρκειας πλαισιώνουν το μεσοπολεμικό διάστημα

⁵⁰⁵ Βλ., Τ. Φρίντμαν, *Το Lexus και η ελιά. Τι είναι η παγκοσμιοποίηση*; Αθήνα, Ωκεανίδα, 2001, σ. 61.

⁵⁰⁶ Βλ., J. Thomas, «Mainstream Healthcare News in America – A Mind Field of Propaganda and Fraudulent Facts» *Health Impact News*, November 9, 2019. URL: <https://healthimpactnews.com/2016/mainstream-news-media-freedom-of-the-press-or-controlled-propaganda/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 08/11/2019}

⁵⁰⁷ Ο Γιόζεφ Γκέμπελς αντιπροσωπεύει τη γερμανική προπαγάνδα και την αναγέννηση του γερμανικού έθνους.

⁵⁰⁸ Το κάψιμο των βιβλίων ή αλλιώς το ολοκαύτωμα των βιβλίων τη νύχτα της 10^{ης} Μαΐου 1933 αναφέρεται στην προσπάθεια των γερμανών φοιτητών να κάψουν στην πλατεία του Βερολίνου Όπερνπλατς τα λεγόμενα αντι-γερμανικά βιβλία. Στην Ελλάδα,

V.6.1 Ευρωπαϊκή λογοτεχνία και το δόγμα του προστατευτισμού

Η αναγεννημένη, ευρωπαϊκή λογοτεχνία του μεσοπολέμου εξέφρασε τις ανησυχίες, την θλίψη, τις κακουχίες, την δεινότητα των υπερδανεισμένων κρατών, τις ανθρώπινες απώλειες και υλικές ζημιές του μεγάλου πολέμου, την αναδόμηση των εθνικών χαρτών, πρώην αποικιακών συνδέσμων και τον οικονομικό πόλεμο, μεταξύ των ανανεωμένων, εθνικών κοινοτήτων. Χωρίς καμία αμφιβολία, η επίδραση της ευρωπαϊκής κουλτούρας στα εθνικά πρότυπα και τους εθνικούς στόχους ή οραματισμούς δεν είχε μόνο ευρεία αναγνωστική ανταπόδοση, αλλά απέδιδε οικονομικά στην ποσότητα των δημοσιευμένων εντύπων και μεταφράσεων.

Η ιδεατή πρόσληψη των λογοτεχνικών μηνυμάτων σε έργα αυτό-αναφοράς γύρω από το πολιτικό κλίμα, στην ευρωπαϊκή ήπειρο κινείται στο εννοιολογικό περιεχόμενο του νεωτερισμού και το θεωρητικό υπόβαθρο του νέο – μοντερνισμού.⁵⁰⁹ Η ενασχόληση με τις αναγνώσεις και η επιστημονική μελέτη των γραπτών πηγών, των λογοτεχνών και του τύπου της εποχής, μας ανάγει στην αναλυτική, περιγραφική δόμηση των αποτελεσμάτων, εξειδικευμένων οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και εμπορικών επιπτώσεων στην ευρωπαϊκή περιφέρεια. Αν ιστορικά, η δυτική κουλτούρα εμβάθυνε στις επιστημονικές εξηγήσεις, από την πραγματιστική εστίαση, στη θεωρία της ρητορικής, της γλώσσας, στη σύγχρονη εποχή και οι τεχνικές της αντιστρέφονται. Οι πρόσφορες τομές και η επιστημονική καινοτομία επιτάσσουν την θεώρηση στα συγγραφικά έργα, μέσω των διάφορων σχολών σκέψης.⁵¹⁰

⁵⁰⁹Βλ., J. R. Clark, «In Praise of the New Modernists», Literary Hub, 2015, URL:<https://lithub.com/in-praise-of-the-new-modernists/>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 17/08/2019.

⁵¹⁰ Βλ., R. Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, ό.π., σ. 137.

Η λογική των προστατευτικών πολιτικών και η διασύνδεσή τους με το καθεστώς της αυτάρκειας ευδοκούν από το επιλεγμένο κοινωνικό και στοχαστικό πλαίσιο αναφοράς. Καθίστανται συνδιαμορφωτές των κινηματικών τάσεων και προσανατολισμών, των μεσοπολεμικών διαστημάτων. Ήδη τη δεκαετία του 1920, το γερμανικό θέατρο⁵¹¹, απηχεί και αντικατοπτρίζει τα πλαίσια της υψηλής κουλτούρας.⁵¹² Έπειτα στον χώρο της λογοτεχνικής παραγωγής και φιλολογικής ανάλυσης, το μαγικό βουνό (Der Zauberberg)⁵¹³, ως έργο της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας αποτυπώνει την έκπτωση της αστικής κοινωνίας, λίγο πριν τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Η αλληγορία στη ροή των γεγονότων και οι συμβολισμοί, σε όλη την διάρκεια ανάγνωσης του κειμένου κατατάσσουν τον συγγραφέα του σε έναν από τους κυριότερους εκπροσώπους του ρεύματος του νέο-εξπρεσιονισμού.

Οι έννοιες του συμβολισμού, της αλληγορίας, των πληθωρικών και μοιραίων χαρακτήρων, με έντονα τα στοιχεία της συμβατικότητας/αντισυμβατικότητας ή της τελικής ανταπόδοσης των δεινών του πολέμου, σε μια εικονική λύτρωση, μίμηση, τελικό απολογισμό δράσεων συνιστούν τα κύρια γνωρίσματα, του υφολογικού χαρακτήρα και των θεωρητικών διαπιστώσεων, των λογοτεχνικών ρόλων. Η περιγραφική, όψιμη περιοχή άντλησης των γεγονότων προέρχεται από

⁵¹¹ Η Σχολή του Μπαουχάουζ (Das Staatliche Bauhaus) ιδρύεται το 1919 στη Βαϊμάρη. Ο τομέας της αρχιτεκτονικής, των εφαρμοσμένων τεχνών, των παραστατικών τεχνών και των καλών τεχνών αποτέλεσαν ένα σημαντικό φαινόμενο για τον γερμανικό μεσοπόλεμο. Η πρώτη διακήρυξη της σχολής δήλωνε ότι: «Αρχιτέκτονες, ζωγράφοι, και γλύπτες πρέπει να αναγνωρίσουν τον σύνθετο χαρακτήρα του κτιρίου ως μια αυτοδύναμη ενότητα... Η τέχνη δεν είναι «επάγγελμα». Δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ του καλλιτέχνη και του τεχνίτη. Ο καλλιτέχνης είναι ένας τεχνίτης με αυξημένη γνώση της αισθητικής. Μαζί μπορούν να συλλάβουν και να υλοποιήσουν το νέο κτίριο του μέλλοντος, που θα αγκαλιάζει την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, και τη ζωγραφική σε μια αδιάσπαστη ενότητα. Π., Βατικιώτης, «Η σχολή του Bauhaus» URL: <http://www.artmag.gr/art-history/art-history/item/921-bauhaus>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 17/08/2019. Ως εκ τούτου η γνωστή σχολή σχεδίου, που προωθεί τα σύμβολα της αφαιρετικής διαδικασίας, ως καλλιτεχνικό ρεύμα ιδρύεται την 1^η Απριλίου του 1919. Συμπίπτει χρονικά με την έναρξη της δημοκρατίας της Βαϊμάρη, ενώ λήγει τη δεκαετία του 1930 από την ναζιστική Γερμανία.

⁵¹² Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων. Ευρώπη, 1914 - 1949*, ό.π, σ. 173.

⁵¹³ Βλ., Α. Αργυρίου, «Παγκόσμια Λογοτεχνία», ό.π., σσ. 70 - 79.

τις πολιτικές προεκτάσεις της επιστήμης της γεωγραφίας. Κατατάσσεται σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, από εθνικό κράτος σε εθνικό κράτος, από την ενδοχώρα σε κάποια απομακρυσμένη, άγνωστη, επαρχιακή πόλη ή το αντίστροφο. Δηλαδή από μια ορισμένη, πρωτεύουσα μιας συμπαγούς εθνοτικής κοινότητας, π.χ Γαλλία, Γερμανία, Αγγλία σε κάποιο απόκοσμο επαρχιακό σημείο.

Οι εύκολες μεταβάσεις και αναφορές στο γεωπολιτικό περιβάλλον και παγκόσμιο Χάρτη της Ευρωπαϊκής Ηπείρου εμπνέονται από το διεθνοποιημένο περιβάλλον, τις προστατευτικές πολιτικές, το πνεύμα ενδοσκόπησης και εθνικής αυτογνωσίας, όπως προφέρεται πολιτειακά, από το καθεστώς της οικονομικής αυτάρκειας της δεκαετίας του 1930.

Η θεώρηση του προστατευτισμού στην Ευρώπη, εντυπώνεται στη λογοτεχνική παράδοση και διανόηση από το πνεύμα της αστικής αναδιάρθρωσης και της αγροτικής υπαίθρου. Συνεπώς, η απελευθερωτική δύναμη των συμβόλων μας ενάγει στους γλωσσικούς, γραπτούς κώδικες και την επικοινωνιακή δυναμική της λογοτεχνίας. Έτσι, περιπτωσιολογικά «η κοπερνίκεια στροφή του Κάντ, όμως, ολοκληρώνοντας μια διαδικασία που ξεκίνησε ήδη από τον Ντεκάρντ, μετασχηματίζει τη φιλοσοφία από οντολογία σε φιλοσοφία της συνείδησης, που επιχειρεί να φωτίσει τα όρια το Λόγου». ⁵¹⁴

Ήδη, ο ρόλος του «πολιτικού ιμπεριαλισμού» και η ιδέα του εθνικισμού αποκτούν θέση στην ηθική δεοντολογία των πολιτευμάτων στην ευρωπαϊκή περιφέρεια. Έννοιες όπως αυτοκρατορική κουλτούρα, δικτατορία του ιμπεριαλισμού, φιλελεύθερη αλλοτρίωση, άγριος καπιταλισμός, υπό την οπτική του άκρατου επεκτατισμού, πολιτικός αποικισμός, ναζιστικός, αμερικάνικος, γερμανικός φασισμός επιταχύνουν τις συγκρουσιακές όψεις, του φάσματος της

⁵¹⁴ Βλ., J. Habermas, *The Liberating Power of Symbols*, Cambridge, Polity Press, 2011, σσ. 169 – 172.

μεταγενέστερης Ευρώπης.⁵¹⁵ Η λογοτεχνική κριτική και λογοκρισία στην Ευρώπη διαμορφώνουν το πλαίσιο της διανοητικής κοσμοθεωρίας, στα όρια της προστατευτικής επανόδου, μετά το 1930.

V.6.2 Γερμανική λογοτεχνία και η έννοια του οικονομικού εθνικισμού

Η πρωτοκαθεδρία της Γερμανικής και γερμανόφωνης λογοτεχνικής παράδοσης στο τομέα των εθνικών ζητημάτων, σε διαρκή συσχέτιση, με το πολίτευμα του οικονομικού εθνικισμού, διαφαίνεται από δύο κατευθύνσεις: η πρώτη εμπερικλείει τους γερμανόφωνους εβραίους συγγραφείς και διανοούμενους που διαμαρτύρονται για την κοινωνική κατάσταση του γερμανικού καθεστώ. Η δεύτερη εντάσσει τους υποστηρικτές και εκπροσώπους του τύπου ή τους εντολοδόχους της γερμανικής κυβέρνησης, ειδικά μετά την ίδρυση το 1933 του χιτλερικού κόμματος: «Η πίστη ότι ήταν αναγκαία η πολιτιστική ή πνευματική επανάσταση συμβάδιζε με τη συνολική απόρριψη της φιλελεύθερης δημοκρατίας.»⁵¹⁶

Η περίοδος αυτή της γερμανικής λογοτεχνικής σκέψης διαχωρίζεται ανάλογα σε δύο φάσεις. Σύμφωνα με την γερμανική ιστορική και πολιτισμική προσέγγιση η έννοια της κουλτούρας, όπως εκφράζεται στις πολιτισμικές επιδείξεις μια χώρας συνδέεται με την επιθυμητή γερμανική αξίωση και οικονομική πρόοδο. Η γερμανική γραμματεία του μεσοπολέμου ήταν επηρεασμένη από το οικονομικό κλίμα της δημοκρατίας της Βαϊμάρης.

Η γενικευμένη λαϊκή δυσαρέσκεια που προέκυψε από την ήττα της Γερμανίας στον Α' παγκόσμιο πόλεμο αφομοιώθηκε στη συγγραφική γενιά των διανοουμένων στην Αμερική. Χαρακτηριστικά, μόλις το 1914 υιοθετείται μια εθνικιστική άποψη για το γερμανικό κράτος, ενώ το 1933 ασκείται κριτική στο

⁵¹⁵ Βλ., G. Rocha, «Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός, εθνικισμός και διανοούμενοι», *Τετράδια, πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*, Αθήνα, Στοχαστής, 1984, σσ. 22 – 33.

⁵¹⁶ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων. Ευρώπη, 1914 – 1949*, ό.π., σ 454.

ναζιστικό καθεστώς. Η αυτοεξορία και η προφανής αντίφαση στις πολιτικές θεάσεις και θέσεις του χιτλερικού επεκτατισμού στην Ευρώπη περιγράφονται στις λογοτεχνικές του μελέτες.⁵¹⁷ Η νύχτα των Κρυστάλλων και το κάψιμο των βιβλίων στο Βερολίνο κινείται στα πλαίσια του γερμανικού ζωτικού χώρου. Ο υπουργός εκπαίδευσης του Λαού, Γ. Γκέμπελς θεωρεί πως επέρχεται το οριστικό τέλος, της εβραϊκής διανοήσης και εκκινεί ο ακραίος οικονομικός εθνικισμός για την Γερμανία: Το 1914, πιστεύω, η έξαψη στο Βερολίνο την πρώτη ημέρα του παγκόσμιου πολέμου ήταν τρομερή. Σήμερα καμία έξαψη καμία ζητωκραυγή, καμία επευφημία, κανένα πέταγμα λουλουδιών, κανένας πολεμικός πυρετός, καμία πολεμική υστερία».⁵¹⁸

Στη γερμανική ιστοριογραφία και την οικονομική κοινωνιολογία οι θεματικές του ενστίκτου, δηλαδή της απόλυτης φυσικής δεξιότητας και αντίδρασης σε εξωτερικά ερεθίσματα και κοινωνικές, ιστορικές καταβολές συναντώνται ακόλουθα: με τις υψηλές τεχνικές της πρόσληψης και ανάλυσης των λογοτεχνικών, ιστοριογραφικών ζητημάτων που αφορούν τις έννοιες της εθνικής αυτάρκειας και του επιπολάζοντος διανοητικού προστατευτισμού, από τις εξωτερικές επαφές εις βάρος των πιο αδύναμων, εθνικών συγκειμένων. Ο δεύτερος όρος απασχολεί τον κυρίαρχο και επιζητούμενο οικονομικό ορισμό, στον προσδιορισμό των εθνικών δογμάτων και των όμορων, αιτημάτων για εθνική πίστη και ασφάλεια.

Στη γερμανική βιβλιογραφία του μεσοπολέμου, οι αυταρχικές πολιτικές του καθεστώτος της ακραίας αυτάρκειας ακολουθούν δύο προσανατολισμούς. Ο πρώτος συγκεντρώνει τους εκπροσώπους των συντηρητικών οικονομικών θεωριών και ο δεύτερος εκείνους που διαφωνούν ή επιχειρηματολογούν, κατά της διάδοσης των εθνικών και εθνοτικών αξιώσεων. Ο κόσμος της Ευρώπης και ιδιαίτερα της γερμανικής επικράτειας προσδοκά την αναβίωση μιας προϋπάρχουσας, ιδεατής κατάστασης, οικονομικής άνθησης και κυριαρχίας. Στο

⁵¹⁷ Βλ., T. Mun, *Δόκτωρ Φάουστ*, Αθήνα, Πόλις, 2007, σσ. 10 – 720.

⁵¹⁸ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων. Ευρώπη, 1914 – 1949*, ό.π., σ. 344.

μεταίχιμο του χρονικού διαστήματος μεταξύ του Α΄ Παγκόσμιου και Β΄ Παγκόσμιου πολέμου η γερμανική διανόηση είναι εθνικά συνειδητοποιημένη και κοινωνικά διαιρεμένη.

V.6.3 Ο εβραϊκός λόγος

Το χρονικό διάστημα του μεσοπολέμου αφορά το ειρηνικό ενδιάμεσο μεταξύ των δύο μεγάλων πολέμων, κατά τη διάρκεια του οποίου προκλήθηκαν μεγάλες αναταράξεις, βίαιες αναταραχές, οικονομική ύφεση, κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές, δημιουργία νέων εδαφικών κτήσεων, αναδιαμόρφωση του χάρτη της Ευρώπης, αλλαγές των πολιτευμάτων των κρατών, παύση της παγκοσμιοποίησης των οικονομιών, έναρξη των εθνικών, τοπικών ανταγωνισμών και διεκδικήσεων. Ουσιαστικά τα χρόνια του μεσοπολέμου ο πνευματικός κόσμος συμμετέχει, καταγράφει και αξιολογεί τις καινούργιες τάσεις, μέσω της αντικατάστασης του νέου στοιχείου από τις παλαιές αντιλήψεις ή πρακτικές. Οι οικονομικοί στόχοι και οι πολιτικές αξιώσεις δεν έμειναν ανεπηρέαστες από το πεδίο του πνευματικού στοχασμού και των διανοούμενων της εποχής. Οι συνεχείς εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα (κοινωνικό, θεσμικό, εμπορικό, πολιτικό) το πέρασμα σε διάφορες μορφές και υπο-τύπους διακυβέρνησης (φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, αυτάρκεια,⁵¹⁹αυταρχία) πραγματώνονται την ίδια χρονική περίοδο (1919 – 1939).

Ο περιοδικός τύπος στην Ελλάδα, την εποχή του μεσοπολέμου εκπροσωπείται από τα δύο ρεύματα της λογοτεχνικής γενιάς του 20΄ και του 30΄.⁵²⁰ Παράλληλα,

⁵¹⁹ Βλ., Ε., Σαββόπουλος, *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας και ιδία εν Ελλάδι*, Διδακτορική Διατριβή, ό.π., σ. 11.

⁵²⁰ Συγκεκριμένα τα περιοδικά «Νέα Εστία», «Ιδέα», «Αβγή», ο «Κύκλος», «Νέοι Πρωτοπόροι», «Σήμερα», «Το Νέον Κράτος», ο εικαστικός περιοδικός τύπος, ο φυσιολατρικός τύπος, το περιοδικό «Νέα Γράμματα» το Φραγκελιό του Νίκου Βέλμου, εκπροσωπούν την λογοτεχνική παραγωγή στο ενδιάμεσο μεταξύ των δύο πολέμων. (Χ. Ντουνιά, «Το Φραγκελιό του Νίκου Βέλμου: μια ιδιότυπη φωνή στη φθίνουσα δεκαετία του 20΄» *Ο Περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*, Επιστημονικό Συμπόσιο Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Αθήνα, 1997, σσ. 103 – 110.)

σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και εντός της ελληνικής επικράτειας οι εβραϊκής προέλευσης συγγραφείς, δημοσιογράφοι και δοκιμιογράφοι υποβάλλονται σε βασανιστήρια, διωγμό, εξορία και θάνατο.⁵²¹ Οι Εβραίοι⁵²² βίωσαν διωγμούς λόγω της αντίδρασής τους απέναντι στην αφομοίωση της θρησκείας και των πολιτιστικών στοιχείων των κρατών, στα οποία διαβιούσαν.⁵²³ Ειδικότερα, η δεκαετία του 1930 είναι η πιο σημαντική περίοδος των δικτατοριών και σηματοδοτεί την άνοδο των συντηρητικών καθεστώτων στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο.⁵²⁴ Οι τρεις δυναμικές δικτατορίες που επικράτησαν και εκπροσώπησαν το καθεστώς της απόλυτης αυτάρκειας, μέσω των «όπλων της τρομοκρατικής καταπίεσης»⁵²⁵ ήταν η Ιταλία του Μουσολίνι, η Γερμανία του Χίτλερ⁵²⁶ και η Σοβιετική Ένωση του Στάλιν. Σε διεθνές επίπεδο το 1933, μεγάλο μέρος του εβραϊκού πληθυσμού συγκεντρώνεται στην Ανατολική Ευρώπη. (Πολωνία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Σοβιετική Ένωση). Στο επίπεδο της οικονομικής, επαγγελματικής ζωής, οι Εβραίοι συναντώνται σε όλους τους εργασιακούς τομείς: ράφτες, μοδίστρες, λογιστές, δάσκαλοι, αγρότες,

⁵²¹ Βλ., Anne Frank House, «Is antisemitism a form of racism» URL: <https://www.annefrank.org/en/topics/antisemitism/antisemitism-form-racism/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/01/2020}.

⁵²² Ο όρος Εβραίος προέρχεται από την εβραϊκή ρίζα «ivri/hever» που σημαίνει «περνάω πέρα» και προσδιορίζει το πέρασμα του Ιορδάνη Ποταμού από τους Εβραίους κατά την έξοδό τους από την Αίγυπτο προς την Γη της Χαναάν. Άλλη παραδοσιακή, ιστορική εκδοχή αφορά το πέρασμα από τον Ευφράτη, λόγω της μετακίνησης του Αβραάμ στη Μεσοποταμία.

⁵²³ Βλ., Ρ. Μπενβενίστε, *Λούνα*, Αθήνα, Πόλις, 2017, σ. 41: «Εκεί βρήκαν επίσης καταφύγιο, σε πρόχειρα καταλύματα, στον «Τενεκέ μαχαλά» [...] και αργότερα πρόσφυγες του 1922. Οι φτωχές εβραϊκές γειτονιές αποτελούσαν έναν μικρόκοσμο με τη δική του οργάνωση και τον δικό του πολιτισμό· μικρές συναγωγές, καφενεία, ταβέρνες, συσσίτια για τους άπορους.

⁵²⁴ Βλ., I. Kershaw, *Στην Κόλαση των Δύο Πολέμων. Ευρώπη, 1914 – 1949*, ό'π., σ. 260.

⁵²⁵ Στο ίδιο, σ. 291.

⁵²⁶ Οι Έλληνες Εβραίοι συμμετέχουν στη δημόσια ζωή του τόπου. Με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πολλοί Εβραίοι συμμετέχουν στις τάξεις του ελληνικού στρατού. Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, «Οι Εβραίοι της Ελλάδας» URL: <https://www.jewishmuseum.gr/evrei-tis-elladas/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 26/01/2020}.

γιατροί.⁵²⁷ Μεταπολεμικά στο χώρο της λογοτεχνικής παραγωγής, είτε καλλιτεχνικής, είτε φιλολογικής συγγραφής αποτυπώνεται σε γραπτή μορφή η προκατάληψη, τα κοινωνικά στερεότυπα, η αρνητική αντίληψη για τον «Εβραίο», όπως και η γενοκτονία των Εβραίων από τους Ναζί.⁵²⁸

Το κάψιμο των βιβλίων⁵²⁹ αφορά τη συγκέντρωση γερμανόφωνων φοιτητών, συλλόγων από μεγάλα πανεπιστημιακά ιδρύματα του εξωτερικού, οι οποίοι με τη συνδρομή στρατιωτικών, βιβλιοθηκάρων προβαίνουν στην διαδικασία εξαφάνισης γνωστικών στοιχείων και επιστημονικών έργων που θεωρούνται αντι-γερμανικά, προς την «Νέα Τάξη». Οι λόγοι της καύσης των βιβλίων παρουσιάζει ορισμένους σκοπούς. Το πιο σημαντικό επιχείρημα που στρέφεται στην περιγραφή και δικαιολόγηση της συγκεκριμένης πράξης αντιστοιχεί στο συμβολικό πεδίο. «Η καύση βιβλίων δημόσια και τελετουργικά είναι ένα παράξενο υποκείμενο της ιστορίας που επαναλαμβάνεται συνεχώς. Πρόκειται για πράξη βίας, τιμωρία, θάνατο με πληρεξούσιο.

Ο δεύτερος λόγος που συσχετίζει την πυρά των βιβλίων, με ορισμένους στόχους ανάδυσης του γερμανικού κόμματος είναι η διάδοση της προπαγάνδας. Η επιλογή του δημόσιου χώρου της πλατείας Όπερνπλάτς, στο Ανατολικό Βερολίνο, σε συνδυασμό με τα μέλη-πρόσωπα που εκτέλεσαν την πράξη της πυρκαγιάς των έργων συνιστά ένα σήμα, για την άνοδο του «παγγερμανισμού». Το θέμα της λογοκρισίας συγχέεται με τις οικονομικές, συντηρητικές πολιτικές

⁵²⁷ Βλ., United States Holocaust Memorial Museum, «Η ζωή των Εβραίων στην Ευρώπη πριν το Ολοκαύτωμα» URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/jewish-life-in-europe-before-the-holocaust> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 26/01/2020}.

⁵²⁸ Βλ., I. Kershaw, ό.π., σ. 373: «Η γενοκτονία και η εθνοτική εκκαθάριση σε γιγαντιαία κλίμακα ήταν ουσιαστικό στοιχείο του νοήματος του πολέμου για τη γερμανική ηγεσία[...] στις ένοπλες δυνάμεις, στην αστυνομία και τη γραφειοκρατία οι οποίοι επιδίωκαν να εφαρμόσουν φυλετική πολιτική.

⁵²⁹ Ονόματα συγγραφέων και σειρά έργων που κάηκαν στην πυρά, στην πλατεία της Όπερας, στις 10 Μαΐου 1933 ήταν τα ακόλουθα: Σίγκμουντ Φρόιντ, Μπέρτολτ Μπρεχτ, Καρλ Μαρξ, Στέφαν Τσβαϊχ, Άλμπερτ Αϊνστάιν, Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι, Βίκτωρ Ουγκό, Λέο Τολστόι, Ρόζα Λούξεμπουργκ, Φρίντιχ Ένγκελς, Έρνεστ Χέμινγουεϊ.

και θέσεις που υποστηρίζουν ως λύση, την απόλυτη αυτάρκεια και την έξοδο από την διεθνή οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930.

V.7 Στοιχεία διανόησης τα χρόνια του ελληνικής μεσοπολεμικής «αυτάρκειας»

Ο πολιτικός, οικονομικός και πολιτισμικός κόσμος, της ελληνικής διανόησης, κατά το μεσοπολεμικό διάστημα αρθρώνεται στους πολιτικούς ηγέτες, την αστική τάξη, τους εμπόρους, τους Έλληνες της διασποράς, τον κύκλο των διανοούμενων (εντός και εκτός της ελληνικής περιφέρειας) και την λογοτεχνική παράδοση της Ελλάδας (γενιά του 1920 και του 1930). Κεντρικά σημεία και κοινωνικοί σταθμοί σηματοδότησης της ελληνικής κυβερνητικής πολιτικής αποτέλεσαν τα κυβερνητικά «σχήματα» και εναλλαγής «βασιλείας», «δικτατορίας», «Βενιζελισμού», «δικτατορίας» της 4^{ης} Αυγούστου του 1936.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις του φιλελευθερισμού, του προστατευτισμού και του αυταρχισμού δοκιμάζουν, συντηρούν και καθιερώνουν το δόγμα της ελληνικής, οικονομικής αυτάρκειας σε ένα περιβάλλον, παραδοσιακών συγκρούσεων και διεθνών ανταγωνισμών. Τα δογματικά φαινόμενα και η κυριαρχία των απόλυτων κυριαρχικών εμπορικών θεωριών τίθεται στο επίκεντρο των πολιτικών της εθνικής αυτάρκειας. Ένα ερώτημα που αυτόματα περιπλέκεται στο ελληνικό κράτος, αναφορικά προς τη μέση ελληνική οικογένεια⁵³⁰ τίθεται με τον παρακάτω τρόπο: «Το δόγμα της αυτάρκειας που κέρδισε πρόσφορο έδαφος κατά την τελευταία δεκαετία του ελληνικού μεσοπολέμου, ποια κοινωνική μερίδα του πληθυσμού προσέλκυε περισσότερο»;

Ωστόσο, γίνεται αντιληπτό πως η έννοια του δόγματος, πέρα από τα αντιδραστικά καθεστώτα και τις αυταρχικές, εθνικιστικές, οικονομικές πτυχές των κοινωνιών προσεταιρίζεται μεγάλος μέρος του αγροτικού πληθυσμού και

⁵³⁰ Βλ., Π. Κανελλόπουλος «Ο Alfred Weber και η ιδέα της Προόδου» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 11, Αθήνα 1931, σ. 97.

των φτωχών στρωμάτων των πόλεων. Οι οικονομικές θεωρήσεις που ευθύνονται για τον τρόπο διευθέτησης των ζωτικών ζητημάτων των κοινωνιών διαιρούνται σε τρία επίπεδα. Το πρώτο αναφέρεται στη φιλελεύθερη χρηματιστική σχολή, το δεύτερο επαφίεται με τη σοσιαλιστική σχολή και το τρίτο με τη μεταρρυθμιστική.

Η εξατομικευμένη μεθόδευση και επιτέλεση των κανόνων των κοινωνικών, οικονομικών και διεθνοπολιτικών δογμάτων παρουσιάζει μια ποικιλία στον τρόπο εκφοράς και διάδοσης του, αλλά και μια ευρεία αποδοχή και διαλλακτικότητα, εντός της μεταπολεμικής Ελλάδας τόσο από τον κόσμο των διανοούμενων, όσο και τον κόσμο της πολιτικής (δημοσιονομικής) διακυβέρνησης. Ουσιαστικά, βασίζεται στην κατηγορία των γενικών αξιωμάτων και θεσπίσεων γύρω από τα μείζονα, οικονομικά ζητήματα. Ενώ εγγράφεται σε μια αλληλοεξαρτώμενη αλυσίδα, στο εσωτερικό τα αναμεταξύ τους δόγματα.⁵³¹

Ο κύκλος των διανοουμένων της εποχής του μεσοπολέμου⁵³² συσσωματώνει διαφορετικού τύπου αντιφάσεις. Πρώτον, ο όρος του βενιζελισμού αντιπαραβάλλεται με την αντιδραστική εξουσιαστική παρουσία του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Ας σημειωθεί, πως οι έννοιες του αστικού εκδημοκρατισμού, της μεταπολεμικής «εμποροκρατίας», της απαρχής των δασμολογικών μέτρων επί των εμπορευμάτων, οι αντιδραστικές, χιλιαστικές πρακτικές και το φασιστικό/ναζιστικό καθεστώς της Ευρώπης αντιμετωπίζονται, ως σημαντικά οικονομικά φαινόμενα στην εξέλιξη της μεταπολεμικής Ελλάδας.

⁵³¹ Βλ., Μ. Γρηγορίου, «Τα Οικονομικά Δόγματα ως αντικείμενα της Επιστήμης», ό.π., σσ. 66 – 67.

⁵³² Η εποχή του Μεσοπολέμου επανακαθορίζει τις αυτόνομες πραγματικότητες, εν μέσω διάφορων νουθετημάτων και δόκιμων δράσεων ή πολιτικών κινήσεων. Η αυτοπραγμάτωση της ελληνικής Πολιτείας και η επιστροφή σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον, εμπόλεμων περιστατικών και εννοιολογήσεων δικαιολογεί την αναστροφή των πολιτευμάτων ή την αντιστροφή των όρων προσωπικής διαβίωσης και εμπλοκή με την πορεία της εθνικής κατανάλωσης και παραγωγικότητας.

Στο *Αρχείο της Φιλοσοφίας και της Θεωρίας των Επιστημών*, διαπλέκεται το πνεύμα της φιλοσοφικής, πολιτικο – οικονομικής διανόησης, των δεκαετιών του μεσοπολέμου. Παράλληλα, στην επιτομή της ελληνικής διανόησης συναντώνται οι ξένες επιρροές που εφάπτονται με το πνεύμα της οικονομικής αυτάρκειας. Η συγκεκριμένη θεώρηση αντλεί την κοινωνική και ιστοριογραφική της προέλευση από τις οικονομικές και κοινωνικές θεωρίες της Γαλλικής και Γερμανικής σκέψης και πολιτικής πράξης. Οι χρονικές επίτομες για τον μεσοπόλεμο, του φασισμού με την άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία το 1922 και του ναζισμού με την ίδρυση του «κόμματος» του Χίτλερ το 1933 δομούν τις ακραίες εκφάνσεις του περιεχομένου της πολιτικής αυτάρκειας.

Στην πραγματικότητα, η πολιτική χάραξη του καθεστώτος του Ι. Μεταξά, αν και αντιπροσώπευε το πέρασμα από τις φιλελεύθερες δημοκρατικές αρχές, σε σχηματισμούς αυταρχικού, συντηρητικού τύπου, παρόλα αυτά, στη πολιτική του στάση εντοπίζεται μερική αποστασιοποίηση, από τα καθιερωμένα πρότυπα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Θα λέγαμε ότι, οι τάσεις της εφαρμογής της ελληνικής αυτάρκειας σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη διαφοροποιούνται στα πλαίσια της ελληνικής διανόησης του μεσοπολέμου. Οι προσωπικές επιλογές και η στάθμιση των σχέσεων της ελληνικής πολιτικής σκέψης με την κοινωνική οικονομία και την οικονομική «εμποροκρατία», από τοπικούς παράγοντες και ηγέτες της κεντρικής πολιτικής, διαμορφώνουν το ιδιαίτερο πλέγμα της οικονομικής αυτάρκειας.

Συνάμα, το αναπόσπαστο γνώρισμα της παραδοσιακής κοινότητας είναι το στοιχείο της οικονομικής αυτάρκειας. Η διανόηση του μεσοπολέμου κατείχε πολλαπλούς και εξελιγμένους τρόπους κατασκευής και δημιουργίας όρων, αρχών, κυριαρχικών δηλώσεων και υπολογιστικών θέσεων. Η πολιτική θεσμική λειτουργία της ελληνικής περιφέρειας εκπροσωπούσε την τυπική μορφή της διεκπεραίωσης των κρατικών υποθέσεων. Ο κύκλος των συγγραφέων και διανοούμενων της εποχής διαμόρφωνε το επίδικο κλίμα της μεταλλαγής και αναδιάταξης των προϋπαρχόντων θεωριών και ανάμεσα τους η «αυτάρκεια».

Μετά την χρεωκοπία της Μεγάλης Ιδέας το 1922 ξεκινά η προσαρμογή στις αξιώσεις, τα νομοθετήματα των μεγάλων δυνάμεων και του πολυεθνικού οργανισμού της κοινωνίας των εθνών: «Με ορισμένες εξαιρέσεις, οι συνθήκες για τις μειονότητες δεν καθιέρωσαν επίσημα συλλογικά δικαιώματα·[...].Εντούτοις, ειδικά σχεδιασμένα μέτρα ενίσχυσαν την ικανότητα των μειονοτήτων να απολαμβάνουν συγκεκριμένα συμφέροντα, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας, της θρησκείας και του πολιτισμού[...].Έτσι, ως πρακτικό ζήτημα, το καθεστώς προστασίας της κοινωνίας των εθνών υπερέβη ορισμένα στοιχεία συλλογικών δικαιωμάτων σε μια τυπικά ατομική προσέγγιση δικαιωμάτων, δηλαδή τη συγκράτηση της πλειοψηφίας και των μειονοτικών τάσεων»⁵³³

Ωστόσο, γίνεται φανερό πως οι επιδράσεις των εξωτερικών παραγόντων και προοπτικών συγχέονται με τους οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα της χώρας. Η Ελλάδα την περίοδο αυτή, κράτος υποδοχής προσφυγικού πληθυσμού αντιμετωπίζει ποικίλους προβληματισμούς, όπως δείχνουν οι δημόσιες συζητήσεις: οι κοινωνικές πολώσεις κατά την πρώτη φάση του Μεσοπολέμου, εντυπώνεται στη γενιά του 1920, μεταφέρεται ως εθνικό φαινόμενο και κοινωνική επιταγή στις επόμενες γενεαλογικές σειρές με νέες όμως προσλαμβάνουσες που θα μπορούσαν να περιγραφούν ως ακολούθως: «Όσοι προσπάθησαν να αναπαραστήσουν ένα μελλοντικό πόλεμο, γενικά είχαν δύο κίνητρα. Να πουλήσουν αντίτυπα των βιβλίων τους (ή των εφημερίδων που τα δημοσίευαν σε συνέχειες) στο αναγνωστικό κοινό· και να προωθήσουν μια συγκεκριμένη πολιτική άποψη»⁵³⁴

Ο ενδεχόμενος φόβος για μια πολεμική σύρραξη εμπερικλείει αναπόσπαστα, πιθανά σενάρια μια ενιαίας, εθνικής ομοιογένειας και ομοφωνίας. Η στροφή προς τη συντηρητική κουλτούρα, οι απότομες, αιφνίδιες αλλαγές στη γραφή

⁵³³ Βλ., D. Wippman, «The Evolution and Implementation of Minority Rights», *Fordham Law Review*, Issue 2, 1997, σσ. 599 – 600.

⁵³⁴ Βλ., F. Nerguson, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, ό.π., σ. 85.

των συγκριτικών κειμένων και λογοτεχνικών δημοσιευμάτων, η επαλήθευση ή απόρριψη των οικονομικών και κοινωνικών θεωριών, η αδιάκοπη επανάληψη θεωρημάτων και απόψεων, για την πολιτική διαδρομή της ελληνικής πολιτείας, ακόμη περισσότερο ή υποστήριξη του λόγου, υπέρ των δογματικών, αυταρχικών πολιτικών της εσωστρέφειας διαχέει την αυτάρκεια σε όλη την ελληνική κοινωνία, με τον αγροτικό της προσανατολισμό να παραμένει σταθερός: «Η χρυσή περίοδος του αγροτισμού στην Ελλάδα είναι προφανώς ή περίοδος 1920 – 1930[...] οι πληθυσμιακές μετακινήσεις που σημειώνονται από την ύπαιθρο προς την πόλη προς το τέλος της δεκαετίας του 1920 – 30, δεν είναι άσχετες όχι μόνο πολιτικές κινήσεις, αλλά και απόπειρες θεωρητικών θεμελιώσεων του αγροτισμού[...] το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας που χαρακτηρίζει έντονα την περίοδο του μεσοπολέμου, μαζί με την μείωση του όγκου του διεθνούς εμπορίου και των συναλλαγών, πιέζει για ακόμη μεγαλύτερη ανάπτυξη του αγροτικού τομέα».⁵³⁵

Στην *Επιθεώρηση της Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, μόλις το 1934, η ρευστότητα των κατηγοριών των δογμάτων βρίσκεται σε συνεχή αντιπαράθεση, τόσο με τις υπόλοιπες δογματικές θεωρίες, όσο και με τις αρχές της διεπιστημονικότητας που την διέπουν. Η προγνωστική διάσταση και οριοθέτηση των δογμάτων στην ιστορική τους εξέλιξη, απεικονίζονται στα μέτρα των οικονομικών και πολιτικών συνθηκών. Η τελική συνάφεια της σχέσης ανάμεσα στο κράτος και το δογματικό φαινόμενο, ανά ιστορική χρονική περίοδο ή διαφορετικά η διαλεκτική σχέση μεταξύ του εθνικού κράτους, του διεθνούς περιβάλλοντος και του επιλεκτικού, εθνικού δόγματος (για παράδειγμα στην Ελλάδα, η οικονομική αυτάρκεια, στην Ευρώπη, ο κρατικός παρεμβατισμός, στην Αμερική, ο καπιταλιστικός φιλελευθερισμός, στη Γερμανία η εθνική, ναζιστική αυτάρκεια, στην Ιταλία η φασιστική αυτάρκεια) προσδιορίζεται από τις ψυχολογικούς και κοινωνικές συνισταμένες που την υπαγορεύουν.

⁵³⁵ Βλ., Θ. Καλαφάτης, «Νίκος Β. Σκληρός (1908 – 1985). Ένας υπέρμαχος του Αγροτισμού και της Κοινοτικής Ιδέας» ό.π. σ. 94.

Στο σημείο αυτό η κριτική απευθύνεται στο υφολογικό και ενδογενές αποτύπωμα της ελληνικής, πολιτικής σκηνής. Η περίπτωση του ελληνικού μεσοπολέμου αναδεικνύει μείζονα ζητήματα ανορθολογικότητας και εσωτερικού, πολιτικού διχασμού. Από την μία πλευρά η επίφαση του οικονομικού και πολιτισμικού δόγματος της αυτάρκειας, ως αναγκαίο, επίδικο διακύβευμα, πρωτοπόρο αίτημα των γενιών του Μεσοπολέμου και από την άλλη πλευρά η αρνητική λογική της οικονομικής κατάρρευσης και του «εθνικού αδιεξόδου».

Ωστόσο, η οικονομική αυτάρκεια, προσδιορίζεται μέσω «του δόγματος της εθνικής αυθεντίας», αφού συναντάται στα ανώτερα κλιμάκια του οικονομικού εθνικισμού και με ένα σταθερό, προστατευτισμό, (απέναντι στις προκλήσεις του διεθνούς εμπορίου) εφάπτεται με τον ελληνικό παροξυσμό, της προσφυγικής κρίσης του 1922, της οικονομικής δεινότητας του 1929 και της ελληνικής χρεοκοπίας του 1932. Στο *Αρχεῖον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών (1929 - 1941)* η πολιτική επιρροή του κοινωνικού στοχαστή της νεότερης Ελλάδας ασκείται στο πλαίσιο της «αποστασιοποίησης»⁵³⁶ από τις δύο αντιτιθέμενες, κομματικές γραμμές του μεσοπολεμικού διαστήματος. Η απελευθέρωση από το κλειστό λόγο και την οικονομική πρακτική τοποθετούν τον κόσμο των διανοουμένων, έξω από τα συνηθισμένα όρια των απόλυτων πεποιθήσεων και στάσεων.

Επιπλέον, με μονοδιάστατη τάση, ο «έλληνας διανοούμενος» και οι γνώριμες ιδιότητες κατατάσσονται στην εννοιολογική κατηγορία, της ουδετερότητας. Η ερμηνεία του όρου γίνεται αποδεκτή, όσο κατανέμουμε τον πολυσήμαντο και άκρως, εξισορροπητικό λόγο και ρόλο της σύγχρονης διάνοησης, στον ειρμό της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, του έθνους-κράτους. Η αμφίσημη έννοια της ουδετερότητας αποκτά α-χρονικό ορισμό στον ελληνικό μεσοπόλεμο. Επεξηγηματικά, στην ιστορία της επιστήμης και την κοινωνική οικονομία, η

⁵³⁶ Βλ., Ι. Θεοδωρακόπουλος, «*Αρχεῖον της Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών, Τριμηναίο Φιλοσοφικό Περιοδικό*, 2/ 3, σ. 35 κ.έ.

ουσία της αξιολογικής *ουδετερότητας* συμβαδίζει με ένα επίπλαστο χαρακτήρα, αφού στα ζητήματα που άπτονται της εξεταστικής διερεύνησης, από τον κόσμο της επιστήμης, της ιστορίας, της κοινωνιολογίας και των οικονομικών, η αντικειμενικότητα στην εξιστόρηση και ανάλυση των οικονομικών συμβάντων, ορισμένες φορές υποβαθμίζεται.⁵³⁷

Ο θεσμικός ρόλος των διανοούμενων της Ελλάδας συντελέστηκε όχι μόνο, με βάση τις διεθνείς κοσμοθεωρίες (βιολογικές, φιλοσοφικές, αισθητικές, οικονομικές, καλλιτεχνικές), αλλά επιτελέστηκε, με απόλυτο συντονισμό στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές προκλήσεις. Οι επεμβατικές τάσεις των διανοούμενων, στην οικονομική και πολιτική ζωή κορυφώνεται κατά το δεύτερο διάστημα του Μεσοπολέμου, κυρίως τη δεκαετία του 1930. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, η γενιά του 1930 και ο κύκλος διανοουμένων κοντά στην εξουσιαστική και κοινωνική παρουσία του καθεστώτος του Μεταξά άσκησαν κυριαρχικές λειτουργίες, στη στάση της Ελλάδας απέναντι, στην πολιτική λύση της Οικονομικής Αυτάρκειας.

Επιπρόσθετα, η κοινωνική καταγωγή και οι σπουδές των διανοούμενων της Ελλάδας επηρέασαν την πρόσμειξη σε δογματικού τύπου, φαινόμενα και διεκπεραιώσεις. Η λατρεία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και η έννοια του παγγερμανισμού, η νοσταλγική επιστροφή σε ένα ιδανικό, εθνικό παρελθόν, η ανάδυση της ελληνικότητας, μέσα από την μελέτη αρχαίων, ελλήνων συγγραφέων⁵³⁸παγίωσε τις θέσεις, της ελληνικής δια-θεματικότητας. Τα

⁵³⁷ Βλ., Ι. Λαμπίρη – Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, τ. Β', 2003, σσ. 24 – 43.

⁵³⁸ Η αναφορά στη γερμανική έννοια, «Bildungsideal», που σημαίνει στην ελληνική μετάφραση, «Εκπαιδευτικό Ιδανικό» αναφερόταν στην αρχαιοελληνική πρόσληψη της παιδείας, με εμπλοκή τον αναζωπυρωμένο οικονομικό εθνικισμό της γερμανικής Επικράτειας. Η αναδρομή στην ελληνική κλασική αρχαιότητα, βασίζεται στην θεωρητική και ιστοριογραφική άποψη πως η Γερμανική καταγωγή προέρχεται από το ελληνικό, αρχαίο – λατρευτικό, εθνικό ιδίωμα. Η Ναζιστική Γερμανία, στα κατοπινά χρόνια της δεύτερης φάσης του Μεσοπολέμου, ειδικά από το 1933 και έπειτα χρησιμοποίησε το ελληνικό, εθνικό ιδεώδες για την περαιτέρω ανάπτυξη και θεμελίωση των εθνικιστικών δογμάτων.

ζητήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς, της αναβίωσης των εθνικών και πνευματικών κεκτημένων αναβιώνει στο Μεσοπόλεμο, από πολλές, διαφορετικές κατευθυντήριες γραμμές, ορισμούς, θεωρίες, οικονομικές πρακτικές, ποσοτικές μετρήσεις, λογοτεχνικές συναντήσεις και δημοσιεύσεις σε εθνικά περιοδικά ή τον ξένο Τύπο. Η συγκροτημένη παρουσία και συμβολή των πολιτικών δρώντων, ως κυρίαρχα, φυσικά υποκείμενα, μεταξύ των υπόλοιπων κατηγοριών, της νεώτερης ελληνικής διανόησης αναδιατυπώνεται στο υπό μελέτη διάστημα. Στις επιταχυνόμενες οικονομίες του μεσοπολέμου οι προεκτάσεις του θέματος της Οικονομικής Αυτάρκειας, σε απόλυτη συγχρονία με τους θεμελιωτές της διανόησης, κατευθύνεται προς, τρεις κεντρικούς άξονες:

Ο πρώτος αφορά την οικονομική και εμπορική συνεργασία μεταξύ της Ελλάδας των όμορων, βαλκανικών κρατών και του κράτους της Γερμανίας.⁵³⁹ Το εμπόριο του καπνού τίθεται στο επίκεντρο των πολιτικών ανταγωνισμού της Ελλάδας, έναντι της επεκτατικής πολιτικής των μεγάλων Δυτικών Δυνάμεων. Ο μονοπωλιακός χαρακτήρας του καπνεμπορίου στη βαλκανική διαδρομή και η επιτομή του εκκινεί με βάση τη γεωπολιτική στάθμη της ελληνικής ενδοχώρας και τις κοσμοϊστορικές συγκυρίες (χρεοκοπία της Ελλάδας, Βενιζελισμός /Αντιβενιζελισμός,

Ο δεύτερος ταυτίζεται με την εκπλήρωση των όρων του αστικού εκσυγχρονισμού και του αγροτικού μετασχηματισμού η οποία επιτυγχάνεται βαθμιαία ανά έτος. Το χρονικό έτος 1929 αποτελεί σταθμό για τη διεθνή προστασία, τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας και το δόγμα του Προστατευτισμού. Κατ' επέκταση ο ακραίος καπιταλισμός αντικαθίσταται από τις εθνικές προδιαγραφές, ενός προστατευτικού πλαισίου αναφοράς.

Ο τρίτος εισάγει τις έννοιες του μοντερνισμού, του νεωτερισμού και τα ιδιότυπα χαρακτηριστικά των γραφικών κωδίκων: όπως είναι η έννοια της

⁵³⁹ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σσ. 331 – 335.

συγκρουσιακής ρητορικής, η σχετικότητα της αλήθειας, η αντιστροφή της εξωστρέφειας με εσωτερικές διεργασίες, η πλούσια παραγωγή, λογοτεχνικών δημοσιευμάτων και η συχνότητα των διανοητικών εστιάσεων στους όρους, της ελληνικότητας και της παραδοσιακής, εθνικής γραφής ενοποιούν την ύπαρξη της ηθικής, εθνικής ενίσχυσης.

Συμπέρασμα

Ο ρόλος της ελληνικής διάνοησης κατά τον μεσοπόλεμο επιτέλεσε διάφορους θεμιτούς στόχους, για την ελληνική πολιτεία. Ανάμεσα σε αυτούς διακρίνονται σε όλη τη διάρκεια του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, οι τάσεις για αναδιοργάνωση των πολιτικών θεσμών, εγκαθίδρυσης ενός σταθερού πολιτεύματος, η οικονομική ευμάρεια και οι αναδιανεμητικές στρατηγικές, στο πεδίο της αγροτικής και εμπορικής πολιτικής. Ουσιαστικά, η αστική διάνοηση κατά τον μεσοπόλεμο και η συγκρότηση της έννοιας της ελληνικότητας, όπως επίσης και η θέση των πνευματικών ελίτ διαμόρφωσαν το πλαίσιο της εθνικής ενότητας ή αντιπαλότητας μεταξύ των διάφορων πεδίων διακυβέρνησης.

Οι ελίτ,⁵⁴⁰ οι οποίες αντιπροσωπεύουν τον πολιτικό πολιτισμό και την κουλτούρα της ελλαδικής ενδοχώρας, όπως είναι οι καλλιτέχνες, οι επιστήμονες, οι συγγραφείς, οι πολιτικοί, στρατιωτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες⁵⁴¹,

⁵⁴⁰ Παράλληλα, τις δύο δεκαετίες του μεσοπολέμου εμφανίζονται νέα περιοδικά της αστικής διάνοησης που εκτείνονται στο δημόσιο περιβάλλον, κατέχοντας τις αρχές της πνευματικής, κοινωνικής ζωής. Το χρονικό διάστημα 1926 – 1933 κυκλοφορούν 77 περιοδικά, ενώ το διάστημα 1934 – 1940 κυκλοφορούν 45 περιοδικά. Η σημαντική μείωση του τύπου μετά το 1936 αποτελεί κριτική στο καθεστώς της αυτάρκειας και την ανάληψη του μεταξικού καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936. Με κίνητρο την εντύπωση της ηθικής δεοντολογίας της εποχής, την περιγραφή του αστικού, ημι-αστικού σχηματισμού τίγονται καίρια ζητήματα. Βλ., Χ. Καραόγλου, *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901 – 1940) Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση τ.3: Αθηναϊκά Περιοδικά 1934 – 1940*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σσ. 40- 42.

⁵⁴¹ Βλ., Κ. Σαντζίλιο, «Το πρόβλημα της πνευματικής ελίτ στην Ελλάδα: εξαφανίστηκε την ώρα της κρίσης» *Hellas Journal*, 2018, URL: <https://hellasjournal.com/2018/05/to-provlima-tis-pnevmatikis-elit-stin-ellada-exafanistike-tin-ora-tis-krisis/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/02/2020}

υποστήριζαν κατά το μεσοπολεμικό διάστημα τη ροπή προς τις «αυταρχικές λύσεις»⁵⁴² Πιο συγκεκριμένα, ο αστικός πολιτικός κόσμος πριν το καθεστώς Μεταξά είχε αποδοκιμάσει την κρίση του λαϊκού κόσμου απέναντι στους δημαγωγούς και τους χειραγωγούς, τις συνεχείς επαναστατικές απόπειρες για κατάλυση της δημοκρατίας ή της δικτατορίας. Για αυτό τον λόγο πρότεινε ένα αποτελεσματικότερο τρόπο διακυβέρνησης, το «αυταρχικό καθεστώς» που θα συντελούσε στην εύρυθμη και αρμονική λειτουργία του ελληνικού κράτους.

Η εκπαίδευση και το κοινωνικό, πολιτικό ή οικονομικό επίπεδο των «ελίτ της προόδου και της αυθεντίας»,⁵⁴³ την οποία συναπάρτιζαν οι διανοούμενοι της εποχής του μεσοπολέμου,⁵⁴⁴ καθιέρωσαν τις κυρίαρχες, πολιτικές τάσεις και τις εμπορικές, διοικητικές, οικονομικές επιλογές, αξιοποιώντας στο μέγιστο τις διεθνείς ή περιφερειακές συνεργασίες για οικονομική άνοδο. Το δόγμα της οικονομικής αυτάρκειας προετοιμάζεται στην ελληνική κοινωνία από τον «εμπλουτισμένο εθνικισμό».

⁵⁴² Βλ., Π. Βόγλης, «Η Παρακμή της Δημοκρατίας» *Το ΒΗΜΑ*, Αθήνα, 4 Αυγούστου 2013, URL: <https://www.tovima.gr/2013/08/03/opinions/i-parakmi-tis-dimokratias/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 11/11/2019}

⁵⁴³ «Ο Θουκυδίδης λέει: είναι «αχρείος» όποιος αδιαφορεί και απέχει από τα κοινά, αχρειότεροι όλων είναι όσοι αποτελούν την οικονομική, κοινωνική ή πνευματική ελίτ σε μια κοινωνία και συμπεριφέρονται ως αγνώμονες για όσα τους πρόσφερε και απέκτησαν χάρη στην κοινωνία, όπου γεννήθηκαν, ανατράφηκαν και μορφώθηκαν»

⁵⁴⁴ Μια ελίτ με ταυτότητα σπουδών, εκπαίδευσης και επαγγέλματος που αναζητούσε ένα κοινωνικό «status» αντίστοιχο με αυτό των Γάλλων κρατικών μηχανικών και δημοσίων υπαλλήλων δημιούργησαν το «προφίλ» του πνεύματος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, την εποχή του ελληνικού Μεσοπολέμου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στη μεσοπολεμική Ελλάδα οι αντιθέσεις που διατυπώνονται διαιρούν τις έννοιες σε μία διττή σχηματοποίηση, όπως: Μικρασιατική καταστροφή / απώλεια Μεγάλης Ιδέας, αριστερές ιδέες / ακροδεξιόί άξονες, τεχνολογική ανάπτυξη/οικονομική ανάπτυξη, οργανωμένη νεωτερικότητα / τριτοδρομικές ιδεολογίες, κεφάλαιο / εργασία, αυτάρκεια / αυταρχία, προστατευτισμός/ οικονομικός εθνικισμός. Η πνευματική ατμόσφαιρα του μεσοπολέμου υλοποιείται με βάση τις πολιτικές ή οικονομικές εναλλαγές καθεστώτων κατά το Μεσοπόλεμο. Η έννοια της καταστροφής μετά τον μεγάλο πόλεμο και η πτώση της μεγάλης ιδέας αναζωπυρώνουν την πολιτική των ασταθών καθεστώτων.

Μετά την οικονομική κρίση και το κρίσιμο αυταρχικό διάστημα μεταξύ 1936 – 1939 η οικονομική πορεία της χώρας διαπερνά τις βουλήσεις και τη συλλογική σκέψη υπέρ της απόλυτης οικονομικής αυτάρκειας. Στην ολότητα του το σύστημα της αυτάρκειας, οι νομιμοποιητικοί λόγοι της εποχής του ελληνικού μεσοπολέμου διατείνονται μέσω των εκφραστών της για την απόρροια του εθνικιστικού φαινομένου. Τα κίνητρα ως χρήσιμη διάσταση της οικονομίας, της ψυχολογίας, όπως και ο χρόνος αποτελούν στο πεδίο της συλλογικής ή μεμονωμένης σκέψης προωθητικούς παράγοντες των κοινωνικών γεγονότων.⁵⁴⁵ Έτσι «προκύπτει ότι ο καθένας οφείλει να εργάζεται με όλες τις ικανότητές του για το κοινό καλό, μη περιμένοντας άλλη αμοιβή για αυτόν και για τους γύρω του, παρά να έχει ότι είναι αναγκαίο, ώστε να βρίσκεται σε καλή

⁵⁴⁵ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα μεθόδου και περιεχομένου*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας, σ. 71.

κατάσταση να εργάζεται και να χαράζει μια πολιτιστική και διανοητική ζωή στολισμένη με ευχαριστίες που δεν ανέχονται κανενός είδους σπατάλη»⁵⁴⁶

Επιπρόσθετα, ο νους του ανθρώπου είναι ένα αγγείο με ορισμένη χωρητικότητα που εμπεριέχει ότι του βάλουν μέσα.⁵⁴⁷ Η παιδεία είναι αποτέλεσμα της διάδοσης ιδεών, για τις οποίες αποφασίζει το κράτος, μέσω των ιδεολογικών του χαρακτηριστικών. Η παιδευτική διαδικασία, ως επιβολή μιας εξουσίας στον εκπαιδευόμενο, συντελείται καταναγκαστικά.⁵⁴⁸ Η ενδεχόμενη κρίση του πολιτιστικού, εκπαιδευτικού στοιχείου, εμπρός στο ζητούμενο της ελληνικής διανόησης μας απομακρύνει από την θαλπωρή, την ομορφιά, τις δουλειές της κλειστής, κοινωνίας της αυτάρκειας που συνδέεται με την νοσταλγία της μυθικής πολιτείας, οδηγώντας μας σε μια ανοιχτή κοινωνία, υπό την προοπτική της χειραφέτησης των προσωπικών ή των επικοινωνιακών δεξιοτήτων.⁵⁴⁹

Το πνεύμα της εποχής συνδέεται με τις διαδικασίες της μίμησης. Το πρότυπο της γνησιότητας εξελίσσεται προς μια καινούργια οπτική γωνία. Σε πρακτικό επίπεδο το άτομο δημιουργεί τον καλούμενο ιδιωτικό ή δημόσιο βίο, έως και διαμορφώνει τις ιστορικές εξελίξεις. Έτσι η αυτοτελής οντότητα προσδιορίζεται ως λαϊκό πνεύμα, όντας αυτό-διοριζόμενη, με ψήγματα αυτοσυνειδησίας.⁵⁵⁰ Το επιζητούμενο της αυτάρκειας προσδιορίζεται τόσο από το τυπικό σύστημα των γνωστικών σχημάτων, όσο και από τις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Ο κύκλος της διανόησης κατά το μεσοπολεμικό διάστημα υπάγεται σε κοινωνικές ανάγκες ή πολιτικές πιέσεις, ή πολιτιστικά κατάλοιπα που επηρεάζουν τα προγράμματα παιδείας, εντείνοντας την κοινωνική αναπαραγωγή της παιδείας. Η γνώση ως

⁵⁴⁶ Βλ., Ε. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα μεθόδου και περιεχομένου*, ό.π., σ. 93.

⁵⁴⁷ Βλ., Δ. Δημητράκος, «Η κοινωνική διάσταση της παιδείας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* Τόμος 60, 1986, σ. 169

⁵⁴⁸ Βλ., L. Althusser, *L'ideologie et les appareils ideologiques de l'Etat*, *Positions*, Paris, Editions Sociales, 1976, σσ. 67 - 126

⁵⁴⁹ Βλ., Δ. Δημητράκος, «Η κοινωνική διάσταση της παιδείας», ό.π., σ. 176.

⁵⁵⁰ Βλ., Σ. Καλλιάφας, «Το πνεύμα της εποχής μας», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 13, Αθήνα 1933, σ. 198.

καθεαυτό τεχνική αποκτάται με το αντικείμενο της τριβής, μέσω της διαδικασίας της διδαχής. Επίσης το γνωστικό υπόβαθρο είναι ιδέα της διδαχής μέσα από την διαδικασία της επανάληψης.⁵⁵¹ Το ερευνητικό ερώτημα το οποίο τίθεται είναι το εξής: οι έλληνες διανοούμενοι απαρτίζουν μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα;

Οι έλληνες διανοούμενοι συντελούν στις διαδικασίες εμπορευματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων ή στην κατασκευή ηγεμονίας του καπιταλισμού, ή στην δημιουργία αυτόνομων οργανισμών. Έτσι οι διανοούμενοι κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες. Οι οργανικοί διανοούμενοι προσπίπτουν στην περίπτωση όπου μια κοινωνική ομάδα δημιουργείται στο αρχικό έδαφος της βασικής τους λειτουργίας. Η ομοιογένεια, συνειδητοποίηση της δικής τους αποκλειστικά λειτουργίας κατασκευάζει μία ή περισσότερες επιλογές διανοούμενων. Οι παραδοσιακοί διανοούμενοι αναφέρονται στην ιστορική συνέχεια των διανοούμενων, δια μέσω της δόμησης της ιστορικής εξέλιξης ή αδιάκοπης ροής.⁵⁵²

⁵⁵¹ Βλ., Δ. Δημητράκος, «Η κοινωνική διάσταση της παιδείας», ό.π., σσ. 168 – 169.

⁵⁵² Βλ. D. O'Neil & M. Wayne, «Considering Class, Theory, Culture and the Media in the 21st Century», (eds) Deirdre O'Neill and Mike Wayne, Brill, Leiden/Boston, 2018. URL:<https://www.historicalmaterialism.org/blog/intellectuals> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 05/11/2021}

Πηγές και βιβλιογραφία

A. Ελληνόγλωσση

- Αβδελά Έ., «Η Μισθωτή Εργασία ως Προνομιακό Πεδίο για τη συγκρότηση Κοινωνικών Κινήματων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8(1), 1996.
- Αγαπητίδης, Σ., «Η Πολιτική της Οικονομικής Αυτάρκειας» *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Αθήνα, Πυρσού Α.Ε., 1940.
- Αγαπητός, Σ., «Φυσικοί Νόμοι διέποντες τους Πολέμους», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 3, Αθήνα 1923.
- Αγγελή, Μ., «Ο Κόσμος της Εργασίας: Γυναίκες και Άνδρες στην Παραγωγή Καπνού». (Αγρίνιο 19^{ος} 20^{ος} αιώνας), Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2007.
- Αγγελίδης Μ., – Γκιούρας, Θ., *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Αθήνα, Σαββάλας, 2005.
- Αγγελόπουλος, Α., «Αι Ανώνυμα Εταιρείαι εν Ελλάδι από Οικονομικής και Δημοσιονομικής Απόψεως» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 8, Αθήνα 1928, σσ. 1-121.
- Άγρας, Τ., «Ο λόγιος» *Νέα Εστία*, ΙΖ', Αθήνα, 1935.
- Αλιβιζάτος, Μ., «Το Πρόβλημα της Αγροτικής Πίστης από Βαλκανικής Άποψης», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 14 -15, Αθήνα 1934.
- Ανωγιάτης – Πελέ, Δ., *Δρόμοι και Διακίνηση στον Ελλαδικό Χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1993.
- Ανωγιάτης, – Ρελε, Δ., Μαρσέλου, Α., «Ιατρικές Υπηρεσίες στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. Γεωγραφική Κατανομή σύμφωνα με μια αναλυτική καταγραφή του 1926», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, Αθήνα, 2014, Τεύχος 104.
- Αργεΐτης, Γ., *Παγκοσμιοποίηση ΟΝΕ και Οικονομική Προσαρμογή, Η περίπτωση της Ελλάδας*, Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 2002, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 106 Γ', Αθήνα 2001.
- Αργυρίου, Α., «Παγκόσμια Λογοτεχνία», Τόμος 15, Αθήνα Εκδοτική Αθηνών, 2016.

- Αργυρίου, Α., *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Α', Αθήνα, Καστανιώτη, 2001,
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Εκδόσεις Αργοναύτης, Αθήνα 2014.
- Βαρβερόπουλος, Β., «Ο μονοπωλιακός χαρακτήρας της οικονομικής του καπνού οργανώσεως» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 14 - 15, Αθήνα 1935.
- Βατικιώτης, Π., «Η σχολή του Bauhaus», 2009, URL:<http://www.artmag.gr/art-history/art-history/item/921-bauhaus>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 17/08/2019
- Βατικιώτης, Π., *Μια Πολιτική Βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά. Φιλολαϊκή Απολυταρχία στην Ευρώπη, 1936 - 1941*, Αθήνα, Ευρασία, 2005.
- Βεργόπουλος, Κ., *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η Κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας*, Αθήνα, Εξάντας, 1975.
- Βερεμής, Θ., *Ο Οραματιστής του Εφικτού*, Αθήνα, Μεταίχιμο, 2017.
- Βερεμής, Θ., *Ο Στρατός στην Ελληνική Πολιτική, από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική, 2000.
- Βλάχου, Α., «Θουκυδίδου: *Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου*», Εστία, Αθήνα 2012.
- Βλησίδης, Θρ., «Αι βάσεις της Πολιτικής του Νέου Κράτους είναι Επιστημονικώς Ορθαί», *Το Νέον Κράτος*, Τόμος 4^{ος}, Αύγουστος 1939
- Βόγλης, Π., «Η Παρακμή της Δημοκρατίας» *Το ΒΗΜΑ*, Αθήνα, 4 Αυγούστου 2013, <https://www.tovima.gr/2013/08/03/opinions/i-parakmi-tis-dimokratias/>{Ημερομηνία Ανάκτησης: 11/11/2019}
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, «Μεσοπόλεμος και εποποιία του 1940»
- Γιαννακόπουλος, Γ., «Οι μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα: Βιβλιογραφικό δοκίμιο» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9.
- Γρηγορίου, Μ., «Τα Οικονομικά Δόγματα ως αντικείμενα της Επιστήμης», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 3 (1934).
- Γρηγορίου, Σ., «Σχέσεις Τραπέζης Ελλάδος και Κράτους, Ειδικαί Υπηρεσίαι της Τραπέζης προς το Κράτος», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 8 (1939).
- Δανιηλίδης, Δ., «Η γεωγραφική οντότητα του νέου ελληνισμού» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 12, Αθήνα 1932.
- ΔΕΗ Α.Ε., «Μια ιστορική αναδρομή: ο ηλεκτρισμός στην Ελλάδα» www.dei.gr, { Ημερομηνία Ανάκτησης 25/05/2018.}
- Δερτιλής, Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους (1830 - 1920)*, Β' Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2010.
- Δημητρακόπουλος, Φ., *Η πρωτοποριακή κίνηση του 30 και το μυθιστόρημα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1990.

- Δημητράκος, Δ., «Η κοινωνική διάσταση της παιδείας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* Τόμος 60, 1986.
- Δημούλης, Δ., *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003.
- Δούκας, Π., *Οικονομικές Θεωρίες, Αρχές Διοίκησης και Αρχαία Ελληνική Σκέψη*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 2005.
- Δραγούμης, Μ., *Το μικρό βιβλίο του Φιλελευθερισμού*, Friedrich Naumann Stiftung Für die Freiheit, Berlin, 2013.
- Εγκυκλοπαίδεια Ολοκαυτώματος, United States holocaust memorial museum, «Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: Συνθήκες και Πολεμικές Αποζημιώσεις», <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/world-war-i-treaties-and-reparations>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 24/03/2019.}
- Εθνική Τράπεζα, «Παγκόσμια Ιστορία: Οι Παγκόσμιοι Πόλεμοι», *Πήγασος Εκδοτική, Τόμος 18*, Αθήνα 2008, σ. 40.
- ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΩΝ «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», «Υπόμνημα σχετικά με την εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό, την κατάσταση του ελληνικού πληθυσμού στη Μικρά Ασία και το σχέδιο δημιουργίας αυτόνομης πολιτείας», Αρχείο Μικρασιάτικης Εκστρατείας - Καταστροφής, Μάιος, 1920.
- Ελευθερία online, «Η έρευνα για τα σταφιδικά», 2016. <https://eleftheriaonline.gr/local/politismos/history/item/103276-i-erevna-gia-to-stafidika> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 28/10/2021}.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη (ΕΛΣΤΑΤ), «Στατιστική του Ειδικού Εμπορίου της Ελλάδος μετά των ξένων επικρατειών κατά τα έτη 1911 - 1940», Αθήνα, 2018.
- Ευελπίδης, Χ., «Η Γεωργική Κρίσις ιδία εν Ελλάδι», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 11, Αθήνα 1931.
- Ευελπίδης, Χ., «Η Γεωργική Κρίσις ιδία εν Ελλάδι», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 11, Αθήνα 1931.
- Ζολώτας Ξ., Αγγελόπουλος Α., «Η Ελληνική Οικονομία κατά το διερρέυσαν 10μηνον του 1939», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 8 (1939).
- Ζολώτας, Ξ., «Η Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος και Αι Διακυμάνσεις των Τιμών» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 7, Αθήνα 1927, σσ. 91-139.
- Ζολώτας, Ξ., *Νομισματική Σταθεροποίησης*, Αθήνα 1929.
- Ζουρίδης, Γ., «Το Κραχ του 1929. Ο προάγγελος της Κρίσης του Καπιταλισμού» *Επιλογές Ιστορικά Θέματα*, 5, Αθήνα, 2014.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι., «Αρχείον της Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών, Τριμηνιαίο Φιλοσοφικό Περιοδικό, Τόμος 2, Τεύχος 3.

- Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, «Αλέξανδρος Παπαναστασίου: η σημαντική συμβολή του στη δημοκρατία και τον συνταγματικό λόγο: Μελέτες και τεκμήρια»/ επιμέλεια Γιώργος Αναστασιάδης, Αθήνα, 2008
- Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινημάτων και Ιστορίας Καπνού, «Ιστορία καπνού», www.ikkik.gr, { Ημερομηνία Ανάκτησης 25/05/2018.}
- Ιωάννου, Γ., «Η παρέλαση των προσφύγων», *Το δικό μας αίμα*, Αθήνα, Κέδρος, 1980.
- Ιωάννου, Δ., «Η επιστροφή στις αγορές και η πραγματική οικονομία», *Ναυτεμπορική*, 2014, <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/803404/dimioannou-i-epistrofi-stis-agores-kai-i-pragmatiki-oikonomia>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 13/04/2019.}
- Ιωαννίδης, Ι., «Το Καπνικό στην Καβάλα», *Καθημερινή*, Έκδοση του Δημοτικού Μουσείου, 1998.
- Kershaw, I., *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων, Ευρώπη, 1914 - 1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016.
- Καγιάλης, Τ., «Εθνική Λογοτεχνία, συγκριτική φιλολογία, και οι λογοτεχνικές μεταφράσεις», «Ισχυρές» - «Ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όψεις του γλωσσικού Ηγεμονισμού, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1996.
- Κακριδής, Ι., *Θουκιδίδου: Περικλέους Επιτάφιος*, Εστία, Αθήνα 2011.
- Καλαφάτης, Θ., «Νίκος Β. Σκληρός (1908 - 1985). Ένας υπέρμαχος του Αγροτισμού και της Κοινοτικής Ιδέας», *Νέα Κοινωνιολογία* 36 , *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση της Νέας Ελλάδας*, Αθήνα, 2003.
- Καλαφάτης Θ. Πρόντζας Ευάγγελος (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού κράτους*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011. Τ. 1-3.
- Καλιτσουνάκης, Δ., «Αι Σημεριναί Τάσεις προς Εθνικοποίησιν», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 1, Αθήνα 1921.
- Καλιτσουνάκης, Δ., «Οικονομική Πρόγνωσις. Ο ρυθμός εν τη οικονομία. Συμβολή εις την Μορφολογίαν της Κεφαλαιοκρατικής Κοινωνίας» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 10, Αθήνα 1930.
- Καλιτσουνάκης, Δ., «Χαραυγή της Νεότερας Οικονομικής Επιστήμης» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 9, Αθήνα 1929.
- Καλλιάφας, Σ., «Το πνεύμα της εποχής μας», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 13, Αθήνα 1933.
- Κανελλόπουλος, Π., «Ο Alfred Weber και η Ιδέα της Προόδου», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 11, Αθήνα 1931,
- Καραβίδας, Κ., «Η Δημοκρατία και η Αυτοδιοίκηση εν Ελλάδι» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 10, Αθήνα 1930, σσ. 137-164.

- Καραβίδας, Κ., «Η Μακεδονοσλαβική Αγροτική Κοινότητα και η Πατριαρχική Γεωργική Οικογένεια εις την Περιφέρεια του Μοναστηρίου», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 6, Αθήνα 1926, σ. 241.
- Καραλή, Σ., «Εθνικισμός: μια απελευθερωτική ιδέα της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα που γέννησε τέρατα», 2017, <https://www.postmodern.gr/ethnikismos-mia-apeleftherotiki-idea-tis-evropis-tou-19ou-eona-pou-gennise-terata/> {Ημερομηνία Ανάκτησης 20/10/2021.}
- Καραμάνος, Α., *Αναλαμπές δημιουργίας στη νεώτερη Ελλάδα: Ο βίος και το έργο του Ιωάννη Καραμάνου*. Αθήνα, Παπαζήση, 2020
- Καραπάνος, Α., Δραγούμης, Ι., Μπούσιος, Γ., «Το ζήτημα της Μεταναστεύσεως», *Πολιτική Επιθεώρηση*, Αθήνα, 1916.
- Καρούζου, Ε., *Εθνικές Γαίες, Εθνικά Δάνεια και Εθνική Κυριαρχία*, Ακαδημία Αθηνών Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Αθήνα 2018.
- Καστοριάδης, Κ., *Η φαντασιακή θέσπιση της Κοινωνίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1978.
- Κονδύλης Π., «Από τη μαζική στην παγκόσμια κουλτούρα», *Το Βήμα, Γνώμες*, Αθήνα, 1998, URL: (<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=101355>, {Ημερομηνία Ανάκτησης, 17/06/2018}).
- Κονδύλης, Π., «Από τη μαζική στην παγκόσμια κουλτούρα», *Το Βήμα, Γνώμες*, Αθήνα, 1998, (<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=101355>, {Ημερομηνία Ανάκτησης, 17/06/2018}).
- Κούμας, Μ., *Μικρά Κράτη, Συλλογική Ασφάλεια Κοινωνία των Εθνών: Η Ελλάδα και το ζήτημα του αφοπλισμού 1919 -1934* Λευκωσία Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, 2012
- Κουτρούλης, Σ., «Εθνισμός και Κοινοτισμός (1910 – 1921). Το περιοδικό «Πολιτική Επιθεώρηση» (1910 – 1921)», *Νέα Κοινωνιολογία* 24, *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση της Νέας Ελλάδας*, Αθήνα, 1997.
- Κυρκιλίτσης, Α., «Νομοθετική Ρύθμιση των Τραπεζών στην Ευρώπη» *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής* 5 (1936).
- Κωνσταντινίδης, Ν., «W. Sombart. Το μέλλον του Κεφαλαιοκρατισμού», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 13, Αθήνα 1933,
- Κωστής, Κ., «Η Ιδεολογία της Οικονομικής Ανάπτυξης: Οι Πρόσφυγες στο Μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*. 9/1992.
- Λαμπίρη Δημάκη, Ι., *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003.
- Λεμπέσης, Ε., «Το Πρόβλημα της Καπιταλιστικής Συγκεντρώσεων εν τη Αγροτική Οικονομία», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 11 Αθήνα 1931.
- Λεονταρίτης, Γ., *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα, Εξάντας, 1978.

- Λιανός, Θ., & Ψειρίδου, Α., *Οικονομική Ανάλυση & Πολιτική, Μακροοικονομική, Βασικές Αρχές και Προεκτάσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Λιανός, Θ., & Ψειρίδου, Α., *Οικονομική Ανάλυση & Πολιτική, Μακροοικονομική, Βασικές Αρχές και Προεκτάσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Λίποβατς, Θ., «Ούτε ατομικιστικός φιλελευθερισμός, Ούτε κοινοτιστικός συντηρητισμός: φιλελεύθερος ρεπουμπλικανισμός στη δεύτερη νεωτερικότητα», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 4, Αθήνα 2000.
- Λυκούδης, Π., *Στοιχεία Ναυτικού Δικαίου*, Εκπαιδευτικό Κείμενο Ακαδημιών Εμπορικού Ναυτικού, Αθήνα, 2014.
- Λύτρας, Α., *Δοκιμές στην Ταξική Ανάλυση. Προσεγγίσεις στην Κλασική Θεωρία των Κοινωνικών Τάξεων*. Αθήνα, Παπαζήση, 2004.
- Λύτρας, Α., *Προλεγόμενα στη Θεωρία της Ελληνικής Κοινωνικής Δομής*, Αθήνα, «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, 1993.
- Λώλος, Π., «Άποψη: Προστατευτισμός και ανταγωνιστικότητα», *Καθημερινή* 2018, <http://www.kathimerini.gr/950488/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apoyh-prostateytismos-kai-antagwnistikothta>, {Ημερομηνία Ανάκτησης, 25/03/2019.}
- Μαραμής, Ε., «Αποτελεί λύση ο εμπορικός προστατευτισμός και ο περιορισμός στο εξωτερικό εμπόριο;», *Ελεύθερη Αγορά*, Austrian Economics, Αθήνα 2018, <https://www.eleytheriagora.gr/2545-2/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης, 24/03/2019.}
- Μαρκέτος Σ., *Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η εποχή του: αντινομίες του μεταρρυθμιστικού σοσιαλισμού*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1998
- Ματσάγγου, Ν., «Η ελληνική βιομηχανία και το μονοπώλιο του καπνού» *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 8, Αθήνα 1928,
- Μαυρογορδάτος, Γ., «Οι εθνικές μειονότητες» στο *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα, τόμος Β'2: Ο Μεσοπόλεμος (1922-1940)* (επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002.
- Μελάς, Κ. Πολλάλης, Γ., *Παγκοσμιοποίηση και Πολυεθνικές Επιχειρήσεις*, Αθήνα, Παπαζήση, 2005.
- Μελάς, Κ., Βιβλιοκριτική στο Θ. Πελαγίδης «Πόσο έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση;» *Θέσεις*, Αθήνα, Νήσος, 2001, Τ. 78, Ιανουάριος – Μάρτιος 2002.
- Μούλιας, Χ., *Η ιστορία της σταφίδας (Μια πριγκίπισσα στο διάβα των αιώνων)*. (Τ. Κάντζιου, Επιμ.) Αθήνα, Έφεσος, 2006.
- Μουλλάς, Π., *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, Σοκκόλη, 1993.
- Μπαλτάς, Χ., *Ο Ιωάννης πίσω από τον Μεταξά*, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1995.

- Μπελαβίλας, Ν., *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας 15^{ος} -19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1997.
- Μπεναρόγια, Α., *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Αθήνα, Όλκος, 1975.
- Μπενβενίστε, Ρ., *Λούνα*, Αθήνα, Πόλις, 2017.
- Μπερνάρης, Α., «Η διάρθρωση και η προσπάθεια προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 13, Αθήνα 1933.
- Μπερνάρης, Α., *Προτάσεις οικονομικής πολιτικής*, Αθήνα, Τύποις Γ. Χρήστου, 1949.
- Μπογιατζής, Β., «Ένας Ξένος εναντίον Φιλελευθερισμού και Κομμουνισμού: ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στο Αρχείον της Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών», *Μνήμων*, 34/2015.
- Μπρέγιαννη Α., *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1993 – 2002*, Πρακτικά Δ' διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε) Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2004.
- Ναυτικό Επιμελητήριο Ελλάδας, «Αναπτυξιακή Εθνική Ναυτιλιακή Στρατηγική» Αθήνα, 2013.
- Ναυτικό Επιμελητήριο Ελλάδας, «Αναπτυξιακή Εθνική Ναυτιλιακή Στρατηγική» Αθήνα, 2013.
- Νίτσε, Φ., *Τάδε έφη Ζαρατούστρας. Ο Υπεράνθρωπος*, Αθήνα, Λιβάνη, 2008.
- Ντουνιά, Χ., «Η δεκαετία του 1920. Από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση». *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*. Πρακτικά συνεδρίου, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011.
- Νυσταζοπούλου, Πελεκίδου, Ν., *Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η Βαλκανική Συνεννόηση* Αθήνα, Δωδώνη, 1987.
- Οργανισμός Διαιτησίας και Διαμεσολάβησης Ελληνογερμανικού Επιμελητηρίου, «Διαιτησία» <http://www.oddee.gr/el/dietisia.html> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 20/10/2021.}
- Πάλει, Τ., «Μύθοι και Αλήθειες για την Παγκόσμια Οικονομία», *Ναυτεμπορική*, Αθήνα, 2007.
- Πάνος, Θ., *Η Αγροτική Πολιτική του Εθνικοσοσιαλισμού και Σωματειακή Οργάνωση της Γερμανικής Γεωργίας*, Αθήνα 1939.
- Παπαγαβριήλ, Γ., Θεμελάκης, Α., «Ψηφιακή Παρουσίαση Μουσείου Καπνού Καβάλας. Το Μουσείο Καπνού Καβάλας είναι το μοναδικό στην Ευρώπη» ΤΕΙ Καβάλας, Ηλεκτρολογία, Καβάλα, 2011.
- Παπαδάκη, Λ., «E. Gelner, Εθνικισμός: Πολιτισμός, Πίστη και Εξουσία», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Τόμος 11, Αθήνα 2003.

- Παπαζήσης, Α., «Παγκόσμιος Οικονομία. Διεθνής Οργάνωση του Εμπορίου», *Επιθεώρησης Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών*, 1/1947.
- Παπαθανασόπουλος, Κ., *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1833 – 1856)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2001.
- Παπαναστασίου, Α., «Δημοκρατία και Εκλογικόν Σύστημα», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 3, Αθήνα 1923.
- Παπανδρόπουλος, Α., «Η Αυστριακή σχολή και η κρίση», *Ναυτεμπορική*, 2015 <https://m.naftemporiki.gr/story/945477/h-austriaki-sxoli-kai-i-krisi> [Ημερομηνία Ανάκτησης: 20/10/2021.]
- Παπαρρηγόπουλος, Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος 24, National Geographic Society.
- Παρασκευόπουλος, Χ., «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» Επιθεώρ Γ.
- Πατρώνης, Β., «Ο Καπνός και το Καπνεργατικό Κίνημα», *Η Νέα Εποχή*, Αγρίνιο 2006.
- Πατρώνης, Β., *Θέματα ελληνικής οικονομικής ιστορίας (18^{ος} – 21^{ος} αιώνας)*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2019.
- Πατρώνης, Β., «Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα», *Καθημερινή*, 2010 <https://www.kathimerini.gr/politics/383037/to-agrotiko-zitima-stin-ellada/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/10/2021.}
- Πελαγίδης, Θ., «Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση», Τεύχος 75, 2001 http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=736&Itemid=29 { Ημερομηνία Ανάκτησης: 07/04/2019.}
- Πελαγίδης, Θ., «Παγκοσμιοποίηση των ροών εργασίας;», *Θέσεις*, Νήσος, Αθήνα Τ. 77, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2001.
- Πλουμίδης, Σ., *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια. Ο γεωργικός εθνικισμός στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011.
- Πολίτη, Τ., *Το Μυθιστόρημα και οι Προϋποθέσεις του. Αλλαγές στην εννοιολογική δομή των μυθιστορημάτων του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις νήσος – Π. Καπόλα, 2018.
- Πουλατζάς, Ν., *Κοινωνικές Τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό* Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.
- Πουλιόπουλος, Π., *Δημοκρατική η Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εργατική Δημοκρατία, Αθήνα 1992.
- Προβατά, Δ. Καργιώτης, Δ., (επιμ.), *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας από τις αρχές του 18ου έως τον 20ο αιώνα*, Β' έκδοση, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008.
- Πρόντζας, Ε., *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, Έκφραση, 1999.

- Πρόντζας, Ε., *Οικονομική Ιστορία, Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου* Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α. Ε, 1997.
- Πρόντζας, Ε., *Οικονομικός Προστατευτισμός και Βαλκανική Συνεργασία - Τα Ανατολικά Καπνά στο Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996.
- Πρόντζας, Ε., (επιμ) *Η Διοίκηση της Α.Τ.Ε στις Απαρχές της - Κωνσταντίνος Β. Γόντικας (1930-1935)*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, Σειρά 2: Αρχεία Διοικητών, 2007.
- Πρωτονοτάριος, Σ., «Ο Πολιτισμός εν Κινδύνω», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 13/1933.
- Σαββόπουλος, Ε., *Περί Πολιτικής Οικονομικής Αυτάρκειας και ιδία εν Ελλάδι*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΣΟΕΕ (ΟΠΑ), Αθήνα 1943, (URL: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/6175> [Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/05/2018])
- Σαντζίλιο Κ., «Το πρόβλημα της πνευματικής ελιτ στην Ελλάδα: εξαφανίστηκε την ώρα της κρίσης» *Hellas Journal*, 2018, <https://hellasjournal.com/2018/05/to-provlima-tis-pnevmatikis-ELIT-stin-ellada-exafanistike-tin-ora-tis-krisis/>
- Σάντης, Κ., «Η Δασμολογική Προστασία και η Άμεσος Φορολογία των Σιτηρών» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 7, Αθήνα 1927.
- Σαρηγιάννης, Γ., «Η χάρτα της Αθήνας και το ιστορικό της πλαίσιο» Αναλυτική Προσέγγιση του Αστικού Χώρου. Επιλογή Κειμένων για την Ιστορία και τη Θεωρία της Πολεοδομίας, Αθήνα: Ε.Μ.Π, 2005.
- Σαρηγιάννης, Μ., «Υπήρξε Οθωμανικός Διαφωτισμός;», Εφημερίδα των Συντακτών 2019, <https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/221178-ypirxe-othomanikos-diafotismos> {Ημερομηνία Ανάκτησης 20/10/2021.}
- Σαρίκα, Ζ., *Τέχνη και Μαζική Κουλτούρα*, Αθήνα, ύψιλον/βιβλία, 1984.
- Σβολώπουλος, Κ., *Αναφορές στον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2014.
- Σβορώνος, Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999.
- Σεν, Α., *Η ανάπτυξη ως ελευθερία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2000.
- Σιδέρης, Α., «Εισαγωγή εις το Γεωργικό Δίκαιο» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 16, Αθήνα 1936.
- Σκαρπέτης, Β., «Ναυτιλία» *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Γ', Αθήνα, 1934.
- Σκαρπέτης, Β., «Ναυτιλία» *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Γ', Αθήνα, 1934.
- Σκουντής, Β., *Ναυτική εργασία και ελληνικό κράτος. Τάσεις εκσυγχρονισμού στο μεσοπόλεμο*, Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 2019, (URL:

- <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/45465#page/1/mode/2up>
[Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/01/2020].
- Σφέτσας, Σ., *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Από τον Μεσοπόλεμο στη Λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919 -1989)*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2011.
- Σφυρής, Κ., «Γεωοικονομία και Οικονομία. Μεθοδολογική Έρευνα», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 10, Αθήνα 1930.
- Σφυρής, Κ., «Η Κοινωνία των Εθνών και η Διεθνής Οικονομική Συνδιάσκεψη της Γενεύης του Μαΐου του 1927. Η Διεθνή Κρίση», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 7, Αθήνα 1927.
- Σφυρής, Κ., «Υπό ποιας προϋποθέσεις η Ελλάδα είναι βιώσιμη;» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τ. 11, Αθήνα, 1933, σ. 290.
- Σωτηρόπουλος, Δ., Παναγιωτόπουλος, Δ., «Ειδικοί διανοούμενοι κι θύλακες χειραφέτησης στο Μεσοπόλεμο. Μεταρρυθμιστές γεωπόνοι και μηχανικοί στην ύπαιθρο και στο άστυ», *Μνήμων*, 29/2008.
- Turner, B., *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge University Press.
- Τερζάκης, Α., «Ανανέωση Δογμάτων Α'» *Εφ. Νεοελληνικά Γράμματα* φ. 20, 1937.
- Τζιόβας, Δ., *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2006.
- Το Βήμα, «Εθνικισμός και Κοσμοπολιτισμός», 2011, <https://www.tovima.gr/2011/02/27/opinions/ethnikismos-kai-kosmopolitismos/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 31/03/2019.}
- Τσιμάρας, Μ., *Γεωοικονομικές Έρευνες και Αγροτική Λογιστική, Εισαγωγή της Λογιστικής Μεθόδου εν τη Ελληνική Αγροτική Οικονομία*, Μελέτες Σπουδαστηρίου Αγροτικής Οικονομικής και Πολιτικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα, 1936.
- Τσιμπιρίδου Φ, Σταματόπουλος Δ., (επιμ.), *Οριενταλισμός στα όρια: από τα Οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Κριτική, 2008.
- Τσουκαλάς, Κ., «Οι διανοούμενοι στην εποχή των ΜΜΕ» *Το Βήμα Γνώμες*, 2008, URL: <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/oi-dianooyomenoi-stin-eroxi-twn-mme/> [Ημερομηνία Ανάκτησης: 04/11/2021.
- Φιλίστωρ, Ι., «Το Ελληνοϊταλικό Σύμφωνο Φιλίας – Μουσολίνι και το Δωδεκανησιακό Ζήτημα, *Θέματα Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, 1928.
- Φλάισερ Χ., (επιμ.) «*Η Ελλάδα 36-49: Τομές και συνέχειες*», Αθήνα, Καστανιώτης, 2009.
- Φούμης, Κ., «Τα εκ του Ευρωπαϊκού εν γένει πολέμου και εκ του τελευταίου αποκλεισμού της Ελλάδος αγαθά δι' αυτήν πορίσματα», *Πολιτική Επιθεώρηση*, Αθήνα, 1916.
- Φουρνάρη Β.-Α., «Η ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους», Μελέτη ΠΜΣ, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, 2016.

- Χαριτάκης, Γ., «Ατομισμός ή Κοινωνισμός», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 1/1932.
- Χαριτάκης, Γ., *Η Ελληνική Βιομηχανία*, Αθήνα, Εστία, 1927.
- Χαριτάκης, Θ. «Η εν τη βιομηχανία διοίκηση και γενικώτερης αυτής εφαρμογές κατά τον Η. Fayol» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 4, Αθήνα 1924.
- Χαρλαύτη, Τ., «Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19^ο αιώνα. Το Επιχειρηματικό Δίκτυο των Ελλήνων της Διασποράς, η Χιώτικη Φάση (1830 - 1860)» *Μνήμων*, 15/1993.
- Χαρλαύτη, Τ., «Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19^ο αιώνα. Το Επιχειρηματικό Δίκτυο των Ελλήνων της Διασποράς, η Χιώτικη Φάση (1830 - 1860)» *Μνήμων*, 15/1993.
- Χαρωντάκης, Δ., «Ο Πατριάρχης της ελληνικής Βιομηχανίας. Η Χαλυβουργική σηματοδοτεί την καθετοποιημένη παραγωγή» *Το Βήμα οικονομία*, Αθήνα, 2000, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/finance/o-patriarxis-tis-ellinikis-biomixanias/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 27/05/2018}.
- Χαρωντάκης, Δ., «Ο Πατριάρχης της ελληνικής Βιομηχανίας. Η Χαλυβουργική σηματοδοτεί την καθετοποιημένη παραγωγή» *Το Βήμα οικονομία*, Αθήνα, 2000, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/finance/o-patriarxis-tis-ellinikis-biomixanias/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 27/05/2018}.
- Χατζηβασιλείου, Ν., «Αι περί Αυτάρκειας Συζητήσεις εις το Συνέδριο των Γάλλων Οικονομολόγων», *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Τόμος 6, Αθήνα, 1937.
- Χατζίνης, Γ., «Περιοδικά του Μεσοπολέμου», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, 2/1946.
- Χλωμούδης, Κ., «Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1910 - 1939. Συνύπαρξη διαφορετικών τρόπων παραγωγής» *Διδακτορική διατριβή*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 1991.
- Χλωμούδης, Κ., *Συνεργασία και συμπλοιοκτησία στην ελληνική φορτηγό ναυτιλία. Η περίοδος του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996.
- Χολέβας, Ν., «Η Αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου στα Βαλκάνια. Μια Βαλκανική Γραφή» Θεσσαλονίκη, *ΠΥΡΦΟΡΟΣ*, 1994
- Ψαλιδόπουλος, Μ., *Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική. Η Βρετανική Προσέγγιση*, Αθήνα, Αίολος, 2002.
- Ψαλιδόπουλος, Μ., (επιμ), *Επιστημονικές Ανταλλαγές μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας, 1870 - 1933. Επιρροές και επεξεργασίες*. Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, 2013.
- Ψυχοπαίδης, Κ., «Προς μια θεωρία της νεοτερικότητας» στο *Μοντερνισμός: η ώρα της αποτίμησης*, Αθήνα, Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, 1996.

B. Ξενόγλωσση και Ελληνικές Μεταφράσεις

- Abboushi, S., «Trade Protectionism: reasons and outcomes», *Competitiveness Review: An International Business Journal*, Vol, 20, Issue 5: Pittsburg 2010.
- Allegret, J., Merrer, P., *Économie de la Mondialisation. Vers une Rupture durable? De boeck Supérieur*, Paris, 2015.
- Allegret, J., Merrer, P., *Économie de la Mondialisation. Vers une Rupture durable? De boeck Supérieur*, Paris, 2015.
- Alogoskoufis, G., «Financial Openness versus Autarky in a Neoclassical Growth Model», Athens 2014.
- Althusser, L., *L'ideologie et les appareils ideologiques de l' Etat, Positions*, Paris, Editions Sociales, 1976.
- Anne Frank House, «Is antisemitism a form of racism»
URL:<https://www.annefrank.org/en/topics/antisemitism/antisemitism-form-racism/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/01/2020}.
- Arendt, H., *Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού* /Τρίτοβιβλίο, Αθήνα, Εκδόσεις Νησίδες, 2017.
- Babulescu, R., «Protectionism in Retrospect Mihail Manoilescu (1891 – 1950?)» *Brazilian Journal of Political Economy*, Τόμος 23, Οκτώβριος,/Δεκέμβριος 2003.
- Bairoch, P., *Mythes et Paradoxes d'el la Historie Économique*, Παρίσι 1994, OECD.
- Barattieri, A., & Cacciatore, M., & Ghironi, F., «Protectionism and the Business Cycle», National Bureau of Economic Research, 2018.
- Barthes, R., *Απόλαυση, Γραφή, Ανάγνωση*, Αθήνα, Πλέθρον, 2005.
- Barolo, D., Martins de Lina & Curi, L., & Pereira, V., «German economic strategies for Brazil autarky and extended economic space in the 1930», 13th International Conference for the History of Companies, XII Brazilian Congress of Economic History 2017.
- Beck, U., «Η κοσμοπολίτικη κοινωνία και οι εχθροί της» *Επιστήμης και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000.
- Benda, J., *La Trahison des cleres*, Grasset, 2004.
- Blanning, T, C.W., *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης*, Εκδόσεις Αθήνα, Τουρίκη, 2009.
- Blic, D., Lazarus, J., *Η Κοινωνιολογία του Χρήματος*, Αθήνα, Πολύτροπον, 2008.
- Bloch, M., *Mélanges historiques*, Paris, Sirey – EHESS, T. 2, 1983.
- Bourdieu P., *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 2013.

- Bourdieu, P., *Language and Symbolic Power*, Polity Press, Cambridge, 1991.
- Bourdieu, P., *On the State*, Cambridge, Polity Press, 2014.
- Bowles, S., Edwards, R., *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό, Ανταγωνισμός, Εντολή και Μεταβολή στην Οικονομία των ΗΠΑ*, Αθήνα, Gutenberg, 2001.
- Boyer, R., «Economie et Histoire: Vers de nouvelles alliances?», *Annales ESC* 6 (nov – dec. 1989)
- Braudel, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Armand Colin, Paris.
- Braudel, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Armand Colin, Paris.
- Braudel, F., *La Méditerranée, L' Espace et l'Histoire*, Παρίσι, Champs/Flammarion, 1983.
- Breuilly, J., *Nationalism and the State*, Μαντσεστερ 1993.
- Brégianni, C, Gardika - Katsidakis G., Η «From the 1900's agricultural "experimentation" to the State's intervention at the 30's. The Greek cooperatives before the creation of Agricultural Bank of Greece» *Agricultural cooperatives in South and Central Europe, 19th -20th century: a comparative approach*, Academy of Athens, Athens 2013
- Brookes, W., «The Myth That Won't Die» *Washington Times*, Sept. 7, 1987.
- Burguière, A., *The Annales School: An Intellectual History*, New York, Cornell University Press, 2009.
- Chang, H. – J., *23 αλήθειες που δεν μας λένε για καπιταλισμό*, Καστανιώτης, Αθήνα 2011.
- Citot, V., «La Modernité. Entretien avec Vincent Descombes et Francois Dubet», *Le Philosophoire*, Vrin, 2/2005.
- Clark, J, R, «In Praise of the New Modernists», Literary Hub, 2015.
- Collection Woodrow Wilson Papers, «Brief History of the Wilson Papers», Library of Congress, <https://www.loc.gov/collections/woodrow-wilson-papers/about-this-collection/>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 31/03/2019.}
- Connard, R., *Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies*, τ.1, De l' antiquite au XVIIe siècle, Paris, R. Sirey, 1935.
- Davidson, P., Weintraub, S. «Money as Cause and Effect», *The Economic Journal*, 1972, Vol. 83, No. 332
- Descamps, F., *L' Historien, L' Archiviste et le Magnétophone. De la constitution de la source orale à son exploitation*, Institut de la gestion publique et du développement économique. Comité pour l' histoire économique et financierère de la France, Paris, 2015.

- Eichengreen, B., Irwin, D., «The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and why?», The National Bureau of Economic Research, 2017.
- EKEBI, «Καθημερινή ζωή και προπαγάνδα στη ναζιστική Γερμανία, URL: http://www.ekebi.gr/Fakeloi/fascism/section_b/daily%20routine07.htm
- Ellais, M., «Growth and Inflation», *Journal of Money, Credit and Banking* 1, No. 3 1969, σσ. 356 -426.
- Ellais, M., *The Role of Capital in Economic Development. In the Econometric Approach to Development Planning*, Amsterdam, North - Holland 1965.
- Ellis, C. H., *The Origin, Structure & Working of the League of Nations*, Boston, Houghton Mifflin Company 1929.
- Ferguson, N., *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 - 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 1998.
- Foucault, M., *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, Αθήνα, Υψιλον, 1987.
- Fournari, V.-A. "Sustainable self-sufficiency" in the rural society of the interwar period. The case of the Thessaloniki region in Greece", XLI APHES Conference, "(Un)Sustainabilities", University of Coimbra, 15-16 July 2022
- Frech, S., «Clearing. Der Zahlungsverkehr der Schweiz mit den Achsenmächten», UNABHÄNGIGE EXPERTEN KOMMISSION, UEK, / Chronos Verlag, 2001.
- Freud, S., *Reflections on War and Death*, New York, Moffat, Yard and Company, 1918.
- Φρόντ, Σ., *Ψυχολογία των Μαζών και ανάλυση του Εγώ*, Αθήνα, Επίκουρος, 1994
- Frey, B. S., & Pommerchne W., W., «The Hidden Economy: States and Prospects of Measurement», in V. Tanzi (ed.) *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Blackwell, Oxford. 1982.
- Friedman, M., *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago, Chicago Press, 1962.
- Friedman, T., *Το Lexus και η ελιά. Τι είναι η παγκοσμιοποίηση*; Αθήνα, Ωκεανίδα, 2001.
- Fukuyama, F., *The End of the History and the Last Man*, New York, Macmillan, 1992.
- Gamble, J., «An Introduction to the Fundamentals of Cohort and Case - Control Studies», *Can J Hosp Pharm*, 2014.
- Gentile, E., *Φασισμός, Ιστορία και ερμηνεία*, 2013
- Giddens, A., *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg, 2002.
- Gide, C., *Histoire des doctrines Economiques*, Paris, Sirey, 1922.
- Godfrey, P., «What Economic Self - Reliance?» *ESR*, Spring, 2008.
- Godfrey, P., «What Economic Self - Reliance?» *ESR*, Spring, 2008.

- Goldthorpe, J., «Οι Χρήσεις της Ιστορίας στην Κοινωνιολογία: Κρίσεις επί ορισμένων πρόσφατων τάσεων», Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, Σαββάλας, 2014.
- Gramp, W., «Economic Liberalism», *The Classical View*, Vol. 2, Chicago 1965.
- Griffin, R., *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- Grosser, A., «France – Allemagne: 1936 -1986», *Politique étrangère*, 1986 51-61.
- Guarino, A., S., «The Economics Effects of Trade Protectionism, *Focus Economics*», *Focus Economics, Economic Forecasts for the World's Leading Economists*, 2018.
- Guillochon B., Kaweckı A., Venet, B., *Διεθνής Οικονομική, Διεθνές Εμπόριο και Μακροοικονομία*, Αθήνα, Προπομπός, 2015.
- Guillochon, B., & Kaweckı, A., & Venet, B., *Διεθνής Οικονομική, Διεθνές Εμπόριο και Μακροοικονομία*, Αθήνα, Προπομπός, 2015,
- Guillochon, B., & A. Kaweckı & B. Venet, *Διεθνής Οικονομική, Διεθνές Εμπόριο και Μακροοικονομία*, Εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα 2015.
- Habermas, J., *The Liberating Power of Symbols*, Polity Press, Cambridge 2011.
- Harbulot, C., «Le nationalisme économique américain» *Versailles : VA éditions*, DL. 2017.
- Heathcote, «Financial Autarky and International Business Cycles», *Journal of Monetary Economics*, , Vol. 49, Issue 3, 2002.
- Henderson, W.,«Prince Smith and Free Trade in Germany *Economic History Review*» *The Economic History Review*, Vol.2, No. 3. 2 (3): 1950.
- Hering, G., (μ.τ.φ, Θεόδωρος Παρασκευόπουλος) *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα, 1821 -1936*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Τόμος 1, Αθήνα 2004.
- Hering, G., *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Τόμος Β', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004.
- Herța, L., M., « La Roumanie et la Yougoslavie entre les deux guerres: évolution, coopération, construction de la sécurité. Interprétations constructivistes», *Synergies Roumanie n° 10 – 2015*.
- Hobsbawn, E., J., *Nations and nationalism since 1780 , Programme, myth, reality*, Cambridge University Press, 1990.
- Hobsbawn, H., *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914 - 1991*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1995.
- Hobsbawn, E. J., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, Μύθος και Πραγματικότητα*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994.

- International Law Commission, «Most Favoured – Nation clause. Final Report of the Study Group on the Most – Favoured – Nation clause», United Nations 2015.
- Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle, Social Science Classic*, T. 1, Transaction Publisher, 2011.
- Jeffersonian Trade Embargo, 1807 - 09», *Review of International Economics*, 13 (4), United States 2005.
- Jelavich, B., *Ιστορία των Βαλκανίων*, T. 1, (18^{ος} 19^{ος} αιώνας) Αθήνα, Πολύτροπον , 2006.
- Κάφκα, Φ, *Η Δίκη*, Αθήνα, Κέδρος, 1995.
- Κέυνς, Τ., Μ., *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*, Αθήνα, Παπαζήση, 2001.
- Kershaw, I., *Στην Κόλαση των δύο Πολέμων. Ευρώπη, 1914 – 1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2015.
- Keynes, J. M., «Εθνική Αυτάρκεια», *Θέσεις, Νήσος*, 2009.
- Keynes, J. M., «Το τέλος του Laissez – Faire, Ιδέες προς Συνύφανση της Ιδιωτικής και Κοινωνικής Οικονομίας», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, T. 8, Αθήνα 1928.
- Keynes, J. M., *A Treatise on Probability: The Connection Between Philosophy and the History of Science*, Paperback – September 16, 2010.
- Keynes, J. M., « Το τέλος του laissez – faire/ Ιδέα προς συνύφανση της Ιδιωτικής και της Κοινωνικής Οικονομίας» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 8, Αθήνα 1928.
- Keynes, J. M., *The Economic Consequences of the Peace*, Management Laboratory Press, Hamburg 2009.
- Keynes, J., M., «Το Τέλος του Laissez Faire, Ιδέες προς Συνύφανση της Ιδιωτικής και της Κοινωνικής Οικονομίας», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 8, Αθήνα 1928.
- Kondratieff, N., D., «The Long Waves in Economic Life», *Review of Economics Statistics*, 17, 1935.
- Kung, K. J., «Autarky and the Rise and Fall of Piracy in Ming China», *The Journal of Economic History*, Vol. 74, Issue 2, 2014, σσ. 509 -534.
- Kuznets, S., «Secular Movements in Production and Prices, , Boston, Houghton Mifflin, 1930.
- League of Nations, «The Covenant of the League of Nations». 28 April, 1919.
- Lejeune, D., «Les classes moyennes en France entre les deux Guerres mondiales» Deug. Khâgne de lycée Louis le Grande, France, 2008
- Malthus, T., *An Essay on the Principle of Population*, Electronic Scholarly, London, Publishing Project, 1998.

- Μαζάουερ, Μ., «Υπάρχει μέλλον για το έθνος – κράτος;» *Η Καθημερινή Απόψεις*, Αθήνα, 2019, <https://www.kathimerini.gr/736724/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/yparxei-mellon-gia-to-e8nos-kratos> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 11/11/2019}
- Maruani, M., *Γυναίκες, Φύλο, Κοινωνίες. Τι γνωρίζουμε σήμερα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2006.
- Mendras, H., *Στοιχεία Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1991.
- Meyer, H., *Mitteleuropa: In German Thought and Action (1815 - 1945)*, Springer, California 1955.
- Mill, J. S., *Principles of Political Economy*, The Project Gutenberg, September 27, 2009.
- Mollema, R. E., «*The Nazi Economy (1933 -1939): Unemployment, Autarky and the Working Class*», *The Corvette Underground Journal*, 2017, Vol. 4, No 1, 2017.
- Montesano, A., Zanni, A., Bruni, L., Chipman, J. S., McLure, M., «V. Pareto, Manual of Political Economy: A Critical and Variorum Edition», *Journal of the History of Economic Thought*, Oxford: Oxford University Press, 39/4, 2014.
- Monetary Policy Report, «The Economic Consequences of Increased Protectionism», Bank of Canada, 2017.
- Moravcsik, A., «Arms and Autarky in Modern European History», *The Mitt Press*, Vol. 120, No. 4, 1991.
- Munger, M. C., «The Costs of Protectionism Analysis», *Challenge*, Jan./Feb. 1984, σσ. 54 – 58.
- Nail, F., *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος. Στρατιωτική, διπλωματική οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006.
- Nail, F., *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος – Στρατιωτική, διπλωματική οικονομική και κοινωνική ιστορία 1914 – 1918*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2006.
- Neil, D. O., & Wayne, M., «Considering Class, Theory, Culture and the Media in the 21st Century», (eds) Deirdre O'Neill and Mike Wayne, Brill, Leiden/Boston, 2018. URL:<https://www.historicalmaterialism.org/blog/intellectuals> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 05/11/2021}.
- Özkirimli, U., *Θεωρίες του Εθνικισμού: Μια κριτική προσέγγιση*, μετάφραση Ιουλία Πεντάζου, επιμ. Αλέξης Ηρακλείδης, Αθήνα 2011
- Özkirimli, U., *Θεωρίες του Εθνικισμού: Μια κριτική προσέγγιση*, μετάφραση Ιουλία Πεντάζου, επιμ. Αλέξης Ηρακλείδης, Αθήνα 2011
- Pareto V., *Άνοδος και Πτώση των Ελίτ*, Αθήνα, Κουκκίδα, 2017.
- Pareto, V., *Manual of Political Economy. A critical and variorum edition*. (Ed.) by Aldo Montesano, Alberto Zanni, Luigino Bruni, John Chipman and Michael McLure. Oxford, Oxford University Press, 2014

- Pentzopoulos, D., *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Παρίσι, 1962.
- Perroux, F., *Autarcie et Expansion*, Paris 1940.
- Philip, A., *Ιστορία της Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1982.
- Philip, A., *Historical Sociology*, Cornell University Press, New York, 1982.
- Pirenne, E., «Οι περίοδοι της Κοινωνικής Ιστορίας του Καπιταλισμού» *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* Τόμος 10, Αθήνα 1930.
- Pryke, S., «Economic Nationalism: Theory, History and Prospects», *Global Policy Journal*, Vol. 3, Issue 3, 2012.
- Puhle, H – J., «Εθνικά Κράτη, Εθνικισμός και Δημοκρατία στην Ευρώπη 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 3/1994.
- Ricardo., D., *The Principles of Political Economy and Taxation*, Dover Publications, New York 2004.
- Ritzer, G., «Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις» στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.) *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, μετ. Β. Καπετανγιάννης – Γ. Μπαρουκτσής τ.1., Πεκ, Ηράκλειο 2003.
- Rolf, J., «Ett explikativt angreppssätt – Fallstudiemetodikens utveckling, logiska grund och betydelse i arkitekturforskningen», *Nordic Journal of Architectural Research*, 53, no 2002.
- Rousseau, J, J., *Discours sur les sciences et les arts, Oeuvres Completes*, Vol. 3, St. Martin's Press, 1964.
- Samuelson P., & Nordhaus, W., *Οικονομική*, Τόμος Α', Αθήνα, Παπαζήση, 2000.
- Scraffa, P., «Introduction a D. Ricardo on the Principles of Political Economy and Taxation», *Works and Correspondence*, τ. I, XIII – LXII, Cambridge 1951.
- Shallow, A., (επιμ.), *Readings on Fascism and National Socialism Selected by members of the department of philosophy*, University of Colorado. <http://www.gutenberg.org/ebooks/14058>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 06/04/2019.
- Shallow, A., (επιμ.), *Readings on Fascism and National Socialism Selected by members of the department of philosophy*, University of Colorado. <http://www.gutenberg.org/ebooks/14058>, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 06/04/2019.}
- Shinoya, H., *The Soul of the German Historical School. Methodological Essays on Schmoller, Weber and Schumpeter*, Springer US, 2005.
- Shinoya, H., *The Soul of the German Historical School. Methodological Essays on Schmoller, Weber and Schumpeter*, Springer US, 2005.
- Siroen, J. M., *Le nationalisme dans les Relations Économiques internationales*, *Revue Francaise d' Economie*, 1992, σσ. 7-1.

- Smith, A., *The Wealth of Nations*, P.F. Collier & Son, New York, 1909, σσ. 50-220.
- Smith, A., «Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του Πλούτου των Εθνών» *Θέσεις*, http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1040 σ. 5, {Ημερομηνία Ανάκτησης: 24/03/2019.}
- Sraffa, P., 1926. «The Laws of Returns under Competitive Conditions.» *Economic Journal*, 36.
- Stoianovich, T., «Ο Κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος» στο Σ. Ασδραχας (επιμ.) *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15^{ος} – 19^{ος} αι.)*, Αθήνα, Μέλισσα, 1979.
- Sulaiman, S., «Anatomy of the Global Economy and its Implications for Protectionism», *The World Financial Review*, November 2017.
- Suleiman, A., *Bertolt Brecht*, Baghdad, University of Mosul, College of Arts, 2011.
- Sumberová, M., «Investigating the Idea of Diplomatic Culture», 6th Pan - European Conference on International Relations in Turin, 2007.
- Summers, Lawrence, H., (2000) «International Financial Crisis: Causes, Prevention and Cures», *American Economic Review*, Vol 90, No 2. Pittsburgh 2000.
- Thomas, J., «Mainstream Healthcare News in America – A Mind Field of Propaganda and Fraudulent Facts» *Health Impact News*, November 9, 2019. URL: <https://healthimpactnews.com/2016/mainstream-news-media-freedom-of-the-press-or-controlled-propaganda/> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 08/11/2019}
- Todorova, M., *Imagining the Balkans*, London, Oxford University Press, 1997.
- Treaty of Versailles and after: Annotations of the Text of the Treaty. US Department of State, 1947.
- Trigilia, C., *Οικονομική Κοινωνιολογία. Κράτος, αγορά και κοινωνία στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, Παπαζήση, 2004.
- Tsuru, S., «Marx's theory of the falling tendency in the rate of profit», *The Economic Review*, July: 1951.
- Tzara, T., *Ο Υπερρεαλισμός και ο Μεταπόλεμος*, Αθήνα, Ύψιλον/βιβλία, 1979.
- United Nations High Commissioner for Refugees, «Εισαγωγή στη Διεθνή Προστασία. Προστατεύοντας τους Πρόσφυγες Εντολής της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. Εγχειρίδιο αυτοδιδασκαλίας», Geneva 2005.
- United States Holocaust Memorial Museum, «Η ζωή των Εβραίων στην Ευρώπη πριν το Ολοκαύτωμα» URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/jewish-life-in-europe-before-the-holocaust> {Ημερομηνία Ανάκτησης: 26/01/2020}.

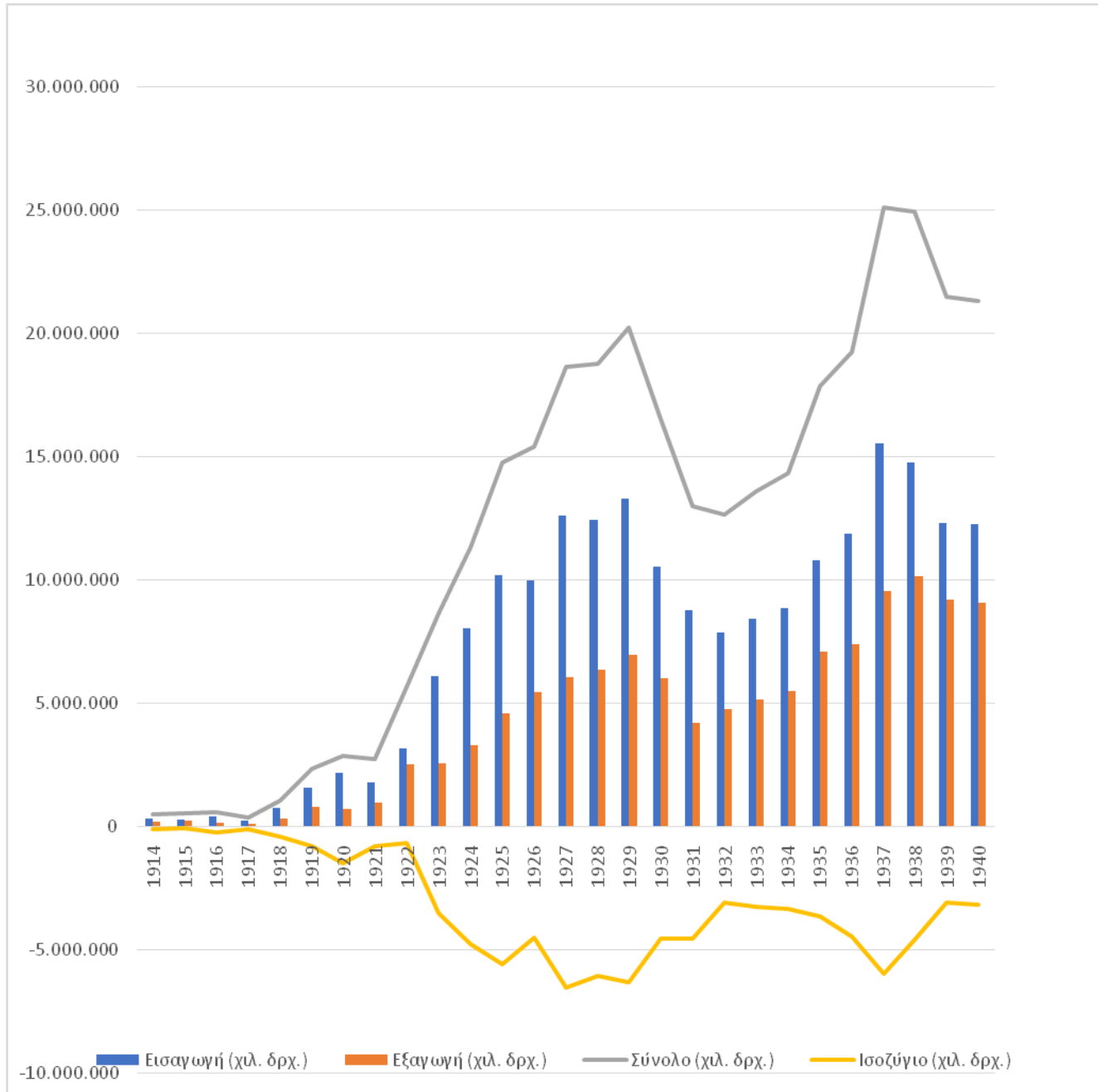
- Wagner, P., «As Intellectual History Meets Historical Sociology: Historical Sociology after the Linguistic Turn», *Handbook of Historical Sociology*, Sage Publications, London, 2003.
- Wagner, *A Sociology of Modernity, Liberty and Discipline*, Routledge London and New York, 1994
- Weber S., & Wiesmeth, H., «From Autarky to Free Trade. The Impact on Environment», *Social Science Research Network Electronic Paper Collection*, Milano, 2001.
- Weber, M., *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ειδική έκδοση για την εφημερίδα το Βήμα, Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη 2010.
- Weddigen, W., *Διεθνής Κρίση και Κεφαλαιοκρατισμός, Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 2/ 1933.
- Wertheim, S., «The League of Nations: a retreat from international law?» *Journal of Global History*, New York, 2012.
- Wieder, P. T., «Protectionnisme: La Tentation Permanente», *Le Monde*, 2009.
- Willis, P., *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, London, Routledge, 2017.
- Woolhouse, R., S., *Φιλοσοφία της Επιστήμης Β': Οι εμπειριστές*, Θεωρία, Αθήνα Πολύτροπον Ιδέες, , 2003.

Παράρτημα

Στατιστικά στοιχεία εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας (1911-1940)

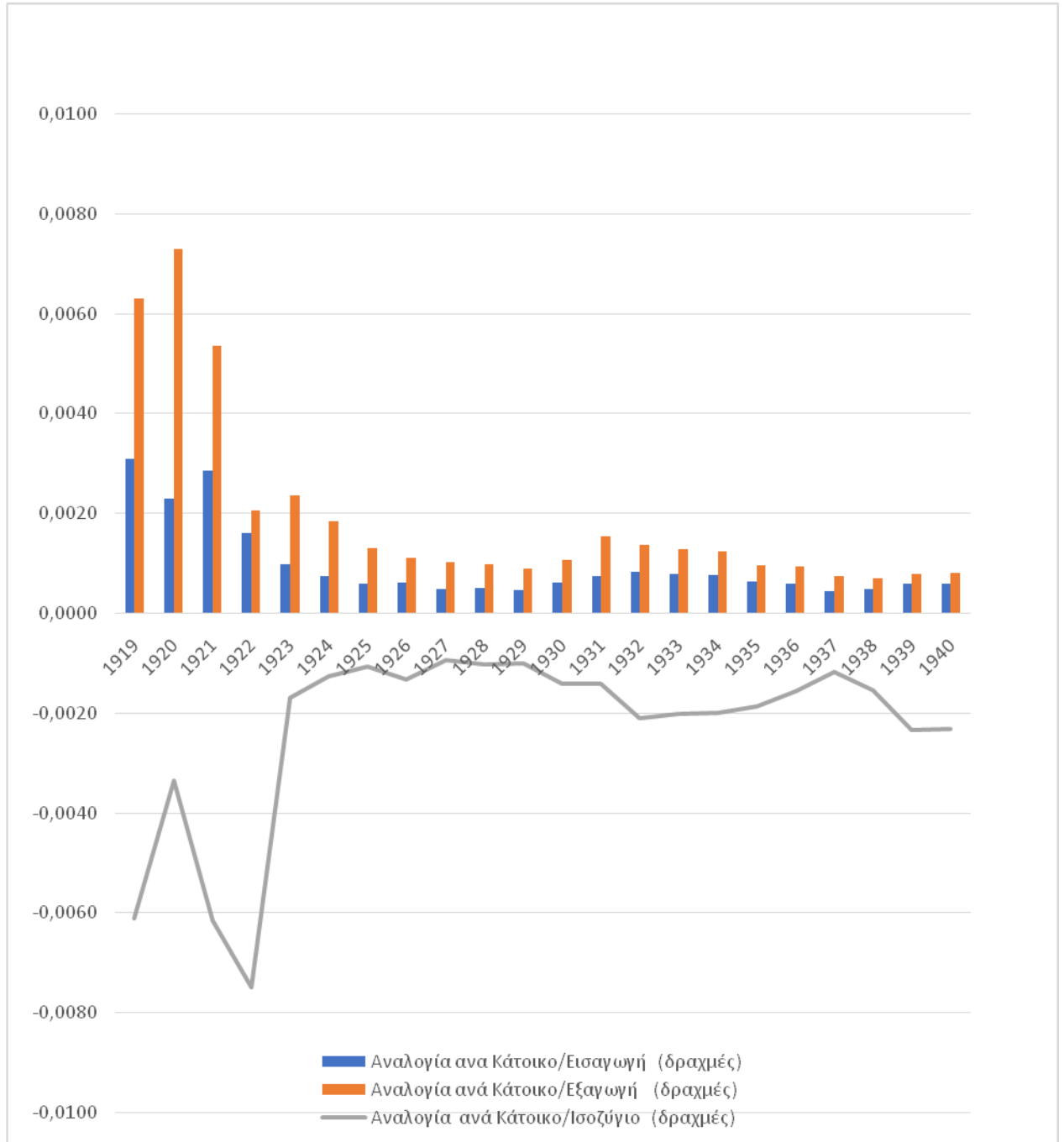
I. Γραφική παρουσίαση ελληνικού εξωτερικού εμπορίου

A. Συνολική αξία (χιλιάδες δρχ)

Πηγή: πίνακες παραρτήματος

Β. Αξία ανά κάτοικο I(δρχ,)

Πηγή: πίνακες παραρτήματος

II. Πίνακες Παραρτήματος

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Πίνακας I. Αξία Εμπορίου μετά των Ξένων Κρατών

Table I. Valeur de Commerce avec Les Pays Étrangers

Πίνακας II. Εισαγωγή ανά Χώρα

Table II. Importation par Pay

Πίνακας III. Εξαγωγή ανά Χώρα

Table III. Exportation par Pay

Πίνακας IV. Εισαγωγή ανά Τελωνεία

Table IV. Importation par Douanes

Πίνακας V. Εξαγωγή ανά Τελωνεία

Table V. Exportation par Douanes

Πίνακας VI. Εισαγωγή ανά Κατηγορία Εμπορευμάτων

Table VI. Importation par Categories de Marchandises

Πίνακας VII. Εξαγωγή ανά Κατηγορία Εμπορευμάτων

Table VII. Exportation par Categories de Marchandises

Συντομογραφία
(αριθμητική) χωρών εμπορικών σχέσεων με Ελλάδα (1911-1940) όπως
εμφανίζεται στους πίνακες 1, 2,
Η κατάταξη σύμφωνα με την εθνική στατιστική υπηρεσία της Ελλάδας,

	Χώρες	Pays	
Ευρώπη	Β. Ήπειρος	Épire du Norde	1
Ευρώπη	Μακεδονία	Macedoiné	2
Ευρώπη	Θράκη	Thrace	3
Ευρώπη	Καστελόριζο	Kastelorizo	4
Ευρώπη	Ήπειρος	Épire	5
Ευρώπη	Ν.Νήσοι	N.Iles	6
Ευρώπη	Δωδεκάνησος	Îles du Dodécanèse	7
Ευρώπη	Γερμανία	Allemagne	8
Ευρώπη	Γαλλία	France	9
Ευρώπη	Ιταλία	Italie	10
Ευρώπη	Μ. Βρετανία	G.Bretagne	11
Ευρώπη	Αλβανία	Albanie	12
Ευρώπη	Βουλγαρία	Bulgarie	13
Ευρώπη	Γιουγκοσλαβία (Σερβο - Κροατο - Σλοβενία)	Yougoslavie (Serbo -Croato - Slovenia)	14
Ευρώπη	Ρουμανία	Roumanie	15
Ευρώπη	Τσεχοσλαβία	Tchécoslovaquie	16
Ευρώπη	Πολωνία (Δάντζικ)	Pologne (Dantzig)	17
Αφρική	Αίγυπτος	Égypte	18
Αφρική	Αλγερία	Algérie	19
Αμερική	Ην. Πολιτείες	États-Unis	20
Ευρώπη	Ισπανία	Espagne	21
Ευρώπη	Ελβετία	Suisse	22
Ωκεανία	Αυστραλία	Australie	23
Ευρώπη	Βέλγιο (Λουξεμ. Ένωση)	Belgique (Union Luxemb)	24
Ευρώπη	Ρωσία (Ε.Σ.Σ.Δ)	Russie (U.R.S.S)	25
Ασία	Κύπρος	Chypre	26
Ασία	Κίνα	Chine	27
Αμερική	Καναδάς	Canada	28
Αμερική	Βραζιλία	Brésil	29
Ευρώπη	Φιούμε	Reka	30
Ευρώπη	Κάτω Χώρες (Ολλανδία)	Pays-Bas (Hollande)	31
Ευρώπη	Αυστρία (Ουγγαρία)	Autriche (Hongrie)	32
Ευρώπη	Τουρκία	Turquie	33
Ευρώπη	Νορβηγία	Norvége	34
Ευρώπη	Δανία	Danemark	35
Ευρώπη	Σουηδία	Suède	36
Ευρώπη	Φινλανδία	Finlande	37

	Χώρες	Pays	
Ευρώπη	Ουγγαρία	Hongrie	38
Ευρώπη	Βοημία - Μοραβία	Bohême - Moravie	39
Ευρώπη	Γιβραλτάρ	Gibraltar	40
Ευρώπη	Εσθονία	Estonie	41
Ευρώπη	Ιρλανδία Ελ. Κράτους	Etat libre d' Irlande	42
Ευρώπη	Σλοβακία	Slovaquie	43
Ευρώπη	Ιταλικοί Νήσοι Αιγαίου	Iles Italiennes de la Mer Egée (Dodécanèse)	44
Ευρώπη	Αγγλονορμανδικές Νήσοι	Hes anglo-normandes	45
Ευρώπη	Ανδόρρα	Andorre	46
Ευρώπη	Βάδης	Baden	47
Ευρώπη	Ελιγολάνδη	Héligoland	48
Ευρώπη	Μάλτα	Malte	49
Ευρώπη	Πορτογαλία	Portugal	50
Ευρώπη	Λεττονία	Lettonie	51
Ευρώπη	Λιθουανία	Lithuanie	52
Ευρώπη	Ισλανδία	Islande	53
Ευρώπη	Σπιτσβέργη	(Spitzberg)	54
Ευρώπη	Νήσοι Φερόες	Faroe Islands	55
Ευρώπη	Λουξεμβούργο	Luxembourg	56
Ευρώπη	(Βαλτικές Κράτη)	Pqys Baltiques	57
Αμερική	Γαλλικές Αντίλλες	Antilles Françaises	58
Αμερική	Βρετανικές Αντίλλες	Antilles Britanniques	59
Αμερική	Ολλανδικές Αντίλλες	Antilles Néerlandaises	60
Αμερική	Κιουρασώ (Curacao)	Curacao	61
Αμερική	ΙΑμαΐκα	Jamaïque	62
Αμερική	Βενεζουέλα	Vénézuela	63
Αμερική	Άγιος Βικέντιος	Saint-Vincent	64
Αμερική	Αγία Λουκία	Sainte -Lucie	65
Αμερική	Αιτή	Haiti	66
Αμερική	Bahamas	Bahamas	67
Αμερική	Bardados	Bardade	68
Αμερική	Αλάσκα	Alaska	69
Αμερική	Βολιβία	Bolombie	70
Αμερική	Βρετανική Γουινέα	Guyane Britannique	71
Αμερική	Βερμούδες	Bermudes	72
Αμερική	Γουαδελούπη	Guadeloupe	73
Αμερική	Γαλλική Γουαϊάνα	Guyane Française	74
Αμερική	Γουατεμάλα	Guatemala	75
Αμερική	Δομικάνικη Δημοκρατία	Dominicaine République	76
Αμερική	Γροιλανδία	Groeland	77
Αμερική	Κόστα - Ρίκα	Costa-Rica	78
Αμερική	Ζώνη Διώρυγος Παναμά	Zone de Canal de Panama	79
Αμερική	Νήσοι Virgin Ην. Πολιτειών	Hes Vierges des Etats-Unis	80

	Χώρες	Pays	
Αμερική	Μαρτινίκα	Martinique	81
Αμερική	Νήσοι Cayman	Hes Caïmas	82
Αμερική	Νήσοι Φαλκλάνδ	Hes Falkland	83
Αμερική	Νήσοι Leeward	Hes sous de Vent (Leewal)	84
Αμερική	Ολλανδική Γουινέα	Guyane Néerlandaise	85
Αμερική	Νικαράγουα	Nicaragua	86
Αμερική	Βρετανικό Ονδούρας	Honduras Britannique	87
Αμερική	Αργεντινή	Argentine	88
Αμερική	Γρενάδα	Grenade	89
Αμερική	Μεξικό	Mexique	90
Αμερική	Νέα Γη	Terre-Neure	91
Αμερική	Ονδούρος	Honduras Britannique	92
Αμερική	Παραγουάη	Paraguay	93
Αμερική	Κολομβία	Colombia	94
Αμερική	Saint Pierre el Miquelon	Saint Pierre el Miquelon	95
Αμερική	Πόρτο - Ρίκο	Porto - Rico	96
Αμερική	Κούβα	Cuba	97
Αμερική	Turks & Caicos Νήσοι	Turques et Caiques	98
Αμερική	Ισημερινός	Equateur	99
Αμερική	Ουρουγουάη	Uruguay	100
Αμερική	Τριάς κ' Tobago	Trinité et Tobago	101
Αμερική	Περού	Pérou	102
Αμερική	Παναμάς	Panamas	103
Αμερική	Σαλβαδόρ	Salvador	104
Αμερική	Χιλή	Chili	105
Ασία	Κονγκό (Γαλλικό)	Congo Français	106
Ασία	Άδεν	Aden	107
Ασία	Αφγανιστάν	Afghanistan	108
Ασία	Ιαπωνία	Japon	109
Ασία	Brunei	Brunei	110
Ασία	Βουτάνη	Bhoutan	111
Ασία	Γεωργία	Géorgie	112
Ασία	Γαλλικές Κτήσεις Ινδιών	Establishments Francais de l'Inde	113
Ασία	Θιβέτ	Thibet	114
Ασία	Μαντζουρία	Mandchourie	115
Ασία	Ινδικές Πορτογαλικές Κτήσεις	Indes Possesions Portugaises	116
Ασία	Κορέα ή Χοζέν	Corée (ou Chosen)	117
Ασία	Macao	Macao	118
Ασία	Νεπάλη	Népal	119
Ασία	Ομάν	Oman	120
Ασία	Μογγολία	Mongolie	121
Ασία	Νήσοι Bahrein	Hes Bahrein	122
Ασία	Πορτογαλία Timor	Timor Portagaise	123
Ασία	Sarawak	Sarawak	124

	Χώρες	Pays	
Ασία	Σμύρνη	Smyrne	125
Ασία	Περσία	Perse	126
Ασία	Υεμένη	Yemen	127
Ασία	Σιαμ	Siam	128
Ασία	Αγγλικές Ινδίες	Indiens Anglais	129
Ασία	Γαλλικές Ινδίες	Indiens Francaise	130
Ασία	Φιλιππίνες	Philippines	131
Ασία	Φορμόζα ή Ταϊβάν	Formose (on Taïonan)	132
Ασία	Χονγκ Κόνγκ	Hong - Kong	133
Ασία	Χαδραμαούντ	Hadramaont	134
Ασία	Βιρμανία	Birmania	135
Ασία	Βόρειος Βρετ. Βόρνεος	Bornéo du Nord Britannique	136
Ασία	Βρετανική Μαλαισία	Malaisie Britannique	137
Ασία	Γαλλική Ινδοκίνα	Indo-Chine Francaise	138
Ασία	Αγγλική Ινδοκίνα	Indo-Chine Anglaise	139
Ασία	Ιραν	Iran	140
Ασία	Ιρακ	Irak	141
Ασία	Κευλάνη	Ceylan	142
Ασία	Παλαιστίνη	Palestino	143
Ασία	Συρία	Syrie	144
Ασία	Ολλανδικές Ινδίες	Indes Néerlandaises	145
Ασία	Wei-Hai-Wei	Wei-Hai-Wei	146
Ασία	Κοβέτ	Koveit	147
Ασία	Χεδζάζ & Νεδζέζ	Hedjaz et Nedjeo	148
Ασία	(Αραβία)	L'Arabie	149
Ασία	(Ινδία)	Inde	150
Αφρική	Δαχομήη	Dahomey	151
Αφρική	Αιθιοπία ή Αβησσυνία	Ethiopie on Abyssinie	152
Αφρική	Ακτή Χρυσού	Cote de l' Or	153
Αφρική	Ακτή Ελεφαντοστού	Côte d'Ivoire	154
Αφρική	Αγγλο - αιγυπτιακό Σουδάν	Soudan angloégyptian	155
Αφρική	Νατάλη	Natalis	156
Αφρική	Άγγολα η Δυτική Πορτογαλική Αφρική	Angola	157
Αφρική	Αγία Ελένη	Sainte Helene	158
Αφρική	Βρετανική Nyassaland	Nyassaland Britannique	159
Αφρική	Ισπανική Γουινέα	Guinée Espanole	160
Αφρική	Ιταλική Σομαλία	Somalie Italienne	161
Αφρική	Haute - Volta	Haute - Volta	162
Αφρική	Κανάριοι Νήσοι	Hes Canaries	163
Αφρική	Βελγικό Κογκό	Congo - Belge	164
Αφρική	Βέλγικη Γουινέα	Guinée Francaise	165
Αφρική	Γαλλική Γουινέα	Guinée Française	166
Αφρική	Ισπανική Γουινέα	Guinée Espagnole	167
Αφρική	Βορειοανατολική Ροδεσία	Rhodésie du Nord - Est	168

	Χώρες	Pays	
Αφρική	Βορειοδ. Ροδεσία	Rhodésie du Nord - Quest	169
Αφρική	Γαλ. Ακτή των Σομάλης	Côte Francaise des Somalis	170
Αφρική	Γαλ. Ισημ. Αφρικής	Afrique Equatoriale Francaise	171
Αφρική	Βρετ. Σομαλιλάνδη	Somalie Britannique	172
Αφρική	Γαλλική Νιγηρία	Niger Francaise	173
Αφρική	Γαλλικό Σουδάν	Soudan Francais	174
Αφρική	Γαμβία	Gambie	175
Αφρική	Kenya και Uganda	Keyak et Uganda	176
Αφρική	Kerguelen	Kerguelen	177
Αφρική	Côte d'ivoire	Côte d'ivoire	178
Αφρική	Λιβηρία	Liberie	179
Αφρική	Μαρόκο - Ισπανία	Maroc	180
Αφρική	Μαρόκο - Τάγγερη	Maroc Tanger	181
Αφρική	Νήσοι του Πράσινου Ακρωτηρίου	Hes du Cap Vert	182
Αφρική	Νοτιοδυτικό Αφρικανικό έδαφος υπό Εντολή	Sud-Quest Africaine	183
Αφρική	Μαυριτανία	Mauritanie	184
Αφρική	Μαυρίκιος	Maurice	185
Αφρική	Reunion	Reunion	186
Αφρική	Rio de Oro	Rio de Oro	187
Αφρική	Ruanda Urundi	Ruanda Urundi	188
Αφρική	Ζανζιβάρη	Zanzibar	189
Αφρική	Ερυθραία	Erythrée	190
Αφρική	Πορτογαλική Γουινέα	Guinée Portugese	191
Αφρική	Καμερούν υπό Βρετανική Εντολή	Cameroun Sous mandat Britannique	192
Αφρική	Καμερούν υπό Γαλλική Εντολή	Cameroun Sous mandat Francais	193
Αφρική	Μεσημβ. Ροδεσία	Rodesie Meridionale	194
Αφρική	Μαρόκο Γαλλικό	Maroc Protectoral Francais	195
Αφρική	Νιγηρία	Nigérie	196
Αφρική	Μοζαμβίκη	Mozambique	197
Αφρική	Μαδαγασκάρη	Madagascar	198
Αφρική	Σενεγάλη	Sénégale	199
Αφρική	Σευχέλες	Seychelles	200
Αφρική	Σοκότρα	Socotra	201
Αφρική	Νοτιοαφρικάνικη Ένωση	Union Sud - Africaine	202
Αφρική	Tristan de Kunha	Tristan de Kunha	203
Αφρική	Sao Thome et Principe	Sao Thome et Principe	204
Αφρική	Τύνις	Tunisie	205
Αφρική	Ταγκανίκα	Tanganyika	206
Αφρική	Τογκό Γαλλική Εντολή	Togo	207
Αφρική	Τογκό Βρετανική Εντολή	Togo	208
Αφρική	Λιβύη (Τριπολίτιδα)	Tripolite de Libye	209
Αφρική	Τράνσβααλ	Transval	210
Αφρική	Σιέρρα Λεόνε	Sierra Leone	211

	Χώρες	Pays	
Αφρική	(Βρετανική Αφρική)	Afrique Britannique	212
Αφρική	(Γαλλική Αφρική)	Afrique Française	213
Αφρική	(Ισπανική Αφρική)	Afrique Espagnole	214
Αφρική	(Πορτογαλική Αφρική)	Afrique Portugaise	215
Αφρική	(Ιταλική Αφρική)	Afrique Italienne	216
Αφρική	(Μαρόκο)	Maroc	217
Ωκεανία	Δυτική Σαμόα	Samoa	218
Ωκεανία	Αμερ. Σαμόα	Samoa Americaine	219
Ωκεανία	Χαβάι	Havai	220
Ωκεανία	Βρετανικοί Νήσοι Solomon	Iles Solomon Britanniques	221
Ωκεανία	Γαλλικές Εγκαταστάσεις Ωκεανίας	Establishments Francais de l'Océanie	222
Ωκεανία	Γαλλική Ωκεανία	Océanie Française	223
Ωκεανία	Νέα Ζηλανδία	Nouvelle Zélande	224
Ωκεανία	Gilbert et Ellice Νήσοι	Iles Gilbertt et Ellice	225
Ωκεανία	Guam	Guam	226
Ωκεανία	Λοιπές Βρετανικοί Νήσοι της Ωκεανίας	Autres Iles Britanniques de l'Océanie	227
Ωκεανία	Νέα Γουινέα	Nouvelle Guinée	228
Ωκεανία	Νέες Εβρίδες	Nouvelles Hébrides	229
Ωκεανία	Νέα Καληδονία	Nouvelle Calédonie	230
Ωκεανία	Νήσοι Fudji	Nouvelle Fidji	231
Ωκεανία	Νήσοι Nauru	Nauru	232
Ωκεανία	Νήσοι Κουκ	Iles de Cook	233
Ωκεανία	Νήσοι της Union	Iles d' Union	234
Ωκεανία	Νήσοι της Ωκεανίας - Ιαπωνίας	Iles d'l Océanie	235
Ωκεανία	Παπούα	Papua	236
Ωκεανία	Προτεκτοράτο Τόνγκα	Protectorat de Tonga	237
Ωκεανία	Ανταρκτικές Χώρες	Régions Antarctiques	238
Ωκεανία	Αρκτικές Χώρες	Régions Arctiques	239
	(Ακαθόριστες Χώρες)*	Pays Indérterminé	

Πίνακας Π.1
Εξέλιξη εξωτερικού και εισαγωγικού εμπορίου (1851-1940)

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ.κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1851	23,180	12,327	35,507	-10,852	47,516	1,015.7	0.0438	0.0824	-0.0936		
1852	22,234	9,258	31,492	-12,976	47,516	1,025.6	0.0461	0.1108	-0.0790	-4%	-33%
1853	17,987	8,000	25,987	-9,987	47,516	1,035.5	0.0576	0.1294	-0.1037	-24%	-16%
1854	18,930	6,051	24,982	-12,879	47,516	1,044.5	0.0552	0.1726	-0.0811	5%	-32%
1855	23,544	9,651	33,195	-13,892	47,516	1,053.5	0.0447	0.1092	-0.0758	20%	37%
1856	26,700	23,140	49,840	-3,560	47,516	1,062.6	0.0398	0.0459	-0.2985	12%	58%
1857	32,606	21,683	54,289	-10,923	47,516	1,069.4	0.0328	0.0493	-0.0979	18%	-7%
1858	35,961	22,271	58,232	-13,689	47,516	1,076.2	0.0299	0.0483	-0.0786	9%	3%
1859	41,158	21,744	62,902	-19,414	47,516	1,083.0	0.0263	0.0498	-0.0558	13%	-2%
1860	48,042	23,969	72,011	-24,073	47,516	1,089.9	0.0227	0.0455	-0.0453	14%	9%
1861	42,644	25,015	67,659	-17,628	47,516	1,096.8	0.0257	0.0438	-0.0622	-13%	4%
1862	39,284	24,945	64,229	-14,340	47,516	1,110.7	0.0283	0.0445	-0.0775	-9%	0%
1863	50,282	20,497	70,779	-29,785	47,516	1,124.8	0.0224	0.0549	-0.0378	22%	-22%
1864	48,935	22,433	71,367	-26,502	50,211	1,359.1	0.0278	0.0606	-0.0513	-3%	9%
1865	67,198	36,902	104,100	-30,296	50,211	1,375.0	0.0205	0.0373	-0.0454	27%	39%
1866	68,594	37,012	105,605	-31,582	50,211	1,391.2	0.0203	0.0376	-0.0441	2%	0%
1867	66,866	43,388	110,254	-23,478	50,211	1,407.6	0.0211	0.0324	-0.0600	-3%	15%
1868	66,001	36,112	102,113	-29,889	50,211	1,424.2	0.0216	0.0394	-0.0476	-1%	-20%
1869	74,836	41,535	116,371	-33,301	50,211	1,440.9	0.0193	0.0347	-0.0433	12%	13%
1870	76,084	33,780	109,864	-42,303	50,211	1,457.9	0.0192	0.0432	-0.0345	2%	-23%
1871	86,833	56,490	143,323	-30,344	50,211	1,481.0	0.0171	0.0262	-0.0488	12%	40%
1872	88,171	50,019	138,190	-38,152	50,211	1,504.5	0.0171	0.0301	-0.0394	2%	-13%

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ.κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1873	82,047	57,390	139,437	-24,657	50,211	1,528.3	0.0186	0.0266	-0.0620	-7%	13%
1874	87,930	57,981	145,911	-29,948	50,211	1,552.5	0.0177	0.0268	-0.0518	7%	1%
1875	101,892	67,430	169,322	-34,462	50,211	1,577.1	0.0155	0.0234	-0.0458	14%	14%
1876	86,883	53,479	140,362	-33,403	50,211	1,602.1	0.0184	0.0300	-0.0480	-17%	-26%
1877	96,107	52,454	148,561	-43,653	50,211	1,627.5	0.0169	0.0310	-0.0373	10%	-2%
1878	90,542	57,127	147,669	-33,416	50,211	1,653.3	0.0183	0.0289	-0.0495	-6%	8%
1879	101,570	55,637	157,208	-45,933	50,211	1,679.5	0.0165	0.0302	-0.0366	11%	-3%
1880	97,618	60,262	157,880	-37,356	50,211	1,695.2	0.0174	0.0281	-0.0454	-4%	8%
1881	116,294	69,887	186,182	-46,407	63,606	2,005.0	0.0172	0.0287	-0.0432	16%	14%
1882	142,554	76,344	218,899	-66,210	63,606	2,026.8	0.0142	0.0265	-0.0306	18%	8%
1883	121,340	82,643	203,983	-38,697	63,606	2,048.9	0.0169	0.0248	-0.0529	-17%	8%
1884	115,953	73,621	189,574	-42,332	63,606	2,071.3	0.0179	0.0281	-0.0489	-5%	-12%
1885	113,575	76,337	189,912	-37,238	63,606	2,093.9	0.0184	0.0274	-0.0562	-2%	4%
1886	116,760	79,096	195,856	-37,664	63,606	2,116.8	0.0181	0.0268	-0.0562	3%	3%
1887	131,749	102,657	234,407	-29,092	63,606	2,140.0	0.0162	0.0208	-0.0736	11%	23%
1888	109,149	95,654	204,803	-13,495	63,606	2,163.4	0.0198	0.0226	-0.1603	-21%	-7%
1889	132,653	107,778	240,431	-24,875	63,606	2,187.2	0.0165	0.0203	-0.0879	18%	11%
1890	120,786	95,792	216,577	-24,994	63,606	2,220.8	0.0184	0.0232	-0.0889	-10%	-13%
1891	140,360	107,490	247,849	-32,870	63,606	2,255.0	0.0161	0.0210	-0.0686	14%	11%
1892	119,306	82,261	201,567	-37,045	63,606	2,289.7	0.0192	0.0278	-0.0618	-18%	-31%
1893	91,485	88,034	179,519	-3,451	63,606	2,324.9	0.0254	0.0264	-0.6737	-30%	7%
1894	109,959	74,291	184,250	-35,668	63,606	2,360.6	0.0215	0.0318	-0.0662	17%	-18%
1895	107,907	73,170	181,077	-34,737	63,606	2,396.3	0.0222	0.0328	-0.0690	-2%	-2%
1896	116,276	72,477	188,753	-43,798	63,606	2,433.8	0.0209	0.0336	-0.0556	7%	-1%
1897	116,363	81,709	198,072	-34,655	63,211	2,451.2	0.0211	0.0300	-0.0707	0%	11%

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ.κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1898	138,267	88,222	226,489	-50,046	63,211	2,468.7	0.0179	0.0280	-0.0493	16%	7%
1899	131,259	93,803	225,062	-37,456	63,211	2,486.3	0.0189	0.0265	-0.0664	-5%	6%
1900	131,386	102,739	234,125	-28,647	63,211	2,504.1	0.0191	0.0244	-0.0874	0%	9%
1901	140,506	93,994	234,500	-46,512	63,211	2,522.0	0.0179	0.0268	-0.0542	6%	-9%
1902	137,229	79,663	216,893	-57,566	63,211	2,540.0	0.0185	0.0319	-0.0441	-2%	-18%
1903	137,494	85,924	223,419	-51,570	63,211	2,558.1	0.0186	0.0298	-0.0496	0%	7%
1904	137,016	90,570	227,586	-46,447	63,211	2,576.4	0.0188	0.0284	-0.0555	0%	5%
1905	141,756	83,691	225,447	-58,065	63,211	2,594.8	0.0183	0.0310	-0.0447	3%	-8%
1906	144,636	123,526	268,162	-21,110	63,211	2,613.3	0.0181	0.0212	-0.1238	2%	32%
1907	149,068	117,620	266,688	-31,448	63,211	2,632.0	0.0177	0.0224	-0.0837	3%	-5%
1908	154,633	110,713	265,346	-43,920	63,211	2,649.2	0.0171	0.0239	-0.0603	4%	-6%
1909	157,549	101,690	259,239	-55,859	63,211	2,666.6	0.0169	0.0262	-0.0477	2%	-9%
1910	160,536	144,571	305,108	-15,965	63,211	2,684.1	0.0167	0.0186	-0.1681	2%	30%
1911	173,510	140,903	314,413	-32,608	63,211	2,701.7	0.0156	0.0192	-0.0829	7%	-3%
1912	157,657	146,163	303,820	-11,494	63,211	2,719.4	0.0172	0.0186	-0.2366	-10%	4%
1913	177,933	119,001	296,934	-58,932	121,794	4,819.8	0.0271	0.0405	-0.0818	11%	-23%
1914	318,846	178,564	497,411	-140,282	121,794	4,818.2	0.0151	0.0270	-0.0343	44%	33%
1915	289,390	218,356	507,747	-71,034	121,794	4,817.0	0.0166	0.0221	-0.0678	-10%	18%
1916	399,439	154,842	554,281	-244,597	121,794	4,816.1	0.0121	0.0311	-0.0197	28%	-41%
1917	223,075	112,627	335,702	-110,449	121,794	4,815.4	0.0216	0.0428	-0.0436	-79%	-37%
1918	733,907	296,860	1,030,767	-437,047	121,794	4,815.0	0.0066	0.0162	-0.0110	70%	62%
1919	1,552,179	764,220	2,316,399	-787,960	121,794	4,815.0	0.0031	0.0063	-0.0061	53%	61%
1920	2,177,530	686,311	2,863,841	1,491,219	127,000	5,007.5	0.0023	0.0073	-0.0034	29%	-11%
1921	1,764,469	944,210	2,708,679	-820,259	127,000	5,049.5	0.0029	0.0053	-0.0062	-23%	27%

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Έτη	Εισαγωγή (χιλ. δρχ.)	Εξαγωγή (χιλ. δρχ.)	Σύνολο (χιλ. δρχ.)	Ισοζύγιο (χιλ. δρχ.)	Επιφάνεια χώρας	Πληθυσμός (χιλ.κάτ.)	Αναλογία ανα Κάτοικο/Εισαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Εξαγωγή (δραχμές)	Αναλογία ανά Κάτοικο/Ισοζύγιο (δραχμές)	Ετήσια μεταβολή εισαγωγών (%)	Ετήσια μεταβολή εξαγωγών (%)
1922	3,169,762	2,489,119	5,658,881	-680,643	127,000	5,097.0	0.0016	0.0020	-0.0075	44%	62%
1923	6,075,622	2,544,317	8,619,939	3,531,305	127,000	6,010.0	0.0010	0.0024	-0.0017	48%	2%
1924	8,038,963	3,266,185	11,305,148	4,772,779	127,000	6,000.0	0.0007	0.0018	-0.0013	24%	22%
1925	10,176,822	4,574,266	14,751,088	5,602,556	127,000	5,957.5	0.0006	0.0013	-0.0011	21%	29%
1926	9,967,250	5,439,630	15,406,880	4,527,620	127,000	6,041.5	0.0006	0.0011	-0.0013	-2%	16%
1927	12,600,215	6,040,196	18,640,411	6,560,019	127,000	6,127.0	0.0005	0.0010	-0.0009	21%	10%
1928	12,416,936	6,330,861	18,747,798	6,086,075	129,281	6,210.3	0.0005	0.0010	-0.0010	-1%	5%
1929	13,276,098	6,960,424	20,236,522	6,315,673	129,281	6,286.0	0.0005	0.0009	-0.0010	6%	9%
1930	10,524,285	5,985,677	16,509,962	4,538,609	129,281	6,367.1	0.0006	0.0011	-0.0014	-26%	-16%
1931	8,763,321	4,203,591	12,966,911	4,559,730	129,281	6,462.8	0.0007	0.0015	-0.0014	-20%	-42%
1932	7,869,988	4,757,367	12,627,354	3,112,621	129,281	6,543.6	0.0008	0.0014	-0.0021	-11%	12%
1933	8,426,006	5,154,570	13,580,576	3,271,436	129,281	6,624.5	0.0008	0.0013	-0.0020	7%	8%
1934	8,831,349	5,473,317	14,304,666	3,358,032	129,281	6,726.9	0.0008	0.0012	-0.0020	5%	6%
1935	10,765,999	7,095,055	17,861,054	3,670,943	129,281	6,837.0	0.0006	0.0010	-0.0019	18%	23%
1936	11,847,510	7,383,730	19,231,241	4,463,780	129,281	6,936.2	0.0006	0.0009	-0.0016	9%	4%
1937	15,547,890	9,546,394	25,094,285	6,001,496	129,281	7,028.5	0.0005	0.0007	-0.0012	24%	23%
1938	14,758,579	10,148,865	24,907,443	4,609,714	129,281	7,121.8	0.0005	0.0007	-0.0015	-5%	6%
1939	12,280,705	9,199,875	21,480,579	3,080,830	129,281	7,221.9	0.0006	0.0008	-0.0023	-20%	-10%
1940	12,244,353	9,079,041	21,323,393	3,165,312	129,281	7,318.9	0.0006	0.0008	-0.0023	0%	-1%

Πίνακας Π.2
Εισαγωγή ανά Χώρα - Importation par Pay / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special
(ΠΕ= Παλαιά Ελλάδα, ΝΕ, Νέα Ελλάδα)

Χώρες	1911	(ΝΕ)1911	1912	(ΝΕ)1912	1913	(ΝΕ)1913	(ΠΕ)1914	(ΝΕ)1914	(ΠΕ)1915	(ΝΕ)1915	(ΠΕ)1916	(ΝΕ)1916	1917	1918
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	9,441	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	976	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	6,389	0	0	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	13,336	0	13,815	0	13,322	0	13,939	13,859	1,863	1,325	1,879	310	179	49
9	10,438	0	8,557	0	10,559	0	11,221	12,190	12,253	9,592	19,304	15,749	29,484	82,697
10	6,542	0	6,508	0	6,472	0	9,298	12,169	10,085	10,516	12,927	11,940	27,338	79,768
11	40,851	0	37,984	0	42,502	0	47,837	17,267	38,597	12,219	41,286	11,791	13,735	84,255
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	14,146	0	7,691	0	2,838	0	2,991	4,824	833	7,469	75	602	4	357
14	0	0	0	0	0	0		7,476		6,240		754	327	1,792
15	2,905	0	2,917	0	2,146	0	2,561	8,921	416	4,702	243	1	0	25
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	943	0	1,468	0	979	0	1,624	2,448	2,927	6,822	4,953	14,192	18,133	61,713
19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	4,143	0	4,151	0	2,849	0	13,909	7,290	73,626	37,440	139,593	95,426	109,715	86,030
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	336	0	213	0	324	0	522	1,003	216	524	483	2,054	2,013	4,169
23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	3,214	0	3,214	0	2,135	0	2,574	2,730	154	130	62	17	24	19

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
25	34,449	0	23,597	0	35,398	0	26,752	3,642	662	2,051	218	80	128	108
26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
28	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	4,087	0	4,357	0	4,485	0	3,971	2,579	3,632	1,256	5,405	1,914	1,511	564
32	23,721	0	28,420	0	29,168	0	30,696	28,290	20,244	12,827	2,511	851	271	351
33	8,931	0	8,544	0	3,600	0	4,691	10,498	774	3,857	236	5,725	86	261
34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
35	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
41	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
51	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
52	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
56	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
58	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
61	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
62	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
63	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
66	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
70	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
71	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
73	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
76	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
78	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
82	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
88	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
90	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
91	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
92	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
93	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
94	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
95	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
97	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
99	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
101	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
102	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
103	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
104	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
105	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
106	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
107	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
108	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
109	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
111	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
115	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
116	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
117	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
119	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
122	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
123	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
126	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
127	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
128	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
129	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
131	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
133	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
135	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
136	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
137	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
138	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
139	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
140	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
141	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
142	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
143	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
144	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
145	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
146	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
148	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
149	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
151	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
152	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
153	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
154	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
155	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
156	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
157	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
159	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
160	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
161	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
163	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
164	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
165	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
170	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
171	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
172	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
173	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
174	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
175	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
176	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
177	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
179	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
181	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
183	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
185	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
187	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
188	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
189	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
190	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
192	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
193	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
194	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
195	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
196	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
197	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
198	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
199	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
201	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
202	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
203	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
205	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
206	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
207	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
209	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
210	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
211	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
212	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
213	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	(NE)191		(NE)191		1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	1911	1	1912	2										
214	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
215	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
216	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
217	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
218	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
219	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
220	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
221	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
223	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
224	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
225	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
226	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
227	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
228	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
229	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
230	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
231	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
233	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
234	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
236	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
237	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
238	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
239	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	5,469	0	6,220	0	4,351	0	6,042	5,033	4,301	1,839	8,747	51	20,126	331,74

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
Σύνολο	173,510	0	157,657	0	161,128	16,806	178,629	140,218	170,583	118,807	237,921	161,458	223,075	733,907

Πίνακας Π.2 (συνέχεια)
Εισαγωγή ανά Χώρα - Importation par Pay / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
1	366	2,604	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	2,112	0	13	0	0	0	0	0	0	0
4	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	911	2,853	1,448	2,733	9,627	18,530	10,472	5,569	4,194	3,207	3,211
8	310	26,438	85,160	185,829	276,757	470,409	807,005	755,414	943,972	1,073,990	1,249,682
9	134,846	221,648	137,852	202,334	428,599	663,757	860,355	816,073	980,608	874,815	903,404
10	164,633	215,174	155,602	286,791	446,800	881,042	988,086	740,392	830,492	650,037	753,019
11	410,774	531,891	294,307	443,379	859,951	1,273,163	1,533,367	1,153,968	1,702,328	1,795,924	1,688,368
12	424	2,743	2,456	4,153	6,936	35,946	58,981	71,788	38,434	49,418	59,091
13	2,055	3,038	16,954	75,599	107,465	159,463	281,935	500,317	447,530	254,104	241,952
14	15,931	33,617	64,811	79,897	184,297	308,399	331,362	570,125	904,276	614,743	791,471
15	1,007	21,425	51,692	117,100	311,033	360,195	624,284	881,811	939,645	798,871	890,515
16	0	1,871	4,119	8,053	46,270	217,672	286,142	468,125	571,982	475,941	461,107
17	0	40	17	184	75	1,298	2,690	13,089	25,284	21,972	29,819
18	80,055	58,405	54,863	166,835	172,810	191,176	205,189	130,789	205,839	267,452	259,221
19	906	1,524	2,095	1,746	9,354	5,275	41,598	10,968	15,417	9,789	11,709
20	349,692	456,092	417,460	720,530	1,247,932	1,110,120	1,821,990	1,628,309	2,012,342	1,935,623	2,088,219
21	97,168	42,593	21,201	10,314	8,145	14,286	21,158	18,724	10,474	12,762	5,455
22	16,455	18,823	7,564	8,993	22,084	58,148	70,947	80,753	96,783	129,171	122,555
23	29,693	1,534	501	5,183	32,110	83,496	109,840	59,878	85,457	54,592	161,588
24	1,847	37,987	53,801	101,240	177,859	303,473	347,160	342,152	433,803	505,187	492,716
25	2,960	13,750	4,235	1,356	94,115	82,284	233,968	254,507	330,834	355,993	281,014
26	2,516	6,347	1,070	8,458	21,366	37,538	22,375	10,864	39,591	44,985	63,452
27	839	565	395	236	832	2,281	3,603	3,147	5,734	10,157	15,228
28	68,612	284,781	219,905	420,132	973,613	877,140	324,062	389,085	433,853	884,989	719,876
29	3,035	3,073	7,196	17,871	34,589	52,313	58,793	87,319	141,714	115,540	115,486
30	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	16,847	52,810	45,573	57,978	100,732	209,060	255,817	236,547	286,305	206,713	249,955
32	710	4,882	5,456	8,751	16,027	37,106	51,259	74,305	104,979	118,229	146,978
33	61,181	63,504	35,713	113,504	198,849	207,849	245,227	245,965	269,767	262,650	333,234
34	309	1,348	2,315	1,864	9,124	11,491	14,554	20,474	29,259	33,353	34,923
35	108	641	310	826	2,174	3,090	4,725	2,585	9,047	13,756	11,801
36	6,320	19,030	20,579	33,139	31,615	52,542	75,950	69,232	103,461	114,461	188,448
37	0	100	21	17	0	0	148	410	556	1,339	2,857
38	0	0	132	2,706	4,208	9,339	12,231	61,917	85,456	108,733	241,188
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
41	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49	0	0	0	496	0	0	0	0	0	0	0
50	4,110	6,658	4,009	6,037	22,039	28,357	24,640	34,784	39,362	25,828	32,140
51	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
52	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
56	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	0	0	97	108	534	1,072
58	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0
59	0	0	0	4	154	51	45	31	36	0	93
60	0	0	0	346	3,046	161	1,547	0	0	0	0
61	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
62	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
63	0	0	0	0	0	0	0	1,769	262	0	189
64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
66	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0
67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
70	0	0	0	0	0	0	185	39	447	0	0
71	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
73	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75	5	0	0	0	10	111	0	0	0	70	0
76	0	0	0	0	0	0	0	26	280	1,550	2,877
77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
78	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
82	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
88	17	4,833	44	2,989	15,785	2,444	99,947	11,474	134,078	260,674	284,776

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
90	0	0	37	2,508	0	0	0	0	538	8	60
91	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
92	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
93	0	0	0	0	0	0	0	0	0	300	306
94	0	7	0	0	1	67	98	10	992	967	1,435
95	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
97	0	7	0	464	519	498	9	65	564	1,365	5,659
98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
99	0	0	0	0	238	69	0	218	0	0	0
100	0	0	0	317	576	4,310	0	579	85	1,005	1,234
101	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
102	0	0	0	0	0	0	0	175	1,370	3,240	7,875
103	0	0	0	0	0	0	0	0	281	0	638
104	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0
105	0	0	0	0	31	76	252	464	631	282	1,703
106	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
107	12	39	7	10	149	101	4,106	109	0	12	47
108	0	0	0	147	0	0	0	0	0	0	10
109	8,527	1,947	457	226	13,095	45,298	62,006	23,379	46,912	25,688	26,733
110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
111	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
112	0	0	67	97	0	0	0	0	0	0	0
113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
115	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
116	0	0	0	0	0	0	0	0	45	0	15
117	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
119	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
122	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
123	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
125	0	5,191	12,324	0	0	0	0	0	0	0	0
126	125	191	247	7,156	1,801	296	814	582	637	1,202	684
127	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
128	0	0	0	26	0	206	0	0	0	76	0
129	38,941	10,430	6,110	15,692	34,087	90,544	130,104	75,277	127,614	154,968	168,829
130	0	0	0	125	0	0	0	0	0	0	0
131	0	0	0	0	0	0	0	0	38	4	0
132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
133	0	0	0	0	0	0	0	0	0	117	0
134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
135	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
136	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
137	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
138	5	97	0	48	1,501	3,460	1,448	522	2,065	803	1,834
139	0	0	67	328	0	0	0	0	0	0	0
140	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
141	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
142	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
143	0	0	0	0	273	86	100	425	2,258	4,931	1,168
144	0	42	0	64	0	2,763	10,125	21,484	27,126	18,731	46,422
145	17,577	12,805	19,112	40,712	134,879	107,660	110,605	13,546	88,219	81,687	47,742
146	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
148	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
149	151	3	0	7	1	16	444	102	897	282	478
150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
151	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
152	2,377	421	409	582	710	1,042	2,519	7,385	4,837	7,601	9,283
153	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
154	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
155	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
156	8,687	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
157	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
159	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
160	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
161	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
163	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
164	0	0	8	0	2	1	1	0	91	16	0
165	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
170	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
171	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
172	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
173	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
174	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
175	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
176	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
177	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
179	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
181	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
183	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
185	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
187	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
188	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
189	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
190	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
192	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
193	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
194	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
195	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
196	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
197	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
198	0	0	0	0	0	0	0	287	4,242	6,311	4,848
199	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
201	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
202	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
203	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
205	940	458	952	465	4,181	8,145	11,384	27,565	7,903	10,910	38,559
206	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
207	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
209	175	547	1,314	1,257	3,689	2,088	1,954	0	0	0	0
210	18	2	0	0	5	0	0	0	0	0	45
211	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
212	0	18	36	166	127	88	99	4,766	12,108	1,527	9,916
213	0	180	1,048	475	555	911	105	1,674	2,212	2,116	1,906
214	0	0	0	0	95	576	872	12	489	444	515
215	0	48	0	48	0	0	0	0	0	200	0
216	0	26	788	858	2,687	2,685	3,200	4,077	2,309	1,068	4,109
217	1	230	0	356	37	3,891	4,914	1,231	1,525	1,670	3,013
218	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
219	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
220	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
221	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
223	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
224	0	0	0	0	0	0	0	51	124	741	1,562
225	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
226	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, *Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία*

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
227	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
228	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
229	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
230	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
231	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
233	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
234	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
236	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
237	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
238	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
239	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	93	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Σύνολο	1,552,179	2,177,533	1,761,840	3,169,761	6,075,621	8,043,882	10,176,796	9,936,816	12,600,101	12,415,424	13,325,319

Πίνακας Π.2 (συνέχεια)
Εισαγωγή ανά Χώρα - Importation par Pay / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	1,098,235	1,071,007	761,948	866,653	1,291,529	1,996,627	2,676,388	4,134,231	4,256,428	3,676,570	2,866,534
9	780,239	573,310	398,676	368,385	589,059	181,151	229,744	266,141	228,598	167,967	115,951
10	659,580	536,843	451,008	478,015	430,188	393,981	59,035	437,193	500,669	652,190	686,135
11	1,382,636	1,152,587	1,074,142	1,205,763	1,475,295	1,657,897	1,926,826	1,667,527	1,926,083	1,482,469	1,362,159
12	40,392	25,602	10,867	9,607	36,650	52,603	29,431	37,657	60,791	13,219	1,117
13	159,576	58,555	10,395	4,187	15,103	32,331	17,576	22,995	38,132	71,011	210,094
14	619,934	424,045	355,545	318,192	411,323	409,013	691,959	839,780	452,816	412,266	377,254
15	449,017	441,758	708,995	495,568	449,260	795,903	633,727	1,692,258	1,526,167	1,151,795	1,488,905
16	385,707	286,321	267,663	348,587	415,879	413,087	219,463	279,790	241,186	237,481	549
17	47,141	23,205	36,266	74,575	80,385	108,989	152,193	143,923	332,268	189,583	11,623
18	128,314	91,972	106,481	164,726	143,157	217,209	235,395	276,523	244,029	316,014	217,606
19	9,778	4,618	2,399	5,505	34,461	42,972	32,814	6,321	10,384	3,815	1,139
20	1,650,739	842,146	1,089,114	492,808	546,408	667,332	845,891	651,939	1,069,585	867,461	1,385,706
21	5,432	14,960	3,832	5,275	1,369	6,180	3,645	1,082	940	0	5
22	128,717	118,908	70,249	65,079	74,529	80,703	93,550	91,479	85,910	106,745	145,281
23	40,611	151,595	13,466	69,750	1,835	67	330,915	3,478	671,172	142,649	542,091
24	471,915	366,794	330,991	488,432	215,803	122,910	90,445	183,859	150,544	68,849	128,803
25	355,512	582,663	793,842	649,385	445,375	486,921	551,616	224,965	364,618	239,560	133,620
26	40,793	40,296	33,759	22,438	22,721	28,543	23,109	10,574	13,528	10,161	12,031
27	3,624	4,415	138	7	150	19	91	8	0	57	17,500
28	428,937	377,095	67,927	242,658	10,069	5,619	721,204	149,135	325,487	114,934	11,084
29	99,438	80,729	12,204	51,451	130,877	138,814	175,316	158,917	147,864	83,837	94,017
30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	185,223	149,088	212,150	246,503	243,373	268,208	227,787	394,427	305,681	228,721	92,046
32	128,751	127,529	171,928	107,706	155,316	214,066	245,820	382,348	221,259	0	0
33	394,083	481,354	264,633	274,323	256,109	217,518	176,968	202,121	272,772	164,466	428,063
34	28,148	19,088	15,837	23,224	20,096	12,588	42,752	73,565	9,599	15,786	4,067
35	16,844	6,437	12,501	17,125	6,393	12,286	38,011	124,525	38,217	39,810	41,786
36	140,540	122,852	141,798	102,309	183,132	312,897	370,756	272,199	173,713	133,431	157,859
37	4,026	4,653	8,914	38,440	18,481	36,361	66,589	98,766	101,033	105,851	13,813
38	174,381	73,835	77,494	31,247	31,554	40,772	184,086	463,215	108,581	210,391	280,870
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8,191	98,481
40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	970

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
41	1,333	477	423	2,259	2,982	5,711	2,062	2,729	4,534	3,320	37
42	0	715	83	476	50	26	629	3,138	69	3,973	7,594
43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	294	28,856
44	5,319	3,678	1,317	1,390	425	161	822	2	84	0	131
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49	0	2,386	3,812	3,098				2,339	1,920	1,467	331
50	19,124	29,819	10,792	2,435	5,851	5,420	59	2,117	6,738	11,512	8,249
51	0	60	36	587	0	0	0	2	2,682	5,535	421
52	0	0	0	0	0	0	0	0	1,396	3,339	1,561
53	0	3,696	13,873	8,183	406	492	294	124	37	11,004	21,230
54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
56	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
58	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
61	0	0	0	11,427	26,755	686	93	246	88,564	221,847	112,721
62	179	278	436	355	152	154	221	664	619	215	0
63	0	0	0	0	0	1	0	360	94	0	0
64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
66	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
70	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
71	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
73	0	0	43	0	0	0	0	0	0	0	0
74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75	20	83	0	0	0	0	0	0	0	0	0
76	0	2,287	0	0	0	0	0	0	0	0	0
77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
78	0	0	0	13	0	0	0	0	0	0	0
79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
82	0	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0
83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	46	0
84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
88	191,745	196,760	33,634	625,844	480,373	1,067,999	277,268	1,272,518	142,663	424,331	157,161
89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	163	0
90	363	41	1,300	1,984	0	100	24	179	36	0	0
91	0	24,698	27,863	23,062	32,721	49,918	37,537	37,100	53,342	35,313	24,887
92	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
93	584	855	0	0	0	0	0	0	0	0	0
94	1,102	2,124	413	0	0	0	0	573	0	0	0
95	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
97	550	3,864	35	15	0			0	64,743	1,374	14
98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
99	0	53	0	0	0	0	0	134	0	129	0
100	1,185	2,858	281	0	862	22,526	3,758	170	4,988	15,104	52,582
101	0	0	0	0	140	211	510	242	446	0	0
102	404	221	0	0		0	1,969	0	0	0	61
103	0	1	0	0	0	3,760	2,413	0	3	0	0
104	0	0	0	0	0	0	0	80	0	0	0
105	252	1,235	143	307	2,017	2,581	43,510	4,729	2,390	1,792	32,070
106	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
107	0	19	7	597	144	244	0	132	414	944	74
108	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
109	21,820	108,362	107,712	57,000	26,541	21,892	42,056	14,136	12,214	18,135	18,344
110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
111	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
115	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
116					0	0	0	0	0	0	0
117	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
119	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
122	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
123	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
126	484	327	876	228	178	63	3,129	0	0	0	0
127	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
128	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
129	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
130	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0
131	0	1	12	34	0	20	0	0	8	12	0
132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
133	0	0	0	44	17	0	0	0	0	0	0
134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
135	0	0	0	0	0	0	0	0	7,349	4,862	0
136	0	0	431	0		19	0	0	80	110	0
137	0	196	496	0	1,481	7,002	6,656	16,995	4,141	5,448	11,209
138	1,679	24,586	17,677	436	558	13	23	0	116	120	40
139	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
140	0	0	0	0	0	0	0	283	10	2,513	299,242
141	0	43	0	0	0	0	0	0	1,549	181	6,990
142	0	21,743	9,413	8,487	29,190	29,626	20,424	36,267	33,282	33,095	21,558
143	1,343	948	880	137	231	2,178	259	680	1,250	2,332	2,482
144	28,341	17,840	3,669	1,297	2,174	2,236	8,874	2,576	17,506	14,396	16,083
145	16,469	8,651	32,794	62,940	63,295	34,401	40,287	40,758	77,372	247,745	225,260
146	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
148	72	0	0	6	0	0	0	0	0	7	0
149	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
150	134,623	108,362	107,712	203,034	265,304	293,722	271,458	359,227	263,278	194,216	192,996
151	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
152	2,862	6,417	40,800	49,837	19,417	12,645	20,520	647	51	171	0
153	0	3,521	4,362	2,652	5,299	6,434	9,994	13,602	8,667	10,271	2,254
154	0	0	0	0	304	0	0	115	0	0	0
155	0	1,022	531	6,428	3,270	10,173	6,401	4,936	4,329	4,397	13,148
156	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
157	0	0	0	0	0	0	0	0	115	0	0
158	0	92	0	0	0	0	0	0	0	0	0
159					0	0	0	0	0	0	0
160	0	76	0	0	0	0	0	0	0	0	0
161	1,296	447	364	1,133	191	169	0	0	0	0	0
162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
163	0	1186	83	0	0	0	0	0	0	0	0
164	0	8	411	212	454	40	3	74	88	88	0
165	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166	0	143	210	4,975	4,583	192	214	119	178	0	0
167	0	76	0	0	0	0	0	0	0	0	0
168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169	0	0	0	0	0	0	0	216	0	0	0
170	1,556	100	34,778	22,494	2,182	305	682	891	409	212	0
171	0	1,087	323	393	510	0	0	56	354	0	0
172	10,550	273	283	1,788	571	1,926	493	676	1,812	3,704	570
173	0	0	0	0	0	0	0	167	0	0	0
174	0	650	273	1,307	683	0	0	1	0	8	0
175	0	0	0	0	0	0	0	0	53	100	0
176	0	0	0	767	983	5,371	12,870	13,443	3,338	3,708	4,464
177	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
179	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
180	1,063	103	0	4	0	0	0	0	0	0	0
181	1,206	0	0	4,920	0	0	0	0	0	0	0
182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
183	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
185	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
187	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
188	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
189	0	0	0	0	0	0	111	548	123	192	0
190	0	28	21	0	27	168	0	0	1	0	0
191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
192	0	226	1,080	3	61	0	0	0	0	0	0
193	0	0	0	0	26	34	2	648	0	0	1
194	0	0	0	0	0	0	0	1,878	15,550	12,899	0
195	0	292	1	1,475	64,232	107,294	2,598	1,219	16,003	9,613	108
196	0	77	1,716	8,156	7,876	8,114	23,619	34,802	14,665	11,060	1,328
197	0	0	0	0	0	0	0	77	0	0	0
198	3,645	3,739	4,230	12,886	9,905	1,648	3,176	2,666	1,900	2,127	1,000
199	0	87	318	1,329	1,478	0	0	0	0	0	0
200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
201	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
202	0	1,226	427	522	424	93	8	0	241	50	7,092
203	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0
204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
205	13,385	1,193	9,262	21,545	20,082	20,098	22,732	19,752	13,858	15,378	4,472
206	0	3	250	1,546	810	2,825	3,565	5,440	3,941	3,303	6,627
207	0	0	27	0	0	0	0	0	0	0	0
208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
209	2,339	780	1,068	1,626	1,888	471	524	2,399	252	222	101
210	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
211	0	0	0	0	0	0	0	0	368	1,624	0
212	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
213	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
214	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
215	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
216	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
217	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
218	0	0	0	0	76	0	0	0	534	0	0
219	0	0	0	0	0	0	0	92	0	0	0
220	0	0	0	0	0	0	113	0	0	0	0
221	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	0	105	39	0	0	0	0	0	0	0	0
223	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
224	1,109	1,982	773	1,118	1,216	7,633	31,286	15,719	13,248	20,528	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
225	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
226	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
227	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
228	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
229	0	0	0	302	0	0	0	0	0	0	0
230	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
231	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
233	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
234	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
236	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
237	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
238	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
239	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	2	2,456	328	813	806	8,634
Σύνολο	10,524,265	8,846,492	7,982,955	8,431,016	8,824,282	10,690,364	11,998,804	15,209,952	14,772,862	12,280,615	12,219,142

Πίνακας Π.3
Εξαγωγή ανά Χώρα - Exportation par Pay / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special
(ΠΕ= Παλαιά Ελλάδα, ΝΕ, Νέα Ελλάδα)

Χώρες	1911	(ΝΕ)1911	1912	(ΝΕ)1912	1913	(ΝΕ)1913	(ΠΕ)1914	(ΝΕ)1914	(ΠΕ)1915	(ΝΕ)1915	(ΠΕ)1916	(ΝΕ)1916	1917	1918
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	503	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	280	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	157	0	0	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	16,364	0	14,943	0	12,181	0	7,906	2,247	7	247	0	5	0	0
9	13,733	0	19,826	0	13,615	0	9,564	2,189	11,896	4,978	12,260	5,048	19,718	62,522
10	4,012	0	11,538	0	3,780	0	11,944	13,357	15,060	19,910	5,632	16,782	9,514	17,596
11	33,777	0	25,956	0	28,456	0	37,759	7,060	47,585	8,040	48,003	1,045	29,560	82,940
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	360	0	783	0	904	0	290	1,049	1,126	2,515	0	697	0	0
14	0	0	0	0	0	0	0	1,592		7,600	0	21	0	2,905
15	890	0	992	0	823	0	560	1,792	1,497	3,136	2	35	0	0
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	11,453	0	10,619	0	8,670	0	10,294	4,320	21,695	8,655	15,053	6,918	22,697	34,130
19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	12,561	0	12,808	0	9,263	0	17,339	12,031	15,491	9,512	19,095	10,309	27,479	90,874
21	0	0	0	0		0							0	0
22	991	0	1,285	0	1,629	0	859	0	696	23	6	0	376	30
23	0	0	0	0		0							0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
24	9,340	0	5,297	0	8,634	0	4,052	691	0	8	0	0	0	0
25	2,601	0	2,340	0	2,841	0	2,144	748	429	268	150	496	0	0
26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
28	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	11,235	0	11,113	0	9,494	0	9,280	59	20,029	6,300	7,530	1,985	11	0
32	13,520	0	16,785	0	12,786	0	5,533	2,854	181	45	0	16	0	0
33	4,803	0	5,890	0	1,374	0	1,363	2,915	76	3,669	0	37	0	99
34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
35	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
41	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
51	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
52	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
56	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
58	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
61	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
62	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
63	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
66	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
70	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
71	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
73	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
76	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
78	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
82	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
88	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
90	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
91	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
92	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
93	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
94	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
95	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
97	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
99	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
101	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
102	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
103	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
104	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
105	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
106	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
107	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
108	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
109	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
111	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
115	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
116	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
117	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
119	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
122	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
123	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
126	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
127	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
128	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
129	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
131	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
133	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
135	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
136	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
137	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
138	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
139	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
140	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
141	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
142	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
143	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
144	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
145	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
146	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
148	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
149	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
151	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
152	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
153	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
154	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
155	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
156	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
157	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
159	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
160	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
161	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
163	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
164	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
165	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
170	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
171	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
172	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
173	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
174	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
175	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
176	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
177	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
179	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
181	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
183	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
185	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
187	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
188	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
189	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
190	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
192	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
193	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
194	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
195	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
196	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
197	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
198	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
199	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
201	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
202	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
203	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
205	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
206	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
207	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
209	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
210	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
211	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
212	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
213	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
214	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
215	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
216	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
217	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
218	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
219	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
220	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
221	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
223	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
224	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
225	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
226	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
227	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
228	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
229	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
230	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
231	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
233	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
234	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
236	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
237	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
238	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
239	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Χώρες	1911	(NE)1911	1912	(NE)1912	1913	(NE)1913	(ΠΕ)1914	(NE)1914	(ΠΕ)1915	(NE)1915	(ΠΕ)1916	(NE)1916	1917	1918
	5,263	0	5,988	0	3,611		3,120	3,656	6,342	1,342	1,982	1,733	3,273	5,764
Σύνολο	140,903	0	146,163	0	118,061	940	122,005	56,559	142,109	76,247	109,714	45,128	112,627	296,860

Πίνακας Π.3 (συνέχεια)

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
1	1,130	442	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	7,814	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	52	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	3,496	3,575	4,021	6,037	6,096	9,499	6,634	7,707	8,589	8,324	16,024
8	6,301	55,113	139,081	524,822	474,478	855,609	839,568	1,190,222	1,291,113	1,632,612	1,613,069
9	41,221	36,054	29,446	124,718	122,451	156,606	288,457	341,127	358,886	321,723	425,583
10	42,784	56,174	55,117	206,063	319,278	489,604	923,485	1,080,079	1,282,465	1,042,770	1,272,451
11	193,359	135,687	200,427	424,803	703,570	480,115	621,384	633,666	691,147	827,746	815,674
12	807	755	1,774	1,238	3,523	1,331	4,015	9,141	12,535	11,248	16,630
13	9,272	20,815	8,054	16,499	40,387	41,928	56,215	37,078	33,418	20,405	31,576
14	61,088	51,065	48,638	42,295	45,659	36,390	35,514	52,341	38,117	38,414	31,428
15	42,391	6,619	15,416	22,661	36,619	33,950	43,213	42,015	52,842	57,135	96,978
16	0	0	94	9,935	10,070	437	1,535	9,714	152,891	77,555	77,391
17	1,733	874	11	1,006	0	655	216	1,737	1,489	13,786	53,361
18	47,242	49,535	66,865	114,942	128,854	128,342	234,331	297,265	223,821	263,965	304,963
19	142	1	137	94	44	241	320	228	4,488	773	1,373
20	80,710	99,002	173,705	659,631	243,652	594,094	1,083,809	1,290,708	1,259,499	1,315,029	1,117,878
21	251	187	894	32	352	6,135	3,445	1,455	4,945	406	677
22	6,286	2,941	1,180	2,425	1,908	410	1,021	1,704	5,233	9,668	14,205
23	1	0	1,641	180	444	215	54	520	389	390	638
24	8,607	34,877	13,196	25,256	66,728	84,934	102,572	100,859	83,120	160,965	216,508
25	15,738	117	43	30	157	1,344	7,386	4,449	8,348	1,801	4,965
26	1,258	1,906	2,612	17	8,451	11,184	23,283	21,350	25,418	30,982	26,235
27	74	27	174	6,861	943	816	3,496	1,497	478	731	691
28	293	834	4,085	4,111	7,996	4,627	7,015	6,659	4,504	5,273	2,360
29	0	47	765	126	304	355	246	869	1,857	1,560	2,150
30	68	801	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	97,989	35,342	64,201	149,015	184,111	258,956	188,502	185,822	193,608	309,775	298,247
32	1,391	288	8,483	13,674	74,361	9,414	6,244	7,709	66,282	87,770	176,912
33	86,697	57,063	46,385	92,446	29,687	28,215	55,581	31,116	20,237	20,643	13,467
34	1,540	616	3,083	2,060	3,546	3,320	4,355	666	2,950	2,754	17,976
35	1,251	246	245	351	330	341	432	1,639	1,639	532	270
36	10,401	8,343	353	13,457	4,266	3,598	8,099	34,055	68,507	40,704	233,219
37	191	4,545	1,683	2,646	2,258	7,206	1,583	6,854	14,097	5,618	1,794
38	0	0	18	1,994	980	47	6,288	682	1,332	21,064	21,882
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
41	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
50	166	133	162	0		392	1,018	376	27	85	58
51	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
52	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
56	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	0	0	0	1,765	2,305	2,347
58	0	0	0	0				0	0	0	0
59	0	0	0	1	0	0	15	0	0	0	0
60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
61	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
62	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
63	0	0	0	1				343	0	0	0
64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
66	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
70	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
71	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
73	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75	0	0	0	0	0	0	0	0	643	2	0
76	0	0	0	0	0	0	0	24	0	0	0
77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
78	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
82	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
88	0	21	980	927	2,902	3,130	688	11,301	22,524	14,424	18,459
89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
90		0	0	11	0	0	0	8	1	0	18
91	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
92	0	0	0	0	0	0	154	0	0	0	0
93	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
94	0	0	0	0	0	0	39	0	0	0	1
95	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
97	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	12
98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
99	0	0	0	0	0	1,276	0	255	0	0	0
100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
101	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0
102	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0
103	0	0	0	0	0	0	0	0	7	28	0
104	0	0	0	0	0	0	0	12	0	0	0
105	0	0	0	100	0	0	0	0	0	1	10
106	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
107	0	0	455	243	89	944	598	683	322	1,755	3,249
108	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
109	28	0	61	2,123	707	453	393	382	648	568	610
110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
111	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
112	0	0	0	255	0	0	0	0	0	0	0
113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
115	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
116	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
117	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
119	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
122	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
123	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
125		13,690	41,643	0	0	0	0	0	0	0	0
126	0	0	1	0	131	0	100	0	181	93	0
127	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
128	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
129	31	302	484	2,043	1,505	4,437	10,037	5,298	8,778	4,630	4,741
130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
131	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
133	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
135	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
136	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
137	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
138	0	0	23	0	207	0	0	246	171	1,036	24
139	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
140	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
141	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
142	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
143	0	0	0	0	0	20	445	2,039	2,698	894	2,210
144	0	0	0	412	512	354	413	0	181	93	0
145	115	0	0	10	1,885	26	10	10	6	90	320
146	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
148	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
149	33	0	109	0	110	15	100	254	32	416	12
150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
151	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
152	0	5	1	4,995	842	253	244	2,434	1,967	2,158	2,341
153	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
154	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
155	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
156	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0
157	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
159	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
160	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
161	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
163	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
164	0	0	0	0	14	6	0	64	0	0	19
165	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
170	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
171	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
172	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
173	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
174	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
175	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
176	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
177	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
179	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
181	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
183	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
185	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
187	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
188	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
189	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
190	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
192	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
193	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
194	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
195	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
196	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
197	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
198	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
199	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
201	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
202	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
203	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
205	128	2	952	1,076	2,237	3,251	1,121	219	1,935	5,222	1,190
206	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
207	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
209	5	153	1,359	297	582	168	19	34	99	96	160
210	1	0		25	0	44	0	3	0	0	0
211	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
212	0		34	12	7	0	0	17	1,766	2,299	1,381
213	4	1	36	10	1,057	12	51	92	157	294	381
214	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0
215	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	24
216	0	84	394	4,539	5,027	6,685	300	1,732	21,462	469	1,657
217	0	0	0	1	0	0	6	6	1,674	10,414	7,619
218	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
219	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
220	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
221	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
223	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
224					0	0	222	1,109	696	738	1,275
225	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
226	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
227	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
228	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
229	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
230	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
231	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
233	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
234	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
236	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
237	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
238	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
239	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	19	0	0	0	0	0		0	0	0
Σύνολο	764,220	686,170	938,523	2,486,507	2,539,317	3,271,384	4,574,271	5,427,890	5,981,984	6,380,233	6,954,693

Πίνακας Π.3 (συνέχεια)
Εξαγωγή ανά Χώρα - Exportation par Pay / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	1,392,079	587,909	690,035	917,300	1,235,770	2,109,368	2,688,072	2,959,768	3,904,057	2,529,678	3,428,392
9	402,696	259,332	235,648	415,872	147,781	191,984	241,538	240,741	295,819	260,257	205,658
10	839,755	695,636	785,445	725,704	528,803	422,555	132,672	601,217	525,336	582,183	609,214
11	748,406	629,397	1,110,796	97,510	962,363	897,099	899,227	922,468	843,446	1,299,170	664,883
12	12,767	13,925	12,629	20,547	23,954	21,459	25,229	21,647	24,216	12,755	8,928
13	22,295	22,073	14,726	9,609	20,306	15,399	23,894	22,779	30,045	24,961	28,168
14	42,692	31,172	30,534	82,322	149,669	183,733	228,498	274,941	226,092	197,338	221,736
15	68,680	51,767	57,466	78,865	138,393	230,764	264,458	235,854	224,217	197,332	198,302
16	261,229	40,387	77,781	86,299	106,106	188,046	156,781	383,736	295,771	113,885	45
17	78,477	93,692	49,406	12,430	18,190	53,032	76,118	173,264	245,447	105,480	43
18	278,329	168,262	200,966	238,017	245,810	213,560	200,253	245,477	218,641	208,913	131,288
19	1,534	393	115	5,969	1,514	1,865	2,662	1,525	684	886	8,174
20	874,837	724,300	486,589	642,937	795,382	1,202,475	1,056,801	1,580,497	1,731,047	1,992,444	2,280,158
21	280	252	392	9,802	2,022	837	336	35	153	776	2,230
22	18,350	13,365	8,692	21,860	34,829	51,431	44,110	61,105	97,251	171,891	80,734
23	453	157	417	1,075	980	2,066	2,374	4,047	3,952	4,707	2,034
24	159,260	54,226	81,977	72,719	88,520	81,783	117,409	149,180	120,987	117,898	37,202
25	20,394	26,520	19,077	30,581	69,317	70,952	65,595	69,347	31,524	14,839	3,997
26	15,360	16,629	17,324	26,295	28,910	1,390	24,838	35,745	35,597	40,298	25,153
27	431	613	607	847	969	14,307	1,499	2,200	779	2,831	9,027
28	7,400	3,680	2,055	1,262	3,429	1,997	4,994	3,217	5,239	8,399	2,494
29	1,345	2,386	1,613	8,526	59,072	65,662	70,050	19,033	16,885	11,754	9,415
30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	354,667	344,533	493,874	316,902	284,246	275,330	237,611	273,858	221,045	309,582	57,637
32	166,356	233,686	200,155	92,671	115,608	101,128	168,255	165,318	168,119	0	0
33	10,570	12,943	9,033	22,805	49,730	61,084	40,437	55,644	66,001	103,709	319,923
34	1,903	851	1,601	6,998	5,656	15,664	23,082	20,805	27,411	31,845	20,542
35	1,111	659	702	1,236	7,351	14,307	43,851	52,309	45,548	41,124	36,372
36	111,919	64,876	72,440	118,361	142,771	292,518	234,263	140,872	49,824	327,587	206,650
37	9,988	9,021	7,863	9,265	21,388	74,032	76,192	119,903	124,043	69,937	14,764
38	25,691	34,745	9,063	25,447	8,102	22,605	49,006	111,636	150,789	92,369	92,235
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26,356	35,267
40					0	4	0	18	0	0	178

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
41	489	876	1,515	1,440	394	387	4,669	2,812	13,471	8,269	96
42	0	738	0	596	882	472	332	684	1,067	918	1,307
43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9,474	33,633
44	13,103	9,251	13,340	19,825	18,345	11,153	4,906	3,667	5,852	12,513	11,879
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49	0	18,923	14,848	23,904	18,692	13,693	29,993	21,698	13,441	7,612	9,459
50	0	31	0	1	468	36	1,598	49	2,758	960	5,894
51	0	835	605	544	78	696	2,143	4,378	14,897	10,990	1,023
52	0	1,467	2,250	995	1,076	241	271	1,968	5,288	7,525	23
53	0	0	0	0	328	76	57	11	13	23	25
54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
56	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
58	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
61	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
62	0	0	0	0	0	36	669	862	857	872	329
63	0	0	0	0	0	0	20	24	33	92	872
64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
66	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
67	0	0	0	0	26	43	14	0	0	13	0
68	0	0	0	0	0	0	20	288	184	214	99
69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
70	0	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0
71	0	0	0	0	0	0	0	375	275	299	13
72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
73	0	0	0	0	27	0	0	0	0	0	0
74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75	0	8	0	0	0	20	15	0	0	0	0
76	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
78	0	0	18	0	0	0	0	15	16	0	0
79	0	0	0	0	0	9	0	104	0	0	0
80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
82	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
85	0	0	0	0	0	0	0	27	50	111	14
86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
88	14,537	8,939	9,565	11,796	24,139	61,687	57,041	63,343	94,387	146,623	267,992
89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
90	38	0	0	107	373	308	546	419,110	204,074	21,406	547
91	0	0	160	28	151	1	124	883	629	1,204	331
92	0	0	30	0	0	0	0	0	0	0	0
93	0	150	0	21	0	26	650	0	0	32	0
94	0	0	0	0	29	25	36	19	0	40	32
95	0	0	0	0	112	0	0	0	0	0	0
96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
97	12	0	0	18	0	134	0	3	0	453	0
98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
99	0	0	0	0	0	57	0	630	0	0	0
100	700	155	110	237	19,428	10,002	10,176	3,330	19,428	5,584	9,706
101		0	0	0	0	0	0	0	0	154	110
102	0	0	0	0	0	0	15	0	0	382	546
103	55	73	142	170	52	276	399	882	52	616	712
104		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
105	228	13	0	1	1	37	0	0	0	0	1,580
106	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
107	6,374	393	188	250	1,746	824	144	1,297	613	452	210
108	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
109	1,155	1,529	5,244	6,499	14,637	60,711	20,830	18,337	14,767	20,285	5,200
110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
111	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
113	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
115	0	0	0	0	0	0	795	0	0	0	0
116	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
117	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
119	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
121	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
122	0	0	0	0	0	0	0	8	7	0	0
123	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
126	605	104	200	1,196	1,775	899	784	375	0	0	0
127	1,052	263	27	786	0	0	26	296	0	0	0
128	0	0	0	0	0	56	35	23	650	9	14
129	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
131	0	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0
132	0	0	0			0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
133	0	0	0	59	0	0	0	0	0	0	0
134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
135	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
136	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
137	0	4	0	0	23	0	74	23	33	16	110
138	8	21	62	212	120	52	46	121	146	1,517	437
139	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
140	0	0	0	0	0	0	0	0	925	22	46
141	0	9	42	493	20	81	635	1,546	4,356	4,649	7,745
142	0	7	0	13	0	0	0	0	56	0	0
143	2,309	3,190	6,499	18,239	19,552	15,243	12,833	14,703	7,612	11,094	8,791
144	4,486	4,440	7,762	31,771	8,451	9,318	7,334	6,243	7,046	5,784	5,664
145	598	18	0	333	141	274	340	471	619	532	813
146	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
148	0	0	62	0	247	114	311	1,282	148	333	440
149	1,052	263	27	786	0	0	0	0	0	0	0
150	2,510	828	1,635	1,496	7,665	2,447	31,215	4,486	3,088	4,862	2,235
151	0	0	0	26	0	51	0	17	8	0	0
152	2,157	557	606	3,159	3,339	861	716	17	0	0	0
153	0	0	0	6	93	119	55	26	19	35	0
154	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
155	0	192	318	1,661	1,787	2,924	3,429	4,372	4,900	2,726	1,812
156	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
157	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
159	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
160	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0
161	688	358	144	330	2	1	0	0	48	0	0
162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
163	0	80	60	62	60	68	59	0	0	0	0
164	434	58	87	292	739	664	573	972	1,027	1,728	1,002
165	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166	0	0	0	0	0	0	53	0	0	0	0
167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
168	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169	0	0	0	0	0	26	0	41	0	0	0
170	29	1,123	827	3,070	2,265	1,928	3,375	1,662	645	341	0
171	0	4	0	0	3	181	4	0	108	0	0
172	980	13	331	22	180	416	1,205	4	8	0	0
173	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
174	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
175	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
176	0	0	0	2	5	56	180	1,232	35	153	0
177	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
179	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
180	21	6	4	0	49	0	130	0	0	0	0
181	0	0	0	331	0	17	0	26	0	0	0
182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
183	0	0	0	14	0	0	0	0	0	0	0
184	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
185	0	0	0	0	0	17	0	26	0	32	0
186	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
187	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
188	0	0	0	0	76	57	36	26	0	0	0
189	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
190	0	386	368	324	656	1,661	36	0	0	91	0
191	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
192	0	0	0	81	0	0	0	0	0	0	0
193	0	0	0	0	0	0	7	246	0	8	0
194	0	7	65	295	111	79	57	108	294	504	366
195	917	3,702	836	20	1,096	2,323	1,050	1,022	1,506	694	1,796
196	0	0	13	121	54	10	23	245	245	61	58
197	0	0	0	0	115	286	440	727	264	367	59
198	2	0	0	10	15	97	0	87	19	11	19
199	0	12	0	0	14	0	0	48	61	22	0
200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
201	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
202	0	636	1,646	1,982	2,118	1,218	1,309	2,203	2,752	2,607	4,843
203	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
205	2,027	2,282	2,302	6,679	20,339	6,646	2,698	4,156	400	551	45
206	0	0	0	256	304	567	562	533	1,199	720	103
207	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
208	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
209	178	4,062	5,652	6,021	3,766	1,917	468	959	614	492	79
210	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
211	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
212	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
213	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
214	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
215	49	0	77	138	0	0	0	0	0	0	0
216	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
217	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
218	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
219	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
220	0	0	0	0	0	0	0	25	0	0	0
221	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	0	0	0	0	0	0	0	17	0	0	0
223	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0
224	691	432	639	615	130	171	1,427	2,430	2,067	1,602	939

Αικατερίνη Σταθάκου, *Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία*

Χώρες	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
225	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
226	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
227	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
228	0	0			0	0	0	74	0	0	0
229	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
230	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
231	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
233	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
234	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
236	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
237	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
238	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
239	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	32	12,786	22,015	0	0	0	887
Σύνολο	5,986,738	4,203,834	4,757,327	4,247,372	5,296,941	6,878,432	7,200,105	8,948,168	9,729,965	8,874,828	8,705,398

Πίνακας Π.4
Εισαγωγή ανά Τελωνεία - Importation par Douanes / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Τελωνεία - Τεμ.	Douanes- Ριéc	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Αθήνα	Athènes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	25,563	71,520
Πειραιάς	Le Pirée	78,339	393,592	790,512	1,168,722	959,625	1,739,975	3,232,210	4,258,823	5,876,421	5,328,372	6,130,265	6,162,864
Θεσσαλονίκη	Salonique	72,264	169,823	403,454	461,092	339,846	590,103	1,214,936	1,666,077	1,570,184	1,794,291	3,211,042	2,713,352
Πάτρα	Patras	18,319	33,397	95,338	160,429	147,105	245,903	421,268	553,002	645,220	597,534	695,846	774,257
Λαύριο	Laurium	0	0	0	0	5,525	6,566	7,702	14,916	11,569	19,362	33,627	28,549
Αλεξανδρούπολη	Alexandropolis	0	0	0	0	0	0	55,927	113,736	121,123	149,305	163,764	116,141
Κεφαλληνία	Céphalonie	2,407	8,535	4,638	6,474	8,859	13,401	24,756	8,412	7,818	7,700	10,917	11,400
Πρέβεζα	Prénéza	0	5,096	0	0	9,020	14,493	50,379	51,410	50,211	59,538	48,169	59,448
Καβάλα	Cavalla	0	0	0	0	6,687	22,143	53,115	94,970	169,728	247,919	242,907	207,456
Καλαμάτα	Calamata	583	1,195	7,108	12,516	17,486	42,089	67,874	69,485	113,705	157,642	249,860	278,415
Κατάκολο	Catacolo	0	0	0	0	5,223	3,408	14,668	17,566	17,729	44,531	60,900	40,909
Βόλος	Volo	1,688	15,528	38,683	67,815	49,264	114,872	251,145	327,459	405,628	480,288	501,444	679,494
Σάμος	Samos	3,353	4,421	3,476	7,598	3,559	8,019	10,300	20,871	26,305	38,890	89,772	48,561
Κέρκυρα	Corfou	6,909	14,012	26,139	39,587	31,066	77,330	104,048	139,044	171,678	137,167	158,732	160,100
Μυτιλήνη	Mytiléne	8,847	16,235	20,811	33,029	33,481	45,213	81,287	111,666	173,279	149,501	144,398	141,624
Χανιά	La Canée	6,123	15,336	17,073	25,511	20,881	30,989	59,560	67,418	106,762	83,158	79,932	71,259
Ηράκλειο	Héraclion	1,821	7,525	18,907	26,831	23,225	45,877	82,352	111,494	176,182	104,939	126,320	106,897
Ρέθυμνο	Réthymno	0	0	0	0	4,797	8,148	15,548	17,635	21,540	14,136	13,908	14,411
Σύρος	Syra	7,906	13,102	21,792	31,236	26,945	73,367	96,884	75,065	119,016	104,870	142,046	154,952
Ζάκυνθος	Zante	0	0	0	0	2,237	4,710	3,772	7,511	10,924	9,199	16,920	12,976
Χίος	Chio	4,896	14,195	23,993	28,219	17,514	24,311	41,128	67,805	85,178	94,690	109,215	104,270
Σύνολο	Total	213,455	711,993	1,471,925	2,069,058	1,712,344	3,110,917	5,888,859	7,794,365	9,880,200	9,623,032	12,255,547	11,958,855

Τελωνεία - Τεμ.	Douanes- Riéc	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Αθήνα	Athènes	133,773	178,720	188,714	127,797	101,719	106,264	78,656	91,699	221,798	162,006	358,655	688,086
Πειραιάς	Le Pirée	6,637,815	5,431,202	4,583,649	4,247,037	4,678,916	4,962,251	6,008,561	6,880,977	8,745,390	8,674,145	7,824,478	7,764,618
Θεσσαλονίκη	Salonique	2,700,250	2,112,552	1,727,642	1,407,279	1,473,655	1,639,593	1,947,037	2,240,880	2,833,971	2,385,739	1,942,446	1,822,707
Πάτρα	Patras	863,267	600,155	461,936	454,299	430,048	453,829	489,341	480,435	637,241	565,949	458,260	330,528
Λαύριο	Laurium	13,522	16,008	14,826	13,589	15,490	28,988	25,648	11,087	16,874	12,443	4,659	7,580
Αλεξανδρούπολη	Alexandropolis	131,210	79,576	71,294	58,769	47,725	56,726	55,580	67,416	48,249	63,226	54,950	36,164
Κεφαλληνία	Céphalonie	15,941	14,278	16,571	9,676	11,693	12,351	13,847	13,495	10,849	14,643	9,924	6,772
Πρέβεζα	Prénéza	59,267	37,723	29,888	34,116	26,590	19,350	36,871	51,517	37,082	0	0	0
Καβάλα	Cavalla	160,501	91,604	51,707	48,130	35,528	49,397	62,595	75,007	98,487	118,178	123,600	77,262
Καλαμάτα	Calamata	350,610	297,458	229,158	242,333	215,438	146,975	228,652	281,963	384,903	350,505	245,501	165,534
Κατάκολο	Catacolo	48,298	53,159	39,950	51,665	51,934	40,695	98,958	60,866	83,111	83,412	66,135	48,380
Βόλος	Volo	630,210	471,427	407,027	358,290	376,274	353,004	523,378	562,275	572,987	555,902	455,933	296,146
Σάμος	Samos	47,190	36,504	23,251	17,751	17,012	16,929	16,027	22,344	31,355	23,891	16,229	12,406
Κέρκυρα	Corfou	157,630	140,539	119,971	118,029	137,245	139,359	182,224	219,500	294,157	241,910	135,273	129,665
Μυτιλήνη	Mytiléne	157,386	97,130	78,217	60,724	59,295	52,279	53,896	72,214	101,645	82,147	55,899	55,937
Χανιά	La Canée	100,195	127,326	79,828	80,184	62,507	66,611	85,330	85,316	119,452	101,586	73,893	49,894
Ηράκλειο	Héraclion	143,425	103,950	86,174	75,362	84,940	88,997	104,274	101,879	121,582	125,056	94,127	63,967
Ρέθυμνο	Réthymno	11,819	10,186	9,031	7,092	7,305	7,235	8,928	8,370	14,148	12,675	8,236	4,829
Σύρος	Syra	163,852	86,125	76,197	59,764	76,595	77,844	71,588	62,373	54,020	69,675	134,003	112,614
Ζάκυνθος	Zante	15,630	13,873	9,492	8,501	9,029	6,085	6,631	5,574	9,424	5,265	8,598	3,719
Χίος	Chio	154,249	78,957	87,188	54,052	89,110	85,208	79,004	90,887	102,399	108,833	85,992	34,763
Σύνολο	Total	12,696,040	10,078,452	8,391,711	7,534,439	8,008,048	8,409,970	10,177,026	11,486,074	14,539,124	13,757,186	12,156,791	11,711,571

Πίνακας Π.5
Εξαγωγή ανά Τελωνεία - Exportation par Douanes / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Τελωνεία - Τεμ.	Douanes - Piéc	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Αθήνα	Athènes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	364	2,583
Πειραιάς	Le Pirée	13,758	51,517	106,672	77,384	97,049	121,018	148,900	227,447	410,927	525,291	666,067	887,439
Θεσσαλονίκη	Salonique	7,461	12,902	123,927	106,837	92,567	229,643	275,139	286,578	416,920	668,314	806,916	954,839
Πάτρα	Patras	7,340	78,356	132,384	86,071	193,989	300,618	516,467	531,937	536,935	675,226	831,071	1,094,299
Λαύριο	Laurium	0	1,527	0	0	7,504	10,478	15,886	45,182	50,964	74,650	61,165	67,527
Αλεξανδρούπολη	Alexandropolis	0	0	0	0	0	0	15,886	165,814	417,138	428,596	437,022	360,979
Κεφαλληνία	Céphalonie	39	1,668	2,598	1,436	6,797	18,588	13,233	14,701	23,596	26,012	17,421	42,926
Πρέβεζα	Prénéza	0	118	0	0	185	3,619	2,462	1,734	5,344	2,707	1,364	2,837
Καβάλα	Cavalla	0	0	0	0	63,693	985,458	552,491	777,438	1,053,206	1,366,838	1,517,015	1,291,968
Καλαμάτα	Calamata	1,293	11,756	32,202	39,447	64,369	110,109	151,271	132,024	133,235	184,808	188,788	219,915
Κατάκολο	Catacolo	0	9,061	0	0	11,054	42,914	68,479	69,485	119,251	152,227	127,316	153,457
Βόλος	Volo	22,526	59,916	90,851	79,898	83,643	130,322	177,703	238,356	276,746	426,194	411,131	330,306
Σάμος	Samos	2,661	2,600	12,349	8,828	17,673	36,214	38,271	69,406	73,170	122,069	139,269	135,359
Κέρκυρα	Corfou	0	581	2,965	1,301	7,999	42,275	3,255	24,909	10,325	263	893	30,890
Μυτιλήνη	Mytiléne	1,458	2,963	22,863	16,595	35,667	52,906	37,870	65,861	215,097	84,781	79,781	63,914
Χανιά	La Canée	4,168	3,526	4,989	4,372	8,810	18,739	21,322	24,672	53,065	35,490	69,319	55,807
Ηράκλειο	Héraclion	2,435	2,018	20,330	22,880	59,195	76,658	98,402	134,749	215,942	148,396	144,921	153,111
Ρέθυμνο	Réthymno	0	711	0	0	3,918	9,506	7,210	11,745	21,996	9,877	15,627	18,007
Σύρος	Syra	1,309	1,614	3,181	25,832	3,019	6,557	21,129	28,828	32,819	31,259	20,328	20,308
Ζάκυνθος	Zante	0	5,464	0	0	15,999	24,478	32,737	42,340	23,457	35,732	36,147	42,461
Χίος	Chio	872	819	10,733	15,417	10,217	16,637	16,378	26,500	38,613	41,496	42,954	39,614
Σύνολο	Total	65,320	247,117	566,044	486,299	783,347	2,236,738	2,214,491	2,919,706	4,128,746	5,040,226	5,614,879	5,968,546

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Τελωνεία - Τεμ.	Douanes - Ριéc	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Αθήνα	Athènes	3,634	7,524	7,262	8,980	15,059	21,153	34,127	46,587	39,911	78,254	58,158	248,403
Πειραιάς	Le Pirée	666,378	687,944	365,623	466,995	484,883	538,175	817,933	970,838	1,501,442	1,183,207	1,191,780	1,768,147
Θεσσαλονίκη	Salonique	1,078,623	981,226	735,061	567,737	569,974	716,852	1,360,902	1,352,638	1,476,043	1,863,752	1,224,245	2,144,522
Πάτρα	Patras	856,029	708,237	611,866	713,397	760,553	703,457	586,246	680,600	634,695	721,283	826,189	311,305
Λαύριο	Laurium	60,224	51,681	47,352	37,356	76,547	49,810	9,016	27,329	66,325	22,982	9,008	9,889
Αλεξανδρούπολη	Alexandropolis	272,420	226,735	142,649	108,176	56,893	106,400	103,083	102,942	142,327	210,687	105,854	4,037
Κεφαλληνία	Céphalonie	40,103	36,838	38,383	46,539	38,437	34,699	42,523	11,627	14,171	12,563	18,501	11,235
Πρέβεζα	Prénéza	5,224	3,650	2,123	4,648	10,563	13,169	6,297	24,792	10,115	0	0	0
Καβάλα	Cavalla	1,838,255	1,623,412	949,043	842,698	793,625	861,633	1,457,392	1,113,058	1,858,942	2,099,171	1,499,313	1,352,915
Καλαμάτα	Calamata	359,792	184,319	122,033	199,173	254,435	213,525	221,620	183,719	245,008	337,292	275,830	197,580
Κατάκολο	Catacolo	165,402	132,385	123,676	141,139	164,487	127,685	144,831	155,939	178,816	182,020	196,173	32,754
Βόλος	Volo	392,697	308,676	282,989	186,737	268,391	378,776	396,982	471,185	433,304	523,320	394,632	335,329
Σάμος	Samos	126,590	94,722	48,631	41,632	52,258	42,407	66,267	70,518	93,550	84,161	12,965	65,386
Κέρκυρα	Corfou	14,456	28,230	5,535	143,636	52,408	40,333	27,022	65,577	42,025	47,354	82,250	142,776
Μυτιλήνη	Mytiléne	101,661	58,505	62,714	126,533	128,801	71,649	95,914	80,949	64,398	49,443	79,027	178,180
Χανιά	La Canée	61,686	52,649	22,335	71,993	128,827	71,363	344,316	276,208	337,361	493,025	67,193	150,958
Ηράκλειο	Héraclion	227,714	210,083	196,910	268,360	282,816	305,281	107,458	79,310	122,321	175,498	485,979	355,354
Ρέθυμνο	Réthymno	21,996	17,855	6,558	35,289	50,921	43,320	39,883	25,740	40,738	85,882	0	80,929
Σύρος	Syra	27,026	18,809	11,072	8,180	13,587	23,710	27,547	22,163	13,265	6,634	2,907	2,659
Ζάκυνθος	Zante	39,881	49,158	49,311	78,974	83,797	58,180	66,964	66,074	60,111	67,008	79,893	43,672
Χίος	Chio	42,261	36,871	24,916	39,289	41,941	60,493	58,040	87,279	113,156	124,581	3,797	37,334
Σύνολο	Total	6,402,052	5,519,509	3,856,042	4,137,461	4,329,203	4,482,070	6,014,363	5,915,072	7,488,024	8,368,117	6,613,694	7,473,364

Πίνακας Π.6
Εισαγωγή ανά Κατηγορία Εμπορευμάτων - Importation par Categories de Marchandises / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1911	1912	1913	(ΠΕ)1914	(ΝΕ)1914	(ΠΕ)1915	(ΝΕ)1915	(ΠΕ)1916	(ΝΕ)1916	1917	1918
Ζωοκομικά - Αλιευτικά	Animaux vivants et Pêche	17,215	15,902	27,327	15,000	13,211	8,938	9,602	12,174	5,492	9,872	53,552
Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά	Produits Agricoles et Horticole	56,249	39,052	47,506	47,336	32,381	74,187	47,103	102,705	93,079	99,743	291,626
Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί	Huiles, Substances Oléagineuses et Graines	1,076	2,217	1,530	1,192	1,899	947	782	1,298	1,224	962	2,926
Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα	Produits Forestiers et Meubles	12,700	15,670	13,525	14,502	7,583	7,764	10,381	7,432	561	15,221	3,825
Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεψικές Ύλες	Teintures Végétales et Tanins	640	642	586	574	269	150	154	413	185	685	3,420
Ορυκτά και Μέταλλα	Minéraux et Métaux	35,586	34,388	37,522	41,939	14,824	28,074	14,147	35,334	10,234	13,510	29,580
Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες	Armes et Explosifs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Μεταφορικά Μέσα	Véhicules	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Είδη Ναυπηγίας	Constructions Navales	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα	Objets Propres à la Pharmacie et Produits Chimiques	8,809	7,932	8,094	8,118	7,393	6,682	5,793	17,021	10,449	14,051	55,273
Δέρματα και Οστά Ζώων Κατεργασμένα	Peaux, Coquilles et Os Ouvrés	1,891	1,986	2,777	2,532	6,621	2,174	1,336	4,591	2,201	5,065	23,270
Καουτσούκ και Γουταπέρκα	Caoutchouc et Gutta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1911	1912	1913	(ΠΕ)1914	(ΝΕ)1914	(ΠΕ)1915	(ΝΕ)1915	(ΠΕ)1916	(ΝΕ)1916	1917	1918
Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία	Produits de l'Industrie Sucrière et Quelques Comestibles	6,201	8,141	8,535	9,483	6,114	10,965	9,056	16,930	16,658	22,530	46,795
Όινοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά	Vins, Liqueurs et Boissons Alcooliques	693	371	425	133	1,158	207	125	523	1,079	2,432	2,761
Νήματα και Υφάσματα	Fils et Tissues	20,493	19,899	18,261	25,249	32,716	20,116	11,662	23,446	11,308	25,624	174,519
Είδη Καννάβεως και Πιλοποιία	Ouvrages de Chanvre, Produits de la Chapeilerie	1,538	1,428	1,497	1,429	2,867	1,423	617	2,322	588	2,131	18,443
Αγγειοπλαστικά Προϊόντα	Poteries et Verreries	1,904	1,936	1,807	2,390	2,824	1,103	1,185	1,368	682	584	2,858
Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία	Instruments de Musique et Outils Scientifiques	712	750	813	1,137	3,373	499	357	999	1,347	2,042	5,230
Είδη Χάρτου. Τυπογραφίας. Χαλκογραφία	Papier et Ses Applications. Produits Typographiques	4,543	3,545	4,112	3,495	4,811	4,119	3,120	7,843	5,360	7,276	9,857
Σύνολο	Total	170,251	153,858	174,314	174,508	138,044	167,347	115,421	234,400	160,448	221,727	723,934

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Ζωοκομικά - Αλιευτικά	Animaux vivants et Pêche	108,450	155,008	128,688	175,766	374,114	693,642	1,013,754	975,147	1,357,609	1,015,886	1,105,369
Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά	Produits Agricoles et Horticole	289,241	528,715	511,287	1,253,150	2,631,130	2,525,455	3,044,153	3,360,280	3,504,336	3,456,548	3,895,646
Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί	Huiles, Substances Oléagineuses et Graines	7,950	25,238	13,862	18,725	28,678	52,393	57,317	69,912	222,167	183,433	171,547
Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα	Produits Forestiers et Meubles	16,263	61,175	60,880	105,379	232,607	314,137	471,981	487,636	545,125	534,288	655,609
Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεψικές Ύλες	Teintures Végétales et Tanins	2,302	5,390	3,605	6,099	9,806	15,020	17,714	59,637	89,236	98,076	107,552
Ορυκτά και Μέταλλα	Minéraux et Métaux	158,162	263,524	248,007	351,720	605,004	993,742	1,514,023	1,920,806	2,415,390	2,707,290	2,756,104
Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες	Armes et Explosifs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18,924	16,787
Μεταφορικά Μέσα	Véhicules	0	0	0	0	0	0	0	0	0	306,672	421,207
Είδη Ναυπηγίας	Constructions Navales	0	0	0	0	0	0	0	0	0	166,194	103,945
Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα	Objets Propres à la Pharmacie et Produits Chimiques	113,308	151,557	116,937	190,051	318,444	423,221	556,388	236,071	339,916	322,684	441,960
Δέρματα και Οστά Ζώων	Peaux, Coquilles et Os Ouvrés	95,017	85,918	57,527	54,618	115,381	161,126	147,354	221,734	310,881	287,319	355,710
Κατεργασμένα Καουτσούκ και Γιουταπέρκα	Caoutchouc et Gutta	0	0	0	0	0	0	0	35,817	53,729	67,471	64,817
Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία	Produits de l'Industrie Sucrière et Quelques Comestibles	112,736	92,351	100,994	198,156	318,609	465,666	428,931	454,834	576,579	492,716	366,591

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά	Vins, Liqueurs et Boissons Alcooliques	2,680	7,622	8,108	11,664	12,010	19,007	7,951	11,248	17,345	31,574	35,595
Νήματα και Υφάσματα	Fils et Tissues	493,205	565,567	356,731	595,142	1,091,103	1,724,089	1,987,610	1,566,662	2,220,131	2,010,999	2,059,271
Είδη Καννάβεως και Πιλοποιία	Ouvrages de Chanvre, Produits de la Chapeilerie	52,161	55,379	31,394	36,703	66,870	106,563	155,272	24,375	37,185	35,616	46,567
Αγγειοπλαστικά Προϊόντα	Poteries et Verreries	11,893	27,140	19,558	25,816	34,447	66,495	115,633	81,980	105,148	117,268	140,909
Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία	Instruments de Musique et Outils Scientifiques	13,968	37,691	14,524	11,959	25,677	48,651	87,449	82,777	125,489	175,898	205,856
Είδη Χάρτου. Τυπογραφίας. Χαλκογραφία	Papier et Ses Applications. Produits Typographiques	22,531	38,517	32,161	63,698	85,745	139,201	142,245	175,386	223,110	269,859	209,170
Σύνολο	Total	1,499,868	2,100,791	1,704,263	3,098,645	5,949,625	7,748,408	9,747,775	9,764,302	12,143,376	12,298,715	13,160,212

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Ζωοκομικά - Αλιευτικά	Animaux vivants et Pêche	855,639	860,164	587,516	567,049	752,312	821,303	764,932	762,294	885,766	774,106	533,823
Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά	Produits Agricoles et Horticole	2,771,776	1,956,281	2,174,873	1,875,624	1,219,935	2,137,178	2,771,935	3,575,136	2,955,069	1,783,024	1,943,699
Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί	Huiles, Substances Oléagineuses et Graines	79,199	81,643	76,384	128,414	134,666	133,675	102,070	326,419	79,413	73,422	63,407
Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα	Produits Forestiers et Meubles	558,419	464,954	412,043	369,490	457,477	645,215	548,923	695,714	607,615	544,317	403,070
Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεφικές Υλες	Teintures Végetales et Tanins	104,301	96,340	92,773	129,992	145,018	143,923	142,150	168,882	148,480	125,019	158,175
Ορυκτά και Μέταλλα	Minéraux et Métaux	2,136,346	1,843,921	1,747,838	1,886,406	2,250,720	2,613,139	2,840,939	3,926,587	4,281,759	3,996,187	4,077,957
Όπλα και Εκρηκτικές Υλες	Armes et Explosifs	49,631	38,648	31,771	17,593	13,139	103,838	218,231	103,145	138,803	101,216	195,492
Μεταφορικά Μέσα	Véhicules	364,383	253,515	75,497	103,935	152,555	264,792	324,702	430,506	400,291	499,799	386,117
Είδη Ναυπηγίας	Constructions Navales	44,848	51,969	61,191	25,286	33,371	12,221	141,533	195,830	585,558	224,076	412,050
Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα	Objets Propres à la Pharmacie et Produits Chimiques	332,713	323,493	356,334	506,142	482,503	527,564	594,800	844,376	738,809	745,018	825,757
Δέρματα και Οστά Ζώων Κατεργασμένα	Peaux, Coquilles et Os Ouvrés	242,713	246,253	150,468	263,503	288,771	242,957	288,771	356,250	328,962	236,281	121,808
Καουτσούκ και Γιουταπέρκα	Caoutchouc et Gutta	67,514	54,730	32,442	42,159	54,796	53,187	52,194	87,619	82,600	69,173	60,509
Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία	Produits de l'Industrie Sucrière et Quelques Comestibles	282,555	206,354	275,420	338,529	321,916	303,440	327,386	452,832	484,433	451,000	500,786

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά	Vins, Liqueurs et Boissons Alcooliques	11,541	8,460	5,037	4,177	8,006	3,676	3,905	6,890	11,497	4,163	1,438
Νήματα και Υφάσματα	Fils et Tissues	1,857,683	1,566,779	1,233,147	1,611,278	1,837,126	1,968,131	2,058,510	2,201,714	1,883,064	1,609,604	1,405,891
Είδη Καννάβεως και Πιλοποιία	Ouvrages de Chanvre, Produits de la Chapeilerie	42,132	30,888	20,462	22,374	29,824	24,741	18,337	20,587	18,220	15,895	9,653
Αγγειοπλαστικά Προϊόντα	Poteries et Verreries	150,529	123,734	81,860	77,926	104,203	112,480	121,039	134,161	137,455	116,972	96,541
Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία	Instruments de Musique et Outils Scientifiques	232,422	235,252	174,048	119,656	164,097	234,548	250,734	333,463	533,231	509,050	455,371
Είδη Χάρτου. Τυπογραφίας. Χαλκογραφία	Papier et Ses Applications. Produits Typographiques	232,977	224,815	217,245	268,283	265,135	269,973	301,439	337,899	341,198	287,398	477,566
Σύνολο	Total	10,417,321	8,668,193	7,806,349	8,357,816	8,715,570	10,615,981	11,872,530	14,960,304	14,642,223	12,165,720	12,129,110

Πίνακας 7

Εξαγωγή ανά Κατηγορία Εμπορευμάτων - Exportation par Categories de Marchandises / Ειδικό Εμπόριο - Commerce Special

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1911	1912	1913	(ΠΕ)1914	(ΝΕ)1914	(ΠΕ)1915	(ΝΕ)1915	(ΠΕ)1916	(ΝΕ)1916	1917	1918
Ζωοκομικά - Αλιευτικά	Animaux vivants et Pêche	6,504	6,494	5,226	5,138	5,148	8,190	6,530	10,182	9,173	6,948	15,558
Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά	Produits Agricoles et Horticole	75,598	70,492	59,191	61,739	31,505	74,702	44,263	66,674	24,390	56,505	247,111
Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί	Huiles, Substances Oléagineuses et Graines	9,421	21,740	8,824	14,323	12,439	12,981	11,552	4,104	5,050	9,606	5,496
Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα	Produits Forestiers et Meubles	4,094	3,438	1,983	2,890	506	4,305	1,620	3,593	3,080	1,970	10,215
Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεψικές Ύλες	Teintures Végétales et Tanins	14	15	1	157	0	1	380	2	768	397	1,170
Ορυκτά και Μέταλλα	Minéraux et Métaux	24,937	24,294	20,589	19,419	850	21,578	860	14,422	485	31,867	6,082
Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες	Armes et Explosifs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Μεταφορικά Μέσα	Véhicules	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Είδη Ναυπηγίας	Constructions Navales	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα	Objets Propres à la Pharmacie et Produits Chimiques	1,111	1,099	1,272	988	1,609	1,950	2,983	370	948	221	495
Δέρματα και Οστά Ζώων Κατεργασμένα	Peaux, Coquilles et Os Ouvrés	102	96	43	4	46	258	540	5	82	0	181

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1911	1912	1913	(ΠΕ)1914	(ΝΕ)1914	(ΠΕ)1915	(ΝΕ)1915	(ΠΕ)1916	(ΝΕ)1916	1917	1918
Καουτσούκ και Γιουταπέρκα	Caoutchouc et Gutta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία	Produits de l'Industrie Sucrière et Quelques Comestibles	154	127	50	88	370	73	49	6	1	0	26
Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά	Vins, Liqueurs et Boissons Alcooliques	18,248	17,115	21,480	16,892	2,034	16,646	1,320	10,102	763	4,990	9,600
Νήματα και Υφάσματα	Fils et Tissues	110	149	23	60	1,429	911	3,799	27	0	1	804
Είδη Καννάβεως και Πλοιοποιία	Ouvrages de Chanvre, Produits de la Chapeilerie	4	6	1	0	12	6	82	5	3	0	0
Αγγειοπλαστικά Προϊόντα	Poteries et Verreries	3	23	6	2	45	22	95	3	28	0	0
Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία	Instruments de Musique et Outils Scientifiques	0		0	0	0	0	2	0	0	0	0
Είδη Χάρτου. Τυπογραφίας. Χαλκογραφία	Papier et Ses Applications. Produits Typographiques	40	22	13	15	12	38	67	41	0	17	20
Σύνολο	Total	140,339	145,109	118,701	121,715	56,005	141,661	74,143	109,535	44,771	112,521	296,758

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Ζωοκομικά - Αλιευτικά	Animaux vivants et Pêche	35,848	25,817	32,021	47,074	126,088	117,406	178,048	63,338	30,504	59,006	40,280
Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά	Produits Agricoles et Horticole	488,680	393,976	681,449	2,018,863	1,938,040	2,508,953	3,212,671	4,147,629	4,562,089	4,590,554	5,264,538
Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί	Huiles, Substances Oléagineuses et Graines	27,331	18,907	69,773	138,596	129,390	229,669	580,738	165,385	311,836	267,695	438,480
Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα	Produits Forestiers et Meubles	7,725	13,082	9,297	14,542	34,685	51,126	65,051	94,174	98,977	99,848	78,952
Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεψικές Ύλες	Teintures Végétales et Tanins	1,802	1,914	2,079	6,692	5,731	3,491	9,165	11,752	7,210	9,033	9,361
Ορυκτά και Μέταλλα	Minéraux et Métaux	15,798	94,993	23,735	36,404	91,315	102,894	139,016	180,253	152,294	426,312	165,174
Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες	Armes et Explosifs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	379	2,341
Μεταφορικά Μέσα	Véhicules	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,430	4,525
Είδη Ναυπηγίας	Constructions Navales	0	0	0	0	0	0	0	0	0	232	1,117
Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα	Objets Propres à la Pharmacie et Produits Chimiques	28,517	13,583	28,194	48,165	33,419	31,557	29,072	25,623	35,533	46,477	68,450
Δέρματα και Οστά Ζώων Κατεργασμένα	Peaux, Coquilles et Os Ouvrés	25,756	16,290	7,710	7,621	3,245	1,305	3,336	124,605	147,792	196,154	151,152
Καουτσούκ και Γιουταπέρκα	Caoutchouc et Gutta	0	0	0	0	0	0	0	118	433	195	195

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία	Produits de l'Industrie Sucrière et Quelques Comestibles	2,567	4,746	2,278	2,751	1,673	2,330	1,961	2,863	2,143	3,475	3,109
Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά	Vins, Liqueurs et Boissons Alcooliques	25,010	43,476	31,110	115,323	105,597	129,838	239,858	451,849	573,664	525,091	622,694
Νήματα και Υφάσματα	Fils et Tissues	92,398	47,082	44,992	41,349	58,752	77,078	95,940	122,013	77,832	73,382	66,814
Είδη Καννάβεως και Πιλοποιία	Ouvrages de Chanvre, Produits de la Chapeilerie	4,945	5,001	2,596	2,745	2,488	1,690	9,251	179	351	391	426
Αγγειοπλαστικά Προϊόντα	Poteries et Verreries	299	733	734	702	915	603	669	1,130	1,271	1,602	2,107
Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία	Instruments de Musique et Outils Scientifiques	482	422	473	321	854	926	937	729	852	637	1,035
Είδη Χάρτου. Τυπογραφίας. Χαλκογραφία	Papier et Ses Applications. Produits Typographiques	659	629	691	1,254	1,391	1,482	1,676	5,885	6,265	7,431	8,039
Σύνολο	Total	757,817	680,652	937,131	2,482,402	2,533,583	3,260,348	4,567,389	5,397,525	6,009,046	6,310,324	6,928,789

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Ζωοκομικά - Αλιευτικά	Animaux vivants et Pêche	24,098	13,763	27,951	63,328	48,294	43,099	69,657	70,362	62,528	63,316	45,932
Γεωργικά Προϊόντα και Κηπευτικά	Produits Agricoles et Horticole	4,605,359	3,315,704	3,357,523	3,401,489	3,872,144	5,203,193	5,131,092	6,341,461	7,216,720	5,988,207	5,576,600
Έλαια, Ελαιώδεις Ουσίες και Καρποί	Huiles, Substances Oléagineuses et Graines	232,629	233,271	611,681	644,186	474,659	713,527	612,701	565,523	917,562	1,238,063	1,608,884
Δασικά Προϊόντα και Έπιπλα	Produits Forestiers et Meubles	73,009	55,460	75,532	124,607	186,779	199,125	178,238	327,393	256,354	326,383	409,834
Φυτικές Βαφές και Βυρσοδεψικές Ύλες	Teintures Végétales et Tanins	10,322	11,294	10,186	11,872	19,892	53,501	68,383	82,373	59,640	73,783	54,063
Ορυκτά και Μέταλλα	Minéraux et Métaux	401,851	182,797	296,855	233,197	259,736	272,827	434,922	701,102	564,300	532,416	340,607
Όπλα και Εκρηκτικές Ύλες	Armes et Explosifs	1,081	445	203	266	218	108	69	399,699	176,170	20,791	143,991
Μεταφορικά Μέσα	Véhicules	1,765	2,752	2,264	9,655	1,868	720	1,273	462	512	1,144	1,116
Είδη Ναυπηγίας	Constructions Navales	2,054	699	5,192	3,294	3,789	1,085	654	1,144	5,715	1,066	97
Φαρμακευτικά Είδη και Χημικά Προϊόντα	Objets Propres à la Pharmacie et Produits Chimiques	68,468	33,463	42,783	49,428	63,064	55,241	74,062	109,122	91,965	87,424	108,757
Δέρματα και Οστά Ζώων	Peaux, Coquilles et Os Ouvrés	144,619	97,324	65,640	128,012	142,056	146,711	344,505	364,702	259,324	271,302	220,658
Κατεργασμένα Καουτσούκ και Γιουταπέρκα	Caoutchouc et Gutta	106	203	21	78	285	211	244	92	193	59	8

Αικατερίνη Σταθάκου, Η οικονομική αυτάρκεια στην ελληνική κοινωνία

Κατηγορίες Εμπορευμάτων	Catégories de Marchandises	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Ζαχαροπλαστική και Φυραματοποιία	Produits de l'Industrie Sucrière et Quelques Comestibles	1,777	2,644	1,651	6,167	6,978	7,496	8,203	7,480	7,243	6,459	1,229
Οίνοι και διάφορα Οινοπνευματώδη Ποτά	Vins, Liqueurs et Boissons Alcooliques	294,561	198,739	193,603	348,739	222,958	200,795	215,208	286,817	307,068	325,274	277,773
Νήματα και Υφάσματα	Fils et Tissus	95,424	31,227	38,558	84,104	93,145	123,908	160,933	197,981	137,098	183,099	197,931
Είδη Καννάβεως και Πιλοποιία	Ouvrages de Chanvre, Produits de la Chapeilerie	354	128	297	654	587	145	511	74	27	11	119
Αγγειοπλαστικά Προϊόντα	Poteries et Verreries	1,879	843	3,823	13,248	17,728	18,692	6,436	10,872	6,395	3,175	11,539
Μουσικά Όργανα και Επιστημονικά Εργαλεία	Instruments de Musique et Outils Scientifiques	1,193	1,457	3,275	3,594	3,636	3,391	2,376	1,941	2,189	2,136	11,605
Είδη Χάρτου. Τυπογραφίας. Χαλκογραφία	Papier et Ses Applications. Produits Typographiques	5,074	5,924	5,047	8,936	14,165	10,670	14,113	28,343	17,791	17,128	23,170
Σύνολο	Total	5,965,623	4,188,137	4,742,085	5,134,854	5,431,981	7,054,445	7,323,580	9,496,943	10,088,794	9,141,236	9,033,913